

KÖNYV
ÉS KÖNYVTÁR

V.

DEBRECEN

1966

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

v

DEBRECEN
1966
KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRÁNAK ÉVKÖNYVE

Szerkesztette:

CSÚRY ISTVÁN és VARGA ZOLTÁNNÉ

Lektorok:

TÓTH ANDRÁS és VARGA LÁSZLÓ

TANULMÁNYOK

Csűry István

VÁLOGATÁS ÉS TELJESSÉG

2. közlemény¹

Ami itt következik, nem olvasásra szánt *jólytatása* az azonos című elméleti tanulmány-
nak, hanem csak betekintésre, konzultálásra szolgáló *függelék*. Az veheti hasznát, aki az
első közlemény érvelését meggyőzőnek, vagy legalább elgondolkoztatónak találta s most
szembesíteni kívánja a gyakorlattal a könyvtári vagy a bibliográfiai gyűjtés valamelyik
területén.

A szerző bizonyítottan tekinti azt a tételét, hogy a nyomtatott dokumentumok bizo-
nyos típusainak mellőzése a gyűjtésben, illetőleg utólagos selejtezése — szervezett és
tudatos folytatásaként a megőrzés és kirekesztés irodalomtörténeti méretű, jórészt spon-
tán processzusának — jogosult, sőt az irodalmi áradattal való birkózásunkban manapság
szükségszerű tevékenység. Rámutatott a teljesség igényét abszolutizáló konzervatív szem-
lélet tarthatatlanságára, nem hallgatva el a válogatás veszélyét, nehézségeit sem. Kifej-
tette, hogy a bibliográfia és a könyvtár feladatait e téren csak szaktudós munkatársak be-
vonásával lesz képes jól ellátni, összefoglalta a válogatás és a kirekesztés főbb elvi fogódzó-
it, lehetőségeit, s a gyakorlatra is vetett egy pillantást: a kiválasztás folyamatának szer-
vezeti, módszerei és egyéb feltételeire. Ez utóbbiak közt kiemelkedő jelentőségű az iroda-
lom szervezésének, használatának és elhalásának rendszeres elemzése s az így szerzen-
dő tanulságok értékesítése a gyűjtési-szűrési gyakorlatban.

Ismeretes, hogy az irodalom elemzése használat, szükségesség, szóródás, avulás szem-
pontjából, a tudományos kutatói módszerek és szükségletek, egyáltalán az olvasói szo-
kások tanulmányozása a könyvtártudományi kutatások legelevenebb irányzatainak egyi-
ke, jelölül annak, hogy a könyvtári, bibliográfiai gyakorlat nem nélkülözheti e stúdiumok
adalékait, tanulságait. Néhány dolgozat e témakörből nekünk is hasznunkra volt, ösz-
tönzéssel vagy bizonyító anyaggal szolgált a fejtegetésekhez.² De kész adatokra — ter-
mészetesen — csak kis részben építhettünk: magunknak kellett és kell még ezután kuta-
tási célunknak közvetlenebbül megfelelő elemzéseket és számbavételt végeznünk. Ezeket

¹ Az 1. közlemény a Könyv- és Könyvtár előző kötetében jelent meg „A könyvtári és bibliográfiai gyűjtés kettős arcúlatá”
alcímmel. 4. köt. 1964. 5–41. l.

² Ld. az első közlemény 48–49., 63., 69–71. sz. sz. jegyzetét.

adjuk itt közre, inkább illusztrálás mint a gyakorlatban közvetlenül értékesíthető támpontok nyújtása céljából. Valamennyi elemzésünk, számbavételünk nyitott. Ahhoz, hogy törvényszerűségekre lehessen belőlük következtetni, jelentős mértékű továbbmunkálásra szorulnak. (Pl. a vizsgáltknál szűkebb szakterületeket, évköröket, nyelvi vagy formai csoportokat kellene szélesebb mennyiségi alapon elemezni.) De ésszerű következtetésekre jelen állapotukban is alapul szolgálhatnak s alkalmasak a gyűjtési-szűrési gyakorlatot alátámasztó tájékozódás néhány főbb lehetőségének bemutatására.

Azok kedvéért, akik nem ismerik az első közleményt, megismételjük, hogy felfogásunk szerint gyűjtés és kirekesztés, megőrzés és selejtezés logikailag egyazon funkció pozitív és negatív oldala, s a gyakorlatban sem választható el egymástól.³ A teljesség követelményén pedig azt értjük, hogy a könyvtári vagy bibliográfiai gyűjteménynek hézagtalanul kell tartalmaznia a gyűjtőkörébe tartozó, világosan meghatározott kiadványkategóriákat. Azért kell ezt egyrészt említenünk, mert elemzéseinket főleg a nemzeti könyvtár, a nemzeti bibliográfia, a tájbibliográfia és a szakkönyvtár feladataira és szükségleteire való tekintettel végeztük — lévén a teljesség hagyományos értelmezése éppen ezeken a területeken a legelterjedtebb.⁴ Másrészt, hogy leszögezzük: nem törünk e területek józan princípiumai ellen. Mindent megtartani, ami egyáltalán szolgálja a gyűjtemény funkcióját, de mindent elvetni, ami annak sérelme nélkül mellőzhető, csak éppen megtapadt eddig, fétisként, gondolkodásunk restsége miatt! Mikor pl. azt vizsgáljuk, hordoz-e valamely nyomtatványtípus érdemleges, mással nem helyettesíthető információt a nemzetre, a nemzet létfeltételeire, anyagi vagy szellemi produkcióira vonatkozólag (és ha nem: kirekesztjük), csupán a nemzeti irodalom gyűjtésének alapkritériumát érvényesítjük, de nem sértjük a hézagtalan gyűjtés követelményét.

Végül megismételjük azt az elvünket, hogy az irodalom valamely területének könyvtári gyűjtése és bibliográfiai feltárása közt tervszerű, intézményes kapcsolatra van szükség. Ez azonban nemcsak egyezéseket, hanem bizonyos eltéréseket is szükségessé tesz a gyűjtési elvek és szempontok tekintetében.

³ Ennek nem mond ellent *Fejér* István helytálló megállapítása, amely szerint „eltérő elveknek kell érvényesülniök akkor amikor műszaki folyóiratok beszerzéséről és akkor, amikor a műszaki folyóiratállomány selejtezéséről kell döntenit”. Beszerzéskor pl. újdonsága miatt nagy értékű lehet egy előzetes publikáció, amelyet a végleges kiadvány vagy a monografikus feldolgozás után nyugodtan kiselejtezhet a szakkönyvtáros. A gyűjtőkör meghatározása éppen akkor jó igazán, ha az irodalomnak az ehhez hasonló problémákat felismerő, dinamikus szemléletén alapszik. Vö. — : Adalék a szakirodalom elévülésének vizsgálatához. = Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ Évkönyv. 1962. 135. l.

⁴ Ezt állítva nem feledjük, hogy a szakkönyvtárak területén a selejtezés gondolata (ha nem is mindig *gyakorlata*) polgárjogot nyert. Vö. *Dezső* Zsigmondné: A műszaki tájékozódás nem hagyományos dokumentumtípusai. Bp. 1963. Orsz. Műszaki Könyvtár. 45. l. De a múzeális funkcióval is felruházott szakkönyvtárak s a retrospektív nemzeti szakbibliográfiák több-kevesebb következtetéssel a kitaposott ösvényen járnak.

ELEMZÉSEK

I. IRODALMI KATEGÓRIÁK, DOKUMENTUMTÍPUSOK

1. Megyei hírlap helyi vonatkozású közleménye

A helyi és a helyi vonatkozású irodalom gyűjtőkori alapelveinek meghatározására nézve szaksajtónkban érdekes kísérletekkel találkozunk. Hol logikai, hol világnézeti alapon vitatták a teljesség ill. a válogatás szükségét és lehetőségét a tájbibliográfiai feltárásban, de nem elemezték magát a feltárandó irodalmi materiát.⁵ A gyakorlatban pedig nem annyira a pro vagy contra vitatott elvek és szempontok tudatos érvényesítése határozza meg a teljesség mértékét, hanem a helyi vonatkozású bibliográfiát kiadó intézmény személyzeti kapacitása, pénzügyi ereje és munkatársainak buzgalma.⁶ Legtöbb vitára, fejttörésre a hírlap ad okot. Nemcsak azért, mert helyi vonatkozásban ez a leglényegesebb és anyagát — érdekeset, érdektelent vegyesen — tengerként ontó kiadványtípus, hanem műfaji sajátosságai miatt is. (Hírügynökségek információinak szó szerinti átvétele, helyi vonatkozások keveredése általános tartalmú közlemények anyagával, egyediségükben történetileg érdektelen információk — pl. bűnügyi és baleseti hírek — nagy tömege stb.) A kiválasztás szempontjait csak a világosan meghatározott bibliográfiai cél szemmel tartásával és a hírlapok használatán épülő kutatások tipikus igényeinek ismeretében végzendő elemzések alapján lehet megbízhatóan kialakítani.⁷ Itt a helyi vonatkozású (tehát tárgya szerint a helytől el nem választható, arra jellemző, annak egészéről, elemeiről vagy más jelenségekhez való viszonyáról érdemleges információt nyújtó) irodalom feltárását tekintjük bibliográfiai célnak. A kutatói igények jellemzéséből pedig — a rövidség okáért — csak a kronológikus tanulmányozás gyakoriságát emeljük ki (tehát azt az esetet, amikor a tanulmányozandó anyagot csak a hely és az idő koordinátája határozza meg, s így a kutató nem tekinthet el a hírlap időrendi végiglapozásától), valamint azt, hogy az egyébként hírlapokban is fellelhető információ zöméért általában más forráshoz fordul a kutató. Vagy azért, mert az a más forrás (pl. adattár, évkönyv) könnyebben kezelhető, rendszerezi, tömöríti a tényeket, vagy mert hitelesebb, megbízhatóbb (pl. levéltári dokumentum), vagy a hírlapközlemények felszínessége, alacsony átlagszínvonala miatt.

⁵ *Módis László*: A Tiszántúli Bibliográfia általában a tájbibliográfiák kérdései. Vitaanyagul szánt tervezet. = A Debrecen Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1954, 53–107. l. = *Uő*: A magyarországi tájbibliográfiai ügye. A tájbibliográfiai ankét tanulságai. = *Uo.* 1955. 109–111. l. — *Buta Imre*: A helyismereti bibliográfia gyakorlati kérdései. = *Könyv és Könyvtár*, 3. 1963. 23–42. l.

⁶ *Vö.* Budapest történetének bibliográfiája, megyei bibliográfiák, a Debreceni Egyetemi Könyvtár gyűjtése, publikációi.

⁷ Ésszerű lehet a szelektálás különböző mértékének alkalmazása korszakok (pl. viszonylag eseménytelen vagy jelentősebb, gyérebben vagy gazdagabban dokumentált korszakok) és az egyes orgánumok jelentősége, színvonala szerint.

Az előrebocsátott megfontolások alapján elemeztük a *Hajdú-Bihari Napló* 1963. (19.) évfolyamának 50 számát. A közlemények helyi vonatkozás, tárgy és műfaj szempontjából a következőképpen oszlottak meg:

Nemzetközi vonatkozású hír, cikk, tudósítás	483	14,58 ^o _o
Országos vonatkozású hír, cikk, tudósítás	158	4,78 ^o _o
Általános politikai cikk (elméleti, agitatív cikk, vezércikk stb.)	25	0,77 ^o _o
Egyéb általános cikk (ismeretterjesztő cikk, jogi tanács, riport. stb.)	266	8,07 ^o _o
Karcolat, humoreszk, glossza	200	6,04 ^o _o
Moziműsor, mozihír	67	2,02 ^o _o
Filmkritika	8	0,25 ^o _o
Rádióműsor	8	0,25 ^o _o
Folytatásos regény, elbeszélés	50	1,51 ^o _o
Képregényfolytatás	8	0,25 ^o _o
Vers	33	0,9 ^o _o
Könyvismertetés	75	2,26 ^o _o
Kép, fénykép, rajz	83	2,5 ^o _o
Időjárásjelentés és egyéb tudósítás az időjárásról	67	2,02 ^o _o
Cirkusz, népmulatság	8	0,25 ^o _o
Nemzetközi és országos vonatkozású sporthír	217	6,55 ^o _o
<i>Nem helyi vonatkozású közlemény összesen</i>	1756	52,97 ^o _o
Hajdú-Bihar megyei vonatkozású cikk, hír, közlemény	83	2,5 ^o _o
Debreceni vonatkozású cikk, hír, közlemény	267	8,05 ^o _o
Más hajdú-bihari városra, községre vonatkozó cikk, hír, közlemény	108	3,25 ^o _o
Helyi vonatkozású sporthír	367	11,06 ^o _o
Rövid hír s a helyhez csak esetlegesen kapcsolódó (pl. baleseti, bűnügyi) hír	317	9,56 ^o _o
Közérdekű közlemény	192	5,79 ^o _o
Kulturális hír és hirdetés	142	4,28 ^o _o
Színházi műsor, hirdetés és közlemény	67	2,02 ^o _o
Anyakönyvi hír	17	0,52 ^o _o
<i>Helyi vonatkozású közlemény összesen</i>	1560	47,03 ^o _o
<i>Összes közlemény</i>	3316	
Hirdetés	516	
Apróhirdetés	4389	

A hirdetések — nemcsak tömegük miatt, és mert nagy részük változatlanul vagy minimális módosulással ismétlődik hónapszámra, évszámra, hanem mert a hirdetések kutatója úgyszólván végigböngészni a lapot — egyetemesen mellőzendőknek tartjuk. Ugyanígy — definíciónk értelmében — a helyi vonatkozást nem tartalmazó közleményeket. Az 1560 helyi vonatkozású közleményből a teljesség maximális igényének érvényesítésével is elhagyandó 543, mint amelynek helyi vonatkozása formális vagy lényegtelen. Fontosság szerinti mérlegelés esetén mellőzhető további 435. Érdemleges helyi vonatkozású közlemény 582 (17,55^o_o). Bizonyos ésszerűsítések révén (pl. a nagyjából azonos tartalmú, ismétlődő cikkek mellőzésével, folytatólagos cikkek közül csak az első és az utolsó feltüntetésével, az állandó rovatok egyszeri feltüntetésével) ezt a mennyiséget is csökkenthetjük mintegy 15^o_o-ra. Ez esetben mintegy évi 3000 — a felszabadulás óta kb. 60 000 közlemény várna ebben az egyetlen megyei sajtóorgánumban bibliográfiai feldolgozásra. Már e szám nagyságából következik, hogy amenny-

nyiben a *Hajdú-Bihari Napló*t a teljes retrospektív debreceni, hajdú-bihari vagy éppen tiszántúli bibliográfia keretében fel akarjuk dolgozni, további korlátozásra van szükség. Erre két főbb lehetőség kínálkozik: a fontossági mérce magasabbra emelése és/vagy tárgyszóindex készítése.

PÉLDÁK

a) Megtartandó helyi vonatkozású közlemények

PALLÁS Imre: Tervek, gondok, lehetőségek. Beszélgetés Debrecen város tanácsának vezetőivel [városfejlesztési tervekről]. = HBN 1963. 79. sz. 5. l.

[Tizenöt] 15 ezer könyvvásárlásték. Megnyitotta kapuit a Megyei Könyvtár. = HBN 1963. 80. sz. 6. l.

B[ÉNYEI] J[ózsef]: Meddig lesz periféria? A cigánylakosság művelődési helyzete a biharkeresztesi járásban. = HBN 1963. 83. sz. 6. l.

MÓRÉ Mihály: Gondolatok a tavaszi tárlat nyitásakor. = HBN 1963. 92. sz. 5. l.

Közös célok – külön utak. Tízezer gondjai: a debreceni villamosok és autóbuszok. = HBN 1963. 98. sz. 12. l.

SOLTÉSZ István: A szocialista egészségügy érdekében. Az etikai helyzet néhány problémája a Debreceni Orvostudományi Egyetemen. = HBN 1963. 98. sz. 3. l.

Termelnek már az épülő Debreceni Orvosműszer-gyárban. [Képekkel.] = HBN 1963. 88. sz. 6. l.

A zenei élet kérdései. Ankét a Hajdú-Bihar Megyei Napló szerkesztőségében. = HBN 1963. 87. sz. 5. l.

Az épülő Debrecenről. [Képekkel.] = HBN 1963. 125. sz. 8. l.

Emelkedik Debrecenben a turistaforgalom. = HBN 1963. 127. sz. 6. l.

Az új tanévben új gimnáziumok és szakközépiskolák nyílnak Hajdú-Biharban. = HBN 1963. 127. sz. 3. l.

A kereskedelmi hálózatról tárgyalt a Debreceni Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. = HBN 1963. 129. sz. 1. l.

b) A jelentőség szerinti mérlegelés mellőzése esetén még felvehető közlemények

Nyugdíj előtt Somorjai László kitüntetett szakfelügyelő. = HBN 1963. 130. sz.

Minőségi kifogások – tűlzűfolt értermek. Néhány megjegyzés az üzemi vendéglátásról. = HBN 1963. 127. sz. 6. l.

Érdekvédelem a Szék- és Kárpitosipari Vállalat IV. sz. gyáregységében. A dolgozók 99 százaléka szakszervezeti tag. = HBN 1963. 107. sz. 3. l.

Az elmúlt napon adták át műszakilag a debreceni nagyerdei strandfürdőn épült új 100 személyes vendéglő pavilont. [Képpel.] = HBN 1963. 102. sz. 6. l.

Tavasza a Nagyerdőn. [Május 1.-i pillanatképek 1892-től 1963-ig.] = HBN 1963. 100. sz. 4. l.

Saját érdekében... Vizsgáznak Debrecen legnagyobb általános iskolájában. [Dolgozók általános iskolája.] = HBN 1963. 95. sz. 5. l.

SÜTŐ Gyula: Előterben a belső erőforrások. Ruhagyári tapasztalatok. = HBN 1963. 84. sz. 3. l.

BÉNYEI József: A változás jeladásai. Televízió Pernyéspusztán. = HBN 1963. 81. sz. 3. l.

NAGY Zsuzsa: Még mindig tanít Kissné Vadnai Júlia, Debrecen első nyilvános gimnáziumi leánytanulója. = HBN 1963. 76. sz. 6. l.

FÜLEP Kornél: 120 évig akar élni dr. Varga Jenő a 81 éves sportoló. = HBN 1963. 76. sz. 11. l.

KAPOSI Levente: Előbbre léptek. Hogyan gazdálkodik a kismarjai Rákóczi Termelőszövetkezet? = HBN 1963. 75. sz. 6. l.

c) Érdemleges helyi vonatkozást nem tartalmazó mellőzendő közlemények

Véradónap a MÁV igazgatóságnál. =HBN 1963. 128. sz. 3. l.

Brutális rablógyilkosság Biharnagybajomban. =HBN 1963. 128. sz. 5. l.

[Húsz] 20 órás gázkitörés után önmagát fojtotta el a kút Hajdúszoboszló határában. =HBN 1963. 120. sz.

1. l.

Pillanatképek az ebesi Vörös Csillag Tsz-ből. =HBN 1963. 131. sz. 3. l.

Nyugdíjasok találkozója az Alföldi Nyomdában. =HBN 1963. 131. sz. 5. l.

Az NDK sajtóattaséjának debreceni látogatása. =HBN 1963. 130. sz. 1. l.

Készülnek az aratásra. Látogatás a kabai Vörös Csillag Tsz gépjavitó műhelyében. =HBN 1963. 129. sz. 1. l.

Megbecsülés és felelősség. Pedagógus napi ünnepségek a megyei és városi tanácsnál. =HBN 1963. 127. sz.

1. l.

Madarak és fák napja a Nagyerdőn. =HBN 1963. 125. sz. 8. l.

Négy díjat nyertek a debreceni fodrászok. =HBN 1963. 124. sz. 3. l.

Görög békedelegáció utazott át Hajdú-Bihar megyén. =HBN 1963. 119. sz. 3. l.

Sóska, spenót, újhagyma. Első fecskék a debreceni piacon. =HBN 1963. 81. sz. 12. l.

d) Egyszer említendő közlemények

Megszűnt a férfiak körelező munkaközvetítése Debrecenben. =HBN 1963. 73. sz. 3. l.

FELKAI Ferenc: Minden férfi el tud helyezkedni Debrecenben. Látogatás a munkaerő közvetítő hivatalban. =HBN 1963. 75. sz. 3. l.

e) Összevonható sorozatos cikkek

FÁBIÁN Sándor: Világnézet, léggör és lehetőség [A debreceni irodalomról.] =HBN 1963. 76. sz. 5. l.

BÉNYEI József: Milyen színvonalon áll a debreceni irodalom? =HBN 1963. 87. sz. 5. l.

JUHÁSZ Béla: Még egy szó a debreceni irodalmi élet gondjairól folyó vitához. =HBN 1963. 92. sz. 6. l.

A művek vegyék át a szót. Zárszó a Naplóban folyó irodalmi vitához. =HBN 1963. 103. sz. 5. l.

2. A magyarországi nyomdatermékek megoszlása

A nemzeti könyvtári (és a nemzeti bibliográfiai) gyűjtés teljességének problémáját a gyakorlat állította elé: részben az a törekvés, hogy a gyűjtemény elrendezését és feltárását az olvasói szükségletekhez, a használat gyakoriságához alkalmazzuk, főleg pedig a szükséges férőhely és személyzet biztosításának gondjai.⁸ (Ehhez társult természetesen a teoretikus érdeklődés általában a bibliográfia s közelebről a nemzeti bibliográfia kérdései iránt.) Ugyancsak a gyakorlat tette lehetővé mind a nyomdai termék, mind az iránta jelentkező olvasói igények tanulmányozását és vezetett arra a felismerésre, hogy a nemzeti irodalom gyűjtése (legalábbis hazánkban) anakronisztikus alapo-

⁸ A szerző munkahelye, a Debreceni Egyetemi Könyvtár kötelezpéldányban részösül a magyarországi nyomdatermékek-ből s a Szechényi Könyvtárával párhuzamos másodikk nemzeti könyvgyűjtemény létrehozásán és fenntartásán tárazozikk.

kon folyik: nincs összhangban sem a modern nyomdai produkció milyenségével, sem a ténylegesen jelentkező és távlataiban is előre felismerhető társadalmi szükségletekkel. Nem azért, mert kevesebbet, hanem azért, mert jóval többet teszünk ezen a téren a szükségesnél. Állítsuk szembe főbb vonásaiban a nemzeti könyvtárak hagyományos törekvéseit és működésük nagyjából századunk elejéig érvényesülő motívumait mai funkcióikkal és létfeltételeikkel!⁹

*A nemzeti könyvtárak gyűjtését meghatározó célok és motívumok
fejlődésük kezdetén, kb. a XIX. sz. végéig¹⁰*

A nemzeti kultúra hazafias és propagatív célú dokumentálása. (Nemzeti könyvtár = a nemzeti irodalom monumentuma.)

A szakosodás alacsonyabb fokán álló, főleg humán és történeti irányú kutatás szolgálata, elsősorban az ország, a nemzet történetére vonatkozó irodalommal.

Az uralkodók, feudális urak és az egyház által felhalmozott könyvkincsck hasznosítása a polgári társadalom számára, megmentése a kallódtástól, pusztulástól. (Bibliothèque Nationale!)

A könyveknek mint nyomdászattörténeti emlékeknek megőrzése és feltárása. (A könyvnyomtatás és az irodalom szoros összefonódása a nyomdászat első századaiban, tipográfiai elemek szerepe irodalomtörténeti adatok nyomozásában, nyomtatványok kis példányszáma, gyakran egyedi jellege stb.)

Adatok, általában rögzített tudományos ismeretek megőrzése és rendszerező feltárása univerzális tudományos archívumként, tekintettel egyrészt arra, hogy az egyénileg folyó tudományos kutatás viszonyai közt más fóruma alig is lehetett tények és adatok intézményes regisztrálásának, másrészt arra, hogy — az egyéb dokumentumok gyér volta miatt — a nyomtatványokból vett legkisebb közvetett információ is gyakran tett felbecsülhetetlen szolgálatot a kutatásnak.

⁹ Az összevetés rögtönzészzerű vázlat. A funkcióknak igényünk szerinti tömör megfogalmazásával az irodalomban nem találkozunk. Vö. még: Dougnac, M. T. — Guilbaud, M.: Le dépôt légal: son sens et son évolution. = Bulletin des Bibliothèques de France, 5e année, 1960. 283–291. p. — Francis, F. C.: The contribution of the national library to the modern outlook in library services. = ASLIB Proceedings, 10. vol. 1958. 11. no. 267–275. l. — Mearns, David Ch.: Current trends in national libraries. = Library Trends, 4. vol. 1955. 1. Nr. — National libraries. Their problems and prospects. Symposium on national libraries in Europe. Vienna, 8–27. Sept. 1958. Paris, 1960. Unesco. 125 p. 5 t. — Larsen, Knud: Les services bibliographiques nationaux. Création et fonctionnement. Paris, 1955. Unesco. 3., 13., 20–24., 65–67. l. — Orlet, Paul: Traité de documentation. Le livre sur le livre. Bruxelles, 1934. D. van Keerberghen. 291–293. l. — Les services bibliographiques. État actuel et possibilités d'amélioration. Washington, 1949. Sokszorosítás. 34. p. — Trócsányi György: Magyar nemzeti bibliográfia. = Könyvtárosok és Levéltárosok Orsz. Egyesületének Évkönyve. 2. 1938. 21–46. l. — Hornmann, Curt D.: National libraries in our time. The Unesco Symposium on national libraries in Europe. = Libri. 9. vol. 1959. 4. no. 273–307. l.

¹⁰ Itt és a továbbiakban a nemzetközi könyvtár szűkebb, elsődleges gyűjtőkörét vizsgáljuk, mellőzve azt az esetet, amikor a nemzeti könyvtár egyben univerzális tudományos könyvtár.

A könyvtárak országosan és nemzetközileg szerveződő együttműködése keretében egy ország könyvtermésének (ill. a „nemzeti”, a hazai nyelvű irodalomnak) rendelkezésre bocsátása. (A kutatás számára értékes irodalom „teljes” begyűjtése nemzetközi síkon ma már csak úgy lehetséges, ha abban saját produkciója erejéig minden ország részt vállal.)

A nemzeti vonatkozású irodalom szakkönyvtáraként az országra és nemzetre (annak történelmére, nyelvére, kultúrájára stb.) irányuló kutatások szolgálata.

Mindkét viszonylatban az irodalomnak mint a kollektív memória hordozójának átörökítése az utókorra.

Amint az összehasonlításból kommentar nélkül is kiviláglik, manapság a szó politikai, hazafias értelmében vett nemzeti cél a háttérbe szorul. A rendkívüli mértékben specializálódott kutatások zöme a megfelelő szakkönyvtárakba tevődött át, s ezekre hírvul az irodalom nagyobb mélységű gyűjtése is. A szervezett és tervszerű tudományos kutatás, a közigazgatás, az ipar — általában a társadalom — sokoldalúan és rendszeresen gondoskodik a tények, adatok, ismeretek regisztrálásáról, rendszerezéséről és kumulálásáról. Emiatt a nyomtatott kiadványok dokumentatív jelentősége általában, és egyes nyomtatványtípusoké különösen, csökken. A nyomdatermékek magas példányszám-ban jelennek meg és széles körben elterjednek: csökken tehát megsemmisülésük veszélye. A nyomdászat és az irodalom közti kapcsolat távolibbá, áttételessé válik, rendkívül megnő az irodalmi jelleggel nem bíró, tudományos értékű információt nem hordozó nyomdatermékek mennyisége. A nyomdásztörténet mind nagyobb részében csúszik át az irodalomtörténet és a kultúrtörténet köréből az ipartörténet körébe, s egyébként sincs többé szükség arra, hogy a grafikai vagy tipográfiai szempontból valóban számottevő dokumentumok kedvéért egész hegyeket hordjunk össze nyomdafestéssel ellátott papírból.

E lényeges változások természetesen a nemzeti bibliográfia feladatait is megfelelően módosítják. A kurrens nemzeti bibliográfia funkciója ezen túlmenően is változott: az irodalmi termelési-fogyasztási folyamat meggyorsulása miatt csökkent a könyvforgalomban (kereskedelem, könyvtári beszerzés) betöltött szerepe, és — míg korábban inkább másodlagos bibliográfiai kompilációjának forrásaként szolgálta a kutatást — megnőtt a jelentősége mint szakirodalmi tájékozódásra közvetlenül alkalmazható (és alkalmazott) eszköznek.

Ezeket a megfontolásokat tartottuk szem előtt a hazai nyomdatermékek kötelesepéldányainak elemzése során. Az elemzés mintavétel jellegű: a Debreceni Egyetemi Könyvtárba 1962 júliusában érkezett kötelesepéldányok alapján készült.

Könyvfőmájú kiadványok tárgyi szerinti megoszlása¹¹

ETO szakjelzet	Megnevezés	Darabszám
0	Tudomány és tudás általában. Általános művek	8
003	Írás.	1
01	Bibliográfia	17
02	Könyvtárügy	4
1M--3K	Marxizmus—leninizmus.	2
1	Filozófia	1
2	Vallás, egyház	1
31	Statisztika	3
32	Politika	13
33	Politikai gazdaságtan. Népgazdaság	19
338(1/9)	Gazdasági földrajz	3
34	Jogtudomány	9
351/354	Közigazgatás	4
355/359	Hadtudomány. Honvédelem	2
369.4	Ifjúsági mozgalom	10
37	Oktatás, nevelés. Iskolák	40
38	Kereskedelem. Idegenforgalom.	20
39	Néprajz	16
4	Nyelvtudomány	23
51	Matematika	58
53	Fizika	33
54	Kémia	20
548	Kristálytan	4
55	Geológia Meteorológia	19
57	Biológia	25
58	Növénytan	1
59	Állattan	26
6	Orvostudomány	283
62	Technika. Különböző iparágak	158
622	Bányászat	12
624	Építőipar	73
63	Mezőgazdaság	24
655	Nyomdászat. Könyvkiadás. Könyvkereskedelem	9
656	Közlekedés. Távközlés	28
658	Üzemgazdaság. Üzemszervezés	19
71	Területerendezés	1
73;76	Képzőművészet	15
78	Zene	31
79	Szórakozás. Játék. Sport. Ünnepek	6
778.5 - 792	Színház. Film	3
8	Irodalom	32
8 - 93	Ifjúsági szépirodalom	10
8.0 - 8(91)	Irodalomtudomány	9
88	Honismeret	14
91	Földrajz	10
93-99	Történelem	16
	Egyéb	2
	<i>Összesen:</i>	1137

¹¹ A tárgy szerinti csoportosításban a szabadtani kiadványok és az alváltványok nem szerepelnek.

Tekintettel arra, hogy a nemzeti gyűjtésnek nincsenek tematikus kritériumai, a fenti elemzés a válogatás-teljesség problematikájával kapcsolatban nem hasznosítható. Fel lehetne használni a gyűjtemény csoportosításának, elhelyezésének és feltárási módjának megtervezésénél, de az elemzett könyvmennyiséget 10–20 ezres nagyságrendre föl-emelve. (Ezres nagyságrendben itt az arányok esetlegesen alakulnak.)

Könyvformájú kiadványok műfaj és rendeltetés szerinti megoszlása

Önálló tudományos mű	55 db
Különlenyomat	466 „
Kutatási jelentés	6 „
Tudományos kongresszus jegyzőkönyve	1 „
Értekezés tézisei	4 „
Szakkönyv (tudományos és gyakorlati ismeretek szekunder feldolgozása szakemberek számára)	29 „
Ismeretterjesztő, tudománynépszerűsítő munka	14 „
Tankönyv, jegyzet	
általános iskolai	7 „
gimnáziumi	7 „
technikumi	40 „
egyetemi, főiskolai	121 „
tanfolyami	18 „
egyéb	2 „
Tansegédlet	27 „
Iskolai évkönyv	3 „
Brosúra ¹²	37 „
Vers	4 „
Regény	30 „
Mese	3 „
Dráma, film-forgatókönyv	5 „
Zenemű (kotta)	30 „
Térkép, atlasz	5 „
Statistikai és egyéb adattár	2 „
Bibliográfia	
tudományos igényű, jelentősebb terjedelmű	1 „
nem tudományos igényű, alkalmi, ajánló	13 „
Könyvkereskedői katalógus, alkalmi, nem összefoglaló	9 „
Szabvány	100 „
Szabványok gyűjteményes kiadása	4 „
Szabadalmi leírás	121 „
Ideiglenes műszaki előírás	7 „
Tervezési irányelvek, tőpusterv	14 „
Költségvetés	14 „
Újítási feladatterv	5 „
Balesetelhárítási útmutató	16 „
Szabályzat	22 „

¹² A „brosúra” elnevezést itt műfaji értelemben használjuk, propaganda célú, vagy időszzerű alkalmakhoz fűződő kiadványt értve rajta, tekintet nélkül a terjedelmre.

Prospektus, gyártmánykatalógus, árjegyzék, gépkönyv	71 „
Hivatalos cikklista, egységárgyűjtemény	5 „
Reklámkiadvány	5 „
Múzeumi, tárlati kalauz. Kulturális intézmény vagy alkalom ismertetője	14 „
Idegenforgalmi propagandakiadvány	15 „
Menetrend, nem teljes, nem hivatalos	7 „
Távbeszélőnévsor, nem teljes, nem hivatalos	1 „
Egyéb	2 „
<i>Összesen</i>	<u>1362 db</u>

Egyes csoportok aránya tekintetében ez az összeállítás is eltérhet az évi vagy többévi termés alapján megállapított arányoktól. De ha a fenti 43 féleséget elemzésünknek megfelelő kritérium alapján kevesebb (pl. 2—3) csoportba vonjuk össze, ezek viszonyát tekintve az eltérés a minta és a vizsgált egész között már nem lesz jelentős. Ilyen kritérium pedig önként kínálkozik: Van-e, és ha igen, milyen természetű tudományos, illetőleg dokumentatív értéke az egyes kiadványtípusok által hordozott információnak? Így a következő, megfelelően homogén kategóriák jönnek létre:

- a) *Tudományos kiadvány*
(önálló tudományos mű, értekezés tézisei, kutatási jelentés, kongresszusi jegyzőkönyv)¹³ 96 db
- b) *A tudományos kutatás anyagát szolgáltató, primer információt összefoglaló, rendszerező vagy ahhoz vezető kiadvány*
(szakkönyv, térkép, atlasz, statisztikai és egyéb adattár, tudományos igényű, jelentősebb terjedelmű bibliográfia, szabványok gyűjteményes kiadása) 41 db
- c) *Primer információt tartalmazó egyéb kiadvány*
(iskolai évkönyv, szabvány, szabadalmi leírás, tervezési irányelvek, típusterv, hivatalos cikklista, egységárgyűjtemény, teljes, hivatalos menetrend és telefonkönyv, összefoglaló könyvkereskedői katalógus) 243 db
- d) *Érdelemes tudományos információt nem tartalmazó kiadvány*
(alkalmi, nem összefoglaló könyvkereskedői katalógus, ideiglenes műszaki előírás, költségvetés, újítási feladatterv, balesetvédelmi útmutató, szabályzat, prospektus, gyártmánykatalógus, gépkönyv, árjegyzék, reklámkiadvány, múzeumi, tárlati kalauz, kulturális intézmény vagy alkalom ismertetője, idegenforgalmi propagandakiadvány, menetrend, telefonkönyv — nem teljes, nem hivatalos, egyéb) 188 db
- e) *Irodalmi, művészi alkotást tartalmazó kiadvány*
(vers, regény, mese, dráma, forgatókönyv, zenemű) 72 db
- f) *Másolagos információt tartalmazó kiadvány*¹⁴

¹³ A különnyomatokat amaz egyszerű, és mértékadó külföldi nemzeti könyvtárak által elfogadott ökonómiai elv alapján, hogy mint a periodikák tartalmai, egy példányban már megvannak, eleve mellőztük e csoportból.

¹⁴ A tudományos kézikönyv jellegű kiadványokat, bár túlnyomórészt másodlagos információt tartalmaznak, funkciójuknak megfelelően az a) kategóriába soroljuk.

(tankönyv, jegyzet, tansegédlet, ismeretterjesztő, tudománynpszerűsítő munka, brosúra, bibliográfia – nem tudományos, alkalmi, ajánló) 286 db

A megőrzés szükségese szempontjából tovább redukálhatjuk a csoportok számát kettőre:

1. *Tudományos munkák és a tudományos kutatás tárgyát, anyagát szolgáló kiadványok, beleértve a szépirodalmi műveket, a zeneműveket s a képzőművészet reprodukcióit.*

(Az imént a–b) és c)-vel jelzett kategória, valamint a c–d) és az f) kategóriába sorolt egyes kiadványok egyedi kiválasztás alapján.)

2. *Érdelemes tudományos információ: nem hordozó és másodlagos információt tartalmazó kiadványok.*

(A d) és az f) kategória, valamint egyedi kiválasztás alapján az a–c) és az e) kategóriába sorolt kiadványok.)

A c) kategóriába sorolt kiadványok jórészt egyedi elbírálás alapján minősíthetők a két utóbbi főcsoport valamelyikébe.

Szám szerint 209 egység – az elemzett kötelepéldányanyag 15,3%-a – tartozik az első, megőrzendő főcsoportozhoz. De ha óvatosan kalkulálunk s kb. felerészből a c) és a d) kategóriát is átemeljük ide, még mindig csaknem 40%-ra becsülhetjük a nélkülözhető kiadványokat.¹⁵ Csoportosításunkban az egyszerűség kedvéért figyelmen kívül hagytuk az eredeti tudományos vagy szépirodalmi művek értékelésének és elértéktelenedési folyamatának rendkívül ellentmondásos problematikáját.

Csoportosításunk természetesen nincs tekintettel a használat igényére a kiadvány megjelenési idején, ill. az azt követő viszonylag rövid periódusban, hanem csak magára a kiadványra. Arra, hogy mit és miért kell megőrizni a jövőbeli használat érdekében, az emberiség tapasztalatainak, ismereteinek, alkotásainak átörökítése céljából. Ebben a perspektívában pedig joggal mellőzhető minden kiadvány, amely nem szolgálja a tudományos ismeretek és más kultúrjavak átörökítését, nem szolgál bizonyítékul vagy további kutatások tárgyául. És mert az ismeretek csak tudományos kifejtésben, legmagasabb igényű interpretációban, az irodalmi művek csak hiteles szövegek, a képzőművészeti alkotások csak teljes értékű reprodukcióik stb. útján szállnak át hamisítatlanul, maradéktalanul, élvezhető, illetőleg tudományosan használható formában az utókorra, önként adódnak a megőrzésre kiválasztás kritériumai. Nyilvánvaló, hogy pl. fizikai ismereteinket nem a középiskolai, de még csak nem is az egyetemi tankönyvek fogják továbbadni, s a következő generáció nem a népszerűsítő brosúrák alapján tanulmányozza majd az űrrepülés történetét, és *Bartók* zenéjét sem a gyermekek számára leegyszerűsített kottából fogják előadni. Önmagáért vagy bizonyos következtetések levonása kedvéért természetesen a tankönyv, a brosúra, a könnyített kotta és sok egyéb szekunder termék is lehet tanulmányozás vagy legalább statisztikai számbavétel tárgya,

¹⁵ Csapán feltételezve, de nem állítva, hogy elemzésünk e ponton közel jár a tényleges arányokhoz. 1962-ben ez kb. 9 600 kötelepéldány ideiglenes állománybavételét, majd az idők folyamán ugyanezen mennyiség kicselezését jelentene. V.ö.: *Medrey Zoltán: A magyarországi könyvkiadók, nyomdak és sokszorosítók jegyzéke és kötelepéldányszolgáltatásuk.* Bp. 1964. OSZK.5. l.

napjainkról szóló későbbi tudományos ismeretek forrása. Csakhogy a kutatási igénynek ezt a típusát sokféle úton-módon ki lehet elégíteni: bibliográfiai vagy statisztikai számbavétellel, az érték, jellegzetesség szerint kiválasztott vagy egyszerűen a reprezentálás céljából megtartott dokumentumok megőrzésével, nem könyvtári jellegű archívumok felhasználásával stb.¹⁶ Tudatosan ki kell aknáznunk továbbá azt a jelenséget, hogy korunk írásbeliségbe ágyazott társadalmi gyakorlata, szervezett tudományossága úgyszólván napra készen összegezve, rendszerezve, sőt tudományosan feldolgozva regisztrálja a tények, adatok ama jelentéktelenebb (vagy csak tömegükben jelentős) típusait, amelyeket mi a múltra vonatkozólag csak bizonyos efemeridák alapján rekonstruálhatunk. (Hamis analógiát állítva fel a mi efemeridáink jövőbeli szerepét illetően.) És ha *nem a tartalomhordozó, hanem a tartalom (bizonyos esetekben persze a tartalomhordozó mint tartalom) átszármasztatását tekintjük feladatnak*, további ökonómiai lehetőségek nyílnak a tartalmi párhuzamoságok (pl. többes kiadások, idegen nyelvű kiadások, kumulációt, összesített kiadást megelőző folytatások, részközlemények, stb.) első közleményünkben már említett kiküszöbölése révén.¹⁷ Ugyancsak az első közleményben világítottuk meg a dokumentumok értékváltozásának folyamatát, s azt, ami ebből a válogatásra következik, módszerét, folyamatosságát illeti.¹⁸ (Pl. egy tíz év múlva bízást kielejtezhető tankönyv vagy üzleti prospektus *ma* elsőrendű használati értékkel bírhat, é. i. t.)

A válogatás konkrét problémáit, egyedi eseteit illetően — természetesen — sok-sok aggály és ellenvetés merül fel s eleve kizárja az itt kifejtettek sémaszerű, s konkrét esetekre meg gondolás nélkül alkalmazott érvényesítését. A gyakorlat a mi paradigmául szánt elemzésünknel mélyebbre ható, szélesebb körű és néhány éves periódusonként megismétlendő elemzéseket kíván meg. De ezek az elemzések sem szüntethetik meg, csak szűkebb körre szorítják az egyedi mérlegelés szükségét.

PÉLDÁK¹⁹

a) Érdemleges tudományos információt nem tartalmazó kiadvány²⁰

Nationelbibliothek Syéchenyi. Wissenschaftliche Bibliothek Reguly Antal. Zirc.

U. a. cseh, lengyel, német és orosz nyelven. A nagyközönség tájékoztatására szánt ismertető. Tudományos értékű információt a Könyvtárról a Magyar Minerva (legáltalánosabb tudnivalók), a Széchenyi Könyvtár Évkönyve (jobb adatok), a Könyvtár irattára (részletek) és fotoarchívuma (képdokumentumok) szolgáltat.

[Nyolcadik] 8. Világifjúsági Találkozó. Helsinki, 1962. július 28. — augusztus 6. VIT küldötték zsebkönyve [Bp.]1962. Ifjúsági Lapkiadó.

Rövid társalgási szótár-féle angol, német és finn nyelven, főbb tudnivalók az egyes országokról és a VIT-ről. Az aktuális célnak alárendelt kiadvány. Az említett országokról, nyelvekről s a VIT-ről nem nyújt tudományos értékű infor-

¹⁶ Kovács Máté villantotta fel egy vita során: „Mi lenne, ha a megszámlált lovakat és teheneket is beszállítanák bizonylatul a Statisztikai Hivatalba?”

¹⁷ I. h. 9. l. Válogatás az „abszolút” ill. „relatív szükségesség elve” alapján.

¹⁸ Valamely dokumentum elavulásának ill. értékvesztésének és értéknyerésének sémáját ld. i. h. 29 – 31. l.

¹⁹ Az a – b) és az e) csoportba tartozó tudományos, irodalmi és referenzkiadványokra példákat felhoznunk szükségtelen

²⁰ Az előbbi csoportosításban ld. d) alatt.

mációt az utókorok. Az ifjúsági mozgalmak történetének kutatója számára esetleg pusztá megléte lehet említést érdemlő.

Budapest [nyolcadik kerület] VIII. Józsefváros. Bp. 1962. KISZ. 30 l.

Szűk helyi jellegű VIT propagandakiadvány. Sem a 8. kerületről, sem a VIT-ről nem ad tudományos értékű információt.

b) Másodlagos információt tartalmazó kiadvány

Soha többet Lidicét! Ajánló könyvjegyzék Lidice elpusztulásának 20. évfordulójára. Tatabánya, 1962.

József Attila Megyei Könyvtár. 4 l.

Lidicére vonatkozólag a Lidicéről szóló monográfia ill. a 2. világháború irodalmának tudományos bibliográfiája nyújt megfelelő irodalmi tájékoztatást. E füzet az utókor számára arról tanúskodik majd, milyen mély és hosszú időre szóló felháborodást keltettek a fasiszták rémtettei. E célra elég pusztá említése.

Útmutató a József Attila olvasómozgalom szervezéséhez. Összeáll. Varga Béla. Veszprém, 1962. KISZ Veszprém megyei Végrehajtó Bizottsága. 29 l.

A József Attila olvasómozgalomról országos és helyi vonatkozásban egyaránt bőven elegendő információt szolgáltat az utókorok „A Könyvtáros” c. folyóirat. E füzetnek időszerű praktikus rendeltetésén túlmenő jelentősége nincs.

c) Az abszolút szükségesség elve alapján mellőzhető kiadvány

[DOSZTOEVSKIJ] Dosztojevszkij [Fedor] Fjodor: A félkegyelmű. Bp. 1962.

Egyidejűleg jelent meg 3 variáns :

1. Európa K. egészsvászon

2. „ „ „ félvászon

3. Pozsony, Szlovákiai Szépirodalmi K. félvászon. Muzéális megőrzésre elég egy variáns, amelyen a többi adata feljegyezhető. De tekintve a szerző nagy népszerűségét, emek az összevonásnak csak később, akkor van értelme, amikor az élő közönségigényt már egy újabb (talán nem 3, hanem 30 példányban beszerzendő) kiadás elégíti ki.

Budapest, Műszaki Egyetem. A Gépészmérnöki Kar tudományos évkönyve. 1962.

Megjelent félvászon és fűzött variánsa. Ugyanígy ugyanezen egyetem vegyészmérnöki valamint a villamosmérnöki karának évkönyve. Tekintettel a kiadvány viszonylag alacsony keresetségére, a fűzött példány — miután megvoltát a kötötten feljegyeztük — beérkezéskor selejtezendő.

d) A relatív szükségesség elve alapján mellőzhető kiadvány

1. Egymástól független kiadványok tárgyi egyezése :

BOGNÁR Éva: Tapasztalataink a nikotinabusus spiractin kezelésével. =Gyógyszercink, 12. évf. 1962. 31. sz. 1—5. l.

SEREGÉLY György: A nikotin abuzus terápiája. =Gyógyszerészet, 6. évf. 1962. 6. sz. 210—215. l.

A két cikk szinte csak szövegezésben tér el egymástól. Tartalmuk a közlés lényegében megegyezik.²¹

2. Teljesebb vagy gyűjteményes közlemény helyettesít egy vagy több részközleményt :

Fémforgácsoló szerszámok. 3. bőv. kiad. Bp. 1962. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 980 l.

Tartalmaz 210 szabványt — tehát nélkülözhetővé tesz u. emyi önálló szabványfüzetet.

Nyári könyvújdonságok. [Bp.] 1962. Kossuth K. 32 l.

²¹ Önálló kiadványok közt erre az egyébként ismert jelenségre elemzésünk során nem találtunk példát.

Elég a Kiadó feltehetőleg ugyancsak kibocsátandó éves vagy többéves jegyzékeinek megtartása Magyarországra érkező devizaigényes építésügyi és építőanyagipari szakfolyóiratok jegyzéke. 1. r. Bp. 1962. Építésügyi Dokumentációs Iroda. 52 l.

Miután a Jegyzék betöltötte időszerű funkcióját, kiselejtezhető, mert anyaga szerepel a Külföldi folyóiratok központi címjegyzéke c. országos kiadványban.

3. Egy mű különböző nyelvű kiadásai :

JÁNOSSY L.: Papers published from 1934 to 1961. 1—3. vol. [Szerzői kolligátum fotoprint másolatban készült különlenyomatokból.]

A 3 kötetben kolligált 153 különlenyomat közül 46 tartalmilag azonos : fordítás vagy ismételt közzététel.

BAJOR NAGY Ernő: A country at school. Bp. 1962. Pannonia. 186 l.

Azonos tartalmú francia és spanyol kiadása is szerepelt a küldeményekben. Elég egyet megtartani, a többi adatait benne feljegyezve.

NIKEX. Wir exportieren Strassenbau und Instandhaltungsmaschinen.

U. a. angolul, franciául és oroszul. Az export- és idegenforgalmi prospektusok általában azonos képanyaggal készülnek, csak nyelvük különbözik. Elég az egyik variáns megtartása, a meg nem tartott variánsok adatainak bejegyzésével.²²

Periodikák műfaj és rendeltetés szerinti megoszlása

a) Tudományos periodikum ²³	
Országos tudományos, irodalmi és művészeti folyóirat	164
Vidéki tudományos és irodalmi folyóirat	5
Összesen :	<u>169 (22,53%)</u>
b) A tudományos kutatás anyagát szolgáltató, primér tudományos információt összefoglaló, áttekintő vagy ahhoz vezető periodikum	
Országos szaklap	125
Vidéki szaklap	7
Kurrens bibliográfia és referáló lap	60
Összesen :	<u>192 (25,6%)</u>
c) Érdemleges primér információt tartalmazó periodikum	
ca) Hivatalos orgánium	
Országgyűlési jegyzőkönyv	1
Minisztérium hivatalos lapja	16
Országos hatóság hivatalos lapja	20
Megyei hivatalos orgánium	7
Egyéb szerv hivatalos orgánuma	8
Testület, társadalmi szerv, hatóság félhivatalos (tájékoztató) orgánuma	16
Összesen :	<u>68 (9,06%)</u>
cb) Politikai és hírközlő orgánium	
Az MSZMP folyóirata, tájékoztató orgánuma	5
Országos napilap	5
Országos napilap vidéki kiadása	3
Megyei napilap	19
Megyei napilap vidéki kiadása	13

²² Szépirodalmi művek fordításaira ez a rendszabály természetesen nem alkalmazható.

²³ Kis számuk miatt ide soroltuk a magas színvonalú irodalmi, művészeti és általános folyóiratokat.

Vidéki városi napilap	4
Városnál kisebb település orgánuma	1
Nemzetiségi sajtó	5
MTI sajtótájékoztató („kőnyomatos”)	
1. a hazai sajtó számára	12
2. a külföldi sajtó számára	12
Külföldi sajtótájékoztató hazai használatra	1
Összesen :	<u>80 (10,66%)</u>
cd) E g y é b	
Képes hetilap	4
Szakszervezet, egyéb testület lapja, orgánum valamely foglalkozási ág (dolgozó pa- rasztok, kisiparosok, katonák, rendőrök stb.) számára	45
Színházi, zenei és filmhetilap a nagyközönség számára	3
Sportlap	15
Élclap	1
Összesen :	<u>68 (9,06%)</u>
ca – cd) együtt :	<u>216 (28,8%)</u>
d) <i>Érdemleges tudományos információt nem tartalmazó periodikum</i>	
Korcsoportok és nemek (gyermek, ifjúság, nők) számára szerkesztett orgánum	17
Testi fogyatékoságban szenvedők orgánuma	2
Rejtvénylap	2
Műsorújság	13
Árjegyzék, hirdetőlap	3
Külkereskedelmi propagandaorgánum	6
Idegenforgalmi propagandaorgánum	3
Egyházi lap	11
Üzemi lap	72
Iskolai diáklap	7
Összesen :	<u>136 (17,86%)</u>
e) <i>Másodlagos információt tartalmazó periodikum</i>	
Ismeretterjesztő orgánum	12
Barkácsolás, kézimunka	3
Egészségügyi és balesetelhárítási propaganda	3
Külföld számára készült képes propagandaorgánum	13
Külföldi ország nálunk megjelenő tájékoztató és propagandaorgánuma	6
Összesen :	<u>37 (4,93%)</u>
Az elemzett periodikák együtt :	750

Eltérő sajátosságaik miatt a periodikákat nem lehetett minden további nélkül besorolni ugyanazokba a kategóriákba, amelyeket a tudományos ismeretek átörökítésében betöltött szerepük szerint az önálló művek osztályozására konstruáltunk. A periodikákban ugyanis szétválaszthatatlanul összekeverednek a jelentős és a jelentéktelen, az új tudományos eredményeket közreadó és a másodkézből informáló közlemények. Emellett folyamatos megjelenésük minden más kiadványnál alkalmasabbakká teszi a periodikákat (a legjelentéktelenebbet is) a tükrözendő valóságdarab fejlődésének, kronológiájának követésére.

Viszonylag kevés periodikát lehetett tehát a másodlagos információt hordozók (4,93%) vagy a tudományos szempontból jelentéktelen információt tartalmazók (17,86%) közé

sorolni. S ezt sem egyértelműen, hisz pl. az ifjúsági sajtó a sok ismeretterjesztő cikk vagy szórakoztató képanyag közt helyel-közzel lényeges eredeti tudósításokat, fotoriportokat is tartalmazhat, vagy az egyházi lap kegyes elmélkedései közt egy-egy történeti érdekű dokumentumot. Olyan periodikákat pedig, mint a merőben szórakoztatási igénnyel szerkesztett képes hetilapok, élclapok vagy sportlapok, a bennük szereplő dokumentatív értékű képek és közlemények, korfestő mozzanatok nagy mennyisége miatt nem is sorolhattunk be jellegüknek megfelelően.

De megnehezíti az egyöntetű csoportosítást a periodikatípusok műfaji kapcsolódása is. Pl. a hivatalos lapokból, hírközlő orgánumból vagy a különböző embercsoportok szükségletére kiadott periodikákból lényeges vonásaik alapján egy-egy homogén csoportot állíthatunk össze. De mert mindhárom csoportba tartoznak elsőrendű és harmadrendű informatív értékű kiadványok, a homogén csoportokat a mi igényünknek megfelelően teljesen szét kellene dobálni. Csoportosításunk tehát csak hozzávetőleges tájékoztatást nyújt a gyakorlati szelekció szempontjából. Eszerint a kötelespéldányként beözönlő periodikák közül mintegy 90—100-at, vagyis 12—13%-ot lehetne az idők folyamán kiselejtezni, illetve kisebb számú reprezentatív évfolyamra redukálni azon a címen, hogy nem tartalmaz érdemleges információt.²⁴

Példák :

Véd-Elek. Balesetvédelmi satirikus tájékoztató.

Kolorisztikai Értesítő. [Festékipari készítmények leírásai.]

Balatoni Híradó. [Belföldi idegenforgalmi célú, vegyes tartalmú hetilap. Csak a nyári időben jelenik meg.]

Vasúti Modellezés.

Siketek és Nagyothallók.

További 5—6%-os megtakarítást kínál az abszolút és a relatív szükségesség elvének alkalmazása. Pl. a fővárosi és a megyei lapok vidéki kiadásait minden további nélkül mellőzni lehet azon a címen, hogy az érdemlegesebb vidéki vonatkozású közlemények szükségképpen szerepelnek a központi variánsban is.²⁵ Főlöszlegesen töltik továbbá a rakatári férőhelyet a sajtótájékoztató könyvnyomatosak, miután tartalmuk átment a nyilvános orgánumbokba, továbbá a más kiadványokból tömörítvényeket, fordításokat, kivonatokat közlő orgánumbok, vagy olyanok, amelyeknek tartalma kumulatív kiadványokba át-vándorolt. Végül: igen népes a külföld tájékoztatására, politikai, külkereskedelmi és idegenforgalmi propagandára szánt periodikák csoportja s ezen belül legtöbb 2—3—4 nyelven is megjelenik változatlan tartalommal. Ezekből is elég egy variáns megtartása, a többire való utalással.

²⁴ Egyes féleségek — pl. az üzemi, iskolai lapok — megőrzését a megfelelő intézményre kellene áthárítani.

²⁵ A kisebb területi könyvtárakra való áthárításnak itt is van helye és lehetősége.

Politikai	3
Hatósági, közigazgatási hirdetmény, felszólítás, közérdekű közlemény	90
Mozi.	1104
Színház.	91
A kultúra egyéb területei és alkalmai	136
Iskola, oktatás	122
Tudomány	16
Ünepség, mulatság, parádé	64
Sport	97
Cirkusz	1
Katonaság, rendőrség	17
Közlekedés	2
Idegenforgalom	19
Kereskedelem, ipar, egyéb gazdasági ágak	189
Balesetvédelem, tűzvédelem	10
Egyházak	11
Gyászjelentés	64
Értesítés a családi élet eseményéről	4
Egyéb	6
<i>Összesen :</i>	<i>2016</i>

A plakátokra és az aprónyomtatványokra vonatkozólag nem volna értelme a könyvek-nél alkalmazott csoportosításnak: úgyszólván valamennyit az „érdemleges tudományos információt nem tartalmazó” vagy a „másodlagos információt tartalmazó” kategóriába kellene sorolnunk. Egyedül a grafikus plakátok egy része minősülhetne „művészi alkotást hordozó” nyomdaterméknek. Márpedig ez nagyon kevés: a vizsgált 2016 közt mind-össze 8 grafikai szempontból érdemleges nyomtatványt találtunk.

A nyomdatermékek dokumentatív értékének devalválódásáról általánosságban már beszéltünk. Tudott dolog, hogy az aprónyomtatványokat és a plakátokat mindig is a legigénytelenebbeknek tekintették a nyomtatványok között, amelyekre az irodalom értékelésének általános kritériumai nem is alkalmazhatók, és mégis rengeteg hasznos adatot, bizonyítékot merítettek belőlük a történetbúvárok. Van-e tehát értelme annak, hogy ebben az esetben is értékcsökkenésről beszéljünk: az eleve is értéktelen dolog devalválódásáról? Nem azt kell-e inkább analógiás alapon várnunk, hogy a mai falragaszok száz év múlva éppoly gazdag vadászterületei lesznek a történészeknek, mint ma a száz év előt-
tiek?

E kérdésre már korábban megpróbáltunk válaszolni, amikor rámutattunk, hogy a modern társadalom szervezeten gondoskodik mindazon információk regisztrálásáról és közreadásáról, amelyek életviteléhez, ismereteinek továbbadásához szükségesek, vagy amelyek útján történelmi dokumentációt szolgáltató önmagáról. Így rendszerezetten, sőt akárhányszor már tudományosan feldolgozottan maradnak fenn olyan adatok, amilye-

²⁶ Azokra a nyomdatermékekre, amelyeket a kötelezpéldány-szolgáltatást szabályozó rendeletek értelmében nem kell beszállítani (használati nyomtatvány, ügyirat jellegű nyomtatvány, értékcikk stb.), itt nem térünk ki, bár szórványosan ezekből is történik beszállítás.

nekhez a régi korok bűvárát csak a véletlen szeszélye szerint juttatja egy-egy megőrzött oklevél, évszázados hányattatások közt egérutat nyert feljegyzés, tűzbe nem vetett rőplap. De konkrétabb választ is kerestünk s ennek érdekében tanulmányoztuk a jelentősebb hazai plakáttárak igénybevételét.²⁷ Azt találtuk, hogy a táruk újabb és legújabb rétege, iránt is meg-megnyilvánul az érdeklődés, de a felhasználás természete, célja nem ugyanaz, mint a régi anyag esetében. Legtöbbször nem a történelmi tények rekonstruálása, bizonyítása vagy nyomozása érdekében kell elővenni az újabb keletű plakáttári dokumentumokat, hanem inkább illusztratív célokra, pl. kiállításokhoz, korfestő kellékül filmfelvételekhez és televíziós adásokhoz. Ez a tapasztalat arra figyelmeztet, hogy a napjainkban megjelenő aprónyomtatványok és plakátok gyűjtésében a tartalmi jelentőség mellett a szemléltetésre való alkalmasságot kell a válogatás mércéjévé tenni. Tehát azt: szolgáltat-e a nyomtatvány valamely korszak ízlésére, viszonyaira, valamely jelenségre vonatkozólag jellemző motívumot, frappáns adalékot.

Nem vállalkozhatunk annak rendszeres kimutatására, hogy a plakátok és aprónyomtatványok milyen típusainak és tárgyi csoportjainak gyűjtését tette fölöslegessé valamely összefoglaló kiadvány (rendszerint évkönyv, adattár, évi jelentés vagy más periodikum) illetőleg valamely nem publikált dokumentumgyűjtemény, pl. hivatali vagy tudományos archívum. Ez nem is lehet egyszeri feladat, mert folytonosan jelentkeznek új adatregisztráló kiadványok és szűnnek meg régiek. Csak néhány nyilvánvaló esetre hivatkozunk, amelyekben jelentős mennyiségű nyomtatványanyag kiküszöbölésére van lehetőség, ha elfogadjuk a szükségesség elvénél alkalmazását a válogatásban. (Azt ui. hogy azonos tartalmú információhordozók közül elég egyet: a legteljesebbet vagy egyéb szempontból legmegfelelőbbet — a valóban szükségeset — muzeálisan megőrizni.)

A Színháztudományi Intézet *Magyar színházi adatok* címen két kötetben rendszerezve közreadta a színházakra és műsorukra, közönségükre vonatkozólag mindazokat az adatokat, amelyeket az 1951 és 1960 közti színjátszásunk megismerése szempontjából szükségesnek tartott. További, mélyebb, részletező adatokat tartalmaz az Intézet archívuma, a Művelődésügyi Minisztérium és az egyes színházak irattára, bővebb, érdemi, értékelő információt a szakajtó és a napilapok, műsorfüzetek, színházi zsebkönyvek és egyéb színházi kiadványok. A plakátok és aprónyomtatványok aligha tartalmaznak ezeken túlmenően olyan lényeges adatot, amely miatt hiánytalanul meg kellene őriztetniök. Illusztratív célzattal mindamelllett meg kellene tartani bizonyos típusaikat, pl. a bemutató, vagy egyéb ok miatt jelentős előadások, a 100-nál több előadást megérett darabok plakátjait és színlapjait. Természetesen számon kell tartani, megjelenik-e a *Magyar színházi adatok* folytatása.

Ugyanígy lehet eljárni a *moziplakátokkal*, figyelembe véve a *Filmévkönyvben* közreadott, ill. a Moziüzemi Vállalatnál nyilvántartott adatokat, a sajtóban megjelent közlemé-

²⁷ Felkerestük az OSZK plakáttárát, a Parlamenti Könyvtár Tanácsköztársaság különgyűjteményét, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest gyűjteményét és az ELTE Könyvtárát, belülről ismerjük a Kossuth Egyetem Könyvtára plakáttárát. A személyes informálódást kérdőívre kapott válaszokkal egészítettük ki. Különösen értékes és bő tájékoztatással segített *Munkácsi Pirooska*, az OSZK plakáttárának vezetője és *Tóth András*, az Eötvös Egyetem Könyvtárának osztályvezetője. A gyűjtemények egész problematikájára kiterjedő vizsgálódásunk tanulságait külön tanulmányban óhajtuk közreadni.

nyeket és kritikákat. E műfaj gyűjtésének racionalizálása esetén különösen jelentős megtakarítást érhetünk el. A mintául választott nyomtatványtömegnek (2016 db) több mint a fele (1104) moziplakát. (Csak zárójelben: a moziplakátok alapján — nagy tömegük miatt — különben sem volna könnyű érdemleges kutatási eredményekre jutni, pl. összeállítani valamely évben játszott filmek címeit. Nehéz és értelmetlen, hisz egy-egy időszakban országszerte nagyjából ugyanazokat a filmeket forgatják. (Elég lenne a bemutató előadások (rendszerint nívós grafikai kivitelben készült) plakátjait megőrizni.

A *politikai és közigazgatási* plakátoknak valamennyi féleség közt a legnagyobb a muzeális becsük. Bár tartalmilag az egyidejűleg megjelent hírlapokhoz képest (háborús és más mozgalmas periódusokat kivéve) nem sok újat tartalmaznak, nagy részüket, mint illusztratív, korfestő dokumentumot, érdemes megőrizni. Mindamellett ebből a csoportból is érdemes kiselejtezni a jelentéktelen és a változatlanul ismétlődő darabokat. (Pl. „X. tanácsstag itt és itt, ekkor és ekkor beszámolót tart”.)

A többi féleségek közt természetesen ugyancsak ésszerű az ismétlődő példányok, kevéssé eltérő variánsok selejtezése. Az értékelő és a reprezentatív minták megtartására szorítókozó válogatás pedig radikális mértékben érvényesíthető. Pl. amikor egy központi adott jelre valamennyi község, valamennyi üzem önkéntes tűzoltói megrendezik a maguk versenyét, csakúgy özönlenek a könyvtárba a nagy eseményt meghirdető plakátok. És remény nélkül várják a tudós kutatót, aki a teljesség igényével tárná fel a *tűzoltóversenyek* történetét. Vagy aki a *vidéki sportegyletek* pályafutását nyomozná. Nyilvánvaló túlzás a *gyászjelentések és egyéb családi vonatkozású nyomtatványok* teljes gyűjtése, mikor az anyakönyvben bárki adatait könnyebben megtaláljuk. A jelentős személyekre vonatkozó dokumentumok őrzésének van csupán értelme, de ennek sem az életrajzi adatok átörökítése kedvéért. A *figyelmeztető, tájékoztató* plakátok közül a korfestő jellegűeknek van értelmük (pl. légvédelmi házirend), az általános természetűeknek (pl. tilos a dohányzás) ritkán.

Külön feladat az egyes csoportokon belüli részletes gyűjtési szempontok kidolgozása. (Pl. kit tekinthetünk jelentős személyiségnek, milyen nagyságrendű települések, intézmények nyomtatványai érdemelnek fokozott figyelmet, milyen segédesszközök — címtárak, névtárak stb. — alapján rangsorolunk, é. í. t.)

A grafikus plakátok és aprónyomatványok gyűjtésének korlátozására viszonylag kis mennyiségük, szemléltető dokumentatív értékük és gyakran művészi kvalitásuk miatt nem gondolunk.

Képes levelezőlap

Az elemzett szállítmányokban nem szerepeltek képes levelezőlapok. Ezeket így csak emlékezetből soroljuk öt fő csoportba:

- Látképek („Ansichtskarten”)
- Arcképek (ismert személyekről)
- Képzőművészeti reprodukciók

Üdvözlőlapok

Egyebek (pl. csendélet, tájkép, tréfás jelenet stb.)

Az üdvözlőlapokat és az „egyebeket” egyszerűen ki lehetne rekeszteni a gyűjtésből, vagy nagyon kevés jellemző példánnyal reprezentálni. A többi csoportból pedig radikálisan száműzni kellene nemcsak az igen gyakori változatlan lenyomatokat, hanem ugyanazon objektum új felvételeit is, kivéve, ha azok valamely lényeges változást tükröznek. (Pl. az épületet átépítették, az utcakép változott, kivágtak egy fát stb.)

3. Nemzeti könyvtárak gyűjtési előírásai

Abban a fázisunkban, hogy a nemzeti könyvtári gyűjtés fő objektumait, az egy bizonyos ország határain belül előállított nyomdatermékeket társadalmi hasznuk, informatív értékük, azaz könyvtári megőrzésre méltóságuk szempontjából osztályozzuk, az elemző-kritikai módszer mellett (annak kontrolljául is) eredményesnek ígérkezik a tapasztalati metódus, és ennek egyik lehetőségeként a könyvtárak véleményének és gyakorlatának megismerése. Erre egyébként mindenképpen módot kell találnunk, ha az első közlemény fejtegetéseitől tovább akarunk mozdulni a gyakorlat irányába. Ha ugyanis a nemzeti könyvtárak mai funkciójának egyik fő eredője a nemzetközi munkamegosztás, nem működhetnek egymásra tekintet nélkül: meg kell egyezniük bizonyos gyűjtési modell követésében. (Azért mondunk *modellt*, mert merev előírások közé nem szorított egyöntetűség lebeg a szemünk előtt, amely nem zárja ki a változatokat, a nemzeti könyvtárak történetileg s az egyes országok adottságai, szükségletei szerint meghatározott különbözőségét.) E tájékozódás megszerzése érdekében levelet intéztünk 8 nemzeti könyvtárhoz és négyben látogatást tettünk. A válaszlevelek, könyvtárismertető prospektusok, gyűjtési szabályzatok, és a meglátogatott intézmények vezetőivel, gyűjtési specialistáival folytatott beszélgetések alapján a jelentős és jellegzetes nemzeti könyvtárak egy olyan köréről informálódunk, amely kellőképpen reprezentálja az egészet, a többit.²⁸ Mélységét tekintve azonban elég egyenetlen volt az információ: a látogatás időtartamától vagy a válaszlevél terjedelmétől s még inkább attól függően, rendelkezett-e a megkérdezett könyvtár kidolgozott, írásba foglalt gyűjtési szabályzattal. (A gyűjtési szabályzat megléte egyébként a gyűjtőpolitika tudatosságának jeléül is szolgált. Jellemző, hogy a gyűjtési előírással nem rendelkező könyvtárak gyűjtésüket radikális teljességűnek minősítették, pedig valójában teljességgel mellőznek állományukból bizonyos kiadványtípusokat.) Tájékozódásunk az alábbiakra terjedt ki:

- a) A nemzeti könyvtári gyűjtés területei és szempontjai, különös tekintettel a hazai nyomdatermékekre s azok tartalmi, formai és egyéb kategóriáira.
- b) A gyűjtésből kirekesztett, ill. utólag mellőzött kiadványtípusok.
- c) A katalogizálatlanul tárolt vagy egyszerűsített eljárással nyilvántartott félések.

²⁸ A kedves levélíróknak, vendéglátóknak és vitapartnereknek, az utóbbiak közt *Sebestyén Gézá*nak és *Pajkossy György*-nek név szerint is, köszönetet mondunk.

Az így összegyűjtött információt áttekinthető formában rendszereztük és közlésre előkészítettük. A gyűjtési gyakorlat nemzetközi egyezéseinek és különbözőségeinek e tüzetes számbavételét előmunkálatul szántuk korszerű reformokhoz. Az anyag terjedelme nem engedi, hogy e dolgozat keretében adjuk közre. Mellőzve a kiadványtípusok részletes áttekintését s a pozitív gyűjtési előírások ismertetését, itt a nyomdatermeknek csak azokat a főbb kategóriáit említjük, amelyekre az egyes nemzeti könyvtárak gyűjtése nem, vagy csak korlátozottan terjed ki:

*Biblioteca Nazionale Centrale, Firenze*²⁹

Egylevels reklámyomtatványok

*Biblioteka Narodowa, Warszawa*³⁰

Nem irodalmi kiadványok

*The British Museum. Department of Printed Books, London*³¹

Változatlan új lenyomatok

Plakátok, aprónyomtatványok³²

*Deutsche Bücherei, Leipzig*³³

a) Forma és kivitel szempontjából

Egylevels nyomtatványok

Plakátok³⁴

Különlenyomatok³⁴

Tanestközök

Játékkártyák, játékok

Fali és „kitépős” naptárak³⁴

Hekrografált és írógéppel előállított sokszorosítások³⁴

Kézírással sokszorosított dokumentumok³⁴

Braille írásos kiadványok

Mikrofilmek³⁴

Zenei hanglemezek és hangszalagok³⁴

Ülések résztvevői számára kiadott mappák³⁴

b) Tartalom és kiadó szempontjából

Zsebnaptárak, noteszek³⁴

Képeskönyvek szöveg nélkül³⁴

Formanyomtatványok

Hatóságok és intézmények belső használatra szánt, kéziratot helyettesítő nyomtatványai

Nem központi szervek határozatai

Helyi jelentőségű szervek körlevelei, közleményei, szabályzatai

²⁹ Benvenuto Righini igazgató 1964. aug. 5-én kelt levele alapján.

³⁰ Bogdan Horodyski igazgatóhelyettes 1964. október 22-én kelt levele alapján. A levélnek a gyűjtés tartalmát pozitív szempontból megfogalmazó következő mondatából következtettünk: „Tout document et monument de la culture polonaise dans le domaine de la littérature, l'ensemble de toute publication paraissant sur le territoire de l'État Polonais, ainsi que toute publication polonaise ou bien concernant la Pologne et paraissant à l'étranger.”

³¹ R. A. Wilson principal keeper 1964 aug. 19.-én kelt levele alapján.

³² Következtetés abból, hogy a gyűjtött félések közt plakátok és aprónyomtatványok nem szerelek. „every book, periodical, newspaper, map or piece of music published in the United Kingdom.”

³³ A Könyvtárban 1965. június 22–25-ig folytatott helyszíni tájékozódás, valamint a következő dokumentumok alapján: Sammelgrundsätze der Deutschen Bücherei. 1962. [Házi sokszorosítás.] 11 l.; Grundsätze für die Sammlung der Übersetzungen deutschsprachiger Werke und der fremdsprachigen Werke über Deutschland und Persönlichkeiten des deutschen Sprachgebietes. 1964. [Házi sokszorosítás.] 6 l.; Erläuterungen zu den „Grundsätzen für die Sammlung der Übersetzungen deutschsprachiger Werke und der fremdsprachigen Werke über Deutschland und deutsche Persönlichkeiten.” 1958. [Házi sokszorosítás.] 4 l.; Beschluss über die Umstellung im 2. Geschäftsgang der Deutschen Bücherei. 1964. [Házi sokszorosítás.]

³⁴ Bizonyos kivételekkel, amelyeket itt a rövideg okáért nem részletezünk.

Üzemek és 100 000 lakoson aluli községek tervei és jelentései

Menetrendek³⁴

Népfőiskolák, esti főiskolák, üzemi akadémiák tanrendjei és egyéb kiadványai³⁴

Rendezvények programjai

Egyházközségi lapok

Fürdőhelyek vendéglistái

Nem központilag kiadott időjárási térképek

Árjegyzékek és mintakönyvek³⁴

Bélyegalbumok

Katalógusok³⁴

Idegen nyelvre fordított kereskedelmi és idegenforgalmi prospektusok

Gyorsinformációs szolgálatok anyagai

Hírügynökségek könyvmegosai (sajtótájékoztatók)

Napilapok³⁴

Napilapok helyi és szórakoztató mellékletei³⁴

*Goszudarsztszvennaja ordena Lenina Biblioteka SZSZSZR imeni V. I. Lenina, Moszkva*³⁵

Szűkebb értelemben vett hivatalos kiadványok

Plakátok, hirdetémények, feliratok, úrlapok és más használati nyomtatványok, pénz, bélyeg, sorsjegy és más értékpapír

Nyomatott játékok, játékkönyvek néhány típusa

Braille írású könyvek

*Library of Congress, Washington*³⁶

Művészet — üdvözlőlapok, levelezőlapok, kivéve a művészi vagy helyi érdekűeket, naptárak, kivéve ha művészi grafikákat vagy fényképeket tartalmaznak.

Szépirodalom — minimális irodalmi értékű, főleg kölcsönkönyvtári forgalomra szánt regények; minimális értékű memoárok, verseskönyvek. E kategóriákba tartozó kiadványokból beérkezésük után 3 évvel szigorú szelekció után csak reprezentatív minták vendők állományba.

Közgazdaság — egyes cégek által kiadott és rájuk vonatkozó, főleg a vevőknek és a hirdetési ügynökségeknek szánt adatok, pl. eladási, termelési, raktári forgalmi adatok; egyes társulati kiadványok, mint piackutatás jelentések, eladói kézikönyvek, árjegyzékek, kollektiórendszerek, hirdetések; bankok ügyfeleiknek száni kiadványai, postával szállított árurendelést teljesítő cég katalógusai; helyi hajózási menetrendek; könyvelési módszerek; bélyegalbumok, amelyek nem tartalmaznak lényeges illusztratív anyagot.

Oktatás — legtöbb elemi és középiskolai tankönyv;³⁷ feleletkönyvek; munkafüzetek; tesztek;³⁷ oktatói kézikönyvek, levelező oktatási leckék,³⁷ egy bizonyos tanár osztálya számára kiadott jegyzetek és tankönyvek.³⁷

Ifjúsági könyvek — amelyek szerzőjük, illusztrátoruk vagy tartalmuk alapján nem jelentősek. E kategóriából beérkezés után 3 évvel szigorú szelekció alapján reprezentatív minták vendők.

Vallás — szünidei bibliaiskolák anyagai; kegyességi instrukciók, katekizmusok és kérdés-könyvek, különösen az ifjúsági használatra szántak; elemi és középiskolai tankönyvek;³⁷ egyes egyházi beszédek és imák.

Sport és szórakozás — helyi halászati és vadászati információ; játékszabályok; sportprogramok; szűkkörű szórakozások iskolák, klubok stb. számára; fogadási rendszerek.

Technológia — egyes gyárak műhelyelőírásai, tervrajzok, olajozási táblázatok, technikai információk üzemen belüli használatra, szabásminták, falitáblák.

³⁵ T. *Posztremova* tudományos titkár 1964. szeptember 16.-án kelt levele alapján.

³⁶ L. Quincy *Mumford* 1954. szeptember 2-án kelt levele és a következő hivatali használatra szánt dokumentumok alapján: Acquisitions policy statement no. 2., 4., 6., 10., 12–13., 36–37., 42., 51. [Washington, 1955–1958. Sokszorosítás.]; Library of Congress Departmental and Divisional Manuals no 13. Processing Department Office. Washington, 1950. [Sokszorosítás.] 25 l.

³⁷ Bizonyos kivételekkel, amelyeket itt a rövidség kedvéért nem részletezünk.

Forma szerint — zsebkönyvek új lenyomatai,³⁷ fordítások angolból,³⁷ szöveg nélküli képeskönyvek, kivágós és kifestő könyvek, comic képsorozatok; formulák és blanketták, előjegyzési naplók, hajónaplók, prospektusok és előzetes kiadások, kivonatok a Könyvtárban már meglevő kiadványokból, é. i. t.³⁸

*Magyar Könyvészet 1945–1960. (Szerkeszti és kiadja az Országos Széchényi Könyvtár)*³⁹

Kimaradnak a bibliográfiából:

1. Azok a kiadványok, amelyek nem tartoznak a szorosan vett „könyv” fogalmi körébe (lepreollo, kifestőkönyvek, különlenyomatok, sokszorosítások).⁴⁰
2. Általános és középiskolai tankönyvek, útmutatók, módszertani utasítások.
3. Belső használatra készült kiadványok
4. Tájékoztató és reklámkiadványok (kereskedelmi katalógusok, értekezletek, ünnepélyek, sportrendezvények programjai, kulturális intézmények prospektusai, műsorfüzetek, menetrendek, naptárak, telefonkönyvek stb.)
5. Múltó jelentőségű és helyi, szűkkörű használatra szánt kiadványok (brosúrák, egyházi körlevelek, helyi szervek rendeletei, országos rendeletek utánnyomásai belkörü használatra stb.)
6. Azok a kiadványok, amelyeknek önállóan nincs jelentőségük (pl. használati utasítások, periodikák többéves mutatói stb.)
7. Külföld számára bémunkában nyomott könyvek.

*Országos Széchényi Könyvtár, Budapest*⁴¹

Korlátozást, kirekesztést az Országos Széchényi Könyvtár gyűjtési szabályzata a kötelezpéldány-rendeletekben megjelölt kategóriákon (használati nyomtatvány, értéknymtatvány, nem nyilvánosságra szánt nyomtatvány) túlmenően nem tartalmaz. A Magyarországon előállított szöveg- és képsokszorosítványok, valamint hangrögzítések közül csak a használatra nem szántak körében enged meg tudományos, kulturális és történelmi érték szerinti válogatást.⁴²

*Österreichische Staatsbibliothek, Wien*⁴³

Plakátok, aprónyomatványok. (A jelentősebb történelmi eseményeket dokumentáló egylevelés nyomtatványokat — válogatva — gyűjtik.)

Sokszorosított kiadványok.

*Schweizerische Landesbibliothek, Zürich*⁴⁴

A plakátokból csak dokumentális és művészi szempontból válogatott anyagot tartanak meg.

Tanulságok

1. Az Országos Széchényi Könyvtár kivételével valamennyi megkérdézett nemzeti könyvtár mellőzi vagy korlátozza több-kevesebb kiadványkategória gyűjtését. A retrospektív nemzeti bibliográfia tartalmát illetően a Széchényi Könyvtár is ezt teszi.

2. Valószínű, hogy ha majd azok a könyvtárak is elkészítik gyűjtési szabályzatukat, amelyek most még bizonyos íratlan hagyományok szerint járnak el, megmutatkozik, hogy jónéhány kiadványfélésegy gyűjtésétől el lehet tekinteni. (Vagy a rendszeres számbavételnél derül majd ki, hogy egyes félésegekre eddig sem terjedt ki a gyűjtés.)

³⁸ A beszerzési politikai előírások az itt közöltek túlmenően a pozitív előírásokhoz fűzve, azokat árnyalva vagy a kivételeket számbavéve még további kiadványtípusokat zárnak ki a gyűjtésből.

³⁹ Magyar Könyvészet 1945–1960. Gyűjtőkör. [Kéltetetlen gépiratról vett fotomásolat.] alapján.

⁴⁰ A bővebb részletezést és a felsorolt kivételeket itt és a továbbiakban mellőzzük.

⁴¹ Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjtőköri utasítása. [1962. Házi sokszorosítás.] 16 l. alapján.

⁴² A külföldön előállított nemzeti vonatkozású kiadványokra ez az áttekintés nem terjed ki.

⁴³ 1965. július 22-én a Könyvtárban tett látogatás alkalmával kapott információ.

⁴⁴ Führer durch die Schweizerische Landesbibliothek alapján. (Bern, 1953. 54 l.)

3. Jelentős mértékű megfelelés mutatkozik az itt szereplő nemzeti könyvtárak gyűjtési gyakorlata és aközt a csoportosítás közt, amelyet az előző részben a hazai nyomdai termelés elemzése alapján, a kiadványok tudományos informatív értéke szempontjából végeztünk.

4. Megvizsgálandó, helyes-e az a koncepció, amely egy ország nyomdatermékeinek begyűjtését állítja a nemzeti gyűjtőkör meghatározásának centrumába. Nyilvánvaló persze, hogy a nyomdatermékek (tegyük hozzá: az audiovizuális termékek) teljes kontrollja (=kötelestpéldányszolgáltatás) nélkül a nemzeti könyvtár sem a hagyományos, sem a modern igények szerint nem tölthetné be hivatását. De a nyomdatermékek begyűjtése mégis csak olyan közvetlen feladat, amely egy magasabbrendű feladatban: a tudományos értékű információk átörökítésében, a nemzeti kultúra tartalmainak megőrzésében leli értelmét. Ha ennek tudata nem hatja át a gyűjtőtevékenységet, a funkció elgépiesedésének, a nyomdatermék fetiszizálásának hibája áll elő.

II. IRODALOMHASZNÁLAT

1. Néhány előzetes megjegyzés

Eddig az irodalomból indultunk ki s a dokumentumok tartalma és típusai alapján igyekeztünk tételeinket illusztrálni, támpontokat keresni a könyvtári és a bibliográfiai gyűjtés korszerűsítéséhez. A második megközelítés (többször említettük⁴⁵) a szükségletek, az irodalom tényleges felhasználása irányából történik. Most erre teszünk kísérletet, nem felejtve, hogy a két aspektus dialektikus egységben jelentkezik. Mereven még a kétirányú elemzés során sem választható szét, még kevésbé az alkalmazásban: a pozitív és negatív gyűjtési ítéletekben.

Említettük, hogy — bár az igénykutatás külföldi irodalma szinte áttekinthetetlenül bőséges⁴⁶ s a hazai is most kezd bokrosodni — témánkkal kapcsolatban magunknak is kellett irodalomhasználati elemzést végeznünk, mert nem találtunk a mi szempontjainkhoz elég szorosan igazodó adatokat, vagy éppen olyan átfogó elemzést, amely mondanivalónkat sokoldalúan megvilágítaná.⁴⁷ Az efféle vállalkozás persze bizonyos ponton már túlnő e lényegében teoretikus dolgozat illetékességi körén, ökonomikus korlátain. Éppen ezért az elemzendő tömeget csak akkorára méreteztük, hogy elég legyen bizonyos való-

⁴⁵ Vö. *Fejér István*: i. h. 136. l.

⁴⁶ A fontosabb művek jegyzékét ld. *Térnudd*, Elin: Professional reading habits of scientists engaged in research as revealed by an analysis of 130 questionnaires. Pittsburgh, 1953. Carnegie Institute of Technology. [Gépirásos értekezés fotomásolata], 22. l.; *Büky Béla*: A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témamegoszlási statisztikák készítése és alkalmazása. Bp. 1964. MTA. 4. l. *Déri Miklósné*: Az ELTE kémiai tanszékein dolgozó kutatók olvasási és tájékozási szokásai és a szakirodalmitájékoztató iránti igényei. Bp. 1964. OKDT. 73–74. l.

⁴⁷ E vizsgálódások kezdeti jellegéből adódóan, egyébként is gondot okoz a vizsgálati szempontok, módszerek sokfélesége, a vizsgálati alanyok alkalmi, ötletszerű megválasztása, a műfaji, időbeli, nyelvi, stb. csoportosítás közös nevezőre nem hozható, tarka különbözősége. Ideje volna az önálló stúdiummá fejlődő kutatási irányzat általánosabb érvényű módszertani megalapozásának.

színűségek alátámasztására, de nem igyekeztünk törvényszerűségekig eljutni. (Ilyen messze csak nagy adattömeg feldolgozására képes, széles skálájú kollektív vállalkozás vezethet.⁴⁸) E fogyatékoság hangsúlyozása mellett elemzésünk pozitívumaként említjük, hogy — bár vázlatosan — átfogó és összefüggő tájékoztatást nyújt a tudományos irodalomhasználat főbb jellemzőiről. Nem szorítkozik egy szűkebb kutatói csoport irodalomhasználatának vagy egy részjelenségnek (pl. az elavulásnak) a bemutatására. Az elemzés módszerességére nagyobb gondunk volt, mint adatainak általánosíthatóságára.

A következő vizsgálatokat folytattuk:

1. Irodalmi hivatkozások elemzése.

2. Könyvtári kölcsönzés útján használt irodalom statisztikai csoportosítása.

Mindkét vizsgálat annak megállapítására irányult, hogy az irodalom egyes kategóriái milyen mértékben járulnak hozzá tudományos megismerésekhez, milyen arányban szolgálnak a tudományos kutatók informálódásának és tanulmányainak forrásául. Az elemzett címanyag csoportosításával a következő jelenségek megvilágítására, kvantitatív jellemzésére törekedtünk:

1. Tematikai szóródás: valamely tárgy tanulmányozása során a közelebbi és távolabbi szakterületek irodalmának milyen széles köre válik szükségessé?

2. Az egyes irodalmi formák (dokumentumfélések) használatának gyakorisága.

3. Az irodalom avulása. Hogyan változik a használat intenzitása az irodalom időbeli rétegződése szerint?

4. Az irodalomhasználat gyakorisága a szövegek nyelve szerint.

Az irodalmi hivatkozások elemzése a ténylegesen és közvetlenül felhasznált tudományos információt nyújtó irodalmat tükrözi, de nem tájékoztat azokról a dokumentumokról, amelyeket a kutató tanulmányozott ugyan, ám csak közvetve vagy egyáltalán nem hasznosított.⁴⁹ 100 dolgozatot választottunk ki elemzésre, mégpedig úgy, hogy a monográfiától a periodikáig minden jelentősebb tudományos műfaj szerepeljen, s a tudományoknak is meglehetősen széles skálája legyen képviselve.⁵⁰ Hasonló változatosságra

⁴⁸ Egy kisebb munkaközösség a mi munkánkat is segítette. Tagjainak (Gomba Szabolcsné, dr. Juhász Izabella, Karancs, Lászlóné, dr. Kardos Pálné, dr. Molnár Pál, dr. Pákozdy Ferenc, Szabó Józsefné, Szénássy Barnáné, dr. Várady-Szabó László) akik szoros könyvtári elfoglaltságuk mellett is vállalkoztak a feladatra, köszönetet mondunk.

⁴⁹ A szakirodalmi igények vizsgálati módszereit bővebben jellemzi és értékelni idézett munkájában Déri Miklós. (11–29. l.)

⁵⁰ Az elemzett művek: Acta Universitatis Debreceniensis. Ser. Marxistica—Leninistica. Ser. I. 1. Debrecen, 1963. Tankönyvkiadó. 99 l. [7 tanulmány.] — Acta Universitatis Debreceniensis. Ser. Paedagogica. Debrecen, 1963. Tankönyvkiadó. 137 l. [8 tanulmány.] — Acta Universitatis Debreceniensis. Ser. Physica et Chemica. 8/4. tom. Debrecen, 1962. Tankönyvkiadó. 151 l. [17 tanulmány.] — Alexits György: Konvergenzprobleme der Orthogonalreihen. Berlin — Budapest, 1960. Verl. der Wissenschaften — Akadémiai K. 307 l. — Allen, W. D.: Neutron detection. London, 1960. G. Newnes. VI, 260 l. — Bietak, Wilhelm: Das Lebensgefühl der „Biedermeier“ in der österreichischen Dichtung. Wien — Leipzig, 1931. W. Braumüller. XV, 254 l. — Delbouille, Paul: Poésie et sonorités. Paris, 1961. Les Belles Lettres. 268 l. — Elcock, W. D.: The romance languages. London, 1960. Faber & Faber. 572 l. — Féja Géza: Az alsó Tiszavidék földje és népe. 2. kiad. [Bp. 1937.] 275 l. — Gipper, Helmut: Bausteine zur Sprachinhaltsforschung. Düsseldorf, 1963. Schwamm. 544 l. — Graus, Frantíček: Dejiny venkovského lidu v Čechách v době předhuseské I. (díl.) Dějiny venkovského lidu od 10. do první poloviny 13. stol. Praha, 1953. Nakl. Politické Literatúry. 375 l. 4 t. — Hegyi Tibor: A debreceni színészet és színház története a legrégebbi időktől a kiegyezésig. Balassagyarmat, 1939. Ny. n. 64 l. — Ingarden, Roman: Das literarische Kunstwerk. Eine Untersuchung aus dem Grenzgebiet der Ontologie, Logik und Literaturwissenschaft. Halle (S.) 1931. Niemeyer. XIV, 390 l. — Kádár Jolán: A budai és pesti német színészet története 1812-ig Bp. 1914. Pfeifer F. 148 l. — Kiss Lajos: A szegény asszony élete. Bp. [1943.] Athenaeum. 398 l. — Klein, Felix: Vorlesungen über nichteuklidische Geo-

törekedtünk a művek nyelv szerinti kiválasztása terén.⁵¹ Az anyag tematikai és nyelvi megosztottsága természetesen csökkentette annak lehetőségét, hogy egy-egy szakma irodalomszükségletének, valamely nyelvterület más nyelvterületekhez, kultúrákhoz való viszonyulásának eléggé egzakt jellemzését adjuk, de egyrészt több irányú tájékozódást tett lehetővé egyetlen vizsgálat keretei közt, másrészt a többi jelenségcsoport tükrözését függetlenebbé tette a merőben helyi vagy céhbéli mozzanatoktól. Tekintettel a nyilvánvaló eltérésre, amely valamely tárgy elméleti, illetőleg leíró vagy történeti vizsgálatának irodalomszükségletében mutatkozik, gondunk volt a különböző aspektusú művek szerepeltetésére is. Nemkülönben arra, hogy képviselve legyenek a dokumentumtípusok legtarkább segédcsoportát felvonultató stúdiók, mint amilyen a színháztörténet (színlapok, színházi zsebkönyvek, sűgőkönyvek!) vagy a helytörténet. (Hírlapok, levéltári anyag fontossága!) Egyedül a művek keletkezési ideje szempontjából alkalmaztunk bizonyos megszorítást: a legfrissebb, az utóbbi néhány éven belül megjelent kiadványokra szorítkoztunk.⁵²

A *könyvtári forgalom elemzése* keretében a Kossuth Lajos Tudományegyetem 310 oktatója által egy év (1963) folyamán a Központi Könyvtárból kölcsönzött önálló művek tárgyi, nyelvi, időbeli és műfaji megoszlását vizsgáltuk. (Hogy teljesebb képet alkossunk az oktatók irodalomhasználatáról, hozzáfogtunk a kutatótermi helyi használat és a tanszéki könyvtárhasználat elemzéséhez is, de e munkálatok kevés közlésre érdemes eredményt hoztak.) Így az az irodalom is számbavehető, amelyet csak általános tájékozódásul olvas a kutató, s azok a művek, amelyekre nem is szokás hivatkozni. (Kézikönyvek, tankönyvek, érdemleges információval nem szolgált kiadványok.) Hátránya e módszernek, hogy a kölcsönzési nyilvántartásokban a nem tudományos céllal olvasott, sőt a hozzátartozók részére kivett könyvek is szerepelnek. Ezeket, amennyire csak lehetett, elkülönítettük és figyelmen kívül hagytuk. Kedvezőtlen, hogy a kölcsönzés csak

metrie. New York, 1959. Chelsea Publ. Co. [Az 1923. évi kiadás fotoprint lenyomata.] 326 l. — Korch, Helmut: Zur Kritik des physikalischen Idealismus G. F. Weizsäckers. Berlin, 1959. Verl. der Wissenschaften. 331 l. — Lengerken, Hanns von: Die Brutfürsorge- und Brutpflegeinstinkte der Käfer. 3. Aufl. Leipzig, 1954. Geest — Porting. 383 l. — A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere. Bp. 1959. Közgazdasági és Jogi K. 287 l. — McCormick, John: Catastrophe and imagination. An interpretation of the recent English novel. London — New York — Toronto, 1957. Longmans, Green & Co. 327 l. — Meyer, Adolph: The development of education in the twentieth century. 2. ed. New Jersey, 1949. [6. repr. 1959.] 609 l. — Morfológija i anatomija rasztenij. 1. vip. Red. V. G. Alekszandrova. Moskva, 1950. Akad. Nauk. 228 l. — Műveltség és Hagyomány. 5 köt. Debrecen, 1963. Tankönyvkiadó. 203 l. — Najdenov, M.: Klaszszovaja bor'ba v poreformnoj derevne. (1861—1863.) Moskva, 1955. Goszpolitizdat. 327 l. — Pauskin, Ja. M. — Visnjakova, T. P.: Proizvodstvo oledinszoderzsaszsil'i i gorjuszil'i gazov. Moskva, 1960. Akad. Nauk. 233 l. — Petersen, Julius: Die Wissenschaft von der Dichtung. System und Methodenlehre der Literaturwissenschaft. 1. Bd. Werk und Dichter. Berlin, 1939. Junker u. Dühnhaupt. XVI, 516 l. — Publicationes Mathematicae. 9. tom. 3—4. fasc. 189—364. l. [16 tanulmány.] — Pukánszkyne Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet 1812—1847-ig. Bp. 1923. Magyar Tudós Társ. Kiadóváll. 316 l. — Rubakin, A. N.: Imperializm i uhudsenie zdorov'ja trudjasziszja. Moskva, 1959. Szocekgiz. 515 l. — Schwarz, Richard: Wissenschaft und Bildung. Freiburg—München, 1957. K. Albert. [6], 335 l. — Sherman, Henry C. — Lanford, Caroline: Essentials of nutrition. New York, 1951. MacMillan. IX, 454 l. — Studia Litteraria, 1. tom. Debrecen, 1963. Tankönyvkiadó. 142 l. [7 tanulmány.] — Szántó Imre: Egy dunántúli falu. (Alsópáhok története.) Bp. 1960. Tankönyvkiadó. 312 l. 4. t. — Váli Béla: Az aradi színészet története. Bp. 1889. Franklin. VIII, 173 l. — Wehrli, Max: Általános irodalomtudomány. Bp. 1960. Gondolat. 238 l. — Zenetudományi Tanulmányok, 2. 1954. [7 tanulmány.] —

⁵¹ Magyar és német az oldalterjedelem 30—30%-a, orosz és angol kb. 10—10%-a, a többi francia és cseh.

⁵² Nem kivétel nélkül. Egy-két jellegzetes színháztörténet, ill. irodalomelméleti műért több évtizedre vissza kellett nyúl-
nunk.

egyike az irodalomhasználat csatornáinak, és hogy a kikölcsönzött művek konkrét kutatási témákhoz való fűződése nem mutatkozik meg.

Hogy legalább valamelyes fogalmat a tudományos információban oly nagy fontosságú folyóiratok használatáról is nyerjünk, kb. 10%-os mintavétel alapján megnéztük az oktatók által helyben használt folyóiratok nyelvi és időbeli megoszlását. E próbálkozás értékét csökkenti, hogy eredményei nem illeszkednek szervesen és arányosan az irodalomhasználat egészébe.

2. A táblázatok

2.1 Az elemzett művek darabszáma, oldalszáma és hivatkozásainak száma 2.11 Társadalomtudományok

	Egység	Oldalszám		Hivatkozások	
			%	száma	%-a
Elméleti jellegű önálló mű	3	1213	11,4	1307	12,37
Elméleti jellegű periodikacikk	5	60	0,55	75	0,7
<i>Összesen</i>	8	1273	11,95	1382	13,07
Irodalomelmélet, önálló mű	4	1442	13,56	1864	17,64
Irodalomelmélet és egyéb elméleti jellegű mű	12	2715	25,51	3246	30,71
Színháztörténet, önálló mű	4	701	6,59	661	6,25
Irodalomtörténet, önálló mű	1	327	3,07	255	2,41
Irodalomtörténet, periodikacikk	6	191	1,32	241	2,28
<i>Irodalomtörténet összesen</i>	7	518	4,39	496	4,69
Helytörténet, önálló mű	2	687	6,46	1322	12,51
Egyéb történeti és leíró önálló mű	6	2616	24,6	1161	10,98
Egyéb történeti és leíró periodikacikk.	28	364	3,42	566	5,35
<i>Helytörténet, egyéb történeti és leíró mű összesen</i>	<i>36</i>	<i>3667</i>	<i>34,48</i>	<i>3049</i>	<i>28,84</i>
Nem elméleti jellegű társadalomtudományi mű összesen	47	4886	45,46	4206	39,78
Társadalomtudományok összesen	59	7601	71,00	7452	70,49

2.12 Matematika, természettudományok, alkalmazott tudományok

	Egység	Oldalszám		Hivatkozások	
			%	száma	%-a
Matematika, önálló mű	2	633	5,95	231	2,18
Matematika, periodikacikk	21	202	1,89	119	1,12
<i>Matematika összesen</i>	<i>23</i>	<i>835</i>	<i>7,84</i>	<i>350</i>	<i>3,3</i>
Fizika, vegyipar, önálló mű	2	493	4,63	725	6,86
Fizika, kémia, periodikacikk	12	112	1,05	318	3,0
<i>Fizika, kémia, vegyipar összesen</i>	<i>14</i>	<i>605</i>	<i>5,68</i>	<i>1 043</i>	<i>9,86</i>
<i>Biológia, orvostudomány, önálló mű</i>	<i>4</i>	<i>1 591</i>	<i>14,99</i>	<i>1 721</i>	<i>16,28</i>
Matematika, természettudományok, alkalmazott tudományok összesen	41	3 031	28,51	3114	29,44
Társadalomtudományok és természettudományok összesen	100	10 632		10 566	

2.2 Az elemzett művek nyelvi megoszlása

Nyelv	Oldal	%
= 1 Magyar	3613	34,0
= 2 Angol	1650	15,6
= 3 Német	3387	31,9
= 4 Francia	268	2,5
=82 Orosz	1303	12,3
=85 Cseh	375	3,5

2.3 Az irodalmi hivatkozások oldalankénti átlagos száma

(Növekvő sorrendben)

Matematika, önálló mű*	0,36
Társadalomtudományok, történeti és leíró jellegű önálló mű*	0,44
(Szociográfia nélkül: 0,95)	
Matematika, periodikacikk	0,58
Irodalomtörténet, önálló mű	0,77
Színháztörténet, önálló mű*	0,94
Társadalomtudományok, elméleti jellegű önálló mű*	1,07
Biológia, orvostudomány, önálló mű*	1,08
Társadalomtudományok, elméleti jellegű periodikacikk	1,25
Irodalomtörténet, periodikacikk	1,26
Irodalomelmélet, önálló mű*	1,29
Fizika, vegyipar, önálló mű	1,47
Társadalomtudományok, egyéb történeti és leíró jellegű periodikacikk	1,55
Helytörténet, önálló mű*	1,92
Fizika, kémia, periodikacikk	2,83

2.4 A hivatkozásokban szereplő irodalom tárgyi szóródása
(A hivatkozott mű tárgykörének viszonya az elemzett mű tárgyköréhez)
2.41 Társadalomtudományok

	Elemleti művek		Irodalomelmélet		Színházrörténet		Irodalomtörténet		Helyrörténet		Egyéb történeti és leíró művek	
	száma	% -a	száma	% -a	száma	% -a	száma	% -a	száma	% -a	száma	% -a
Megegyező, de szűkebb tárgykör (a vizsgált mű tárgykörének része, a tárgyalta földrajzi terület, időtartam része)	360	26,1	1167	62,6	399	60,4	302	60,8	418	31,6	1182	61,0
Megegyező tárgykör (terület, idő)	46	3,3	52	2,8	38	5,7	22	4,3	189	14,3	98	5,0
Szélesebb, a vizsgált műtől magában foglalt tárgykör (terület, időtartam)	63	4,5	64	3,4	41	6,2	20	4,0	219	16,6	192	9,9
Rokon tárgykör, tudományág (szomszédos terület, közeli időpont)	462	33,4	378	20,3	152	23,0	114	22,9	134	24,4	370	19,1
Megegyező tudománycsoportba (társadalomtudományok) tartozó távolabbi tudományág	403	29,2	188	10,1	30	4,5	40	8,0	166	12,6	93	4,8
Idegen tudománycsoportba tartozó tudományág (természettudományok, alkalmazott tudományok)	23	1,7	2	0,1	—	—	—	—	4	0,3	1	0,1
A vizsgált mű tudományszakával komplex tudományt alkotó idegen tudományág	25	1,8	13	0,7	1	0,7	—	—	3	0,2	2	0,1

2.42 Matematika, természettudományok, alkalmazott tudományok

	Matematika		Fizika, kémia, vegyipar		Biológia, orvostudomány	
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
	Hivatkozások					
Megegyező, de szűkebb tárgykör (a vizsgált mű tárgykörének, a tárgyalat földrajzi területnek, időtartamnak része)	43	12,3	169	16,2	1297	75,4
Megegyező tárgykör (terület, idő)	193	55,1	299	28,7	92	5,4
Szélesebb, a vizsgált műtől magában foglaló tárgykör (terület, időtartam)	72	20,6	90	8,6	121	7,0
Rokon tárgykör, tudományág (szomszédos terület, időegység)	42	12,0	480	46,0	122	7,0
Megegyező tudománycsoportba (természettudományok, matematika, alkalmazott tudományok) tartozó távolabbi tudományág	—	—	3	0,3	32	1,9
Idegen tudománycsoportba (társadalomtudományok) tartozó tudományág	—	—	1	0,1	48	2,8
A vizsgált mű tudományzakával komplex tudományt alkotó idegen tudományág	—	—	1	0,1	9	0,5

2.5 A hivatkozott dokumentumok megoszlása irodalmi forma, dokumentumfélések szerint
2.51 Társadalomtudományok

	Elméleti művek		Irodalomelmélet		Színház történet		Irodalomtörténet		Helytörténet		Egyéb történeti és leíró mű	
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Kézikönyv, bevezetés, tankönyv, lexikon, szótár, atlasz	87	6,4	141	7,6	28	4,2	10	2,0	85	6,4	121	6,2
Monográfia	268	19,4	243	13,0	57	8,6	39	8,0	187	14,1	228	11,8
Értekezés tanulmány	534	38,6	845	45,3	28	4,2	118	23,8	192	14,5	287	14,2
Folyóiratcikk, évkönyvben vagy tanulmánygyűjteményben megjelent dolgozat	437	31,6	489	26,2	51	7,7	142	28,6	409	30,9	428	22,1
Hírlapcikk	7	0,5	3	0,2	220	33,3	6	1,2	27	2,0	151	7,8
Tudományos rendeltetési adatár, bibliográfia, forráskiadvány, szövegek, levelezések kiadása, antológia, műszemi katalógus, irodalmi szemle	11	0,8	57	3,1	6	0,9	21	4,2	94	7,1	84	4,3
Szépirodalmi mű	6	0,4	48	2,6	68	10,3	129	26,0	156	11,8	37	1,9
Új tudományos rendeltetési, de primer információt szolgáltató kiadvány (pl. törvénytar, parlamenti napló, címár, helységnevtár, árjegyzék, évi jelentés, szabvány, szabadelom, menutrend stb.)	2	0,1	6	0,3	25	3,8	1	0,2	58	4,4	79	4,1
Aprónyomtatvány, plakát, egyleveles Kézirat, géptípus, értekezés, tudósok, írók, művészek levelei	2	0,1	2	0,1	18	2,8	14	8,8	12	0,9	89	4,6
Oklevél, levéltári dokumentum	1	0,1	—	—	119	18,0	2	0,4	80	6,0	50	2,6
Ismeretterjesztő népszerűsítő kiadvány, brosúra, előadás, ünnepi beszéd, pamflet stb.	22	1,6	10	0,5	8	1,2	12	2,4	2	0,5	31	1,6
Kutatási jelentés, tudományos kongresszus előzetes anyaga, jegyzőkönyv, preperint stb.	5	0,4	11	0,6	7	1,0	—	—	4	0,3	24	1,2
Szóbeli közlés	—	—	9	0,5	9	1,4	2	0,4	9	0,7	15	0,8
Mikrofilm, hangfelvétel, hangszalag, Egyéb nem grafikus rögzítés	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	0,1
Egyéb (pl. zenemű, térkép, kép, tárgyi emlék)	—	—	—	—	—	—	—	—	6	0,4	20	1,0

2.52 Matematika, természettudományok, alkalmazott tudományok

	Matematika		Fizika, kémia, vegyipar		Biológia, orvostudomány	
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
	Hivatkozások					
Kézikönyv, bevezetés, tankönyv, lexikon, szótár, atlasz.	13	3,7	37	3,5	43	2,4
Monográfia	43	12,4	70	6,7	133	7,7
Értekezés, tanulmány	35	10,0	32	3,1	52	2,9
Folyóiratcikk, évkönyvben vagy tanulmánygyűjteményben meg- jelent dolgozat	252	72,0	736	70,6	1320	76,6
Hírlapcikk	—	—	—	—	28	1,6
Tudományos rendeltetésű adattár, bibliográfia, irodalmi szemle	1	0,3	35	3,3	20	1,1
Szépirodalmi mű	—	—	—	—	—	—
Nem tudományos rendeltetésű, de primér információt szolgáltató kiadvány (pl adattár, prospektus, szabadalmi leírás stb.)	—	—	16	1,5	94	5,4
Aprónyomtatvány, plakát, egyéb egyleveles kiadvány	—	—	—	—	—	—
Kézirat, gépirásos értekezés	—	—	3	0,3	—	—
Oklevél, levéltári dokumentum	—	—	—	—	—	—
Ismeretterjesztő, népszerűsítő kiadvány, előadás	4	1,1	—	—	10	0,5
Kutatási jelentés, tudományos kongresszus előzetes anyaga, jegy- zőkönyve, preprint stb.	2	0,5	112	10,7	31	1,8
Szóbeli közlés	—	—	—	—	—	—
Mikrofilm, hanglemez, hangszalag, egyéb nem grafikus rögzítés	—	—	—	—	—	—
Egyéb	—	—	—	—	—	—

2.6 A hivatkozott dokumentumok megjelenési év (keltezés) szerinti megoszlása

2.61 Társadalomtudományok

	Elméleti művek		Irodalomelmélet		Színház történet		Irodalomtörténet		Helytörténet		Egyéb történeti és leíró mű	
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Hivatkozások												
Az elemzett mű megjelenési éve s az azt megelőző év	242	17,5	85	4,5	11	1,7	4	0,8	24	1,8	56	2,9
2—5 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	271	19,6	344	18,4	29	4,7	79	15,9	220	16,7	172	8,9
6—10 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	340	24,6	365	19,4	25	4,0	71	14,3	96	7,3	228	11,8
11—25 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	233	16,9	513	27,4	52	8,4	48	9,7	183	13,8	281	14,5
26—50 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	158	11,4	340	18,2	109	17,6	120	24,2	216	16,3	446	23,0
Több mint 50 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	60	4,4	98	5,2	349	57,0	149	30,1	513	38,8	456	23,5
Keltezélen	78	5,6	119	6,9	43	6,5	25	5,0	70	5,3	66	3,4

2.62 Matematika, természettudományok, alkalmazott tudományok

	Matematika		Fizika, kémia, vegyipar		Biológia, orvostudomány	
	Hivatkozások					
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Az elemzett mű megjelenési éve s az azt megelőző év	23	6,6	45	4,3	20	1,1
2–5 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	57	16,3	390	37,5	449	26,1
6–10 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	40	11,4	380	36,4	493	28,7
11–25 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	73	20,9	133	12,7	542	31,5
26–50 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	98	28,0	70	6,7	109	6,3
Több mint 50 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	48	13,7	25	2,4	103	6,0
Keltezelen	11	3,1	—	—	—	0,3

2.63 Öndálló művek és periodikák összevetése az iradalmi hivatkozások kelté szempontjából

	Kézikönyvek		Monográfiák		Öndálló tanulmányok		Periodikák	
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
	hivatkozásainak							
Az elemzett mű megjelenési évében s az azt megelőző évben kelt	43	3,1	340	6,1	42	1,8	71	5,2
2—5 évvel az elemzett mű megjelenése előtt kelt	451	32,4	1042	18,5	289	13,1	232	16,3
6—10 évvel az elemzett mű megjelenése előtt kelt	415	29,8	996	17,6	394	18,4	245	17,9
11—25 évvel az elemzett mű megjelenése előtt kelt	449	32,2	1067	18,8	275	12,4	214	16,3
26—50 évvel az elemzett mű megjelenése előtt kelt	24	1,8	1072	19,5	212	9,5	269	19,6
Több mint 50 évvel az elemzett mű megjelenése előtt kelt	6	0,5	811	14,4	938	43,2	303	22,1
Keltreztelen	—	—	299	5,3	36	1,5	36	2,6

2.7 A hivatkozott dokumentumok nyelvi megoszlása⁵⁴

2.71 Matematikai, természettudományos és alkalmazott tudományos művekben idézett irodalom nyelvi megoszlása
(Az elemzett művel megegyező nyelvű címek mellőzésével)

	Matematika		Természet- és alkalmazott tudományok		Együtt	
	H i v a t k o z á s o k					
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
= 2 Angol	60	24,0	639	61,38	699	54,14
= 3 Német	88	35,2	161	15,46	249	19,29
= 4 Francia	79	31,6	189	17,19	268	20,76
= 5 Olasz	1	0,4	14	1,34	15	1,16
= 6 Spanyol	—	—	9	0,86	9	0,69
= 71 Latin	4	1,6	6	0,57	10	0,77
= 75 Görög	1	0,4	—	—	1	0,07
= 82 Orosz	13	5,6	4	0,38	17	1,31
=945 . 11 Magyar	1	0,4	1	0,09	2	0,15
Egyéb	3	1,2	18	1,75	21	1,62

⁵⁴ A társadalomtudományok részletező táblázatát itt mellőztük. Mivel különböző nyelvű műveket vizsgáltunk, az arányok teljesen irreálisak: minden társadalomtudományi műben a művel megegyező nyelvű irodalom dominál.

2.72 Magyar nyelvű művek irodalmi hivatkozásainak nyelvi megoszlása

2.721 Nem magyar vonatkozású művek

Nyelv	Hivatkozások	
	száma	%-a
= 2 Angol	260	38,46
= 3 Német	183	27,07
= 4 Francia	74	10,94
= 5 Olasz	2	0,29
= 6 Spanyol	—	—
= 71 Latin	—	—
= 75 Görög	—	—
= 82 Orosz	79	11,68
=945 . 11 Magyar	73	10,79
Egyéb	5	0,73
Összesen	676	

2.722 Magyar vonatkozású művek

Nyelv	Hivatkozások	
	száma	%-a
= 2 Angol	8	0,34
= 3 Német	419	18,13
= 4 Francia	10	0,43
= 5 Olasz	4	0,17
= 6 Spanyol	—	—
= 71 Latin	72	3,11
= 75 Görög	—	—
= 82 Orosz	37	1,6
=945 . 11 Magyar	1753	75,88
Egyéb	7	0,3
Összesen	2310	

2.73. Német nyelvű, de nem német vonatkozású művek irodalmi hivatkozásainak nyelvi megoszlása

Nyelv	Hivatkozások	
	száma	%-a
= 2 Angol	124	7,3
= 3 Német	1376	81,5
= 4 Francia	139	8,2
= 5 Olasz	6	0,3
= 6 Spanyol	1	0,06
= 71 Latin	8	0,4
= 75 Görög	2	0,1
= 82 Orosz	14	0,8
=945 . 11 Magyar	2	0,1
Egyéb	9	0,5
<i>Összesen</i>	<i>1681</i>	

2.74 Angol nyelvű, de nem angol vonatkozású művek irodalmi hivatkozásainak nyelvi megoszlása

Nyelv	Hivatkozások	
	%-a	száma
= 2 Angol	1419	84,7
= 3 Német	73	4,3
= 4 Francia	83	4,9
= 5 Olasz	36	2,1
= 6 Spanyol	38	2,3
=71 Latin	14	0,8
=82 Orosz	2	0,1
Egyéb	10	0,5
<i>Összesen</i>	<i>1675</i>	

2.8 A társadalomtudományi, természettudományos és matematikai művekben idézett irodalom összehasonlítása

2.81 Tárgy

	Társadalomtudományok		Matematika		Természet- és alkalmazott tudományok	
	Hivatkozások					
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Megegyező, de szűkebb tárgykör (a vizsgált mű tárgykörének, a tárgyaló terület, időtartam része)	3828	51,2	43	12,3	1466	53,0
Megegyező tárgykör, terület, idő	445	6,0	193	55,1	391	14,1
Szélesebb, a vizsgált műtét magában foglaló tárgykör, terület, idő	599	8,0	72	20,6	211	7,6
Rokon tárgykör, tudományág, szomszédos terület, közeli idő	1610	21,5	42	12,0	602	21,7
Megegyező tudománycsoportba tartozó távolabbi tudományág	920	12,3	—	—	35	1,4
Idegen tudománycsoportba tartozó tudományág.	30	0,4	—	—	49	1,8
A vizsgált mű tudományzakával komplex tudományt alkotó idegen tudományág	44	0,6	—	—	10	0,4

2.82 Irodalmi forma, dokumentumfűeleség

	Társadalom- tudományok		Matematika		Természet- és alkalmazott tudományok	
	Hivatkozások					
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Kézikönyv, bevezetés, tankönyv, lexikon, szótár, atlasz	472	6,4	13	3,7	81	3,0
Monográfia	1022	13,8	43	12,4	213	8,0
Értekezés, tanulmány	2004	27,1	35	10,0	84	3,1
Folyóiratcikk, évkönyvben vagy tanulmánygyűjteményben megjelent dolgozat	1956	26,4	252	72,0	2070	77,9
Hírlapcikk	414	5,6	—	—	—	—
Tudományos rendeltetésű adattár, bibliográfia, irodalmi szemle, forráskiadvány, szövegkiadás, múzeumi kalauz	273	3,7	1	0,3	35	1,3
Szépírodalmi mű	444	6,0	—	—	—	—
Nem tudományos rendeltetésű, de primer információt hordozó kiadvány (pl. törvénytár, parlamenti napló, címtár, helységnévtár, árjegyzék, szabvány, szabadalom, menetrend stb.)	171	2,3	—	—	16	0,6
Aprónyomtatvány, plakát, egyéb egyleveles nyomtatvány	45	0,6	—	—	—	—
Kézirat, gépírással értekezés, tudósok, írók, művészek levelei (kéziratban)	137	1,9	—	—	3	0,1
Oklevél, levéltári dokumentum	252	3,4	—	—	—	—
Ismeretterjesztő, népszerűsítő kiadvány, broszúra, pamflet, beszéd, előadás stb.	85	1,1	4	1,1	10	0,4
Kutatási jelentés, tudományos kongresszus előzetes anyaga, jegyzőkönyve, preprint stb.	51	0,7	2	0,5	139	5,2
Szóbeli közlés	44	0,6	—	—	3	0,4
Mikrofilm, hangmez, hangszalag, egyéb nem grafikus rögzítés	2	0,02	—	—	—	—
Egyéb (pl. zenemű, térkép, tárgyi dokumentum)	26	0,3	—	—	—	—

2.83 Megjelenési év, keltezés

	Társadalom- tudományok		Matematika		Természet- és alkalmazott tudományok	
	Hivatkozások					
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Az elemzett mű megjelenési éve és az azt megelőző év	422	5,7	23	6,6	64	2,1
2–5 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	1115	15,1	57	16,3	1215	40,7
6–10 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	1125	15,2	40	11,4	704	23,6
11–25 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	1310	17,7	73	20,9	661	22,2
26–50 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	1389	18,8	98	28,0	210	7,0
Több mint 50 évvel az elemzett mű megjelenése előtt	1625	22,0	48	13,7	118	3,0
Keltezetlen	401	5,4	11	3,14	11	0,4

2.84 Nyelv

	Társadalomtudományok		Matematika		Természet- és alkalmazott tudományok	
	Hivatkozások					
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
= 2 Angol	736	10,0	80	22,9	2056	73,6
= 3 Német	3419	46,4	163	46,6	264	9,5
= 4 Francia	392	5,3	79	22,6	189	6,8
= 5 Olasz	13	0,2	1	0,3	14	0,5
= 6 Spanyol	45	0,6	—	—	9	0,3
= 71 Latin	240	3,3	4	1,1	6	0,2
= 75 Görög	1	0,01	1	0,3	—	—
= 82 Orosz	255	3,5	13	3,7	196	7,1
=945 . 11 Magyar	2161	29,4	6	1,7	15	0,3
Egyéb	51	0,7	3	0,8	18	0,6

2.9 Egyetemi oktatók által használt irodalom összehasonlítása a hivatkozásokban szereplő irodalommal

2069 kikölcsönzött művet elemeztük. Nem vettünk tekintetbe 699-et mert nyilvánvalóan nem tudományos használat tárgyai voltak. Különböző technikai okok miatt mellőzni kellett további 203 művet. A kikölcsönzött könyveken kívül az elemzés évében kb. 10 700 egységet használtak egyetemi oktatók a Könyvtár folyóirattermében, amiből kb. 6 000 volt a folyóirat. A kitöltött kérdőlapok alapján megvizsgáltuk 600 helyen használt periodika nyelvi és időbeli megoszlását.

2.91 Tárgyi szóródás

	Saját és rokon szakterület				Idegen, távoli szakterület			
	Idézett mű		Kölcsönzött mű		Idézett mű		Kölcsönzött mű	
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Társadalomtudományok	6526	87,3	626	67,2	950	12,7	306	32,8
Természettudományok	2687	96,9	140	60,9	94	3,4	90	39,1

2.92 Irodalmi forma, dokumentumféleség⁵⁵

	Társadalomtudományok		Természettudományok	
	Hivatkozás	Kölcsönzés	Hivatkozás	Kölcsönzés
	alapján			
	%	%	%	%
Kézikönyv, tankönyv, lexikon	10,4	13,2	18,5	55,7
Monográfia	22,6	17,4	48,5	10,0
Értekezés, tanulmány	44,3	27,1	19,1	14,7
Tudományos rendeltetésű adattár, bibliográfia, irodalmi szemle, források, szövegek	6,0	7,8	8,0	0,9
Szépirodalmi mű	9,8	16,5	—	—
Nem tudományos rendeltetésű, de primer információt szolgáltató kiadvány	3,8	1,5	3,6	6,1
Ismeretterjesztő kiadvány	1,8	15,6	2,3	12,6
Kutatási jelentés, kongresszusi kiadvány	1,1	1,0	—	—

⁵⁵ Nem szerepelnek az összehasonlításban a hivatkozáselemzés során számbavett, de a könyvtárhasználatban pontosan ki nem mutatható dokumentumféleségek.

2.93 Időbeli megoszlás⁵⁶
2.931 Társadalomtudományok

	Hivatkozások	Kölcsönzések	Folyóiratok olvasótermi használata
	alapján		
	%	%	%
A tárgyév ⁵⁶ és a megelőző év	5,7	2,9	8,0
2–5 évvel a tárgyév előtt	15,1	19,3	27,6
6–10 évvel a tárgyév előtt	15,2	13,9	15,6
11–25 évvel a tárgyév előtt	17,7	19,3	19,6
26–50 évvel a tárgyév előtt	18,8	20,8	21,3
50 évnél régebbi	22,0	23,8	8,0
Keltezetlen	5,4		

⁵⁶ Az irodalmi hivatkozások esetében a viszonyítás alapja az elemzett mű megjelenési éve, a másik két esetben az elemzés éve.

2.932 Matematika, természettudományok, alkalmazott tudományok

A tárgyév és a megelőző év	2,8	3,1	10,9
2–5 évvel a tárgyév előtt	28,8	25,9	65,2
6–10 évvel a tárgyév előtt	29,3	24,1	22,8
11–25 évvel a tárgyév előtt	24,0	34,7	1,0
26–50 évvel a tárgyév előtt	8,9	5,3	—
50 évnél régebbi	0,5	7,0	—

2.94 Nyelvi megoszlás

	A magyar nyelvű művek irodalmi hivatkozásai	Kölcsönzések	Folyóiratok olvasótermi használata
	alapján		
	%	%	%
= 2 Angol	9,0	6,3	17,0
= 3 Német	20,2	11,6	15,1
= 4 Francia	2,8	2,1	1,9
= 5 Olasz	0,2	0,5	—
= 71 Latin	2,4	1,7	—
= 75 Görög	—	0,6	—
= 82 Orosz	3,9	1,2	4,1
=945 . 11 Magyar	61,2	74,9	59,9
Egyéb	0,4	0,9	1,9

3. Észrevételek és tanulságok a táblázatokhoz

2.1–2.2 táblázat

E táblázatok az elemzés szempontjainak megfelelően csoportosítják és tekintik át az elemzett műveket. Lehetővé teszik a művek számának, terjedelmének, nyelvének összevetését a hivatkozásokkal.

A művek tárgyi csoportosítása tapasztalati és hipotetikus alapon történt. Annak tapasztalata és részben feltételezése alapján, hogy az egyes kutatási ágak milyen módon, milyen mennyiségben hasznosítják a szakirodalmat, milyen típusú, összetételű irodalommal élnek. Feltételeztük pl. hogy a társadalomtudományok elméleti jellegű stúdiumai (pl. kultúr-filozófia, filozófia, lélektan, politikai gazdaságtan, pedagógia) nyelvileg változatos összetételű, széles körű nemzetközi irodalomra támaszkodnak, viszonylag kis mértékben teszik szükségessé régi kiadványok használatát. Ezzel szemben a lokális vagy az országos vonatkozású történeti témák irodalma nyelvileg meglehetősen egysíkú, dokumentumféleségek tekintetében pedig rendkívül változatos. Közhelyszerűen ismételt tapasztalatból tudtuk továbbá, hogy a természettudományok és az alkalmazott tudományok főleg 10 évnél újabb keletű irodalmat használnak, illetőleg, hogy az élő, hasznos irodalom aránya időben a radioaktív anyagok bomlásának mértékére emlékeztető törvényszerűséggel, „felezési idő” szerint csökken,⁵⁷ hogy a dokumentumféleségek közt a folyóiratcikkek szerepe szinte kizárólagos és hogy főleg az angol, az orosz és a német nyelvű szakirodalom örvend keresettségnek.

2.3 táblázat

Tájékoztat az *irodalomhasználat intenzitásáról* az egyes szakterületeken. Csillaggal (*) jelöltük azokat a kategóriákat, amelyeknek adatai 500-nál nagyobb oldalterjedelem vizsgálatán alapulnak. Ezeket az adatokat némi óvatossággal általánosíthatóknak gondoljuk. Legkevesebb hivatkozást találtunk a matematikai (0,36), legtöbbet a helytörténeti (1,92) művekben, illetve (a csillag nélküli adatokat is tekintve) a fizikai, kémiai periodikacikkekben (2,83). Meglepően kevésnek találjuk a történeti és leíró jellegű önálló művek hivatkozásait (0,44). Ha a nyilvánvalóan kevés irodalmat használó szociográfiai műveket ki is vesszük ebből a csoportból, 0,95-ös átlagával előugrik ugyan egy kissé, de (a társadalomtudományi csoportok nagy részével együtt) elmarad a természettudományokhoz képest. E jelenséget a társadalomtudományok viszonylagos bőbeszédűsége bizonyos fokig magyarázza. Viszont ha a társadalomtudományok közt a bőbeszédűségnek nagyjából egyenlő mértékét tételezzük fel, az irodalomelmélet ismét csak várakozásunktól eltérő mértékben (1,29) zárkózik fel közvetlenül a legtöbb irodalmat használó társadalomtudományok (történeti és leíró jellegű periodikacikkek: 1,55, helytörténet: 1,92) mögé. A természettudományok közt a biológia-orvostudomány csoport tartalmazott legkevesebb hivatkozást, legtöbbet a fizikai, kémiai, periodikacikkek (2,83).

⁵⁷ Burton, R. E. – Kessler, R. W.: Egyes természettudományos és műszaki szakterületek irodalmának „felezési ideje” = Könyvtári Figyelő, 10. évf. 1964. 1–2. sz. 12–20. l.

Ezt a táblázatot (illetve az ilyen típusú számlálást) igen jól fel lehetne használni az egyes stúdiumok módszereinek jellemzésére. Bennünket ezúttal arra figyelmeztet, hogy nem csupán a történeti stúdiumok lépnek fel magas irodalomigénnyel, hanem ugyanúgy vagy még inkább a természettudományok és az elméleti társadalomtudományok.

2.4, 2.81, 2.91 táblázat

Az itt ábrázolt *tárgyi szóródás* más természetű, mint amit *Bradford* szóródási törvényéből ismerünk és — természetesen — nem is olyan nagy mértékű mint az. Nem azt néztük ui. hogy valamely tárgy irodalma milyen távoli szakterület folyóirataiból vagy egyéb publikációiból kerül ki, hanem hogy egy bizonyos téma tudományos búvárlása során használt irodalom hogy viszonylik *tárgya szerint* a témához, a szaktudományok milyen széles skáláján helyezkedik el. A társadalomtudományi művek hivatkozásainak tárgyi szóródása (idegen tárgy: 12,7%) nagyobb a természettudományos művekenél (3,4%). Éppen fordított a kölcsönzések megoszlása: a társadalomtudományi kutatók 32,8, a természettudósok 39,1%-ban használtak idegen irodalmat. Lényegesen nagyobb is a szóródás, mutatva, hogy az önképzés, önművelés vagy akár csak a közvetlen kutatómunka során is lényegesen szélesebb területet ölel fel a kutató, mint amekkora foghatóan és adatszerűen, egy dolgozat irodalmi hivatkozásaiként címekben kifejezve felszínre kerül. Ezek az adatok a tudományos kutatóknak azt a könyvtárhasználati szokását is tükrözik, hogy a közvetlen feladatokhoz, munkában levő adott témákhoz rendszerint egy tematikailag koncentrált és körülhatárolt, műhely jellegű szakkönyvtárban keresnek irodalmat, a szélesebb körű tájékozódáshoz, önképzéshez és önműveléshez szükséges olvasmányokért pedig valamely nagyobb és általánosabb tudományos könyvtárhoz fordulnak.

Témánkhöz kapcsolódó tanulssággá lefordítva a tárgyi szóródás arányszámait: bibliográfusoknak és könyvtárpolitikusoknak azt a racionális elképzelését, hogy a modern tudományosság irodalomszükségletét a szakosodás és egyetemesség, a gyűjtésbeli intenzitás és extenzitás különböző fokozatain álló bibliográfiák ill. könyvtárak rendszere szolgálhatja kielégítően, az irodalomhasználati tapasztalatok is alátámasztják. Elemzésünk paradigmául szolgálhat szakbibliográfiai vagy szakkönyvtári gyűjtőkörök meghatározását megelőző tanulmányokhoz (természetesen egyéb módszerű vizsgálatok társaságában), és már jelenlegi, kevésbé általánosítható eredményeivel is a témacentrumtól bizonyos távolságon túli tárgykörök mellőzésére bátorítja a szakkönyvtárost. (Még inkább a szakbibliográfust.)

Az idegen és az adott szakkal komplex tudományt alkotó szakterület irodalmának használata a társadalomtudományok csoportján belül az elméleti műveknél a legnagyobb (29,2+1,7+1,8=32,7%), a természettudományok közt a biológiánál (1,9+2,8+0,5=5,3%). Teljesen mellőzi az idegen tudománycsoportba tartozó műveket s — persze mindig csak elemzésünk köréhez mért kizárólagossággal — a komplex tudományokat a matematika és az irodalomtörténet. Ugyanakkor sajátjuknál szűkebb tárgykörű irodalmat nagyobb mértékben az ún. elméleti (26,1%), legtöbbit az irodalomelméleti

(626%) művek használnak. A természettudományok közt legtöbbet a biológia (75,4), legkevesebbet a matematika. A közeli rokon területekre leginkább a fizika-kémia-vegyipar csoport (46,0%) és az elméleti társadalomtudományok (33,4) terjeszkednek ki.

A szűkebb és szélesebb szakterület használatának mértékét — a már említett gyakorlati feladaton kívül — fel lehetne használni egyes irodalmi kategóriák avulási idejének komplexebb módszerű, árnyaltabb meghatározására. (Tematikai szóródás + műfajimegosztás + megjelenési év gyakorisága!)

2.5, 2.82, 2.92 táblázat

A *kézikönyvekre*, enciklopédiákra, tankönyvekre stb. való hivatkozás mind a társadalomtudományi, mind a természettudományos művekben szűk határok közt mozog. (A minden műfajra kiterjedő 2,5 táblázaton 2–7,6%, a folyóiratcikkekét és egyebeket mellőző 2,92 táblázaton 10,4–18,5%.)⁵⁸ Kölcsönzésük viszont annál gyakoribb. (2,92 táblázat: 13,2–55,7%.) A „kézikönyv” címszó alatt összefoglalt műfajok gyakorisága a használatban és gyéribb előfordulása a hivatkozásokban amellet tanúskodik, hogy időszerű használati értékük lényegesen nagyobb, mint a tudományos kutatásban való hasznosságuk, sőt, akár az ismereteket átörökítő szerepük. Ezt nemcsak az irodalmi természetben képviselt arányuk magyarázza (ti. hogy viszonylag kevesen vannak), hanem alapvető műfaji sajátosságuk is. Míg ui. két egyedi tanulmány csak kivételesen helyettesíthető egymással, két kézikönyv annál inkább. Mindig csak a legfrissebbet, legbővebbet, legtökéletesebbet érdemes kézbe venni. Mire pedig történeti érdekű információ forrásává válnék a kézikönyv, a tömérdek változatlan vagy alig módosított új kiadás és silány kompiláció önként feledésbe merül, s tartalmukból semmit sem veszít a kutató, ha a korszak néhány klasszikussá vált kézikönyvére szorítkozik.

A *monográfiák* idézése jóval gyakoribb, fölülmúlja az irodalmi produkcióban elfoglalt számarányukat. (2,92 táblázat: társadalomtudományok 22,6, természettudományok 48,5%.) Kölcsönzésük viszont ritkább. (Társadalomtudományok: 17,4, természettudományok: 10,0%.) A részleztő 2.5 táblázat szerint a monográfiákra való hivatkozás aránya legalacsonyabb a fizika—kémia—vegyipar csoportban (6,7%), legmagasabb az elméleti társadalomtudományokban (19,4%). Megítélésünk szerint ez a legkevésbé avuló műfaj. (Érdemes lenne a tudományos műfajokat statisztikailag külön összevetni avulás szempontjából.)

Társadalomtudományi vonatkozásban még kiemelkedőbb az *értekezések* említése (2,92 táblázat: 44,3%) és kölcsönzése. Természettudományos művekben említésük alig emelkedik a kézikönyveké fölé, a természettudományos kölcsönzésben pedig még alattuk is marad (14,7%). Aránylag gyorsan avuló műfaj — az esszyszerű dolgozatok kivételével.

Kiáltó a különbség a társadalomtudományok és a természettudományok közt a *folyóiratcikkek*re való hivatkozás terén. A 2.82 táblázat szerint a társadalomtudományi mun-

⁵⁸ A továbbiakban csak a táblázatok számára hivatkozunk, tartalmuk különbözőségére (tehát a százalékszámítási alap eltérése) való hivatkozás nélkül.

kák hivatkozásainak 26,4, a természettudományos munkák hivatkozásainak pedig 77,9%-a vonatkozik folyóiratcikkekre. Könyvtári forgalmuknak a többi műfajhoz képesti arányára nincs adatunk.

Hírlapcikkek kiemelkedő mértékű használatára utalnak a színháztörténeti (33,3%), elég jelentős mértékű használatára az egyéb történeti művek (7,8%) hivatkozásai. Egyebütt csak elvétve találkozunk velük, még a helytörténeti munkákban is alig. Érdemes lenne ennek a dokumentumféleségnek az előfordulását is mélyebb elemzés alá vetni, mégpedig tudományszakok szerint és a témák időbeli összefüggésében.

Forráskiadványokat, adattárakat és egyéb *tudományos segédkönyveket* a társadalomtudományi művek viszonylag ritkán említenek (0,8–7,1%), a természettudományosak alig.

A vártnál ritkább a primer információt hordozó nem tudományos rendeltetésű kiadványok említése. (Társadalomtudományok: 0,1–4,4%, természettudományok: 0–5,4%.)

Plakátot, aprónyomatványt csak a színháztörténet említ (17-et=2,6%) továbbá az „egyéb történet” (27-et=1,4%) és a helytörténet – egyetlen-egyét. Ez is arra figyelmeztet, hogy – persze további beható elemzés alapján – le lehet redukálni néhány történeti stúdiumhoz való kapcsolódás szerint a plakát-gyűjtést.

Kézirathasználat – az irodalomtörténet (8,8%) és az „egyéb történet” (4,6%) kivételével – egyik csoport hivatkozásai közt sem tükröződött jelentősebb mértékben. *Levéltári dokumentumokra* való hivatkozás aránya: történelem 2,6%, helytörténet 6,0%, színháztörténet 18,0%.

Az *ismeretterjesztő irodalom* szerepe a tudományos felhasználásban várakozásunknak megfelelően alacsonynak mutatkozott: 0–2,4%. Az utóbbi aránnyal az irodalomtörténet csoportjában találkoztunk. (Néhány rádióelőadást soroltunk ehhez a műfajhoz.) Annál nagyobb arányú használatot jelez az oktatók kölcsönzései elemzése. (2,92 táblázat.) A természettudósoknál a harmadik, a társadalomtudományi kutatóknál a negyedik legkeresettebb műfaj.

Kutatási jelentés, kongresszusi kiadvány és egyéb félig publikált tudományos műfaj jelentősebb mennyiségben csak a fizika – kémia – vegyipar csoport hivatkozásai közt szerepel (10,7%).

2.61–2.63, 2.83, 2.93 táblázat

A használt irodalom időbeli megoszlása megfelelt elképzelésünknek. Igen gyéren fordul elő a hivatkozásokban a legutóbbi két év termése. Minimum: 0,8 (irodalomtörténet), maximum: 6,6 (matematika). A fizika – kémia – vegyipar csoportba tartozó művek megjelenésüket megelőző 10 évből vették az irodalom 78,2%-át, a biológia – orvostudomány csoportbeliek 55,9%-át, az elméleti társadalomtudományok 61,7%-át, az irodalom-elmélet 42,3%-át – a matematika csak 34,3%-át. (És több régi anyagra hivatkozik, mint a nem történeti művek a társadalomtudományok csoportjában.) A természettudományos művek persze régi anyagot alig említenek. A történeti művekben idézett irodalom 23–57%-a 50 évnél régebbi keletű.

Az elemzett művek műfaj szerinti csoportosításából az derül ki, hogy a legújabbkeletű irodalomra a monográfiák és a periodikacikkek hivatkoznak. Ezt így is képzeltük. Első pillanatra meglepő azonban, hogy ha nem az utolsó két, hanem az utolsó öt-tíz év irodalmának használatát vesszük alapul, a kézikönyvek állnak az első helyen. (5 éven belül 35,5%, 10 éven belül 65,3%.) Elég egyszerű azonban a magyarázat: a kézikönyv a benne rendszerezett ismereteket a szaktudomány éppen elért szintjéről tekinti át, a legújabb eredményeket is felöleli, tehát az up-to-date irodalomra épít. Még a történelmi kézikönyvek is nagyrészt a legfrissebb monográfiákból, legkorszerűbb forráskiadványokból stb. merítenek. Ez is illusztrálja azt a már többször említett jelenséget, hogy a kiadványok bizonyos típusai idővel elvesztik tudományos informatív szerepüket, mert tartalmuk átmegegy a későbbi keletű megfelelő művekbe, amelyekben át megszűrve és kumulálva származik tovább. A legtöbb régi címre viszont a tanulmányok (43,2%) és a periodikacikkek (22,1%) utalnak. Ez pedig azért van, mert a tanulmányíró, cikkíró közvetlenül vizsgálja tárgyát, s ha irodalomból merít, akkor is első kézből dolgozik. Van úgy, hogy azért kell messze visszanyúlnia, mert az adott szűk témával hosszabb ideje nem foglalkozott senki, máskor azért, mert nem hatolhat addig mélyebbre valamely jelenség vizsgálatában, amíg a rá vonatkozólag még érvényben levő régebbi keletű állásponttal, nézetekkel le nem számol. Történelmi tárgyat pedig nem is lehet másképp közvetlenül vizsgálni, mint egykorú vagy közel egykorú dokumentumok alapján.

Érdekes, hogy a kölcsönzött művek megjelenési idő szerinti megoszlása nagyjából megegyezik a hivatkozásokéval. Elképzelésünk szerint pedig a kölcsönzött művek közt kellene valamivel több újkeletű kiadványnak előfordulnia. A számok talán azért mutatnak mást, mert az újabb műveket inkább megveheti vagy tanszéki könyvtárban használhatja a kutató, de régebbi anyagot többnyire csak a nagy tudományos könyvtárakban talál. Teljes mértékben megmutatkozik azonban a feltételezett jelenség a periodikák, különösen a természettudományos folyóiratok helyi használatában.

2.7, 2.84 és 2.94 táblázat

A 2.84 táblázat semmitmondó, mert különböző nyelvű művek elemzésén alapszik. Az irodalomhasználat nyelvi megoszlása nemcsak úgy módosul nyelvterületenként, hogy mindenütt az anyanyelven írt művek a leggyakoribbak, hanem a tudományorientáció irányai szerint is. Ezért tekintettük át a 2.71 táblázatban kizárólag az alapműtől eltérő nyelvű hivatkozásokat. (Azokat is csak a természettudományok vonatkozásában, mert a társadalomtudományos kutatásokban többnyire akkor sem hiányoznak a nemzeti kötődések, motívumok, ha a téma nemzetközi, vagy nincs nemzeti vonatkozása. Emiatt az anyanyelven írt dokumentumok leválasztásával eltorzítanánk az adott téma irodalmának természetes megoszlását.)

A 2.71 táblázat az angol, német és a francia nyelvű irodalomnak a hivatkozásokban való szinte kizárólagos tükröződését mutatja be. Hasonló arányokról tanúskodnak más elemzések is, azzal a különbséggel, hogy a mi nemzetközi anyagunkban negatív tényezőként érvényesül a külföldi szerzők orosz nyelvtudásának hiánya. A mi kutatóink által használt irodalomban az orosz nyelv előrenyomulóban van, a franciára viszont ritkábban

hivatkoznak.⁵⁹ A néhány nyelvre való koncentrációt elősegíti a világnyelveken való publikálásnak a természettudományok területén igen elterjedt szokása. (A nyelvi megoszlás tehát nem fedi teljes mértékben az idézett irodalom nemzeti eredet szerinti megoszlását.) A matematikai művek hivatkozásai közt igen magas (35,2%) a német nyelv aránya.

A 2.72—2.74 táblázathoz: Legtöbb idegen nyelvű művel a magyar szerzők éltek, még magyar vonatkozású munkáikban is. A magyar vonatkozású művekben idézett irodalomnak csak 75,88%-a volt magyar nyelvű, míg a nem német vonatkozású német művek 81,5, a nem angol vonatkozású angol művek 84,7%-ban idéztek a szerző anyanyelvén írt irodalmat. Ez persze minden kis nép tudományos életében megnyilvánuló szükség-szerűség, de jó oldala is van: a mi kutatóink kevésbé hajlamosak a nemzeti egyoldalúság és korlátozottság hibájára.

Elemzéseink megbízhatóságát valószínűsíti a 2.94 táblázaton mutatkozó megfelelés a hivatkozások és a kölcsönzések, sőt részben a folyóiratolvasás nyelvi arányai közt. Fő tanulság: a kisebb és kevésbé ismert nyelvek szinte abszolút mellőzés. Érdemes kiemelni, hogy a latin nyelvű irodalom szerepe még mindig elég jelentős, de a görög csaknem teljesen kiszorult.

★

A közlemény *egészéből* leszűrhető tanulságokat összesűrítve: mind a nyomdai pro-dukció, mind az irodalomhasználat elemzése azt mutatja, hogy a tudományos ismeretek közléséhez és átörökítéséhez szükséges dokumentumok köre szűkebb és mennyisége kisebb, mint amekkora körre és mennyiségre a tudományos könyvtárak és bibliográfiai vállalkozások gyűjtése a teljesség elvének hagyományos értelmezése alapján ténylegesen kiterjed. Egynéhány ponton sikerült több-kevesebb biztonsággal meg is mutatnunk, melyek a nélkülözhető dokumentumok típusai. Ahol ezt nem tehetjük, megjelöltük a nyitva maradt kérdéseket, felhívtuk a figyelmet kutatási feladatokra és lehető megoldásokra. Általában pedig igyekeztünk bemutatni, milyen tárgyú és módszerű vizsgálatokkal kellene vagy lehetne előmozdítani az irodalom könyvtári és bibliográfiai gyűjtésének szilárdabb empirikus alapokra való helyezését.

Az irodalom szükségességének és használatának helyes jellemzését — végül is hangsúlyozzuk — csak a társadalmi és a tartalmi tényezőkre, az irodalom formái, nyelvi és időbeli vonatkozásaira és a használók szükségleteire egyaránt kiterjedő komplex tanulmányozás teszi lehetővé. Terjedelem, mélység és komplexitás tekintetében a mienken túllépő elemzésekre, az elemzések egész sorára és rendszerére lesz szükség ahhoz, hogy a kívánt tapasztalati megalapozás egzakttá vagy csaknem egzakttá szilárdságúvá váljék. A matematikus feladata volna annak kiszámítása, lehetséges-e vagy érdemes-e az ilyen igényű munkálatokat az ismeretek egész frontjára vonatkozólag elvégezni. Mi úgy gondoljuk, hogy ezt a célt csak a természettudományok és az alkalmazott tudományok viszonylatában volna helyes kitűzni. A társadalomtudományok körében inkább csak a valószínűségeket szilárdítása lehet a feladat. Az egyedi megítélést, a gyűjtési döntéseket hozó tudós-könyvtáros-bibliográfus józanságának szerepét pedig csak könnyíteni, biztosabbá tenni lehet, de teljesen kiküszöbölni nem.

⁵⁹ Horváth Tibor: Hazai mérés. = Könyvtári Figyelő 10. évf. 1964. 1—2. sz. 19—20. l.

AUSWAHL UND VOLLSTÄNDIGKEIT

(*Ein dialektischer Widerspruch in der Sammeltätigkeit
der Bibliothek und der Bibliographie*)

Fortsetzung
(*Zusammenfassung*)

Analytisches Studium der literarischen Produktion und der wissenschaftlichen Literaturbedürfnisse. Die Bedeutung dieser Erkenntnisse für die Klärung theoretischer und praktischer Probleme der Sammeltätigkeit

Der erste — theoretische — Teil des Aufsatzes⁶⁰ versuchte klarzustellen, dass die Ausschliessung gewisser Typen von Druckwerken und literarischen Erzeugnissen aus der Erwerbung (Sammlung), bzw. die nachträgliche Ausmusterung derselben — als eine bewusste und organisierte Fortsetzung des überwiegend spontanen literärgeschichtlichen Prozesses der Bewahrung und des Verlorengehens, der Erinnerung und des Vergessens — eine berechnete, ja sogar (beim Ringen gegen die zunehmende literarische Flut) heutzutage gerade zu einer notwendigen Massnahme geworden ist. Die wichtigeren prinzipiellen Anhaltspunkte und Möglichkeiten der Auswahl und des Ablehnens wurden daselbst zusammengefasst. Ein Blick wurde sogar auf die Praxis geworfen; auf organisatorische, methodische und sonstige Voraussetzungen der Auswahl. Unter diesen Voraussetzungen ist das systematische Studium des organischen Prozesses der Benutzung und des Absterbens der Literatur von hervorragender Bedeutung.

Analytische Studien solcher Art wurden auch im Rahmen dieser Arbeit ausgeführt und einige derselben — zum Illustrieren der theoretischen Thesen und als Beispiel und Anregung für weitere analytische Arbeiten dieser Art — hier veröffentlicht. Diese Analysen sind sozusagen geöffnet: sie bedürfen nämlich eine beträchtliche Weiterführung, um zur Grundlage etwaiger Gesetzmässigkeiten dienen zu können. Sie bieten aber wohl auch in ihrem jetzigen Zustand Hinweise zur Orientierung und Ausgangspunkte für weitere Schlüsse. Die Analysen wurden hier mit Rücksicht auf die Aufgaben und Bedürfnisse der Nationalbibliothek, der Nationalbibliographie, der Regionalbibliographie und der Fachbibliothek ausgeführt — da die herkömmliche Auffassung der Vollständigkeit eben auf diesen Gebieten am meisten eingewurzelt ist. Der Verfasser bezweifelt dabei nicht die vernünftigen Grundprinzipien der erwähnten Gebiete. Im Gegenteil, er möchte diese Prinzipien auch in negativer Hinsicht, d. h. für das Ausschliessen des Materials, welches im Erfüllen der gegebenen Funktion entbehrlich ist, gelten lassen.

1. Analyse: Ortsbezügliche Artikel einer Komitatszeitung

Theoretische Auseinandersetzungen über die entsprechende Vollständigkeit der regionalen Bibliographie, bzw. Bibliographie für Ortskunde führten bisher in Ungarn zu keinem beruhigenden Ergebnis. Die bibliographische Erschliessung des Inhaltes der Provinzzeitungen wirft besonders viele Probleme auf. (Grosser Umfang des Materials, die Menge gänzlich belangloser, ephemärer Artikel, Mitteilungen aus zweiter Hand oder ohne lokale Beziehung, usw.) Auf Grund einer grundsätzlich klaren Bestimmung des Inhalts ist hier die Analyse des zu bearbeitenden Stoffes erwünscht. Eine Analyse von 50 Nummern der Zeitung *Hajdú-Bihari Napló* (1963) wurde zu diesem Zweck vorgenommen. Die verschiedenen Typen der Artikel kann man nach Form und Inhalt in folgende Hauptgruppen zusammenfassen:

⁶⁰ Könyv és Könyvtár. Bd. 4 1964. S. 5—41.

Artikel allgemeinen Inhaltes, ohne lokale Beziehung	1756	52,97%
Artikel von formaler oder unwesentlicher lokaler Beziehung	543	15,76%
Minderwichtige Artikel von tatsächlicher lokaler Beziehung	435	13,72%
Artikel von wesentlicher lokaler Beziehung	582	17,55%

Zusammen 3316

Bschränkt man sich dabei nur auf die Artikel von wesentlicher lokaler Beziehung und nimmt weitere Massnahmen zur Wirtschaftlichkeit vor, so sollten immer noch jährlich 3000, seit 1945 (bei diesem einzelnen Organ) ungefähr 60 000 Artikel bibliographisch bearbeitet werden. Es wird also noch weitere Begrenzung notwendig: eine strenge Auswahl nach dem Grad der Wichtigkeit und/oder Schlagwortindex statt herkömmliche Bibliographie. Die Stufen der Wesentlichkeit und die Typen ortsbezoglicher Artikel werden durch Beispiele beleuchtet.

2. Analyse : Verteilung ungarischer Druckerzeugnisse nach Proben eingelieferter Pflichtexemplare

Die Analyse dient zur Illustration der im ersten Teil niedergelegten – und hier näher beleuchteten – These, dass der Anspruch auf absolute Vollständigkeit im Sammeln der nationalen Druckwerke mit der Menge und Natur der heutigen Druckproduktion, mit den Forderungen der Forschung und mit der Funktion der modernen Nationalbibliothek (als „Fachbibliothek“ der Nationalliteratur im Rahmen internationaler Kooperation) nicht mehr in Einklang steht. Zur bekräftigung der These werden die Hauptzüge, Ziele und Motive der alten und der neuen Nationalbibliothek summarisch zusammengestellt und miteinander verglichen. Auch die Funktion und Eigenart der Nationalbibliographie erlitt eine gründliche Veränderung: sie wird heute nicht sosehr als Quelle zur Kompilation von Sekundärbibliographien gebraucht, sondern in erhöhtem Masse zu unmittelbarer fachwissenschaftlicher Information. Die verschiedenen Formen der Schnellinformation drängen die Funktion, die sie in der Buchhandel spielte, in den Hintergrund. Der dokumentarische Wert zahlreicher Literaturgattungen und Typen von Druckerzeugnissen (verschiedene Gattungen der Sekundärliteratur, ephemäre und minderwichtige Veröffentlichungen, Einblattdrucke und sonstige Druckwerke nicht literarischer Art) nimmt offensichtlich ab. Hauptmotive dieser Erscheinung: die Masse der Druckproduktion, der lockerer gewordene Zusammenhang der Druckereigeschichte mit der modernen Literärgeschichte und Kulturgeschichte, systematische Sammlung und Registrierung der Daten und Informationen aller Art durch verschiedene Behörden, wissenschaftliche und sonstige Institutionen.

Im Sinne der erwähnten Beobachtungen wurden 4128 im Monat Juli 1962 in der UB Debrecen abgelieferte Pflichtexemplare (1362 selbständige Veröffentlichungen in Buchform, 750 Periodika und 2016 Plakate, Flugblätter und sonstige Einblattdrucke) analysiert. Die Analyse ergab das Resultat dass – selbst bei der skrupulösester Sorge für die Übertragung wissenschaftlich wertvoller Informationen und der graphisch registrierbaren Kulturproduktion – nur umg. 40% der als Pflichtexemplare abgelieferten Bücher und 85–90% der Periodika verdiente in die Nationalbibliotheksammlung für die Zukunft aufgenommen zu werden.

(Daraus darf man natürlich nicht den Schluss ziehen, dass etwa gewisse Gattungen von Druckwerken aus dem Bereich der abzuliefernden Pflichtexemplare von vornherein ausgeschlossen werden sollten. Abgesehen davon, dass die Bibliothek nicht nur für die Zukunft sammelt und gewisse Veröffentlichungen von aktuellem Wert erst nach Verlauf einer kürzeren oder längeren Zeit – wegen ihrer Überholtheit, nach Erscheinen vollkommenerer Werke über den selben Gegenstand oder wegen anderer Gründe – entbehrlich werden, bleibt es für die Entscheidung des Bibliothekars übrig, als Pflicht und Verantwortung, über den dokumentativen, wissenschaftlichen und künstlerischen Wert der Veröffentlichungen individuell zu urteilen und die Büchersammlung fortlaufend zu gestalten.)

Es gibt zwei Möglichkeiten (Typen) der Auswahl zum Bewahren von Druckwerken für die Zukunft: Auswahl vom inhaltlichen Gesichtspunkt (nach Wert, Informationsgehalt) und die Auswahl zwecks Repräsentation typischer Druckwerke, literarischer Erscheinungen oder für den Zeitgeist kennzeichnende, das Zeitgeschehen veranschaulichende usw. Dokumente.

Unter den Plakaten, Flugblättern und sonstigen Einblattdruckten waren inhaltlich oder repräsentativ wertvolle

Exemplare nur in verschwindend geringer Zahl zu finden. (Z. B. einigermaßen wertvolle graphische Plakate: 0,39%.) Es wird darauf hingewiesen, dass gewisse Veröffentlichungen (wie statistische, Theater- und Filmjahrbücher) eine ganze Reihe von Plakaten und Flugblättern (Theaterzettel, Kinoplakate, usw.) für die Forschung entbehrlich machen.

Die aus der analytischen Übersicht gezogenen Folgerungen sind durch die Anführung zahlreicher Beispiele konkreter Veröffentlichungen beleuchtet.

3. Analyse : Sammelgrundsätze und Vorschriften von Nationalbibliotheken

Es wurden die Sammelgrundsätze von 9 Nationalbibliotheken (*Biblioteca Nazionale Centrale, Firenze* ; *Biblioteca Narodowa, Warszawa* ; *The British Museum, Department of Printed Books, London* ; *Deutsche Bücherei, Leipzig* ; *Gosudarstvennaja ordena Lenina Biblioteka SSSR imeni Lenina, Moskva* ; *Library of Congress, Washington* ; *Országos Széchényi Könyvtár, Budapest* ; *Österreichische Staatsbibliothek, Wien* ; *Schweizerische Landesbibliothek, Zürich*) und einer bibliographischen Unternehmung (*Magyar Könyvészet, hrsg. durch die Landesbibliothek Széchényi*) untersucht. (Anhand persönlicher und brieflicher Information, und von Dienstvorschriften.)

Die analytische Übersicht und eingehende Vergleichung der gesammelten und beiseitgelassenen Kategorien wird gesondert veröffentlicht. Hier liegt eine Übersicht derjenigen wichtigeren Arten und Gattungen der Literatur und der Druckproduktion vor, die durch die genannten Bibliotheken *nicht* gesammelt werden. Die Zusammenstellung bezeugt, dass die ideale Forderung der Vollständigkeit eigentlich in keiner der erwähnten Bibliotheken folgerichtig erfüllt wird (am meisten noch in der *Landesbibliothek Széchényi*), ja, dass die Bearbeitung und Anwendung negativer Sammelgrundsätze und Vorschriften für nachträgliche Ausmusterung unnötiger Dokumente an Boden gewinnt. (*Deutsche Bücherei, Library of Congress.*) Diese negativen Vorschriften bestärken eben die aus der Analyse ungarischer Pflichtexemplarlieferungen gezogene Folgerungen. Im Lichte der untersuchten Grundsätze und Vorschriften scheint es richtiger zu sein, die Sammlung der nationalen Druckproduktion nur als Mittel zu betrachten zum eigentlichen Ziel, d. h. zum Bewahren und Dokumentieren der kulturellen Schöpfungen einer Nation und der wissenschaftlich wertvollen Informationen über die Nation, über das Land und die Geschichte des Volkes.

4. Analyse : Literaturbenutzung der wissenschaftlichen Forschung (Anhand statischer Ermessung von Literaturhinweisen in wissenschaftlichen Abhandlungen und von Bibliotheksbenutzung der Wissenschaftler)

10 566 Literaturhinweise in 100 wissenschaftlichen Arbeiten verschiedener Form (Handbücher, Monographien, Dissertationen, Zeitschriftenartikel), verschiedenen Inhalts und Verschiedener Sprachen wurden nach folgenden Gesichtspunkten gruppiert und gezählt:

- a) Inhaltliche Verhältnisse der angeführten Werke zum untersuchten Werk. (Näherer oder weiterer Wissenschaftszweig, engeres oder weiteres, bzw. identisches Fachgebiet.)
- b) Literarische Form der angeführten Dokumente.
- c) Erscheinungsjahr der angeführten Dokumente.
- d) Sprache der angeführten Dokumente.

Nach den gleichen Gesichtspunkten wurden die durch das Lehrpersonal der Universität Debrecen im Jahre 1963 von der UB entlehene Literatur (2069 Bücher und 10% der an Ort und Stelle gebrauchten Periodika) untersucht. Die analytischen Tafeln beider Art wurden gemeinsam ausgewertet.

Die Belehrungen der Analyse sind in erster Linie für die Bestimmung des Sammelbereichs von Fachbibliotheken lehrreich. (Die Analysen selbst sind von methodologischer Interesse.) Die Menge der analysierten Literatur lässt zwar die Feststellung von Gesetzmäßigkeiten nicht zu, es wird jedoch ersichtlich, in welchen formalen, zeitlichen und sprachlichen Kategorien die Möglichkeit einer radikalen Beschränkung des Sammelkreises, (je nach wissenschaftliche Fächern und Themen) besteht. Eine tiefgreifende Analyse sollte natürlich auch bei Planung der Zusammensetzung von gegebenen Sammlungen vorgenommen werden.

ERDÉLYI KÖNYVKERESKEDŐK ÉS KATALÓGUSAIK A FELVILÁGOSODÁS KORÁBAN ÉS A REFORMKORBAN

E tanulmány az erdélyi magyar könyvkereskedelem kialakulásával foglalkozik — jó-részt a rendelkezésre álló hirdetésanyag alapján. Az erdélyi német könyvkiadás központja ebben az időszakban Szeben volt és könyvhirdetése a mi könyvtárainkba ritkán jutottak el. A német könyvkatalógusokat és az erdélyi román könyv elterjedésének útjait ezúttal nem vizsgálhattuk. E kultúrtörténetileg ugyancsak fontos feladathoz nem áll még rendelkezésünkre elegendő dokumentum és forrásanyag.

1. A könyvkereskedelem kezdetei

Iskolák, múzeumok, tudományos társaságok mellett a könyvkereskedések is a művelődés mérföldköveit jelezték. Nevük és tevékenységük, irodalom és tudományterjesztő szerepük legtöbbször feledésbe ment, időszaki kiadványaikat, hirdetéseiket, katalógusait bibliográfiáink alig tartják számon, pedig a régi könyvkereskedők törtek utat az irodalom és a művelődés számára. Hirdetéseikből egy-egy korszak művelődési törekvéseit ismerhetjük meg közelebbről.

Az erdélyi könyvkereskedelmet a felvilágosodás kora lendítette ki addigi kezdetleges állapotából. A XVI—XVIII. századi erdélyi tudósok és könyvgyűjtők még jórészt külföldön vették meg értékesebb könyveiket. Így például *Bod Péter*nek a nagyenyedi Bethlen Könyvtárban megőrzött több könyvében a: *Lugd. Batav. 1742.* bejegyzést találjuk. De emellett természetesen sokan vették meg könyveiket itthon a könyvkötőknél, a nagyváros vagy a „kótyavetyén”, könyvárverésen, amelyet kollégiumi vagy főúri könyvtárakban rendeztek meg. Tudjuk például, hogy *Tótfalusi Kis Miklós* a *compactornak* adta át a könyveit eladás végett, és azok abban a korszakban már elég jelentős könyvkereskedelmet bonyolíthattak le, amiről azonban nincsenek pontos adataink. Enyeden az 1694-i lustra alkalmával följegyzik *Könyvkötő Péter bibliopola*¹ nevét is, ami

¹ *Biás Károly*: Fejérvármegyei lustra 1694-ből. = Genealogiai füzetek, 1909. 89. 1.

jelzi, hogy ez a könyvkötő különösképpen foglalkozott könyvkereskedéssel is. Az enyedi kollégium elég munkát adhatott egy könyvkötőnek, és bizonyára éppen a kollégium tette érdemessé azt, hogy egy könyvkötő a *bibliopola* elnevezést is felvegye. Ilyen *bibliopola* akkoriban már több erdélyi városban lehetett. Ismeretes *Pápai Páriz* Ferenc latin — magyar szótára előszavának az a többször idézett panasz, hogy a könyveiből csak a könyvkereskedőknek volt haszna (*bibliopolis solis lucrum feci*). Ezúttal sem gondolhatunk önálló könyvkereskedőkre, hanem könyvkereskedelemmel is foglalkozó könyvkötőkre.

Értekes külföldi könyvek cseréltek gazdát a könyvárveréseken is. *Hermányi Dienes* József *Nagyenyedi Demokritusában* ezt az igen jellemző adatot említi, hogy 1758-ban az Enyeden „Kótyavetyére vetett” könyvek között voltak „Cartésius minden munkái”.² *Descartes* könyvei tehát nem könyvkereskedések, hanem könyvárverések útján terjedtek el.

A külföldön járt főurak, a Hollandiában vagy Németországban tanuló diákok sokszor igen gazdag könyvtárral térnek haza. Ezek a könyvek vétel, ajándékozás és hagyaték útján nemzedékről nemzedékre szálltak, és végül esetleg valamelyik kollégium könyvtárába jutottak. A könyvkötők és könyvkereskedők ilyen körülmények között főként hazai tankönyveket, énekes könyveket, bibliákat, vallásos munkákat árusítottak. A külföldi könyvek behozatala *Mária Terézia* idejében egész 1778-ig sok nehézségbe ütközött.

A könyvkereskedelem kifejlődéséhez a polgárság, az értelmiség megerősödésére és a könyvbehozatalra kedvező, szabadabb politikai, gazdasági viszonyokra volt szükség. A XVIII. század java részében azonban még a megkövesedett feudális állapotok uralkodtak Erdélyben, a politikai elnyomás, az erős katolicizáló törekvések, a jezsuita irányítás alatt levő cenzúra a nyugati szellemi központokkal való kapcsolatokat lehetőleg elgáncsolták. A németországi könyvbehozatal ebben a korszakban elsősorban Szebenbe, a gubernium székhelyére irányult. 1712—13-ban Ch. Voigt és I.B. Habermann gimnáziumi tanárok Halleben kiadott bibliákat és pietista könyveket hoztak be eladás végett a szász lakosság számára.³ Ez a vállalkozás azonban nem sokáig állhatott fenn. A következő évtizedekben a könyvkiadás és a könyvkereskedelem nem fejlődhetett, és önálló könyvkereskedés nem nyílt egyik erdélyi városban sem.

Az erdélyi városfejlődés üteme a XVIII. század vége felé kezd élenkebbé válni, Brassó, Nagyszeben és Kolozsvár az 1786—1843—44 közötti időszakban fontos gazdasági, kereskedelmi és szellemi gócponttá növekedett, lakosaiknak száma ezalatt 13—14 000-ről 18—24 000-re nőtt. Kolozsvár lakossága jó félszáz esztendő alatt mintegy 10 000 lakossal gyarapodott, és ezzel egyidejűleg a város gazdasági és kulturális súlya lényegesen megnőtt. Az iskolák növekvő tankönyvszükséglete, továbbá a francia felvilágosodás irodalma

² *Hermányi Dienes* József: *Nagyenyedi Demokritus*. Budapest. 1960. 207.1.

³ *Teutsch*, Fr.: *Zur Geschichte des Deutschen Buchhandels in Siebenbürgen*. É. n. (1892.) 2. 1.

⁴ *Csetri Elek* — *Imreh* István: *Erdélyi városok a feudalizmus alkonyán*. = *Korunk*, 1964. 1625—1626. I. Kolozsvár lakosainak száma eszerint 1786-ban 13 928, 1827—30-ban 18 132, 1843—44-ben pedig 24 865 volt. Szeben lakosainak száma ezalatt 14 066-ről 18 873-ra növekedett.

és a német klasszikusok iránti érdeklődés, a városi polgárság körében a szórakoztató irodalom divatjának elterjedése és a cenzúra enyhülése magyarázza meg azt, hogy a XVIII. század végén könyvkereskedések nyíltak Szebenben és Kolozsvárt. Ezek a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva sokáig szolgálhatták a könyvek és az irodalom terjesztését.

2. Hochmeister Márton

Tudomásunk szerint az első erdélyi könyvkereskedést *Kollmann* József bécsi nyomdász létesítette 1775-ben Kolozsvárt, amikor bérbe vette a piaristák nyomdáját.⁵ Az volt a fő feladata, hogy róm. kat. iskolák, ill. a piaristák tanulóit tankönyvekkel lássa el. *Kollmann* azonban nem tudott magyarul, és a könyvkereskedését nem sokáig tartotta meg. Az 1780-as években a kat. bizottság már *Hochmeister* szebeni nyomdással tárgyalt a nyomda átvétele végett. *Hochmeister*, az ismert szebeni nyomdász apja, 1778. II. 26-án szabadalmat kapott Szebenben könyvkereskedés nyitására.⁶ Ennek értelmében mindenféle, előzetesen természetesen már cenzúrázott és átvizsgált könyvet szabadon árusíthatott. Kevéssel ezután 1779-ben, Szebenben megnyílt a *Barth, Gromen* és *Gänselmeier* könyvkereskedése is. Az iskolák tankönyvei, a fejlődő hazai könyvkiadás és a könyvbehozatal ekkor már lehetővé tette könyvkereskedések fenntartását Erdélyben, habár még sok nehézséggel kellett megküzdeniök. A könyvkereskedő csak a könyvvizsgáló bizottság jóváhagyásával adhatta el a könyvet, a mérsékelt és igazságos árakat megtartva. *Hochmeister* a könyvkereskedést mindig más vállalkozásokkal kötötte össze, nyomdász és könyvkötő, sőt később könyvkiadó és vállalkozó volt egy személyben. Különböző vállalkozásai így egymást kiegészítették, és mindig biztosították számára a hasznot. 1784. I. 2-án megindította a *Siebenbürger Zeitung* c. politikai lapot, amely 1792–1862-ig *Siebenbürger Bote* címmel jelent meg. Ez az első erdélyi politikai újság tehát példátlanul hosszú ideig maradt fenn, és évtizedeken keresztül szolgálta a közönség tájékoztatását.

Apja halála után, 1789-ben, ifjabb *Hochmeister* Márton vette át a könyvkereskedést és a nyomdavállalatot. 1790-ben kiadott szebeni schematismusából tudjuk, hogy ebben a 15 000 lakosú városban ezidőtájt két könyvkereskedés volt, de a *Hochmeister*-ét egyúttal zenemű és művészeti üzletnek hívják, amelyben az elemi iskolai tankönyveket lehetett szerezni. Ez az év az egész vállalat növekedése, terjeszkedése szempontjából is jelentős volt. Szebenben kiadta a *Siebenbürgische Quartalschrift* c. tudományos folyóiratot, amelyben azután igen értékes történeti vonatkozású közlemények jelentek meg. Ugyancsak ő adta ki az *Erdélyi Magyar Hírvivőt*, az első erdélyi magyar időszerzői lapot is. És mindezek mellett *Hochmeister* 1790-ben, amikor a gubernium Szebenből Kolozsvárra költözött, és így a politikai, társadalmi és tudományos élet súlypontja egyszerre Kolozsvárra ment át, ebben az ősi városban is könyvnyomdát és könyvkereskedést

⁵ *Ferenczy* Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története. Kolozsvár. 1896. 94. l.

⁶ *Hochmeister* Adolf: *Leben und Wirken des Martin Edlen von Hochmeister*. Hermannstadt. 1873. 21. l. A *Hochmeister* üzletére vonatkozó további adatokat is innen vettem.

létesített, amelyet saját feljegyzés szerint „sok eredeti és fordított magyar munkával látott el”. 1790 decemberében *Hochmeister* már Kolozsvárt nyomtatta a hivatalos rendeleteket, román nyelven is. A *Hochmeister*-féle nyomda és könyvkereskedés az idők folyamán Erdély legjelentősebb könyvkiadó vállalatává nőtte ki magát, amely nyelvi és nemzeti különbséget nem téve hosszú ideig szolgált az erdélyi kulturális élet törekvéseit.⁷

Hochmeister üzleti érzékét és mozgékonyágát bizonyítják a feljegyzései. Ezekből ugyanis kitűnik, hogy 1790-93-ban elment árujával a marosvásárhelyi, a brassói, a debreceni vásárra. Könyveket cserélt, papirost vett, és így jelentős forgalmat bonyolított le. A könyvek eladására ekkor is a legjobb alkalom a nagyvásár volt. De hogy személyében nemcsak jó üzletembert kell látnunk, hanem a hivatása magaslatán álló kiadót is, bizonyítja, hogy ugyanezekben az években ő adta ki azokat a fontos erdélyi tudományos könyveket is, amelyekről nem lehetett nagyobb hasznot várni. Kiadványai között említsük meg például a *Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae-t* (1791) *Benkő* József: *Comitia Transsilvanica* (1791). *Benkő* Ferenc: *Parnassusi időöltés* (1790–1800) Erdélyi játékos gyűjtemény (1793). *Gyarmathy* Sámuel: *Okoskodva tanító magyar nyelvmeister* (1794). *A Magyar Nyelvmívelő Társaság munkáinak első darabja* (1796). *Marienburg: Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen* (1813). *Nyulas* Ferenc: *Az Erdély országi orvos vizeknek hatásáról...* (1800), és a *Kolozsvári tehén himlő* (1802). *Molnár* Ioan: *Deutsch-walachische Sprachlehre*, 2. Auflage. (1810), és *Deutsch und walachisches Wörterbüchlein* (1822). c. munkákat. Vegyük még ezekhez az évről évre megjelenő *Volkskalender-t*, a *Schematismus Transsilvaniae-t*, a különböző időszaki kiadványokat, guberniumi rendeleteket, amelyek legtöbbszörre magyar, német és román nyelven jelentek meg, mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy *Hochmeister* az 1800-as évek körül Erdélyben a legjelentősebb könyvnyomatási tevékenységet folytatta, és a tudományos munkák kiadása terén is érdemeket szerzett. Ismeretes, hogy az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság munkásságát is támogatta és a Társaság több kiadványát kinyomtatta.⁸ Az 1810-es években külföldi mintára tiszteletdíjat is fizetett a szerzőnek. *Marienburgnak* nyomtatott ívenként 4 konvencionális forintot és 10 példányt fizetett. A magyar könyvekért fizetett tiszteletdíjról azonban ebben a korszakban még nem tudunk. Hiszen a szebeni és kolozsvári könyvkereskedésben ekkor még nagy tömeg könyv hevert és a kereskedő attól félhetett, hogy azokat inkább a molyok, mint az okos olvasó ismerik meg.⁹

1809-ben *Hochmeister* feladta kolozsvári nyomdáját, könyvkötészetét és könyvkereskedését, és a róm. kat. lyceumnak adományozta. A könyvkereskedése ekkoriban bőven el volt látva magyar, német és latin irodalommal. A tankönyveket azonban ezután is ő árusította, és 1815. júl. 28-án *I. Ferenc* királytól azt a kiváltságot kapta, hogy az

⁷ *Bianu* I. – *Simionescu* D.: *Bibliografia româneasca veche*. (1508–1830.) Tom. IV. Bucuresti. 1944. 126. l. Egy 1806-ban kiadott román munka értesítésében (Inștiinare. Blaj. 1806.) azt olvashatjuk, hogy Balázsfalván *Hochmeister* könyvesboltjában árulják (bolta cea de cărți lui M. Hochmeister). Eszerint *Hochmeisternek* a szebeni és kolozsvári üzlete mellett ekkor Balázsfalván is lett volna egy könyvesboltja. Erre vonatkozólag azonban közelebbi adatokat nem találtunk.

⁸ *Jancsó* Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest. 1955. 35–36. l.

⁹ *Hochmeister* i. m. 60. l.

összes róm. kat. tanintézetekben használt vagy használandó tankönyveket kizárólagos joggal nyomtathatja és árusíthatja.

Hochmeister volt Erdélyben az egyik első könyvkereskedő,¹⁰ aki a német könyvkereskedések mintájára könyvkatalógusokat adott ki az olvasók számára, és a könyveit így is terjesztette. 1790-ben egy nagyobb német nyelvű *Verzeichniss*-t¹¹ és egy jóval vékonyabb magyar nyelvű *lajstromot* adott ki olvasói tájékoztatására. *Hochmeister* magyar *lajstromának* címe és ajánlása régóta ismeretes.¹² Különösen jellemzők ajánlásának azok a sorai, amelyekben a magyar tudományos irodalom megindulásáról ír, és örömmel állapítja meg, „hogy már ma ezen Nemzetnek Fiai-is fel-ébredvén ebbéli kötelességeket bővebben teszik, és ebbeni Szorgalmatosságokat már-is annyira léptették, hogy kevés neme légyen a tudománynak, amellyről Könyvek ezen nyelven is ne találtassanak.” *Hochmeister* ezt az ajánlást 1790. január 21-én írta, és így az még a szebeni nyomdájában jelent meg. A katalógusban a legkülönbözőbb könyvek címét találjuk, nagyobbbrészt évszám nélkül és pontatlan címleírással. Van közöttük „*A.B.C. könyvetske, Álom magyarázó könyvetske*”; kalendárium, imádságos könyv, továbbá több gazdasági vonatkozású munka (*A Barom Veszélyről tanító... könyv.* Posony.) De ezeken kívül értékes irodalmi munkákat is tartott raktáron *Hochmeister*. Így például könyvjegyzékében megtaláljuk a *Magyar Athénást, Balassa Bálint Istenes énekét, Benkő Ferentz Magyar Minero-logiáját, Dugonics András négy könyvét, köztük az Etelkát, Faludi Ferenc összes munkáit, Geszner Idylliumait, Heltai Magyar Krónikáját, Joung Éjtszakáit, Barótzsi Kassándráját, Molnár János Magyar Könyv-Házát, Voltér Urnak Henriását, továbbá szótárakat és fontosabb iskolai könyveket. A könyvek ára 1–2 forint között mozgott. Az értékesebb munkák közé tartozott például *Pápai Páriz Dictionariuma*, amelynek 3 forint volt az ára.*

Hochmeister a következő években Kolozsvárt adott ki magyar könyvkatalógusokat (1792, 1795), az 1795-ben kiadott katalógust, amely a következő címmel jelent meg: *Magyar könyvek laistroma mellyek Kolozsváron Hochmeister Márton Ts. k. könyvnyomtató és Priv. könyváros Piatz Soron 578-dik szám alatt (!) lévő boltjában találtatnak. 1795.*¹³ A kiadás éve jellemző a kolozsvári könyvkereskedelem és kulturális élet föllendülésére. *Hochmeister* a Magyar Nyelvmívelő Társaság munkásságának első szakaszát használta fel katalógus kiadására, amikor még nem kezdődött el a szigorú cenzúra és a titkos társaságok feloszlata. Az ezután következő évtizedekből (tehát 1795 és 1820 közt) nem ismerünk egyetlen kolozsvári könyvkereskedői hirdetést vagy könyvkatalógust sem.

Hochmeister ajánlása így kezdődik: Ajánlom a tudományok Párt fogóinak, védelmezőinek, és az egész Olvasó közönségnek a Magyar Könyvek nállam található egész gyűjteményének (!) laistromát melléjek tévén mindeniknek, de tsak kötetlen gondolatva, az árát is. A Deák és Német Könyveimnek is, Sajto alatt vagynak laistromai”.

¹⁰ A *Gromen—Barth—Gänselemer*-féle üzlet is adott ki 1782-ben egy német katalógust, amelyben német klasszikusokat hirdetett (*Lessing, Goethe* stb.). Ismertetését ld. *Teutsch Fr.* i. m. 11. l.

¹¹ *Hochmeister* M.: *Systematisches Verzeichniss...* Hermannstadt. 1790. L. *Petrik G.*: Magyarország bibliographiája 1712–1860. Budapest. 1890. 2. k. 135. l.

¹² *Deák* Farkas: Egy hazafias nagyszzebeni könyvtáros a XVIII. században. = *Magyar Könyvszemle*, 1881. 177–178. l. Ez a „lajstrom” megvan a marosvásárhelyi Teleki—Bolyai Könyvtárban. A címetek az eredeti helyesírás szerint közöljük.

¹³ A Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár. (Biblioteca Centrală a Universităţii, Babeş—Bolyai, Cluj)

A továbbiakban *Hochmeister* megjegyezte, hogy a költségek növekedése miatt a könyvek ára emelkedett. Végül pedig megígérte, hogy a irodalom „elősegéllését” . . . „minden úton módon” szolgálni fogja. Ebben a tizenhét számozatlan levélből álló kis füzetben a korabeli silányabb és értékeesebb munkákat nagyrészt megtaláljuk. *Dugonics Etelekája* mellett megvan benne *Benkő* Ferencz *Parnassusi időtöltése*, *Campe* Az *iffiabbbik Robinzon* c. népszerű munkája, *Farkas* András *Pokolbéli utazása*, (Pest. 1794.) *Huszt* András *Ó és új Dáciája* (Buda. 1794.) *Bárotz* *Kassandrája* (Pest. 1790.), *Kazinczy Heliconi virágok* c. gyűjteménye, *Gessner* (Kassa, 1788.) és *Goethe* fordítása (Stella, Pozsony 1794.), *Faludi* Ferencz *Nemes embere*, de nem hiányozhatott a *Pápai Páriz Pax Corporis*-a (Kolozsvár. 1774.), egypár népszerű orvosi könyv (*Házi különös orvosságok*. Kolozsvár. 1785., stb.) és számos selejtes névtelen munka, dráma, erkölcsi, nevelő vagy tanító történet sem.

Hochmeister eszerint állandóan raktáron tartotta ennek a korszaknak minden értékeesebb irodalmi munkáját valamint a népszerű, szórakoztató vagy tanító jellegű irodalmát, amelytől bizonyára nagyobb forgalmat lehetett lebonyolítani.¹⁴ Az irodalmi munkák ugyanis lassan keltek el.

3. *Tilsch* János

Hochmeister kolozsvári üzletének megszűnése idejében (1809) maguk a nyomdák, a könyvkötők és *Tilsch* János kereskedő foglalkozott könyvek eladásával. *Tilsch* eredetileg bécsi nyomdász, majd fodrász volt, a felesége pedig divatárusnő.¹⁵ Az 1800-as években költözött le Kolozsvárra. Hogy a legújabb divattal lépést tartson, időnként felment Bécsbe, és ilyenkor mindenféle megbízást, többek közt könyvrendeléseket is kapott. Divatárún kívül ezután könyveket is tartott raktáron, sőt annyira megkedvelte ezt az üzletágat, hogy miatta elhanyagolta a fodrászatot, és egészen a könyvkereskedésre adta magát.

Jakab Elek írja,¹⁶ hogy 1811-ben *Tilsch* (!) János kereskedőnek egyenetlenségi ügyet támadt a helyi könyvkereskedőkkel a boltjában levő könyvek beküldése miatt. A könyvkötők ugyanis sérelmesnek tartották azt, hogy *Tilsch* a Bécsből érkezett könyveit a könyvvizsgáló bizottságnak nem mutatta be, és idegen kötésű könyveket árul. A továbbiakban megtudjuk, hogy 1808-ban a könyvkötők kiváltságot kaptak arra, hogy a vásárokon idegen könyvkötő-munkákat árulhassanak. A gubernium ezután is megengedte *Tilsch*nek, hogy idegen kötésű könyveket áruljon, csak azt kívánta meg, hogy a Bécsből hozott könyveinek jegyzékét mutassa be a könyvvizsgáló bizottságnak.

Az 1810-es években *Tilsch*, úgy látszik még csak német könyvek eladásával foglal-

¹⁴ A könyveket még nagyrészt maguk a szerzők adták ki, és megbízottak útján árusították. A könyvkereskedőknek és eladóknak az eladott példányokból biztosítottak valamelyes hasznot. *Várad* Sámuel *A tehén himlő avagy vaktzina*, 1802-ben Bécsben kiadott munkájának a *Tudósításában* például azt írja, hogyha a könyvárusok több példányt kérnek, „minden 8-dikat ingyen fogják kapni”. Nagyenyedi Bethlen Könyvtár apronyomtatvány-gyűjteménye.

¹⁵ Teutsch Fr. i. m. 43–44. l.

¹⁶ *Jakab* Elek: Kolozsvár története. 3. kötet. Budapest. 1888. 897. l.

kozott. Üzletéről Kazinczy erdélyi 1816-i útja után az *Erdélyi levelekben* ezt írta.¹⁷ „Könyveket Filtsch (!) galanterie-árusnál találni. Rendes látni, mint állnak itt egyedül a fichükkel, bijoukkal, piros és fehér kenőcsökkel, porcelánnal a kötetlen és kötött bibliopolai portékák. De Filtsch lehetne annyi tekintettel a magyarnyelvű város iránt, hogy árulna magyar könyveket is, melyet a vevő a németül nem értő Guttmannál talál.” Ez a rövidáru és divatáru kereskedés alapja, amely az 1830-as években már rendszeresen adott ki könyvhirdetéseket és könyvkiadással is foglalkozott.

Könyvkereskedés hiányában a könyvek eladását még nagyjából ekkor is a nyomdák és könyvkötők bonyolították le. Az 1810-es években Kolozsvárt kilenc könyvkötő volt, közöttük találjuk a *Guttman* János nevét is,¹⁸ aki az 1810-es években „könyváros és könyvkötő”-nek nevezte magát, és pesti könyvek eladását is vállalta. Tudomásunk van róla, hogy kolozsvári írók később is *Guttman*-nál szereztek be a könyveiket.

A napóleoni háborúk utáni elnyomás ideje nem kedvezett a könyvkiadásnak és a könyvkereskedelemnek. Ebben a korszakban a könyvek hirdetését a kereskedők nem láthatták érdemesnek. Megemlíjtük ezért, hogy *Tilsch* már 1820-ban kiadott egy német könyvjegyzéket, amelyben magyar könyvek is voltak. Valószínűnek látszik, hogy *Tilsch* ebben az időszakban minden évben kinyomtatott egy-egy könyvjegyzéket, de ezeket nem ismerjük. Az 1820 —, eddig nem ismert katalógusa a következő címmel jelent meg: „*Verzeichniss der Bücher welche bei Johann Tilsch in Klausenburg um beygesetzte Preise in Währung zu haben sind. Klausenburg. 1820. Gedruckt in der Reform Buchdruckerey. 1751.*”¹⁹ Ebben a könyvjegyzékben a német könyvek szakszerűen elrendezett bőséges választéka mellett a kor irodalmát csak szegényesen képviselő magyar könyvek következnek. A korabeli ismertebb magyar írók közül ebben a könyvjegyzékben csak *Andrád* Sámuelnek, *Berzsenyi* Dánielnek, *Fáy* Andrásnak (*Friss bokréta, Pesten, 1818.*) *Gyönyössi* Jánosnak, *Horváth* Istvánnak (*Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás*), *Kónyi* Jánosnak (*Ártatlan Mulatsági*), *Kisfaludy* Sándornak (*Hunyadi János Historiája, 1816.*), és *Virág* Benedek munkáit, a régiek közül pedig *Zrínyi minden munkáját* találjuk meg. Ezekon kívül egypár tankönyv, népszerű gazdasági munka, énekeskönyv és végül természetesen a *Legújabb magyar szakácskönyv* van meg ebben a hibásan összeállított könyvjegyzékben. A Kolozsvárt nyomtatott könyvek azonban ekkoriban úgy látszik, még nem kerültek a *Tilsch* üzletébe, és a Pesten kiadott klasszikusok is sokszor évekig heverhettek raktáron. Az irodalom lassú terjedését figyelhetjük meg *Tilsch*nek következő, ismert katalógusában, amely már jóval gazdagabb az előzőnél, de még mindig egészen hibásan nyomtatott magyar címeket találunk benne. *Tilsch* ezúttal is német katalógust nyomtatott ki a következő címmel: „*Verzeichniss der Bücher und Landcharten welche bei Johann Tilsch Buchhändler in Klausenburg um beigesetzte Preise in conv. Münze zu haben sind, Clausenburg. 1832. 215 l.*”²⁰ Ennek a katalógusnak a 177–195. lapjain vannak a magyar könyvek címei.

¹⁷ Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. Kolozsvár, 1944. 1. kötet. 78. l.

¹⁸ *Jakab* Elek: i. m. 3. k. 690. l.

¹⁹ Marosvásárhelyi Teleki – Bolyai Könyvtár.

²⁰ Marosvásárhelyi Teleki – Bolyai Könyvtár.

Kétségtelen, hogy *Tilsch* időközben sok könyvet hozatott, és gondja volt az újabb magyar könyvek beszerzésére is. A címek között megtaláljuk például az *Áglája* 1829. és 1830. évi kötetét. *Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb poétai munkáit*, az *Ezer egy Éjtszaka* c. arabs regéket, *Fáy András eredeti meséit és aphorizmáit*, *Kisfaludy Károly Auroráját* és *Minden Munkáit*, az *Élet és Literatúrát*, *Shakespeare remekait*, *Széchenyi Lovakról* és a *Világ* c. munkáit, *Vörösmarty Mihály Tatár futása* (!) és *Csongor és Tünde* c. műveit, *Wesselényi Miklós A Zsibai ménesről* c. munkáját, továbbá népszerűsítő orvosi, földrajzi, gazdasági könyveket, tankönyveket, érzékeny drámákat, pedagógiai vonatkozású könyveket és szakácskönyveket. A kolozsvári nyomtatványokat az *Ágláján* kívül a *Kígyós Vitézek* vagy *pogány vári vipera* c. vitézi érzékenyítő játék (1830), az enyedi nyomdát pedig *Bethlen Imre* történeti munkája (*Rákótzai György második ideje*, Nagyenyeden 1829.) képviseli. *Bólyai Farkas*, *Köteles Sámuel* vagy *Szász Károly* kevéssel ezelőtt megjelent munkái tehát nem jutottak el a *Tilsch* könyvesboltjába, hanem előfizetők útján terjesztették őket. Nem találjuk meg ebben a katalógusban *Pethe Ferenc* Kolozsvárt kiadott könyveit sem, csak a Pesten kiadott *Nemzeti Gazdát*. Pedig kétségtelen, hogy a társadalmi és politikai élet megmozdulásával a gazdasági kérdések iránti érdeklődés is megindult az erdélyi olvasók körében. *Tilsch* érdemesnek tartotta meghozatni a *Széchenyi* és *Wesselényi* munkáin kívül *Balásházy János Észrevételek a Honni Gazdaságbeli szorgalomnak akadályairól* c. akkoriban (Pest. 1831.) megjelent munkáját, továbbá egy számunkra ismeretlen *Gyümölcsta tenyésztés* c. munkát (4. kötetben. Pesten. 1830.). Említsük meg ezeken kívül az *Evés, ivás mestersége* c. munkát is (Pest. 1880. /!/) ²¹, amelyről ugyan nem tudunk semmi közelebbit, címéből mégis a polgárság jólétének és igényeinek növekedésére következtethetünk.

A romantikus irodalomnak az erdélyi értelmiség körébe való behatolását *Fáy*, *Kisfaludy Károly*, *Széchenyi* és *Vörösmarty* munkáinak címei bizonyítják, a földrajzi, politikai és gazdasági kérdések népszerűsödését, és az igényesebb polgári társadalom kialakulásának jeleit pedig a fentiekén kívül számos címből láthatjuk. Mindezek újabb kiadású könyvek voltak, nem éveken át heverték a könyvesboltban. A könyvforgalom az 1830-as években megélnékvült, és így most már rendszeres könyvhirdetésekkel kísérleteztek a kereskedők, hogy az olvasók érdeklődését fölkeltsék.

az 1832-ben még egy könyvhirdetéseket tartalmazó és a könyvek tartalmát is ismertető füzetet adott ki *Tilsch* ezzel a címmel: *Új magyar könyvek, mellyek Tilsch könyváros boltjában Kolosvárott ezüstpénz áron találtnak. Kiadott september elején. 1832. 22 l.* ²² Méltán következtethetünk ebből arra, hogy *Tilsch* most már rendszeresen adott ki magyar nyelvű katalógusokat is. Az itt felsorolt könyvek főleg orvosi és gazdasági tanácsadók. A leggyakrabban előforduló szerző *Lencsés J. Antal*, aki a házi és gazdasági élet minden kérdésére hasznos tanácsokat adott. A következő években egyleveles nyomtatványokon is jelentek meg könyvhirdetési, amelyek a legújabb könyvek részletes

²¹ Valószínűleg: *Spiess J. H.*: Az evés ivás mestersége, vagy útmutatás, mihez tartsa magát az ember evés ivás közben. Pesten, 1830. *Tilsch*, amint látszik, pontatlanul és hiányosan közölte a magyar könyvek címeit. Később a *Tilsch és fia* cég *Heckenastól* hozatta a pesti könyveket, és könyvismertetéseket is adott.

²² Nagyenyedi Bethlen Könyvtár hirdetésgyűjteménye.

tartalomjegyzékének közlésével igyekeztek az olvasók érdeklődését megmozgatni. Ugyanilyen jellegű német hirdetésekkel adott ki ezekben az években W. H. *Thierry* szombati kereskedő is.

A gazdasági jellegű munkák hirdetésével *Tilsch* bizonyára a belterjes gazdálkodás iránt mindinkább érdeklődő nemességet igyekezett vevőközönségnek megnyerni, de volt emellett olyan könyve is, amely a gazdasági és a házi élet mindenféle kérdéssel foglalkozott (*Ebersberger* után *Némethy* József: *Az ember és a pénz.* 1831.) A gyakran és sokszor részletesen hirdetett orvosi és házassági tanácsadók, a különböző földrajzi és pedagógiai munkák főként a polgárságnak szólhattak, amely ebben az időszakban válik városainkban jelentős tényezővé és olvasó közönséggé is. Mint *Csetri Elek* és *Inreh István* írják az erdélyi városokban „formálódóban van két új társadalmi réteg, a tőkés polgárság és a munkásság”.²³ Erre a társadalmi átrétegződésre a könyvkereskedő is számított, és olyan könyveket kínált a társadalmi sikerre vágyó polgárságnak, amelyekhez hasonlókat, még sokkal izgatóbb formában, ma is találunk a kapitalista könyvpiacokon.

1834-ben, és a következő években, számozott német és magyar hirdetéseket adott ki a most már *Tilsch és Fia* névvel jelzett üzlet. A 2. számú magyar hirdetésében²⁴ *Brassai* Sámuel: *Bévezetés a világ, föld és státusok esméretére* c. munkájának ismertetését olvashatjuk. *Brassai* könyvének az ára bekötve 48 krajcár volt ezüstpénzben. A Pestről érkezett könyvek hirdetései mellett most már egyre jelentősebbek és érdekesebbek lesznek azok, amelyekben maga a nyomda kiadó vagy a kereskedő hirdeti a kolozsvári könyveket. Az „Épen most jelent meg. . .” vagy „So eben ist angekommen. . .” kezdetű hirdetések mind gyakoribbak lesznek, ezek már valóban könyvújdonságokat hirdetnek, és gyors fogyasztásra számítanak. 1835–36-ban *Tilsch* többek között *Schiller* Fridrik *Verseit* és *Jósika Vázlatok* c. új könyvét hirdette. Ezekről a kiadványairól ismertetéseket is adott az olvasóknak. Ugyancsak 1835-ben jelent meg *Litteraturai Értesítés* c. alatt *Jósika* Miklós *Irány* c. munkájának hirdetése. *Jósikának* ezt az első munkáját *Barra* Gábor, a ref. kollégium nyomdájának bérlője adta ki, és a hirdetés szerint a könyvet a kiadónál, *Tilsch* és fia könyvárosnál, *Ajtai* Sándor könyvkötőnél és a Casinóban *Szabel* Lukács úrnál lehetett megvenni. A kiadó a szegényebb és az igényesebb vevő közönségre egyaránt számított, mert háromféle papiroson, három különböző áron hozta forgalomba a kiadványát (2 fr. 1 fr. 40 kr., 1 f. 20 kr.). Ugyanebben az évben egy másik hirdetésben *Ajtai* Sándorról, a Királyi Lyceum typographiája könyvárusáról és *Burján* Pálról is olvashatunk. A kolozsvári olvasó tehát elég sokfelé szerezhette be a könyveit a könyvkereskedéseken kívül is. És valószínűleg éppen *Jósika* és *Böloni Farkas* Sándor könyvei törték át az olvasóközönség közönyét, és jutottak el nagyobb példányszámban a hazai vidéki olvasókhoz is. Megjegyezzük, hogy *Tilsch*, aki úgy látszik, kezdettől fogva szívesen vállalta *Jósika* könyveinek kiadását ill. terjesztését, később *Jósika* regényeinek a kiadási

²³ *Csetri–Inreh* i. m. = Korunk, 1964. 1628. l.

²⁴ Nagyenyedi Bethlen Könyvtár hirdetésgyűjteménye. Az ezt követő hirdetési anyag ugyancsak a nagyenyedi könyvtárban van meg. A könyvek árát ezüst pénzben, ill. rénes vagy német forintban adták meg. 1 rénes forint 60 krajcárt tett ki.

jogát is szerette volna a szerzőtől megkapni. 1842-ben ugyanis egyik levelében ezt írta:²⁵ „Legyen minékünk is, mint hazai könyvtárosoknak, szerencsénk Báró Jósika Miklós munkáiból legalább egyet kiadni”. Jósika azonban *Heckenasttal* állott szerződésben, és így *Tilsch* nem jutott ahhoz a szerencséhez, hogy egy Jósika regényt kiadhasson.

1834 után már elég nagy volt a könyvforgalom ahhoz, hogy érdemes legyen rendszeresíteni a könyvhirdetéseket. Ezekben az években a *Vasárnapi Ujság* és az *Erdélyi Híradó* mellett, amelynek az előfizetési felhívását Méhes Sámuel mindig együtt közölte, egy ma már alig ismert hirdetési lap jelent meg *Hirdetések* címmel. Ez a lap meghatározatlan időközökben jelent meg, 4. alakban, számonként két oldal terjedelemben. A nagyenyedi Bethlen Könyvtárban a következő számok maradtak meg belőle:

1834. Első félészteni. 15. sz. május 31.

1835. Első félészteni. 1–16. sz. január 17–június 23.

1836. Második félészteni. 1–24. sz. július 5–december 10.

1837. Első félészteni. 1–17. sz. január 21–május 30.

1837. Második félészteni. 5–15. sz. szeptember 19–december 26.

A *Hirdetések* 1832–33. és 1883–40. évfolyamai megvannak a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban az *Erdélyi Híradó* mellékleteként. Eszerint ez a hirdetési lap egy-két heti időközökben jelent meg, és 1838-40-ben a *Literaturai Hirdetményben* rendszeresen közölt könyvhirdetéseket.

Árverési és eladási hirdetések után az 1836-i évfolyamban találunk először könyvhirdetéseket (pl. *Gombos Dániel Polgári lexikona*). Különösen figyelemreméltók a könyvárverések. Az 1836. július 19-i 2. szám például gr. Kemény Miklós Doboka vármegyei nagysajói könyvtárának és mineralógiai gyűjteményének elárverezését hirdette. A könyvtárat 36 szakra osztották fel, és a szakokon belül nyelvek szerint csoportosították a könyveket. Egy több ezer kötetet tartalmazó, bizonyára értékes könyvtárat árvereztek itt el, amelyben a latin, német és francia könyvek mellett szép számmal voltak magyar művek is. Az árverés eredményéről, az árakról nincs tudomásunk. Érdekesebb ennél az *Incze Sámuel* eladó könyveinek hirdetése (1839. II. 4., 5., 6. sz.), mert ebben a könyvek címeit is közölték. Értékes könyvek cseréltek így gazdát, és kerülhettek más, esetleg hozzáértő könyvgyűjtők tulajdonába.

A *Hirdetések* 1836. 6. számának 2. oldala nagy betűkkel közölte *Tilsch* és fia *Literaturai Hirdetmény* c. számozott mellékletét. De a *Literaturai Hirdetmény* már az előző félévben is megjelent, ez ugyanis a nyolcadik. Ebben a könyvhirdetésben, tehát 1836. augusztus 9-én hirdette *Tilsch Jósika Miklós Abafi és Zolyomi, Gaal József, Szirmai Ilona és Horváth Lázár Az elbújdosott* c. regényeit, más irodalmi és gazdasági jellegű munkákkal együtt. Ezután a *Hirdetések* 7., 11., 13., 20. és 24. számaiban jelent meg a *Literaturai Hirdetmény*, mindig önálló számozással. Ebben az évben eszerint 13 száma jelent meg a *Literaturai Hirdetménynek*, amelyben magyar és német munkákat, gazdasági könyveket, zsebkönyveket, atlaszokat, népszerűsítő német orvosi munkákat és angol könyveket is hirdetett. Az irodalom eszerint még kevés helyet kapott ezekben a hirdetésekben.

²⁵ Szédeczky Béla: Magyar írók levelei b. Jósika Miklóshoz. = Irodalomtörténeti Közlemények. 1909. 463. l.

²⁶ *Szinyei*: Magyar írók – Budapest. 1891. l. 1422. l.

1837-ben ismét megjelent a *Literaturai Hirdetmény* az első félesztendő 1., 8., 12. és 16. és a második félesztendő 5. és 6. számában folytatólagos számozással. Az utolsó *Literaturai Hirdetmény* a 7-es számmal jelent meg 1837. október 14-én. Az 5. szám ugyanis hiányzik a gyűjteményünkéből. Német klasszikusokon és orvosi munkákon kívül *Tilsch* Pest-ről hozott irodalmi munkákat hirdetett, megtaláljuk köztük például az *Aurorát*, *Zrínyi Minden Munkáit*, *Jósika Miklós A könnyelműek c. regényét*, *Kisfaludy Sándor Regéit*, továbbá pedagógiai és az ifjúságnak szóló könyveket is. *Tilsch* eszerint lassanként áttért a magyar romantikusok hirdetésére is, de azokat még ekkoriban is csak az olvasók kisebb része vette meg a könyvkereskedésekben. A könyvterjesztés általánosabb útja az előfizetők gyűjtése vagy pedig a megbízottak útján történő könyveladás volt. A kisebb városokban lakó hazai értelmiség, a kollégiumi ifjúság és a különböző olvasóköri egyre növekvő könyvszükségletüket valószínűleg inkább megbízottak útján vették meg, de a külföldi vagy pesti könyvújdonságokat a könyvkereskedésekben kellett beszerezniük.

4. *Burián Pál*

Az 1830-as évek növekvő könyvforgalmát tehát *Tilsch* már nem bonyolíthatta le egyedül. Ugyanebben az időszakban a *Burián* antikvárium a könyvgyűjtők körében jól ismert kolozsvári üzlet volt. *Burián* Pál 1811. júliusában antikváriumot nyitott Budán, de ezt az üzletet nyolc év múlva a feleségére hagyta, és ő maga Kolozsvárt nyitott antikvár üzletet. A *Burián* antikváriumból évtizedeken át vásároltak klasszikusokat és újabb irodalmi munkákat a kolozsvári iskolák tanárai, az írók és a könyvkedvelők. Az antikváriumnak nagy választéka volt klasszikusokban, és *Burián* az írók és könyvgyűjtők számára sok értékes könyvet szerzett be, de emellett természetesen az üzletet nézte és ezért sok olcsó ponyvát is tartott raktáron. *Bölöni Farkas* Sándor, aki *Döbrentei* munkáit 1821-ben *Guttman*nál vette meg, később valószínűleg *Burián*nál is vásárolt. *Gedő* Józsefnek írt levelében már 1828-ban említi a *Burián* katalógusát „Küldöm a *Burján* Cathalogusát, — írta —. mely sok szemét könyv! S ezekért a sok drága classikusokat Erdélyből kihordja: Botez zsidó és *Burján* sok régiségtől megfosztották a mívelődésben visszamenő Erdélyt.”²⁷ *Kazinczy* azonban, aki a régi könyvek megőrzése és gyűjtése, valamint a bibliográfia szempontjából értékelte a *Burján* munkásságát, egészen más véleménye volt róla. *Kazinczy* ugyanis *Burián*hoz fordult régi könyvek érdekében, amelyeket úgy látszik, csak általa lehetett megszerezni. *Kazinczy* ezért többek közt ezt írta *Burián*nak:²⁸ „írja meg nekem az Úr maga felől mind azt a jót, amit a hazának már tett, . . . hogy a haza tudja, az Urnak mit köszönhetünk, a Bibliographia szeretete terjedjen s akiknek régi könyveik vagynak, ne eltépjék, mint közönségesen szokás, hanem az Urnak, s az Ur által a hazának adják.” *Kazinczy* tehát nagyra értékelte a *Burián* munkásságát és kérte az életrajzi adatait. *Burián* hátramaradt katalógusai azonban bizonyos fokig megerősítik a

²⁷ *Jakab Elek*: *Bölöni Farkas Sándor és kora* = Keresztény Magvető. 1870. 271. l.

²⁸ *Kazinczy* Ferencz levelezése. Budapest. 1910. 20. k. 523. l. (K. F. levele B. P.-nak. 1828. VII. 23.)

Bölöni Farkas Sándor szigorú ítéletét. Ezek csak egy részét közölték a raktárban levő könyvek címeinek. Ezeken kívül voltak mindig értékes munkái is, amelyeket hozzáértőknek szerzett be. *Kazinczy* levele azt igazolja, hogy *Buriánnak* széleskörű összeköttetései voltak magyar írókkal és könyvgyűjtőkkel. Segítségükre volt könyvtárunk gazdagításában, és a másképpen talán hozzáférhetetlen könyvek beszerzésében.

Fáy András is levelezésben állott 1832–33-ban *Buriánnal*.²⁹ Megküldte neki eladásra a *Bélteky házát, meséit, A két Báthorit* és más könyveit. *Burián* ezekért cserébe értékes klasszikusokat küldött. Fáy tehát érdemesnek tartotta fenntartani az összeköttetést *Buriánnal*, mert így külföldi kiadású klasszikusokhoz jutott hozzá. Könyvtáraink alaposabb vizsgálata bizonyára még inkább meggyőzne arról, hogy *Buriánnak* a latin klasszikusok terjesztése terén érdemei voltak Kolozsvárt.³⁰

Burián könyvkiadással is foglalkozott. Könnyebb szépirodalmi munkákat adott ki, amelyeknek a gyors eladására számíthatott. Így például az 1830-as években kiadta az *Estike* c. elbeszélés-gyűjtemény harmadik kötetét (Kolozsvárt. *Burián Pál* sajátja. É. N.) Az előző két kötetet *Barra Gábor* nyomtatta a ref. kollégium nyomdájában, 1833-ban), továbbá *Deáki Filep* Sámuel több fordítását *Kotzebue*, *Lafontaine* után és *Ezer egy nap* címmel perzsa regéket (1833–44.) és *Salzmann* Ch. R.: *Rákkönyvetske* c. népszerű nevelési munkáját. (1832.) Az 1830–40-es években *Burián* nyomtatott katalógusokkal tájékoztatta a közönséget az antikváriumában található könyvekről. A gyűjteményünkben levő legrégebb katalógusa a következő címmel jelent meg: *Burián Pál Könyvárosnál, a többi között következő új Könyvek is a legillendőbb áron találatnak, ezüst pénzben*.³¹ A két oldalas katalógus a Budán, Pesten, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Nagyenyeden, Sárospatakon stb. nyomtatott ill. kiadott könyvek címeit közölte a kiadás helyének és évszámának többnyire pontos feltüntetésével. A *Burián* katalógusai általában pontosabb bibliográfiai adatokat adnak, mint ugyanebben az időszakban a *Tilsch* hirdetései. A katalógusban feltüntetett könyvek nagyrészt az 1810–20-as években, ill. 1830 körül jelentek meg. Legújabb könyvei közé tartozhatott a *Kutyapatika Eborvos, Németül írta egy orvos, Magyarul egy Nem-Orvos* c. állatorvosi tanácsadó, amely mindössze 15 krajcárba került. Ez a könyv 1831-ben jelent meg Kolozsvárt. Ebben a katalógusban főként olcsó szórakoztató és népszerűsítő könyvek címeit olvashatjuk, de a *Mívelt Társalkodó, A Barátság és annak mestersége* stb. mellett megvan benne *Bolyai Farkas, Köteles Sámuel* és *Fogarasi Nagy Pál* egy-egy munkája, továbbá *Kisszántói Pethé Ferenc* több gazdasági munkája. Az újabb enyedi nyomtatványok közül ebben a jegyzékben csak *Kampe: Ifjabbik Robinzon* c. akkoriban sokat olvasott regénye van meg. A második könyvjegyzék ennél sokkal változatosabb és gazdaságosabb. Négy oldalt tesz ki (*Burián Pál Könyvárosnál...*), és így az előzőnél jóval több címet közöl. *Burián* ezt a könyvjegyzékét 1833-ban, az év

²⁹ *Szamosi* János. = Fáy András három levele *Burián Pálhoz*. = Figyelő- 1876–120–122. l. A levelekből kitűnik, hogy *Fáy* munkái rendkívül gyorsan keltek el.

³⁰ Itt említjük meg, hogy *Burián* nevelte az unokáját. *Szamosi* Jánost, a kolozsvári egyetem jeles tanárát, és beleoltotta a klasszikusok szeretetét. *Burián* tudását és hazafiasságát egyöntetűen dicsérték halála után a méltatói. (6. Kolozsvári Közölny.) 1860. 87. sz. („Életet a tudomány szolgálatában töltötte...”) *Csengeri* János: *Szamosi* János. = Erdélyi Lapok. 1910.

³¹ Nagyenyedi Bethlen Könyvtár hirdetés-gyűjteménye.

végén adhatta ki, mert végül az *Erdélyi Magyar Kalendárium* 1834-i évfolyamát hirdette benne. A pesti, kolozsvári, vásárhelyi vagy enyedi könyvek mellett ezúttal nagyobb számban vannak a jegyzékben Kassán kiadott munkák is. Megvolt a *Burián* üzletében az *Áglája* 1829-i kötete, *Antenor utazása Görögországban*, *Báróczi Sándor Kassándrája és Amália története*i, *Benkő Ferencz Parnassusi időtöltése*, *Fáy András Bélteky háza, eredeti meséi és Aphorizmái*, *Gvadányi Rontó Pálja és Falusi nótáriusa*, *Kisfaludy Károly Ilkája és Irénéje*, *Köteles Sámuel Közönséges logikája és Philosophia encyklopaediája*, *Kotzebue* több színműve, de más, jelentősebb irodalmi munkákat hiába keresünk ebben a könyvjegyzékben. A fentiekén kívül bőséges választék volt a különböző érzelmes történetekből, népies ponyvából, amelynek láttára *Bölöni Farkas* Sándor méltán írhatta: „Mely sok szemét könyv!” Ezek között éppen úgy megtaláljuk *Genováva történetét*. (Kassán. 1824.) mint például a *Házi orvos* (Kassa, 1831.) és a *Házi patika* (Kassa. 1830.) c. könyveket vagy a *Kígyós vitézek* c. vitézi érzékeny játékot. (Kolozsvár. 1830.) A pesti, kassai és kolozsvári színház számos elfeledett, érzelmes vagy rémdrámáját úgy látszik állandóan raktáron tartotta *Burián*, de *Széchenyi* vagy *Vörösmarty* valamelyik munkáját, a régi magyar irodalom értékes alkotásait hiába keressük ezekben a könyvjegyzékekben. *Burián* tehát éppen azoknak a könyveknek az eladására rendezkedett be, amelyek a korabeli könyvkereskedésekben, *Tilschnél* és *Barránál* (óróla bővebbet később) nem voltak meg.

Burián harmadik hátramaradt katalógusát egy-két évvel később (1835.) nyomtatta ki a Kir. Lyceum nyomdája. (*Burián* Pál könyvárosnál következő könyvek is találatnak.)³³ Ebben a két oldalas könyvjegyzékben még kevesebb irodalmi munkát hirdetett, mint előzőleg. A rémdrámák és az érzelmes történetek talán elfogytak időközben, és helyettük főként tankönyveket, földrajzi, történelmi munkákat, prédikációkat és orvosi ismereteket népszerűsítő könyveket szerzett be *Burián*. A nagy kolerajárvány után bizonyára növekedett az egészségügyi ismeretek iránti érdeklődés, és mivel szakorvosok még alig voltak, a polgárság szívesen olvasta a csodatevő gyógyszereket ígérő könyveket. Az érdekesebb munkák közül megemlítjük itten: *Stancsics* Mihál; Rényképek és *Kritikai Értekezések* c. Kolozsvárt kiadott (1835.) és a könyvkereskedői katalógusokban nem szereplő, füzetekben megjelent kiadványait, és *Benkő* József *Transsilvániá-jának* második, kolozsvári kiadását (1833.) amely a legdrágább könyvek közé tartozott (5. f.) Latin és német könyvek egészítették ki ezúttal a *Burián* könyvkészletét.

A következő években a nagyobb pesti könyvkereskedőkhöz és *Tilschhez* hasonlóan *Burián* is áttért a számozott könyvhirdetések kiadására. Gyűjteményünkben megvan az évszám nélkül megjelent, 2. számú hirdetése, amely így kezdődik: *Burián Pál könyvárosnál Kolozsvárt következő könyvek is találatnak: Rák-könyvecske*. A hirdetés első oldala részletesen közli ennek a Kolozsvárt 1832-ben megjelent pedagógiai munkának a tartalmát, a második oldal pedig főként gyermekneveléssel foglalkozó könyveket hirdet. Ezek között fent nagy betűkkel olvashatjuk *Szilasy* János *A Nevelés Tudománya* (Budán. 1827. *Lestyánszky* Antal: *Didactica* és *Methodica* (Nagyváradon 1832.) és *Zoli-*

³² Nagyenyedi Bethlen Könyvtár hirdetésgyűjteménye.

³³ Nagyenyedi Bethlen Könyvtár hirdetésgyűjteménye.

koffer az erkölcsi nevelésről (Kassán) c. munkáinak a címeit. A pedagógiai irodalom valóban ekkor kezd behatolni a kollégiumi diákság és a tanárok könyvtáraiba, de a pedagógiai munkák mégis lassan keltek el. A címek tanúsága szerint ezt a hirdetést kb. 1838–39-ben nyomtatták.

A fentiekén kívül az értékes külföldi kiadványokat, a klasszikusokat is *Burián*mál szerezhették be az igényesebb könyvgyűjtők. *Burián* ilyen vagyonosabb vevők számára is adott ki egy katalógust az 1840-es években. Ez a részletes címekeket adó katalógus 1–4. számozással és a következő címmel jelent meg 40 oldal terjedelemben: „*Burián Pál könyvtáránál Kolozsvárt megszerezhetnigő pénzben, úgy, mint*”³⁴. Ezután következnek a *Burián*mál raktáron levő magyar, német, latin és jóval kisebb számban francia nyelvű munkák címei. A katalógusban nagyrészt XVIII–XIX. századi latin és német munkák vannak felsorolva, de ezek mellett igen értékes XVI. századi humanista kiadványokat, külföldi klasszikus kiadásokat is találunk benne. A magyar könyvek között a maga idejében a legújabb lehetett *Az utólsók között* c. daljáték, amelyet 1845-ben adtak ki Kolozsvárt. A katalógus tehát 1840-es évek második felében jelenhetett meg, és nem hiányoztak belőle az ebben a korszakban divatos ponyvatermékek sem. Magyar könyvei közül megemlítjük *Pápai Páriz* Ferencz *Pax Corporis*-ának 1752-i kolozsvári, számunkra ismeretlen kiadását. Ezt 1 fr. 20 kr-ért lehetett megvenni. *Zrínyinek* két munkája volt meg *Burián*mál: a *Ne bántsá a magyart* 1790-i, marosvásárhelyi kiadása, és utána: *Poema heroicum. Tyrn.* 1751. címmel egy ritkaságnak jelzett (rar.) munka. A *Burián* bibliográfiai adatait nem mindig fogadhatjuk el, mert ezúttal csak a *Szigeti veszedelem* első, 1651-i, bécsi kiadásáról lehet szó. A fentiekén kívül csupán *Gvadányi Világhistóriáját*, (Pozson. 1796.) *Aranka* György, *Révai* Miklós, *Bajza* József munkáit és a *Széchenyi Hítelét*, az 1830-as évek legnevezetesebb könyvét érdemes kiemelni a magyar munkák közül. *Burián* antikváriumának magyar irodalmi anyaga eszerint elég szegényes volt.

Sokkal értékesebb volt a választék latin szótárakban, nyelvtanokban és klasszikusokban. *Burián* igen nagy gondot fordított a legjobb munkák beszerzésére, és így például a bécsi *Singrenius*nak, a lejdeni *Gryphius*nak, a bazeli, *Frobenius*nak, valamint *Aldus*nak, *Jansson*nak és *Elzevir*nek igen értékes és ritka kiadásait lehetett nála megvenni. Említsük meg például R. *Erasmus Colloquiorum formulae et alia* c. munkájának 1521-i bécsi kiadását, *Gellius Noctes Atticae* c. munkájának 1585-i párisi kiadását vagy pedig *Martialis* 1517-i, velencei, igen ritka és szép kiadását. *Burián* úgy látszik a legritkább külföldi kiadásokat is beszerezte a könyvgyűjtők számára. Ezeket kétségkívül jól ismerte és ajánlotta a vevőknek. És ha tudjuk azt, hogy egy XVI. századi szép kiadványnak 1–3 forint körül mozgott az ára, akkor bizonyára elmondhatjuk, hogy a könyvszerető értelmiség számára ezek a könyvek is hozzáférhetőek voltak. Ezeken kívül természetesen sok szebeni, kolozsvári, pozsonyi vagy pesti kiadású nyelvtan és latin tankönyv volt az állandó kereslet miatt most is raktáron *Burián*mál. *Stancsics* M. (!) magyar és latin nyelvtanai mellett feltűnik ebben a katalógusban egy szebeni kiadású török–német nyelvtan (*Türkisch-deutsche Sprachlehre*. Hermannstadt. 1828.), ami a keleti nyelvek iránti érdeklődés tanú-

³⁴ Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár. (Biblioteca Centrală a Universității Babeș–Bolyai Cluj.)

sága. A felvilágosodás irodalmának késői hívei miatt megvult *Burián*nál Voltaire *Henriás*-ának 1789-i, pozsonyi kiadása is. A *Henriás* hosszú időn keresztül elég népszerű olvasmány lehetett Erdélyben, az egyedi kollégiumban iskolai olvasmányként is szerepelt.

5. Barra Gábor

Az 1830-as években megélnékülő politikai és társadalmi élet a könyvkereskedelmet is fellendítette Kolozsvárt. Az *Erdélyi Híradó*, a *Nemzeti Társalkodó*, a *Vasárnapi Ujság* gyakran ajánlott és ismertetett könyveket, és így fölébresztették a könyv és az irodalom iránti érdeklődést. Az ifjúság olvasótársaságai, a kolozsvári és vidéki kaszinók vagy olvasóegyletek, amelyekben az új könyveket időnként megvitatták, ugyancsak hozzájárultak az értelmiség megerősödéséhez, és így az olvasóközönség növeléséhez. A kollégiumok ifjúságából, a tanárokból, tisztviselőkből stb. állandó könyvfogyasztó réteg alakult ki, amely az iskolai könyveken kívül az újabb irodalomhoz is hozzá akart jutni. Ez magyarázhatja meg azt, hogy 1835–36-ban Barra Gábor érdemesnek tartotta egy újabb könyvkereskedést nyitni. Kolozsvár lakosainak a száma ebben a korszakban 20 000 körül volt, és elég gyorsan növekedett, de mégis elsősorban a romantikus és a politikai irodalom terjedésére, és egy új, haladó szellemű értelmiség kialakulására kell gondolnunk, amikor a könyvforgalomnak állandó növekedésére következtetünk a rendelkezésünkre álló nyomtatványok alapján.

Barra Gábor az 1830-as években a ref. kollégium nyomdájának az igazgatója volt, és mint könyv- és nyomdász jó nevet vívott ki magának. A nyomda mellett 1835-ben papírkereskedést is nyitott, 1836. szeptemberében pedig bejelentette, hogy könyvesboltot akar felállítani. Érdemesnek tartjuk megemlíteni *Felszólítás Az Erdélyi Könyvnyomtató, és Kiadó Urakhoz* című³⁵ egyleveles nyomtatványát, amelyen a következő bejelentést olvashatjuk: „Szándékozván már folyamatban lévő szép- mű és papiros kereskedésemhez egy honni könyves boltot állítani, s mindenkori állásáról hónaponként értesítő jelentéseket az Erd. Híradó mellett szétküldözni, bátor vagyok minden karban helyzetetett hazafiakat, jelesen pedig hazai Könyváros, Író, és Kiadó urakat következő kéresemmel felszólítani: méltóztassanak az eladásra szánt, de valahol megrekedett, régibb és újabb, kisebb s nagyobb nyomtatott munkákból példányokat közleni, vagy ha magok árulnak, a könyvek neveit s árokat esmértetés kedvéért megírni. . . úgy szintén. . . elkészült vagy készülő Kéziratokról tudósítani.” Barra tehát 1836 őszén nyitotta meg a könyvkereskedését, és emellett mindjárt egy olyan könyvhirdetési havi folyóirat kiadására gondolt, amelyben az el nem adott régi könyvek és kéziratok ismertetését is közölni akarta. 1836-37-ben megjelent könyvhirdetése az írók és az olvasóközönség számára egyaránt hasznosak lehettek, és ma is megvan a bibliográfiai jelentőségük.

Barra azonnal hozzáfogott ehhez a tevékenységéhez. 1836. szeptember 24-én *Szild-*

³⁵ Nagycenyedi Bethlen Könyvtár hirdetésgyűjteménye.

gyi Ferenc kolozsvári professzor bejelentette, hogy a *Klio* című történelmi zsebkönyvét eladta Barra Gábornak, és Barra ismertette a zsebkönyvet, hogy az olvasóközönség kedvet kapjon megvételére. 1837-ben — többek között — egyik jelentésében dicsérőleg szólt a fali ABC újabban kiadott tábláiról, majd felhívta a figyelmet *Salamon József Új ABÉCZÉ, vagy a magyar olvasás kezdete, és Olvasó- könyv* című tankönyvére, amely elbeszélésekkel és képekkel kedvelteti meg az olvasást. Barra Gábornak ez a jelentése tankönyveink történetéhez nyújt adatokat és szempontokat is. Egy másik hirdetésből megtudjuk, hogy kapcsolatban állott az erdélyi és magyarországi hiteles könyvkereskedőkkel, így például a szebeni *Thierry* könyvkereskedéssel, továbbá *Némethi Lajos és Contersveller* Alajos brassói könyvkereskedőkkel. Erdélyben máshol ekkor még nem volt könyvkereskedés. Csak 1841-ben nyitott a Barra-féle cég Enyeden és Marosvásárhelyt fióküzletet.³⁷

1837-ben Barra megindította számozott könyvhirdetéseit is. 1837. április 3-án jelent meg az 1-ső számú, április 15-én pedig 2-dik számú könyvhirdetése 4 oldalon a következő címmel: *Kolozsvárt Barra Gábor könyv-, szépmű-, és papiros- kereskedésében a több magyar, német és franczia könyveken kívül a következők is megszerezhetők (ezüst pénz áron).*³⁸ Ez alkalommal Barra az Erdélyi Országgyűlések *Jegyzőkönyveit*, újabb és régebbi erdélyi történelmi munkákat, tankönyveket, drámákat, a Magyar Tudományos Akadémia kiadványait, imádságos könyveket és különböző német történelmi munkákat hirdetett. A 2. sz. hirdetésből kitűnik, hogy a Barra üzletében metszeteket, német kiadású rajzoksolákat, játékokat, papirost, írószereket és kottákat lehetett kapni.

Ugyancsak 1837-ben adta ki 19. sz. német nyelvű könyvjegyzékét is, amely így kezdődik: „*Bei Gabriel Barras Buchhändler in Klausenburg sind folgende Werke zu haben.*”³⁹ Ebben gazdasági és ismeretterjesztő könyveket ajánlott az olvasóknak.

Mindezekből egy jól felszerelt könyv- és papírkereskedés képe kezd kibontakozni, amely raktáron tartotta mindazt, amire az iskoláknak és az olvasóknak szüksége lehetett. Feltűnő, hogy milyen nagy választéka volt papirosban és hogy a korabeli neves politikusoknak (*Wesselényi, Szász Károly*) is meg lehetett nála venni a litografált arcképeit — Barra valóban fellendítette a könyv- és papírkereskedést Kolozsvárt, „új életet öntö az addig nálunk kevésbé ismert áruk körébe — s jó ízlésével a szép műnek köz terjedelmét hatósan segíté”, mint róla az *Erdélyi Híradó* halála után írta.⁴⁰ Hirdetéseivel kezdeményező szerepe volt az erdélyi író és olvasó közötti kapcsolat megteremtésében, és a hazai írók munkáit is igyekezett a könyvkereskedelem számára megszerezni. Így egyengette az önálló könyvkiadás útját.

Barra azonban fiatalon meghalt (1837. XII. 17.), és a hirdetési lapjának további sorsáról nem tudunk. A könyvkereskedést ezután özvegye és üzlettársa, *Stein János* folytatta.

³⁶ *Petrik* bibliográfiájában nincs meg. *Salamon József* életrajzában tankönyvíró munkásságáról nincs említés.

³⁷ *Ferenczy Zoltán* i. m. 101. l. Múlt és Jelen. 1842. 89. sz. Erdélyi Híradó. 1842. 5. sz. Eszerint Marosvásárhelyt *Hinc* Miklós képviselte a Barra üzletét.

^{38—39} Nagyenyedi Bethlen Könyvtár hirdetésgyűjteménye.

⁴⁰ Erdélyi Híradó. 1837. 49. sz. Barra litográfiai munkásságára vonatkozólag l. *Bielz* I.: Die Graphik in Siebenbürgen. Sibin. 1947. 17. l.

A következő években *özv. Barráné és Stein* névvel jelentek meg magyar és német nyelvű könyvhirdetéseik. *Stein* munkássága új fejezetet nyitott az erdélyi könyvkiadásban, ez azonban már kívül esik dolgozatunk keretein.

6. Összefoglaló jellemzés a korszak könyvkereskedelméről

A hátramaradt könyvhirdetések és katalógusok az erdélyi könyvkereskedelem és könyvkiadás érdekes tanúbizonyságai a *Hochmeister* és *Stein* közötti időszakban, habár arról természetesen csak hiányos képet nyújthatnak. A német katalógusokkal ezúttal külön nem foglalkoztunk, mégis megállapíthatjuk, hogy a német könyv ebben az időszakban a német és magyar olvasók között egyaránt el volt terjedve, és a XIX. század elején könyvkereskedőink forgalmának jelentős részét képezhették a német irodalmi és tudományos munkák. Ezt igazolják az ebből a korszakból hátramaradt magánkönyvtárak is. Egészen más utakon terjedt a román könyv, erre vonatkozólag azonban a korabeli hirdetésekben nem találtunk anyagot, és így erre a kérdésre nem térhettünk ki.

A szász, ill. német könyvkereskedő (*Tilsch*) német szórakoztató irodalommal a XVIII. század végén és a XIX. század első évtizedeiben is könnyen elláthatta az erdélyi városok vevőközönségét. A magyar és román könyvkereskedelem kialakulására több időre volt szükség, mert a társadalmi viszonyok mozdulatlansága miatt a könyvkiadás és az irodalmi élet is jóval később fejlődött ki. A felvilágosodás korának magyar irodalma (*Martinovics, Csokonai, Berzsenyi* stb.) részben még kéziratos másolatokban terjedt. A könyvkiadási viszonyok a XIX. század elején még kezdetlegesek voltak, a könyvkereskedelem pangott, mert az iskolai könyvek eladását közvetlenül a nyomdákban is lebonyolíthaták. Az 1820-as években az erdélyi író (*Bolyai Farkas, Kisszántói, Pethe Ferenc*) még teljesen magára hagyatva, saját költségére adta ki a könyveit, az előfizetők nagy része a tanárokból, a diákságból és a tisztviselőkből telt ki.

Az 1830-as évek rendszeresen megjelenő könyvkereskedői katalógusai és hirdetései egy új, fellendülő korszakról adnak hírt. A cenzúra enyhülése, a romantikus költészet és a politikai irodalom betörése, a napi sajtó megindulása és ugyanakkor egy új, céltudatos értelmiség és a vagyonosodó polgárság megteremtette azt az olvasóközönséget, amelyre az önálló könyvkereskedelemnek szüksége volt. Az író és a könyvkereskedő közeledett egymáshoz, meglátták, hogy szükségük van egymásra. A könyvkereskedés most lett a nyomdától elszakadó üzletág, de a könyvkereskedő egyúttal legtöbbször könyvkiadásra is vállalkozott. *Wesselényi* a szibói ménesről szóló munkáját még nem akarta erdélyi nyomdának adni, mert „itt... minden elotsmányítva s ízlés nélkül jön ki sajtó alóll.”⁴¹ A korabeli erdélyi nyomdai munkák valóban elég gyenge kivitelűek voltak.

Burián 1832–33-ban megpróbált szépirodalmi vagy tanító jellegű munkákat kiadni, de önálló erdélyi irodalmi munkákban ekkor még nem lehetett választéka. Egy pár év

⁴¹ *Wesselényi* Miklós levele Döbrentei Gábornak. Sibón. 1828. Dec. 7. = Irodalomtörténeti Közl. 1893. 35 l.5.

múlva azonban megváltozik a helyzet. Barra ízléses, szépen, tisztán nyomtatott könyveket hozott ki a református kollégium nyomdájából, és könyvkiadásra is vállalkozott. *Jósika* első könyvének, az *Iránynak* ő volt a kiadója és 1837-ben az *Erdélyi Prédikációs Tár* VII. és VIII. füzetének kiadását saját költségén vállalta el. *Tilsch* pedig, amikor 1835 májusában *Jósika Vázlatok* c. új könyvét hirdeti, azt is bejelenti, hogy „költség kímélete nélkül” törekedett a „szép és művelt írott” munka tartalmával „a kiadás kül ruházatát. . . egyenlő lépésben tartani”, „hogy a szüntelen és érezhetőleg nevedező magyar olvasóközönség kívánatainak eleget tegyen”. A hirdetés jellemző a közönség igényeinek növekedésére és a fejlődő könyvkiadásra; a kiadó most már nemcsak a könyv tartalmát, irodalmi értékét dicséri, hanem külső szépségére is ügyel.

Ifjabb *Tilsch* János, illetőleg *Tilsch* és fia 1834–36 körül nem csak mint könyvkereskedők, hanem egyúttal mint könyvkiadók is hirdetik a náluk megvásárolható könyveket. Ifjabb *Tilsch* János adta ki 1834-ben *Bölöni Farkas Sándor Utazás Észak-Amerikában* c. munkáját, amely hamarosan elfogyott, és így második kiadást kellett belőle nyomtatni. Ez volt az első átütő könyvsiker Kolozsvárt ebben a korszakban, és így bizonyára erre kapott kedvet *Tilsch* más irodalmi munkák kiadására. A *Tilsch* cég adta ki *Petrichevich-Horváth Lázár Az elbujdosott, vagy egy tél a fő városban* c. regényét is, és ezzel a hazai regényirodalom számára megpróbált utat törni. Ennek a kísérletnek azonban alig volt folytatása, az erdélyi könyvkiadó hiába akart a pestiekkel versenyezni. *Jósika* és *Kemény* regényei Pesten jelentek meg. De ugyanakkor a jelentősebb erdélyi szépirodalmi munkák kiadására, ha azok gyors sikert nem ígértek (*Krizsa, Szentiváni*) az erdélyi kiadó még nem vállalkozott.

Tilsch mellett Kolozsvárt *Barra* képviselte az igényesebb nyomdai és könyvkiadói törekvéseket. Kiadványai és tervei tudását, ízlését valamint a hazai irodalom és tudomány őszinte, odaadó szeretetét tanúsítják. *Barra* írókat és könyveket az ismeretlenségből akart fölmutatni, megeleveníteni. Kevés előfizetőre támaszkodva, példaadó gondossággal adott ki tudományos munkákat (*Hodor Károly: Doboka vármegye. . .* esmertetése. Kolozsvárt. 1837. stb.) és a nemzeti bibliográfia számára igyekezett adatokat összegyűjteni.

Az 1830-as években Kolozsvár három könyvkereskedésével Erdélyben kivívta a vezető szerepet,⁴² mert a régi és az új, a hazai és a külföldi irodalom alkotásaival egyaránt el tudta látni vevőközönségét. A hétről hétre megjelenő könyvhirdetésekből az élénken lüktető kereskedelmi és kulturális életre, a folyton növekvő szellemi igényekre következtetünk. Kolozsvárról kiindulva a könyvkereskedelem lassanként egész Erdélyt behálózta. A könyvhirdetések a vidéki olvasóknak, bizományosoknak, kereskedéseknek is

⁴² *Benigni* I. H.: Handbuch der Statistik und Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen. Hermannstadt. 1837. c. munkája szerint Erdélyben ekkor öt könyvkereskedés volt. Ebből 2 Szébenben (*Hochmeister* és *Thierry*), 2 Kolozsvárt, egy pedig Brassóban volt (*Németh Vilmos*). De *Benigni* még nem számítja a *Barra*-féle üzletet, ez volt a harmadik kolozsvári könyvkereskedés. Ugyanakkor Nagyváradon *Vári József*nek, Temesvárt pedig *Polacsek* Antalnak volt könyvkereskedése. *Teutsch* ezeken kívül a *Thierry* szebeni üzletének brassói fiókját is említi. Brassói könyvhirdetéseket nem ismerünk.

Benigni könyvének a kiadását, más könyvekhez hasonlóan előfizetési felhívással biztosította *Thierry*. A könyvben közölt névjegyzék szerint mintegy 700 előfizető jelentkezett. *Tilsch* kolozsvári üzlete 10 példányt rendelt. *Benigni* könyvének német és magyar vevői is voltak, ezért érhetett el elég nagy példányszámot. Nagy példányszámban keltek el egyes magyar történelmi munkák is. *Szilágyi Ferenc Klio* c. zsebkönyve első kötetének (1832.) 649 előfizetője volt. Jellemző, hogy a kolozsvári előfizetők száma egymagában 170-et tett ki. A könyv sikerét bizonyítja, hogy 1834-ben 2. kiadásban jelent meg.

hasznos tájékoztatást nyújtottak. A könyvhirdetések további kutatásával a hazai könyvkiadás és az olvasóközönség fejlődésére, az irodalmi élet kialakulására vonatkozólag nálunk eddig még nem értékelt anyagot. A könyvhirdetések és katalógusok abban az időszakban terjesztették nálunk az irodalom szeretetét és megismerését, amikor az irodalom tanítása nálunk még alig indult meg.⁴³ Megelőzték és előkészítették a kritikát, és olyan olvasóközönség neveléséhez járultak hozzá, amely az irodalmat és a könyvet megérti és megbecsüli.

ZSIGMOND VITA

Les catalogues des librairies de Transylvanie à l'époque des lumières et de la Réforme.

(Résumé)

Les amateurs de livres transylvains des XVIe—XVIIIe siècles ont acheté leurs livres en grande partie dans des pays étrangers. A cette époque, les relieurs se sont occupés en Transylvanie aussi du commerce des livres mais on a vendu en même temps beaucoup de livres précieux à l'occasion des grandes foires et aux ventes aux enchères. A la fin du XVIIIe siècle, le développement de quelques villes importantes de la Transylvanie devient plus rapide, la bourgeoisie et les intellectuels s'intéressent de plus en plus aux nouvelles idées répandues en France et en Allemagne et la censure s'adoucit dans une certaine mesure. Étant donné ces conditions favorables, le commerce de livres a pris un grand essor. Les premières librairies de la Transylvanie se sont ouvertes à Nagyszeben (Sibiu) et à Kolozsvár (Cluj). Martin *Hochmeister* qui avait une grande entreprise d'imprimerie, a publié en 1790, à Nagyszeben et à Kolozsvár, quelques catalogues de livres allemands et hongrois. Ces catalogues nous montrent que la littérature et les livres populaires de son temps ont été richement représentés dans ses librairies. Au commencement du XIXe siècle, *Tilsch* s'est occupé à Kolozsvár du commerce des livres. Après 1830, il a publié plusieurs catalogues de livres et des annonces numérotées dans un journal d'annonces de Kolozsvár. Ces annonces nous prouvent qu'il a publié régulièrement des livres et que les meilleures nouveautés littéraires se trouvaient dans sa librairie. Il y avait en même temps à Kolozsvár un antiquariat et Gábor *Barra* a ouvert en 1835 une nouvelle librairie bien assortie. Pál *Burián*, un bouquiniste savant, a publié quelques catalogues dans lesquels on trouve de précieuses éditions d'humanistes et de classiques. *Barra* a essayé de publier des livres scientifiques et les oeuvres des meilleurs écrivains de son temps. Mais il est mort très jeune. Après sa mort, cette entreprise a été continuée par J. *Stein*. Les livres allemands et roumains ont été répandus à cette époque surtout par les libraires de Nagyszeben (Sibiu) et de Brassó (Braşov), mais, cette fois, l'auteur ne veut présenter que quelques catalogues hongrois caractéristiques qui se trouvent dans les bibliothèques de Kolozsvár, de Marosvásárhely et de Nagyenyed.

⁴³ A könyvkatalógusok irodalomtörténeti jelentőségéről ld. *Máthé Károly Irodalomtörténet-írástunk kialakulása*. Minerva. 1928. A XVIII—XIX. századi könyvkereskedői katalógusokkal azonban itt nem foglalkozik.

KÖZLEMÉNYEK

JUHÁSZ IZABELLA

GULYÁS PÁL ÉS SÁRKÖZI GYÖRGY LEVELEZÉSE

(A *Válasz* történetéhez)

Gulyás Pál irodalmi hagyatékának számbavétele alkalmával, az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában találtam az itt közreadott levelek egy részére. *Sárközi György* leveleit *Gulyás Klárától* kaptam meg kiegészítésül. Ha a levelezés nem is teljes, (bizonyára megsemmisült nem egy darabja), — mégis, mindkét író életművében jelentős kapcsolat emléke; elvi és költői szempontból egyformán értékes.

Akiket vonz a két író életműve, érdekel a harmincas évek irodalma, a *Válasz* története, akár mint kutatási terület, akár mint a második világháború előtti Magyarország egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású folyóirata, azok számára nem lesz érdektelen két szerkesztőjének: *Gulyás Pálnak* és *Sárközi Györgynek* a levelezése.

Gulyás Pál Németh Lászlóval együtt a *Válasz* útnakindítója, szerkesztője (1934), mindvégig munkatársa, egyidőben szerkesztőbizottsági tag, — *Sárközi György* pedig a fel szabadulás előtti, Budapestre került *Válasz* legjelentősebb szerkesztője (1935—1938). Levelezésük 1935 június 5-én indul, *Gulyás Pál* lapjával, — feleletül *Sárközi Juhász Géza* által tolmácsolt szóbeli üzenetére, verskérésére. Hagyatékukból összesen 65 levél ill. levelezőlap maradt ránk s 1941 decemberéből keltezett (tehát a *Válasz* megszűnte után három évvel későbbi) az utolsó, szintén *Gulyás Páltól* származó dokumentum.

Életrajzi adataikban van némi rokonság: egyazon év szülöttei (1899) s mindketten korán, tragikus körülmények között pusztultak el. (*Gulyás Pál* gyógyszerek hiányában, két évig tartó, gyógyíthatatlan vérzékenység következtében halt meg 1944-ben, *Sárközi György* 1945-ben, Balfon, fasiszta fogságban, éhezéstől és betegségtől legyengülve.)

Mindketten kivételes művészi és etikai érzékenység hordozói, eszmékkel vértetettek és sújtottak. Különböző környezetben működnek (vidék és főváros, Iparos Tanonciskola és Athenaeum, Ady Társaság és Nyugat), de hasonló szívóssággal küzdenek költői művük és társadalmi céljaik vállalása és megvalósítása érdekében.

1935-ben már mindkettőjük mögött négy kiadott kötet áll s ott van mindkettőjük körül a magyar irodalom színe-java. *Gulyás Pál* előbb *Németh Lászlóval* levelez, majd lassan csaknem az ország minden számottevő írójával. *Sárközi György*höz, mint a fiatal

írónemzedék *Babits* szeretetét, barátságát is elnyerő tagjához, a *Nyugat*, a *Pandora* munkatársához, az *Athenaeum* irodalmi ügyeinek intézőjéhez, egyidőben irodalmi igazgatójához, a *Válasz* szerkesztőjéhez, az irodalmi élet minden pontjáról áradnak a levelek.

Sárközi György a Debrecenből kiszakadt *Válasz* szerkesztését négy éven át sikeresen és súlyos harcok között is bátran, önzetlenül vállalja (*Márciusi Front*, bírósági eljárás), úgyhogy *Illyés* nemcsak a magyar irodalom, hanem a magyar parasztság köszönetét is tolmácsolja *Nekrológ*jában.

Gulyás Pál mindvégig barátként, harcostársként, avval a kritikai élességgel figyelte és bírálta a *Válasz* útját s írórtársait, amelytől önmagát sem kímélte, de többi kortársát, sőt holt mestereit sem, — a valódi nagyságnak minden tiszteletet megadó, de az irodalmi életben eluralkodó hiúságok, hazug illúziók ellen minden harcot vállaló hősiességgel.

Ő, aki mindennek a gyökerét kereste, megalkotta a maga közéleti, történelmi és baráti mitológiáját is: versei és tanulmányai egyaránt tanúsítják ezt. Egy nagy barátságot kapott hozzá, a *Németh* Lászlót és sok erős, haláláig tartó barátságot ezenkívül. Mindezekről idáig csak az emlékezet s a családi levelesláda vallhatott.

Ismerve levelezése arányait s levelei tartalmának kivételes szellemi igényességét („a levelezőlapjai is mind egy-egy kis remekmű” — írja *Németh* László *Gulyás Pál szobájában* c. tanulmányában)¹ — ismerve a lelkesedést, azt az alkotó lázat, amely barátságait éppúgy fűtötte, mint életművét, bátran mondhatni, hogy szinte levelein át lélegzett, mint ahogy — tulajdon hasonlataihoz igazodva — versei és tanulmányai is lombok voltak: gyorsan égő szervezetének oxidációját, életét biztosító lombok.

A vidék, az Ipariskola, a pénztelenség, a névtelenség sokáig, szinte haláláig fojtogató atmoszférájából vágott magának rést; barátságain és levelein át kapcsolódott az ország szellemi vérkeringésébe. Kivételesen fontos ebből a szempontból a *Sárközi*hez fűződő barátsága. Bizonyos értelemben kulcs ez: az országos nyilvánosság kulcsa, de a becsületesebb kritikai viszony kulcsa is. S az út, amely elvisz a „Mélyen tisztelt Uram” és „Kedves Uram” megszólításoktól a „Kedves Barátom”-hoz, a „Kedves Gyuri”-hoz, csak másfél éves levelezés után, személyes találkozás nyomán jut el a közvetlen hangú tegezésig. Tudomásom szerint 1936 november 29-én járt *Sárközi* első ízben Debrecenben s a Debreczeni Független Újság *Kardos* László sorain át ismerteti a várossal *Sárközi* György írói erényeit.²

„Verseiben egy gyöngéden szenvedélyes, kétségekkel tusázó spirituális sóvárgás ölt ékes alakot”, — ismétli a cikk az Ady Társaság kiadásában, 1933-ban megjelent *Szilveszter* c. novelláskötet³ irodalomtörténeti értékelését, amikor *Sárközit*, „a kiváló lírai költőt és regényíró, a *Válasz* c. folyóirat szerkesztőjét, a legújabb magyar irodalom egyik reprezentáns alakját” bemutatja. Ma már úgy emlékszik rá egyik kortársa, *Féja*, mint az „angyali költészet” legtisztább képviselőjére,⁴ aki épp azt áldozta fel önmagából

¹ *Németh* László: *Gulyás Pál szobájában*. Debrecen, 1956, Magyar Írók Szöv. Debreceni Csop. Alföldi ny. (Alföld füzetek 5.) 9. o.

² Debreceni Független Újság 1936. nov. 25., nov. 28., nov. 29.

³ *Sárközi* György: *Szilveszter*. Debrecen, [1933.], Nagy K. 56, [1] o. (Új Írók 7.)

⁴ *Féja* Géza: Szabadcsapat. Bp. 1965. Szépirod. K. 376 o.

leginkább a ráíradó feladatok közepette, ami legdrágább lehetett: a költőt. És mégis, ezek a tiszta fényű — hol szárnyaló, hol rezignált — versek őrzik lelke, cselekedetei táját, a tiszta forradalmár képletét, az önlegyőzés árán szerzett győzelem igényét:

„Volt életemből
majd, ha nem marad
kövön kő, megdől
penészes falad,
s csúf tégláidból
nem lesz egy darab:

akkor lesz győztes
a forradalom.
Tiéd akkor lesz
ország s hatalom.
Eredj hát harcba,
s győzzél magadon”

(Egy forradalmárhoz.)

„Írói mozgalmunk egyik legelső, legönzetlenebb és legszívósabb harcosát és szerzőjét gyászoljuk” — írja 1945-ben *Illyés* Nekrológjában⁵ „Csak a gondolatbénultak számára volt kérdés, mi vezette ezt a rendkívüli tehetségű, rendkívüli erkölcsi érzékenységű, finom és fegyelmezett költőt a népért küzdők soraiba. Épp rendkívüli tehetsége, rendkívüli érzékenysége az igazság iránt. Az elismerés fényében állt, a jólét, a békés pálya még ragyogóbb állomásai előtt, amikor csendesen elfordult erről az útról s lényéhez méltó nyugalommal és fegyelmezettséggel lassan megindult a mi zajló és háborgó, nemveszélytelen táborunkba. A harcok korszaka volt ez, nemcsak kifelé, hanem befelé is. A tábor nemcsak az országot erjesztette, hanem maga is erjedt; bontotta és tisztította a nemzet tudatát s közben maga is bontakozott és tisztult. Épp annak voltunk híjjával, amit *Sárközi* hozott. A türelmet, a belső fegyelmezettséget, a csendes szívósságot tudta fegyverré kovácsolni. Ezzel került hamarosan az első sorba.” „... Utolsó kísérletül neki dobtuk oda a szekérroncsot. [t. i. a Választ. — J. I.] Összerakta, ezzel jártuk meg a következő, a legnehezebb s legeredményesebb útszakaszt. Ennek a szakasznak a végét az a másik drámai éjszaka jelzi, amikor — már az ő lakásán — megfogalmazzuk a mozgalomnak azt a kiáltványát, amelyet azután a bíróság előtt kellett tisztáznunk és vállalnunk... [Márciusi Front. — J. I.]

Akkor ő, az *Angyalok* *Harcának* egykori finomszavú költője már Dózsa című drámáját írta, azokban a rövid órákban, melyeket a közös ügyért végzett önzetlen munka meghagyott neki.

Egyre kevesebb ilyen órája maradt. . .”

Ez volt, ez lett *Sárközi* György útja. A *Gulyás* Pál pedig a költői kibontakozás kortársait is meglepő fénye és lendülete. „Egy sereg remek versedet olvastam mostanában a Magyar Csillagban és a Hídban” — írja *Fodor* József 1943 II. 20-i levelében. — „Ha

⁵ *Illés Gyula: Sárközi György. (Nekrológ.) OSZK Kézirattár.*

az ördög el is viszi a világot: remekül szárnyalsz fölfelé s ez a fő dolog. Hogy kinek szárnyalsz, minek szárnyalsz? Hát fölséges, egyedülvaló magadnak mindenekelőtt.”

„... Gulyás Pál irgalmatlan versenytárs volt — ami magyar sajtóság — de lojális is, ami nem az” — írja *Németh László Gulyás Pál szobájában* c. tanulmányában.⁶ „Ő nem egy üres fantomba akarta önérzete törét beleszúrni, hanem érényeiből idézni föl, állítani össze az embert s aztán nézegetni: mi az, amiben erősebb vagyok vagy lehetek. Lelke erejét s a 36 körüli évek irtózatosságot teremtését tán semmin sem tudom lemérni annyira, mint azon, hogy milyen messze állt ő 1932-ben attól, hogy élő ellensúlyom legyen, s öt-hat év múlva nemcsak, hogy az volt, de már nem is tekintett versenytársnak.”

„... már szinte gyerekként gyorsfelfogású pompás szervezetű fiúkat kapott versenytársul. Gulyás Pál a debreceni Kollégiumnak abba az osztályába járt, amelybe Szabó Lőrinc, Bay Zoltán, Törő Imre... Szabó Lőrinc már a gimnáziumban lenyűgözött mindenkit... De Pali nem csüggedt bele a titkos versengésbe. Egy ideig ő is azt próbálta, amit Szabó Lőrinc: Babits alkimista konyháját lesi, Lenaut fordít. De aztán lassan rájön, hol kell megvetni a hátát. Észrevette, mi a gyengénk nekünk »pestiek«-nek. Épp a gyorsaság, a gyorseszűség, amely lehetővé teszi, hogy a városi civilizáció tempóját átvegyük. Mi mindig siettünk valamerre: a zenét kikerekíteni, az ötletből ciklust csinálni, a tegnapi olvasmányunkat mai esszévé trombitálni. Felismerte, hogy az ő lassúsága előny is lehet. Volt benne valami a teknősbékából, aki legyőzte futásban a nyulat.”⁷

Ennek a győzelemnek azonban igen súlyos ára volt. Az, hogy szinte egész életében a legszűkösebben él, — filléres gondok között, eggyel több feszültséget támaszt amúgy is feszültségekkel teli életében. „... 100—200 P [engő]-m hiányzik, ennyi nagyot rántana rajtam. Tavalyi írói jövedelemem 13 P” — írja 1937-ben *Sárközinek*.⁸ És *Sárközi* levelére: „Baj, hogy a Válasznak még mindig nem jut pénze honoráriumra s azt hiszem, nem is fog jutni. Csüggesztő dolog pénz nélkül dolgozni s látni az anyagi javulás reménytelenségét,”⁹ ezt feleli: „A Választól ab ovo semmi anyagot nem vártam.”¹⁰

Valóban, ez az önzetlen alkotások kora. „Az a baj, hogy 3—400 P adósság annyira rámfekszik, hogy szinte apatikussá tesz” — írja *Gulyás Pál* 1937 június 9-én. „Pedig még cigarettára se gyűjtök, csak Debrecen határán mozgok, a többi utazás: könyveken és élő úti beszámolókon át... De öt embert tartok el. Egyszer a Pengőhöz írok egy tragikomikus ódát — válaszolva a szociális háttérre is (Bpest, vidék, Európa...) Viszont megrendelésre sem bírok dolgozni...” „Hát már Te vagy a pengőim fátuma? Nemsokára oltárt állítok Néked” — írja később tréfás-komolyan.¹¹

S a feszültségek ára: „Nagyon le vagyok romolva — többet dolgoztam, mint amennyit egy vézna ember elbír. Egy kicsit magamhoz kell térnem, hogy újra legyen mit lead-

⁶ i. m. 21. o.

⁷ i. m. 20. o.

⁸ *Gulyás Pál* levele 1937. márc. 3.

⁹ *Sárközi György* levele 1937. III. 3.

¹⁰ *Gulyás Pál* levele 1937. III. 17.

¹¹ *Gulyás Pál* levele 1941. V. 19.

nom.¹² (S. Gy.) "Az új évet embertelen robotban kezdem s a Válasz körül is újabban gyakran csüggedek... Sovány embernek szívósnak kell lennie..."-írja 1937 január 5.-én a másik, még soványabb embernek. 1938 januárjában pedig már arról tudósít: „Kis földemet eladtam s abból tömöm a lyukakat. De hogy ez meddig megy, nem tudom.”¹³

Hogy vitáik és feladataik között jól megértik egymást, arról *Sárközi* 1937 szept. 2.-i híradása vall. „Köszönöm lapodat — amint látom, az Isten is egymásnak teremtett bennünket”. Amire *Gulyás* (egy kritika kapcsán) ezt írja: „Az Isten is egymásnak teremtett minket...” mondtad. Mint testvérnek írom ezt. „Vágd le a balkezedet.”¹⁴ S a levél végén: „Ne csináljunk Nyugat II-t. Cave Nyugat.”

„A Válasz szervezkedése nem irányult a Nyugat ellen, „örségváltásra” sem törekedett, munkatársainak egy része tovább írt a Nyugatban” — mondja *Féja Géza* a Válaszra emlékezvén.¹⁵ Ha első szerkesztőinek, *Gulyás Pálnak* és *Németh Lászlónak* intencióit nézem, ezt az állítást cáfolni kell. A Nyugat és a Válasz — nagyrészt ugyanazok írják, ez téveszti meg *Féját*. De a Nyugatnál szükségképpen, szemben az egész konzervatív országgal önmagasztaló kritika alakult ki, s ezt már győzelmi korszakában a fiatalok pohárköszöntő-kritikának látták. Elsőül *Szabó Lőrinc*, a *Pandora* első számában „maga ellen” közölt kritikát.¹⁶ *Gulyás Pál* ezt a szellemet erősítette Sárköziben. Ha volt valami, amitől az induló *Válasz* különbözni akart, az éppen a *Nyugat* volt. „*Németh Lászlóval* megállapodtam, hogy — ha otthagyjuk — együtt hagyjuk ott a Választ, amelynek szerkesztését Te — ezt is megállapítottuk egymás közt — becsülettel végezted, — írja *Gulyás* 1938 V. 18-án. — Magatartásodban volt emelkedettség, noha irodalmi szempontból, — a Nyugathoz való viszonyt nézve — eltérő volt a felfogásunk.”

„Az új nemzedékbe vetett reményeim 1930—31 körül voltak a legfényesebbek — írja *Németh László* *Az új nemzedék* c. tanulmányában.¹⁷ A lassú szállingózás után egyszerre léptek fel: Illyés, Pap Károly, Gelléri... Az annyira különféle tehetségek közt szövődő esztétikai egyezmény pedig nagy vállalkozásra ígért alapot, úgy látszott, hogy az irányok korából a művek korába lépünk.” „Az új nemzedék ügye bevitt a Nyugatba — írja az *Ember és Szerepben*¹⁸ —, s miután magam mögött mindent elvesztettem, az idomítóba kerültem... Ilyen körülmények közt ért [1931. J. I.] november végén vagy december elején a debreceni írók felhívása, hogy menjenek le hozzájuk... Őt írókat hívtak meg: Erdélyit, Illyést, Kodolányit, Szabó Lőrincet és engem...”¹⁹ „Őt-hat héttel utóbb a Nyugat rendezte meg huszonötéves emlékünnepeét. A dobogón hosszú asztal állt, a közepén két főhely, az egyikén *Móricz* a másikon *Babits* (Gellért rendezte

¹² *Sárközi György levele* 1937. III. 19.

¹³ *Sárközi György levele*. [1938. I.]

¹⁴ *Gulyás Pál levele* 1937. nov. 9.

¹⁵ i. m. 375. o.

¹⁶ *Ignotus Pál*: Szabó Lőrinc: A Sátán műremekei = *Pandora*, 1927. február 25. 45—47. o.

¹⁷ *Tanu* 1934. 2. évf. 265—267. o. Visszatekintés 8.

¹⁸ *Németh László*: *Ember és szerep*. Kecskemét, 1934, Tanu-kiadás, Első Kecskeméti Hírlap. és ny. 144. o.

¹⁹ i. m. 145. o.

meg úgy, hogy egyikükön se essék sérelem); Móricz oldalán az öreg írók, Babitsén a fiatalok. Az igazság kedvéért meg kell állapítani, hogy az öregek nemcsak nagyobb teljesítményeken, több és jobb köteten ültek ott, mint mi, de ízlésesebben is viselkedtek. A közönség mégis a mi pártunkra állt. . . . Hiába, szép dolog a Nyugat, de mi is vagyunk már valakik.”²⁰

„A Nyugatnál nem volt mit vesztenem. Ez volt az utolsó folyóirat, amelybe írhattam s ebbe sem volt érdemes írnom többé. Állóvíz volt és állóvíznek kellett maradnia. . . . A Nyugatba parasztnovellák kellettek és felköszöntők; felköszöntők évfordulóra, könyvmegjelenésre, születésnapra. . . . Mi lesz belőlem, kortársaimból, ha ebbe az álló világba végképp odaszoktatnak? . . . inkább örökre elhallgatok, minthogy lakáj legyek, ha mindjárt istenek lakája is. . . .”²¹

A későbbi, Babitscsal való szakítás keserűségét s a szakítást követő sérelmeket *Gulyás Pál* Protestáns Szemlebeli, Némethről szóló tanulmánya²² tette elviselhetővé. Ha valamilyen, a *Nyugat*- és a *Babits*-kérdésben teljesen egyetértettek.

„A Válasznak az legyen a célja, hogy az önérzetnek beteges felpuffadása nélkül irtsa ki az irodalmi cigány-tempót, az odahajló fülbehegedülést. . . .”²³ S elveihez hűen a *Búcsú Babitstól* c. verset *Gulyás* először *Babits*nak küldi el, mint ahogy a *Tervhalmozót* *Németh* László már közlés előtt ismeri.

Rontó Pál naplójából c. versciklusa²⁴ s a *Víg magyar Parnasszus*²⁵ kritikai bátorsága egyszerre szerez sértődést és elismerést. De a sokszor éles vágások mögött tulajdon érzékenysége a fedezet: állni kell tudni és fölébe kell nőni a meg-nem-értésnek.

„A Nyugat számaint egy csomóban szoktam megkapni egy barátomtól — írja *Gulyás* 1937. nov. 12.-én — Mélyen elszomorított sok momentum. Kialakult nálunk egy „magasrendű” stílus, — csupa ökonómia, csupa rend. . . de tökéletesen hazug gyökérszettel. Hogy tudnak hazudni írástudóink! Inkább diplomaták, mint költők. S a belépőjegy, amely nélkül irgalmatlanul kidobnak: add el önérzetedet! Ebbe nem tudok beleszügyodni. Az utolsó lehellel küzdeni fogok ellene.”

Hubay Miklós²⁶ egy részben kiadatlan elemzésben így világít rá a a *Sárközi*—*Gulyás* levelezés egyik gyakori témájára: *Babits* és *Gulyás* viszonyára.

„Nem ismerem életét annyira, hogy sértődéseinek, csalódásainak sorát elszámoljam. Ennek már ugyanis csak az Isten lehet tudója. . . .”

De egy-egy konfliktusa úgy világít ki a verseiből, hogy bízvást drámát lehetne írni belőle. Ilyen hevülete, ilyen jellemeket metsző fénybe borító hangja van a *Gulyás*—*Babits* konfliktusnak.

²⁰ i. m. 148. o.

²¹ i. m. 149. o.

²² *Gulyás* Pál: *Németh* László = *Prot. Szemle* 1932. 42. évf. 375–388. o.

²³ *Gulyás* Pál levele 1937. jan. 1.

²⁴ *Válasz*. 1935. 286–290. o.

²⁵ *Válasz*. 1937. 557–566. o.

²⁶ *Hubay* Miklós tanulmánya *Gulyás* Pál *Válogatott Versei* előtt. 42. old.

1928-ban Babits ekkor még távol volt attól, hogy nagyhatalom legyen az irodalomban. — Gulyás Pál hódolt Babits előtt. A Misztikus Ünnepi Asztal című kötete végén egy verset intéz hozzá. Szép, komoly vers ez egy szép és sokat ígérő kötetben, — a később oly szokványossá lett bókolási fordulattal Dantéhoz hasonlítja benne Gulyás Babitsot. A versforma is bók: terzina.

Emlékszem még, mily dermesztő hidegben
látalak legutóbb: egy óriási
sírkert volt Magyarország, s e kietlen

fojtó ködön át nem tudtunk kiátni,
az ágyuk torka szívünknek meredt, —
inkább szerettük volna a halált űni.

Ekkor láttam meg két komoly szemed:
alkony volt, zord emberiség-lemente,
melynek úgy álltál romjai felett,
mint a Pokol égő bástyáin Dante.

Nem tudom, Babits mit szólt hozzá, gondolom semmit, mert amikor öt-hat év múlva megszólalt, úgy tett, mint aki csak akkor veszi észre, hogy Gulyás egyáltalán a világon van.

A Tékozló című új Gulyás-kötetről írt Babits bírálatot. A bírálat veleje az volt, hogy Gulyás tetszelegve tocsog valami debreceni exotikumban és azt sem tudja Európáról, hogy eszik azt, vagy isszák.

Ha már érzem itt a drámát, itt a feladat is: próbálom „átélni” Babitsot. Brissagóban ül, — onnan keltezte kritikáját, pálmák és majomkenyérfa alól — tehát a kertben ül, ahonnan — házigazdája szerint a világ legszebb kilátása nyílik. Lába előtt a Lago Maggiore, mögötte a svájci alpok havasai és szemben már Olaszország, épp az a kis falu, ahol az édes Bernardino Luini született. . . Milyen valószínűtlenül távoli, mennyire nem is igaz innét egy debreceni költőnek panasza arról, hogy költő és hogy debreceni. Nagy lehetett a kísértés, hogy onnét Brissagóból, ahonnan mint drága páholyból lehet bekönyökölni Itáliába, a jósors kegyeltjeinek ezen a nemzetközi találkozóhelyén elfricskázza magától azt, ami az otthoni nyomorúságra emlékeztette. Kísértő lehetett a művészi hatáskeltés alkalma is: annál beljebb van Brissago Európában, minél kijebb esik tőle Debrecen. . .

De mégis! Van amit a legnagyobb rosszindulattal és a legnagyobb jóindulattal sem tudok átélni. Nézem a Tékozló kötetet, igyekszem Babits szemével olvasni. Mindjárt az első versben: „Mint az olajfa hajló derekán levelek rügye támad s bontakozó színüket lengeti lágyan a szél: úgy nyílt emberi formám szét ama máguszi éjben” stb.

De hiszen ez és az efajta sorok nem lehettek idegenek Babitstól! S tovább: „ily különös képlet voltam, burkolt ige, melyet Pythiaként rebegett titkon a hű szerelem. . .”

Hogy nem vette észre Babits a hozzá oly közelálló gulyási hangokat? Az extázisba csapó intellektuális élményeket? A címadó versben, ahogy a ribizlibokrot leírja:

Ó, mondd, hova tűnt
a régi kesegés?
Mindenfelül int
örömarccal a termés:
sárgán, pirosan
ezer pici földgömb,
nézd, — mámoreosan
a Földből előjön!
S mint mappa vidékén
a délköröket,
úgy látod e gömbön
a halk ereket.
Ezer pici gömb
így néz föl a Napba,
héj-ablakain
átcsillog a magja...

Voltakép Gulyás közel áll Babitshoz. Mindkettejük költészetében megnyílik az az örvény, amely szédítő, ha belenézél a közepébe, de kissé mulatságos, hogy a peremén milyen kitartóan táncolnak az egyetem bölcsészeti karáról hozott búvszavak. Honnan támadhatott tehát ez az idegenség két olyan költő között, akik formában oly sokszor voltak hasonlatosak s akik megegyezhettek volna, ha másban nem, legalábbis közös Dantéért rajongásukban?

Vagy a kötetből is nyilvánvaló Csokonai—Gulyás párhuzam hívta ki maga ellen a lappangó Kazinczyt Babitsban?

Nem tudom. Gulyás később egy megrázó vers-ciklust szentel kettejük konfliktusának. („Búcsú a mestertől”). Először is magyarázza újabb jelentkezését, — a háborútól félelmében, Európa védelmében nyújtja kezét.

Bocsánat, Mester, hogy kopogtatok
ismét! Pirúlok! Szégyen fojtogatja
a torkomat. Születtem volna bár
soha-napján! Lennék bár bódult nagy fa,
mint így soványan, csontig, koponyáig
lefogyva, tört szemekkel és beteg
szívvel, árkok csúszós partján botolva
batyuzni kétes költeményeket.

De mit tegyek? Egy hajcsár áll mögöttem
és dörömbölni kell, ha betörik
Szent Péter templomának boltozatja
és fél-Európát rommá lövik.
Külön-külön ostromra vált már bennem
a tűz, a víz, külön minden elem;
nincs átok, mit nyakamba már ne vennék,
még a hegyeket is elcipelem.

Emellett vádolóan elvontnak, sápadtnak mutatja a Babits-i klasszicizmust:

Belestem ajtód résén. Félhomályban
tűzhelyeden szavak lombikja égett
s te mint a Kalevala bús kovácsa
aranyból kalapáltál feleséget.
Elektromos fényben úszott formája,
csak szeme volt kő, ajka nem tüzent.
Egy szó hiányzott még, első sóhajtás,
és te nem kérdezted meg Vipunent. . .

S tovább:

Mester, az antik formák csókja meddő,
de mint egy kegyetlen csillag ragyog.

Mit lehet csinálni? A program, amit Babitsnak ad, persze kéretlenül és persze elfogadhatatlanul, az, hogy vissza a természethez, a mítoszokhoz, az elfelejtett Adyhoz. Feltétel nélküli „stirb und werde” ez a program:

Meg kell rothadni, Mester, földre kell
magunkat ásni. Lassan süllyedő
testünkben egy új indulat zsigerje
fog zsongani, agyunkban új velő.
Talpunk alatt ereszkedik a föld,
már húzza a holt fák hínárait,
egy új formát fú már a föld melegje
s olvasztja már a régi zárait.

Gulyásnak nagyon igaza van abban, hogy Babits eltávolodott Adytól és mindattól, amire Ady rokonian idézhető. Másrészt Gulyás is eltávolodott Adytól, mert nem látott benne más holmi mítikus ős-Kajánnál. Ilyenformán mindkettejükre rávallanak ezek a sorok, Gulyás Pál ezután következő, megint csak perelő hangú versének sorai: (Úgy látszik, előző versére választ várt Babitstól s hogy hiába várta, hat hét múlva adresszála hozzá ezt az újabb verset „Utolsó szó” címen)

Te elfutottál a világ
zajától a dodonai
csendbe, s feléd súgta utolsó
ígéjét Vipunen-Ady. . .

Hol vannak öntött szavaid,
szavak, kik egyre olvadóbbak ?
Ki tett a kőnél Niobébbá ?
S ki tette, hogy mint egy kivert Kain
futok üres szívvel, kerget a puszta,
s a porban úsznak látomásaim. . .

S azután még egy kis vers, 1941 augusztus 6-i dátummal:

A régi tanács első fele
lámesak bevált. Babits halott.

Immár nincs akadálya, hogy megtapasztalhassa Gulyás igazát a „stirb und werde” lehetőségéről:

Most megtudod majd lent, ki volt barátod,
kinek esküje volt forró s hideg:
ha majd a régi esküket lezárod,
ha új ered nő lent és új szived.

Kettejük perét azért idéztem részletesebben, mert Babits elutasító állásfoglalása nagy hatással volt Gulyás sorsára s talán nem tévedek, ha úgy vélem, hogy még ma is hat. No de azért is, mert ebben a konfliktusban a küzdő partnerek egyénisége igen élesen rajzolódik elő, drámai párbeszédük igen sokat árul el Gulyás ars poeticájáról is”. „Tragikus, hogy éppen Babbitstól sodort el legiobban a sors, — írja *Gulyás Sárközinek* 1941 június 15.-én. De a „külső közök” és látszatok — az élet délibábja, amely mindenkől tótágast csinál — ellökték őt tőlem. Így a „porban úsznak látomásaim...”

★

Sárközi és *Gulyás* levelezését olvasva úgy érzem, mindketten azt nevelték egymásban, akire szükségük volt: *Gulyás* Pál a megértő, nagy szerkesztőt, aki „tőle elszakadt gyermekét”, a Választ tartja kezében. „Nevelje nagyra a Választ, legyen Ön a magyar irodalom Parziválja.”²⁷ *Sárközi* pedig a költőt és tanulmányírókat „formálja” a folyóirat igényeihez, akinek — mint önmaga írja: egész nagybirtokot juttatott.²⁸ S ha *Gulyás* sokszor vitába száll is egy-egy verse közléséért, ha harcol is úttörő jelentőségű *Kalevala*-tanulmányának teljes publikációjáért („a magyar irodalom szinte száz éves mulasztását akartam azzal a tanulmánnyal pótolni...” „Pedagógiai látványosságra törekedtem”²⁹), mindig megértő szerkesztőre, baráti szellemre talál *Sárközi* Györgyben, aki egyszerre nézi a művet s az olvasók teherbírását: „Köszönöm a munkádat — így már jó s azt hiszem, hogy jobb”,³⁰ „Köszönöm a szép kis bírálatot s a nagyon szép verseket”,³¹ „Ver-seid megrázó és szép”.³² Verstani vitától az ajánlás problémáig igen sok szerkesztői és alkotói szempontot megvilágít a levelezés, csakúgy, mint a kölcsönös bírálat és baráti megbecsülés kivételesen tiszta levegőjét. *Gulyás* Pál rögtön a levelezés elején felveti azt a kérdést amely abban az időben bizonyára kollektív kérdés lehetett: „Az Ön állása (Athenaeum) bizonyos mértékig függő helyzetet teremt s én éppen a könyvkiadó vállalatokkal szemben vagyok a legszkeptikusabb. Magyarországon át kell szervezni a könyvkiadást; az üzlet másodrendű faktor kell legyen e téren.”³³ (G. P.) — *Gulyás* 1935. VI. 21.-i lapja újra evvel a problémával foglalkozik: „Az Athenaeummal nem akartam kritikai pártatlanságában megsérteni, respektálok, hogy nincs átsugárzás...”. 1935. júniusában *Sárközi* válaszol. „A személyemet illető kombinációja téves: a Válasznak

²⁷ *Gulyás* Pál levele 1935. jún. 6.

²⁸ *Sárközi* György levele 1937. II. 27.

²⁹ *Gulyás* Pál levele 1937. febr. 24.

³⁰ *Sárközi* György levele 1937. III. 5.

³¹ *Sárközi* György levele 1937. okt. 17.

³² *Sárközi* György levele 1938. III. 31.

³³ *Gulyás* Pál levele 1935. jun. 6.

semmi köze az *Athenaeumhoz* s a hivatalos óráum után én legalább olyan független vagyok a vállalatától, mint szerkesztő-elődöm (Némethi Imre. — J. I.) a M. Távirati Irodavállalatától. Az Est-lapokban írt kritikákért pedig igazán nem vállalhatom a felelősséget — én rövid kritikai működésemet a Nyugatban fejtettem ki s volt alkalom, hogy az Athenaeum kiadványát vágtam le, ha rossznak tartottam. Én nem kerestem a szerkesztőséget. . .”

„Bárcsak hozzád hasonló jóakarátú és jóbelátású emberek kezébe lenne letéve az egész magyar könyvkiadás” — írja két évvel később Gulyás Pál.³⁴ 1937. XI. 12.-i levelében *Sárközi* lapjára ezt feleli: „Fogadd meleg kézszorításomat lapodért. Nem elveim „győzelme” esett jól olvastára, hanem önuralmad és póztalan önitéleted. Ez ideális szerkesztői tulajdonság s út a nagy emberi színvonalhoz. Nagy szerkesztő csak nagy ember lehet.”

A *Válasz* szerkesztőjének barátsága feltétlenül inspirálója lehetett annak a nagy lírai, tanulmányírói kibontakozásnak, amelyre Gulyás ezekben az években emelkedett.

1937. IV. 23.-i levelében közli *Sárközi*, hogy a jövőben szerkesztőbizottság neve áll a lap élén, amelynek Gulyás Pál is tagja. (A felelős szerkesztő továbbra is *Sárközi* György marad.) Neki írja meg később³⁵, a Tájékoztató c. vers visszaküldésekor, a *Válasz* szerkesztésének elveit, — a „Válasz filozófiáját”, amint a borítékon Gulyás megjegyezte.

„Alapelveim ez volt: a magyar népiség problémáit tární fel minden irányban, de megmutatni, hogy ez a népi irány elbírija a legmagasabb szellemi kultúrát is. S adni verset és verset, jelképezve, hogy itt a társadalmi hatásra az irodalom emberei törekedtek.”

Gulyás Pál, aki szinte minden verse, — minden írása megjelenése előtt végigjárta a baráti és szerkesztői kritika fórumait, néha egészen rezignáltan, illúziók nélkül méri le saját kora és a költészet viszonyát. „Bizonyos fokig egykedvűséggel nézem. . . a dolgok menetét. Magyarországon ilyené válik az ember, pláne, ha író, s pláne, ha vidéki s plá-nisszime, ha nem kell neki a klikk. Mindegy, ez a reménytelenség már oxigénemmé vált; az ellenkezője megfojtana.”³⁶

Ez a reménytelenség saját helyzetéből, az alkotó lét feszültségeiből, a valóság és az eszmék közötti ellentmondásokból egyformán következik. A létbizonytalanság egy őt ért támadáson keresztül reális, állását fenyegető veszéllyé válik. (Egy, a Tanácsköztársaság alatt írott verse az ok.)

1936. IV. 19-én *Juhász Géza* írja *Sárközinek*: „Sajnálom, hogy a multkor épen Te nem jöhettél le, de remélem, hogy hamarosan meglesz ez is. Nagyon vártunk. Gulyás Pál-ival is szerettünk volna szembesíteni. Felküldött versei közül kettőt egy fiatal bíró barátja aggályosnak minősítette, a Miniszterelnököt és Téglást. Ezeket tedd félre s alkalomadtán juttasd vissza. Olyanok az idegei, hogy nem bírna egy esetleges izgalmat. . .”

„Szeretném tudni a véleményüket, vajjon tényleg olyan inkriminálható volt-e a Tégláson és az Isten követje. Engemet a legtisztább „magyar” szándék vezetett, de tiszta szándékokból vannak kikövezeve az — ügyészségek.” — írja Gulyás *Sárközinek*

³⁴ Gulyás Pál levele 1937. jún. 9.

³⁵ *Sárközi* György levele 1938. jan. 15.

³⁶ Gulyás Pál levele 1935. VI. 5.

1936. ápr. 22.-én. (Ld. a *Válasz* hírei c. rovat közleményeit az írók sorozatos perbefogásáról. 1937, 1938.)

„A kihagyott két verset én nem találtam aggályosabbnak, mint sok egyebet, ami a *Válaszban* vers vagy cikkek formájában megjelent, — igaz, hogy minden szám megjelenése után várom a lecsapó menküt” — írja *Sárközi* 1936. IV. 24.-én.

„Azt a két kimaradatot megpróbálom kiegészíteni, egy sorsciklusba úgy beilleszteni, hogy ne kiabáljon ügyész után. . . A rizikót nem gyávaságból nem vállalom, egyszerűen nem akarok a falnak fejfel nekimenni. A versben bízom, de nem bízom abban, hogy versekkel komolyan lehetne beavatkozni a napi politikába. A jó vers hat, de a hatása nem dinamitszerű; inkább lassan szivárog a síron át.”³⁷

„A legtöbb versre — jobb, ha nem jön, mintha jön. Ez a versek alaptörvénye. De ha már jönnek, jöjjenek a végleges formában” — írja 1936. VI. 23.-án.

Utolsó levelezőlapján pedig így búcsúzik: Szeretettel köszönt *Fazekas* Mihály sírjától 100 méterre *Gulyás* Pál az élő halott.³⁸ Ez már a kezdődő halálos kór melanchóliája. Élete végéig lázasan dolgozik, de fénye egyre inkább búcsúfény.

Csokonai gulája előtt c. versének kommentárja s méginkább maga a vers vall róla, mennyire szimbólikusnak érezte *Csokonai* korai pusztulását, milyen távlatokban látta a népek és — tulajdon sorsát:

„Koponyák állnak agyvelőnek
sötétségével töltve itt,—
itt minden agyvelő imádjá
a maga holt isteneit.
Nincs próféta, kinek imája
felszállna most a népekért,
vérnászra készülnek a népek
kiésteget cifra képekért.

.....
Itt van a gulája! Minek?
Vessétek olvasztó kohóba!
Ő nem volt öldöklő tirán,
nem volt népének fáraója!
Ő nem ércgúlákért dübörgött,
egy-két fának kereste lombját,
egy elhagyott zugot könyörgött,
Nagy Debrecennek egy atomját.
Még most is hallom, hogy hörög. . .
Rajtatok csillogó talár,
őrajta csillognak a csontok.
Nyomjátok jobban föld alá.

³⁷ *Gulyás* Pál levele 1936. máj. 19.

³⁸ *Gulyás* Pál levele 1941. XII. 14.

1935.

1.

Sárközi Györgynek

1935. VI. 5.

Mélyen tisztelt Uram, — Juhász Géza továbbította üzenetét. Sajnos, két hónapja nem írok verset. Egy ciklusom ott hevert Németh Imre postaládájában,¹ a Rontó Pál naplójából második „eresztőse”. Amint olvasom, ez nem kell, mert a műfaj „sok bajt okozott.” Nem vagyok pletykakedvelő, de lekötelezne, ha szíves volna megírni, miért okozott sok bajt az a versciklus. Friss levegőt akartam bevinni a Válaszba. Annak idején Németh Lászlóval Aristophanes-szellemű, ilyen dinamikájú szatirikus verseket terveztünk a Válaszba, — nos, az első pisztolylövés megtörtént, sőt a második is. Önön múlik, ez a második pisztolylövés a Válaszban érvényesülhet-e, mert még csak „virtuális”, hogy ezt a kedvenc irodalmi kifejezést használjam. Bizonyos fokig egykedvűséggel nézem különben a dolgok menetét. M.-országon ilyené válik az ember, pláne, ha író s pláne, ha vidéki s plánisszime, ha nem kell neki a klikk. Mindegy, ez a reménytelenség már oxigénemmé vált; az ellenkezője megfojtana. Szíves üdvözlettel:

G. Pál

Elszakadt gyermekemet, a Választ, legjobb lett volna átkeresztelni. De mindegy. Ez is hozzátartozik a „magyar sors”-hoz.

2.

Gulyás Pálnak

[Postabélyegző kelte: 1935.] VI. 6.

Kedves Uram, nagyon elszomorított keserű levelével. Nem vagyok jó levélíró s ezért nem vállalkozom rá, hogy írásban szálljak perbe a hangulatával. Majd júliusban remélem elmehetek Debrecenbe s akkor megismerkedünk emberileg s ha a szerencse kedvez, meg is barátkozunk.² Addig arra kérem, ne tekintse elszakadt gyermeknek a Választ s ne tekintse magát elszakadtnak a Választól. Egy hét múlva már asztalán lesz az új Válasz, benne az *Esti kódorgás*³ és a *Veres Péter*.⁴ Akkor majd ítélhet a Válasz mostani nevelőapjáról, akinek sok baja-gondja van a rakoncátlan gyermekkel, de most már eltökélte, hogy nagyon neveli.

Szeretettel üdvözlöli:

Sárközi György

3.

Sárközi Györgynek

Postabélyegző kelte: 1935. jun. 6.

Mélyen tisztelt Uram, — minden embert a kollektivitásba beillesztve *is* tekintek. Sajnálom, hogy keserűséget okoztam Önnek soraimmal, a „hangulat” mögött hosszas elgondolás lappangott. Valahogy úgy képzeltem a Választ, hogy független mindenfajta vállalatól s éppen azért jelent kivételes etikai hatalmat. Az ön állása (Athenaeum)⁵ bizonyos fokig függő helyzetet teremt s én éppen a könyvkiadóvállalatokkal szemben vagyok a leg-

¹ Gulyás Pál levele Németh Imréhez 1935. IV. 18. Németh Imre 1935 elején a Válasz szerkesztője volt.

² Sárközi György 1936 novemberében járt először Debrecenben. November 29-én az Ady Társaság vendégeként adott elő.

³ Válasz. 1935. 358. o.

⁴ Válasz. 1935. 359. o.

⁵ Sárközi György az Athenaeum irodalmi ügyeinek intézője, egyidőben irodalmi igazgatója volt.

szkeptikusabb. M.-országon át kell szervezni a könyvkiadást, az üzlet másodrendű faktor kell legyen e téren, — figyelmeztetem az Est-kritikára, amelyet Kárpáti Aurél írt Földi Mihályról (Az Est 1934. máj. 30.) Itt a Div[ina] Commedia, Ember Trag[édiá]-ja, Karamazovok (stb.) mind egybe van halmozva, — mint három rokon. Ön mint hallgatólag egység szerepelt idáig tudatomban, szolid tagja a pesti írógárdának. Regényeit nem ismerem, ez a körülmény kissé meghökkenített, a vállalkozás merészsége, de talán egyszer hozzájuk juthatok a könyvözönben. Addig nem ítélek.

Őszinte vagyok, Babits Mihálynak se húzom el, nem várok semmit az irodalomtól. Sajnálom, hogy a *Rontó Pál-ciklus* egységét megbontotta, a következő számban, ha a többi négyet mint ciklust nem hozhatja, kérem egy lapon tudtulatni. Odadom ingyen egy másik lapnak. Úgyis potya itt minden igaz szó.

Üdv.:
G. Pál

[Széjlegyzet. 1. o.]Lehet, agyérém az egész elgondolásom. Nevelje nagyra a Választ, legyen Ön a magyar irodalom — Parziválja.

[Széjlegyzet. 2. o.] Majd valahová rendszeresen összefoglalom a „hangulataimat”. Ha élek.

4.

Gulyás Pálnak

Postabélyegző kelte 1935. jun. . .

Igen tisztelt Uram,
másik négy versét⁶ sajnálatomra nem tudom közölni, mert én is őszinte vagyok: nem tartom őket a legsikerültebbeknek*.

A személyemet illető kombinációja téves: a Válasznak semmi köze az Athenaeumhoz s a hivatalos óráim után én legalább olyan független vagyok ettől a vállalatától, mint szerkesztő-elődöm⁷ a M. Távirati Iroda-vállalattól. Az Est-lapokba írt kritikákért pedig igazán nem vállalhatom a felelősséget — én rövid kritikai működésemet a Nyugatban fejtettem ki s volt alkalom, hogy az Athenaeum kiadványát vágtam le, ha rossznak tartottam.

Én nem kerestem a szerkesztőséget s ha a Válasz írói, akik engem jobban ismernek, mint Ön, mégis engem szemeltek ki erre a nem könnyű és nem rózsás szerepre, bizonyára meg volt rá az okuk. Ha bizalmuknak nem felelek meg, egy percig sem ragaszkodom ehhez a terhes méltósághoz.

Sok üdvözlettel
Sárközi György

* G. P. autográf megjegyzése lapszélén: Ugyanezeket két év múlva — mikor egy versciklusban ismét elküldtem. — „pompásaknak” ítélte. Esztétikum. . .

5.

Sárközi Györgynek

1935. VI. 21.

Igen tisztelt Uram,

nagyon örülök, hogy végre őszinteségre bírtam, ez nekem többet ér, mint néhány versengedmény. A multkor még azt írta Juhásznak, hogy azért nem jöhet az a négy vers, mert a szatirikus műfaj sok bajt okozott. Most, hogy őszinte, más indokolást ad. Sebaj, ha tovább leveleznénk, a középfok után még egy felsőfokra is

⁶ A Rontó Pál versciklus darabjai

⁷ Németh Imre

rábukkannánk. Én inkább humorosnak látom az esetet, élvezem az egész Válasz-komédiát. Hogy mégse gondoljon a „savanyú a szőlő”-re, utalok a Gellérthez írt lapomra — tessék tőle megkérdezni — amelyen két közlés előtt levő versemet visszavontam a Nyugattól. E versek egyike az, amelyet most Ön közlésre nem méltat. De erre is lehet indokot hozni, elvégre a Válasz ítélhet szigorubban. Az Athenaeummal nem akartam kritikai pártatlanságában megsérteni, respektálom, hogy nincs átsugárzás. A boritékon levő „Athenaeum Ujdonságok” és az Ön szerkesztőségének összeesése, lehet, egészen vak véletlen. De az a Heltai Jenő – Móricz Zsigmond – Bródy – stb. összekeverése az értékeknek, ez a literár – kevercs, jól jön az előző oldal⁸, „új magyar élet, új magyar szellem!” harsonája után. . . De minék itt a további szó? Németh Lászlónak adja át üdvözlőmet és gratulációm, hogy végre visszatért az annyiszor megtagadott révbe, én pedig ezennel búcsút veszek mostmár a Nyugat I. után a Választól, amelyet ajánlok elkeresztelni így: Nyugat II. Talán egy nagy magyar szellem-átrendeződés igazol. Addig lefekszem és alszom. Itt már csak az álom segít. Elnézést kérek Öntől, akit — ismétlem — kollektíve néztem. S ez — elismerem — Önnek idegen.

Gulyás Pál

1936

6.

Gulyás Pálnak

Bp. 1936. IV. 18.

Kedves Uram,

Csak most tudom megköszönni verseit — ezen a héten jöttem meg rövid szabadságról s most munkahegyek állnak előttem. A versek a májusi számban jönnek.

Igaz hive
Sárközi György

7.

Sárközi Györgynek

1936. ápr. 22.

Mélyen tisztelt Szerkesztő Ur,

Juhász Géza már közölte a választ a két vers⁹ nyomdai visszarendeléséről. Pótlásul küldöm ezt a két „ártatlanabbat.”¹⁰ Mindenesetre szeretném tudni a véleményüket, esetleg a Németh Imrét, vajjon tényleg olyan inkriminálható volt-e a Tégláson és az Isten követje. Engemet a legtisztább „magyar” szándék vezetett, de tiszta szándékomból vannak kikövezve az — ügyészségek. Majd valamikor tisztázhatom, mi volt az oka tavalyi „makacságomnak”, — a Flerihöz¹¹ írt vers bémelyik sora sejteti. Mindjobban erőt vesz rajtam a sorskomplexum, túl az esztétika kellemein.

Igaz híve:
Gulyás Pál

Még egy harmadik verset csatolok.¹² Hirtelen kidobta belőlem a pillanat. Lehet, ezért — rossz. Tessék megítélni.

⁸ Németh Imre egységspárti képviselő volt

⁹ Tégláson és Isten követje c. versek.

¹⁰ Itt születtem. Találkozás.

¹¹ Renato Fleri a debreceni Tudományegyetem olasz szakelőadója volt 1935–1940-ig.

¹² Egy névtelen katonához. Sógora, Bálint Gábor emlékének ajánlva. = Válasz. 1936. 430–431. o.

Gulyás Pálnak

[Postabélyegző kelte: 1936.] IV. 24.

Kedves Uram!

köszönöm szép verseit, a küldemény azonban már tördelés után jött, — így ezt a sorozatot a juliusi számban közlöm. A kihagyott két verset¹³ én nem találtam aggályosabbnak, mint sok egyebet, ami a Válaszban vers vagy cikkek formájában megjelent, — igaz, hogy minden szám megjelenése után várom a lecsapó menküt.

Igaz hive:
Sárközi György

Sárközi Györgynek

Debrecen. 1936. máj. 10.

Mélyen tisztelt Uram,

a Néhai Bálint Gáborhoz c. versem, mint jeleztem akkor, szinte a levélírás napján keletkezett s másnap természetesen egy-két pontján módosult. A Nyomdához egyenest el is küldtem a módosítást, de még egyszer ideiktatom: (Tehát a cím is módosult!)

Egy névtelen katonához.

(Néhai Bálint Gábor fejfájára.)

Hol vagy Bálint Gábor? Nyisd fel (ztá) zárát,

⟨s⟩ mozdítsd el a halál vasgúláját!

Vagy még mindig nő feletted

csucsá, terhe, dombora,

⟨s⟩ porrá zúzza csontod is, hogy

emlék se lehess soha?

(A vers többi része változatlan, csak a „gulái” helyett „*tomái*” :)

⟨MEGFAGYOTT⟩

mégfagyott fogoly halottak

tomái, forradalmár

zászlók, stb.

A dr. Renato Flerihez c. verset is elláttam felcímmel, hogy „csorba ne essék az egyetemességén.” A cím tehát ez lesz:

Itt születtem.

(Dr. Renato Flerinék.)

Még ideiktatok egy verset: Egy pillanat. Azt hiszem, beleillik abba a dedikációs sorozatba: 1.) Itt születtem.¹⁴

¹³ Tégláson. Isten követje.

¹⁴ Válasz. 1936. 428. o.

2.) Találkozás.¹⁵ 3.) Egy névtelen katonához. 4.) Egy pillanat.¹⁶ *Debreceni éj*¹⁷ címmel még egy ötödik, — ha megfícel. Igaz, ez kb. egy hónap múlva jön a Pesti Hírlapban, de az más fórum, inkább szórakoztató hely. — Talán ez a sorrend jó lesz.

Mostmár csak akkor küldök verset — e versinvázió után — ha kifejezetten felszólítanak. Azt a két kimaradatot megpróbálom kiegészíteni, egy sorsciklusba úgy beilleszteni, hogy ne kiabáljon ügyész után. Bár, ha úgy találnák többen jónak, hogy lejöhet minden rizikó nélkül, Isten neki! A rizikót nem gyávaságból nem vállalom, egyszerűen nem akarok a falnak fejfel nekimenni. A versben bízom, de nem bízom abban, hogy versekkel komolyan lehetne beavatkozni a napi politikába. A jó vers hat, de a hatása nem dinamitszerű: inkább lassan szívárog a síron át.

Igaz híve:
Gulyás Pál

10.

Sárkőzy Györgynek

1936. VI/23.

Mélyen tisztelt Uram,

a multkor helyreigazítást küldtem a Válasznak. Jön-e júl.-ban valami s megkapta-é azt a helyesbített szöveget? A versek megjelenését természetesen nem szorgalmazom, — a legtöbbre — a legtöbb versre — jobb ha nem jön, mintha jön. Ez a versek alaptörvénye. De ha már jönnek, jöjjenek a végleges formában.

Igaz híve:
Gulyás Pál

11.

Gulyás Pálnak

Postabélyegző kelte: 1936. jun. 27.

Kedves Uram,

a juliusi számban a versek a helyesbített szöveggel jelennek meg. Ugy emlékeztem, hogy annakidején megírtam ezt, de ha nem, elnézést kérek feledékenységemért. Őszig szünet, akkor majd örömmel veszek újabb verseket. Jó nyarat kíván

igaz híve:
Sárkőzi György

12.

Sárkőzi Györgynek

1936. XI. 3.

Mélyen tisztelt Szerkesztő Ur,

két ciklust küldök a Válasznak. *Isten követje* már egyszer volt ott, de Gömbös halálakor hirtelen egy második részt

¹⁵ Válasz. 1936. 429 – 430. o.

¹⁶ Válasz. 1936. 431 – 432. o.

¹⁷ Sem a Válaszban, sem a Pesti Hírlapban nem jelent meg.

hozzáírtam,¹⁸ — hozta a pillanat. *Búcsú Babitstól*¹⁹: búcsú a magyar irodalom egy lezárt helyzetétől s nyitánya Kalevala-propagandámnak, egy új *egyensúly* hirdetésének.

Ha a versek bármi okból nem válnának be, a szokott — s a Válaszhoz méltó — nyíltsággal legyen szíves] visszaküldeni, legalább a további írógépeléstől megszabadulok.

A *Víg magyar Parnasszus*²⁰ némiképp kritika — versben, — régen írtam már kritikát, pedig valamikor, N[émeth L[ászló] szerint, ehhez még jobban értettem, mint a vershez. De vonz mind a két műfaj. *Szép szó*²¹: a cím véletlenül összeesik a folyóirattal, de talán nem árt ez a véletlen. Tudom, a ciklusban nem minden vers egyenlő súlyú, de talán az *egész* támogatja a részeket.

Igaz híve:

Gulyás Pál

Még egy harmadik ciklust — *Bálvány*²² — csatolok. Legyen szíves] jelezni, jöhet-e, mint ciklus; szívesen várok rá, legalább egy helyütt jönnek a verseim. Mindenesetre a ciklikus elvhez és a borítékra írt sorrendhez ragaszkodom. Ha lehet, kérném mielőbbi válaszát és akadály esetén a verseket.

13.

Gulyás Pálnak

1936. nov. 6.

Kedves Uram,

köszönöm az impozáns versküldeményt és sietek válaszolni. A *Víg magyar parnasszus* pompás versei mind jöhetnek. Iróniájuk típusok ellen irányul — legalábbis az olvasó számára az esetleg eleven minták után készült versek így hatnak. (Nem kívánom, csupán javaslom *A reális ember*²³ c. vers elhagyását, ami szerintem mélyen alatta marad a többinek. *A Kacsaláb*²⁴ mellől elhagynám a Vidéki rímek alcímét. A *Bálvány*-ciklus szép versei szintén rendben vannak.

Nincsen rendben a *Bontó fagy*²⁵ ciklus. Személy ellen szóló verset mint már régebbi alkalomból írtam — nem

¹⁸ Isten követje c. verse nem jelent meg a Válaszban. Az OszK Kézirattárában, An. Lit. 1947/68. sz. *Gulyás Pál* leveleinek mellékleteként megtalálható a költemény gépirásos másolata a következő javítással és az idáig nem publikált II. résszel:

I. r. 22. sor.

itt fekszik a régi Debrecen, itt fekszik a
(hajdani) tegnapi élet

II. r.

Most hozta a hírt dróttalan követje,
azt kiáltják az utcák, a kövek,
hogy te is kő vagy már, kihült ereklye,
a szived kő és a szemed üveg.

Kilencmillióember vére volt
kezedbe téve és most nincs egy grammnyi
élő vér ereidben, üresen
fogsz a Föld ellipszisein rohanni!

Dalomat, melyet eddig eltemettem,
koporsódba ledobom útítársnak:
egy összetört hang s összetört magasság
induljanak közösen bujásznak.

1936. okt. 6.

¹⁹ Búcsú a Mestertől I. címen jelent meg. = Válasz 1937. 74 — 75. o.

²⁰ Válasz. 1937. 557—566. o.

²¹ Szép szó c. verse nem jelent meg a Válaszban.

²² Válasz. 1936. 661—666. o.

²³ A reális ember c. vers nem jelent meg a ciklusban.

²⁴ Válasz. 1937. 562—563. o. *Víg magyar Parnasszus* [11.].

²⁵ Bontó fagy c. vers (és nem ciklus) jelent meg. = Válasz, 1937. 373—374. o.

szívesen közlök a Válaszban, amely más téren kemény elvi harcot folytat. A különben szép *Búcsú Babbitól* ellen ez a kifogásom. Nem cél ok nélkül megbántani egy nagy költőt. (Ne értsen félre: a Baumgarten-díjra nem aspirálok, a Nyugatba jelenleg nem irok.) Ugyancsak mostmár elhagynám a Gömbösről²⁶ szóló verset, amelyet Gömbös életében közöltem volna. Miután Ön ragaszkodik a ciklikus elvhez, amivel megnehezíti a szerkesztő helyzetét, kérem tegye megjegyzéseimet mérlegre és közölje elhatározását.

Igaz híve:
Sárközi György

14.

Sárközi Györgynek

Postabélyegző kelte: 1936. nov. 9.

Kedves Szerkesztő Ur, — köszönöm a gyors választ. *A Víg magyar Parnassusból* törölje tehát a *Reális embert* s hagyja el a *Kacsaláb* alcímét. De ha számozva lesznek a ciklus versei, úgy e szerint törtéjük a számozás, 12-re. — *A Bontó fagy-ra* (a ciklusra) vonatkozólag talán várjunk dec. 1-ig, addig közlésre ott áll a másik két sorozat. Lehet, akkorra a *Búcsú B[abits]-tól*-verset kiegészítem, dialektikus megoldást találva, ellenverset, amely nem retirálás, csupán kiegészítés. Nem akartam én ok nélkül egy nagy költőt megbántani, Isten őrizzen! Egy új, egy más életérzésre akartam energikusan utalni, — *Új finnség*, — új görögség helyett és pótlására. Kodolányi finn-cikkso-rozatatól²⁷ függetlenül, azt megelőzve, nekem is készül egy tanulmányom, — de majd később. . . (Én egy művön át pillantottam be oda, ahova ő egy hónapi utazáson át. Az eredmény egyezik.) Babitsnak különben elküldtem kb. egy hónapja a fenti verset, egyenesen és először hozzá, mert takargatni valóm nincs. (Ugyanúgy, ahogy a Tervhalmazót először magának N[émeth] L[ászló]-nak küldtem el.) Egy irodalom-magatartási (kifejezési) elvet élezek ki, nem teszek szemrehányást, hogy pl. a Kisfaludy T[ársaság] tagja s hogy a Baumgarten-díjakat miként osztja. . . Tavalyelőtt N[émeth] L[ászló] kezét nyújtotta fogadásul, hogy a Tervhalmazóm fejében biztosan „dí-jat” kapok Babbitól. Ez a vád fáj, mint ahogy már egyizben ilyesmivel megvádolt. A Prot[estáns] Szemlében nekem ajánlott Arany-tanulmányát tüzetes bonckés alá vettem,²⁸ pedig a *szívem* örült a dedikációnak. De más a barátság és más az irodalmi elv. Ugyanakkor, amikor *N. L.-nak* jelzéssel dedikálok Némethnek, stilszerűnek érez-tem a *Búcsú Babbitól*-t is: az elemeket egyensúlyba hozom. Babits ódiuma már úgysis kész, . . . de azért várjunk dec. 1-ig, s ha Ön akkor is törlendőnek véli a verset, tessék törölni az *Isten követjével* együtt, esetleg az egész cik-lust ciklus-cím nélkül leadni, kihúván alóla a két támasztó pillért. (Isten követje, így, a II. részt hozzáadva, csak *most* aktuális. De nem védem. A versnek jó a heverő.)

Igaz híve:
Gulyás Pál

1937

15.

Sárközi Györgynek

Postabélyegző kelte: 1937. jan. 1.

Kedves Barátom, — Juhász Géza közvetítette az üzenetedet. Haragról, neheztelésről szó se lehet irányodban, akit őszinte embernek ismertelek meg, nem árulsz zsákbamacsát s ez tetszik nekem. Ha nem érzem ezt már a Válasz egész vonalvezetéséből, talán nem is jelentkezem újra ama szkeptikus levélváltás után, amelyre különben okom volt, mert irodalompolitikánk valóságos intrikadzsungel s Neked is kötéltánc-bravúrt kell végezned az erőf-

²⁶ Isten követje.

²⁷ Kodolányi János: Suomi, a csend országa. Bp. (1937), Cserépfalvi. 139, [5.] o. („Válság és új élet” kötete.)

²⁸ Gulyás Pál: Jegyzetek az Arany-évfordulóhoz. Prot. Szemle 1933. 42. évf. 11–13. o

egyensúlyban tartására. Ma olvasom a Pesti Naplóból, hogy Illyés társszerkesztője lett a Nyugatnak, ő képviseli ott az újabb nemzedéket. A Szép Szó-gárda elég szépen kapott a „Díj”-ből (Erdélyi Józsi így szokta volt írni. . .) Nekem fáj az, hogy emberi önérzetünket nem lehet megőrizni bizonyos lehetőségek elvesztésének veszélyeztetése nélkül. A Válasznak az legyen a célja, hogy az önérzetnek (egy) beteges felpuffadása nélkül irtsa ki az irodalmi cigány-tempót, az odahajló fülbe-hegedülést. . . Németh L[ászló] Bűn-jét elolvastam, írtam is róla egy egész újságoldalnyi a Kecsk[eméti] Hírl[ap]-ban, Tóth [László]²⁹ kérésére, Karácsonykor, — szeretném kissé pótolva valahol még lehozni, maradandóbb helyen. Arra gondoltam, a Prot[estáns] Sz[emlé]-nek vagy a Válasznak elküldöm³⁰. A véleményem nem túl lelkes, de nem is leverő. Sok jó van abban a műben s szépek a szándékai s szép a szándék terv-vázlata, a sok szó alján. A Búcsú a Mestertől-t a Pr[ot]-estáns Sz[emlé]-nek küldtem el dec. 14-re, de nem tudom a sorsát³¹. Odaadtam még néhány kísérő-verset, — köztük a *Csokonai gúljá előtt*³² c.-t is. Gondoltam, van a Válasznál „csüstül” s addig, míg újra aktuális leszek, talán megsegít a Múzsza. De lehet, hogy oda „erős” lesz, — a napokban eldől. T[ulajdon]képen azt akartam, hogy bizonyos „konzervatív” körök orra alá tartsam a Cs[okonai]-sorsot, a csillogó talárú „Kalevala-nagyok pápaszeme elé”. Bár: mindegy ez. . . Juhászék egy ív versemet akarják kiadni az Ady Társaság új kiadványsorozata kezdőfüzeteként³³. A Tékozló óta írtam már néhány verset, de még nem gondoltam a kiadásukra. Hadd hízzon a kötet. Most jut eszembe az a vakmerő ötlet, hogy az Athenaeum a Te beugratásodra nem adna-é ki majd az év vége felé 4–5 ívet új verseimből. Az az érzésem, vakmerő az ötlet ebben a könyváradatban, már peregnék is az üzleti érvek gépfegyvergyölei. . . S tudom a Te jószándékodat és a Vállalat kat[egórikus.] imperativusát. . . Ezt vedd monológnak, Téged ismerlek, Te bizonyára nem sértődsz meg ily nagyzási hóbort miatt. Én csak egy atomja vagyok a Világ-Mécsnek. . .

B. u. é.k. igaz híved:

Gulyás Pál

[Széjlegyzet:] Ha a febr[uar]i számban esedékes a Csokonai-vers, elküldöm s még néhányat mutatóba. *Vajda Endre* számára nem tudnál vmi francia, német, angol fordítási munkát kieszközölni? Szinte nyomorog. . . Nagyon sajnálom szegényt. . .

16.

Gulyás Pálnak

Bp. 1937. jan. 5

Kedves Barátom,

örülök, hogy megnyugtatsz érzelmeid felől — az üzenetem inkább csak évődés volt, hiszen elválásunkkor úgy éreztem, hogy a barátság kézfogásával bucsuztunk egymástól.

Mert egy sereg negatívumról kell, hogy értesitselek:

- 1.) Verseskönyved irányában halk próbálkozásokat tettem, eleve reménytelenül, hiszen ismerem a viszonyokat: verseskönyv csak két indokból adható ki nálunk
 - a) ha üzlet, s ilyen hálístennek Ady és sajnos Mécs.
 - b) az Est-lapoknál szerzett érdemek jutalmazásául, így jelent meg szerencsére Szabó Lőrinc könyve és szerencsétlenségre néhány szenny-mű.

²⁹ Az Első Kecskeméti Hírlap. és ny. igazgatója, utóbb Kecskemét polgármestere.

³⁰ Protestáns Szemle. 1937. 75–79. o.

³¹ A Búcsú a Mestertől c. vers a Protestáns Szemlében nem jelent meg.

³² Válasz. 1937. 71–72. o.

³³ Gulyás Pál: Tékozló. Debrecen, 1934, Ady-Társaság, Nagy K. ny. 103. o. (Új Írók 11. sz.)

2.) A Bűnről írott szép kritikádat olvastam — én azonban a könyvet már megjelenésekor kiadtam másnak (Keresztúry Dezsőnek)³⁴ s egy könyvről két bírálat — a Nyugattal ellentétben — a Válaszban nem jelenhet meg; ⟨n⟩ — a szerkesztő könyveiről pedig egy sem. A jövőben, ha van kedved hozzá, gondolkodj Rád, mint kritikusra s alkalomadtán megkérdezlek.

Vajda Endre számára csaknem lehetetlen fordítást szerezni. Minden helyen ülnek. . . De eshetnek csodák; mellékelek néhány oldalt egy francia regényből, csinálja meg ezt próbának, legalább én legyek tájékozva fordítói képességei felől.

Pozitívum.

A februári számban jönnek verseid. (Mindent egy könyvből³⁵ — A niklai Berzsenyire³⁶ — A halál előtt³⁷ — Bon-tó fagy³⁸ — Esti trombita³⁹ — A Biblia siratása.⁴⁰ Az Isten Követjét elhagynám — epilógussal is kissé inaktuális s nem is tartom oly nagy versnek, mint a Babits-verset, melynek közlésétől erővel kellett magam visszatartanom. Ha a Prot[estáns] Sz[emle] bármilyen okból nem közli a Csokonai-verset, nagy örömmel várom.

Az új évet embertelen robotban kezdem s a Válasz körül is újabban gyakran csüggedek. Illyés szerkesztősége is lever, aróbb kellemetlenségek, piszkálások is, — node mindegy. Sovány embernek szívósnak kell lennie. S az ügy nemcsak az enyém.

Boldog új évet és jó munkát. Szeretettel köszönt:
Sárközi György

17.

Sárközi Györgynek

Db. 1937. I. 11.

Kedves Barátom, — itt küldöm a *Csokonai gúljája előtt* c. versemet. A többit is nézd meg, hátha erősítenék a ciklust. A hely szempontjából már nem lényeges, viszont minden versplusz emeli a lapot is.

Mégegyszer véleményed elé terjesztem a *Bűsít a Mestertől*-t, mert így hármas tagozódásban csak hallottad, de nem olvastad. A Válaszon csak a leghatározottabb kiállítás segít. Profilj kell adnia szépirodalmilag is. Én a Babits alakját mint egy fantómot lemérem, bedobom a történelem mérlegébe. Lehet, hogy ez a történelem-hang helytelen, de nem „rámenés”, — utólag javítottam a patika-kifejezést is. Kíváncsi vagyok, az a helyesbítés esztétikailag helytáll-e. Ha mégse közölheted, küldd vissza, az utólagos korrigálás felőli nyilatkozatoddal. (A *Jegyzet* pedig indokoltá tette volna egyébként is a megjelenést.)

Az *Utolsó csatát*, ha helyesnek talárod, illeszd be a *Víg magyar Parnasszusba*, (vagy) a lap alji jegyzet szerint, tehát a *Klasszikus borotválkozás*⁴¹ c. vers helyett, vagy a *Vakablak*⁴² után. Esetleg az alcím el is hagyható, vagy így: *Egy „Nobel”-díjasnak*. T. i. a komikumot akartam fokozni a Kis-Nobel-díjasnak, ill. *Kis-Nobel díjas* kötetére alcímmel.

Sokat dolgozom, az Ady Társaság előadásorozatán⁴³ — talán megkaptad a prospektust — hat számmal szerepelek, most gyúrom a homéroszi eposzokat. . .

Igaz szeretettel köszönt:
Gulyás Pál

Ha az *Isten követje* terhedre esik, hagyd el. (Én az alcímet töröltem s a jobbszélre ezt írtam: G[ömbös] Gyula emlékének.)

³⁴ Keresztúry Dezső: Németh László: Bűn. = Válasz, 1937. 117–121. o.

³⁵ Válasz, 1937. 70. o.

³⁶ Válasz, 1937. 72. o.

³⁷ Válasz, 1937. 76–77. o.

³⁸ Válasz, 1937. 363–364. o.

³⁹ Válasz, 1937. 366–367. o.

⁴⁰ Válasz, 1937. 77–78. o.

⁴¹ Klasszikus borotválkozás c. verse a Válaszban nem jelent meg.

⁴² Válasz, 1937. 563. o. Víg magyar Parnasszus [12.]

⁴³ 1937-ben ünnepelte az Ady Társaság fennállásának 10. esztendejét, előadásorozat rendezésével.

1937. jan. 13.

Kedves Barátom,

nem tudok tovább ellentállni a Babits-vers közlésének — egye meg a fene, lesz ami lesz. Azonban eredeti alakjában, pótlékok és jegyzet nélkül.

Most már csak be kell osztani verseid — szívesen látott — tömegét. Egyszerre nem tudok februárban ennyi verset hozni: a hely nem engedi. Azt gondolnám, hogy most ciklusszerűen hoznám az irodalmi verseket (Csokónai — A niklai Berzsenyire — Az első dal anyja⁴⁴ — Búcsú a mestertől — A halál előtt — Minden egy könyvből —) s a többit (Bontó fagy — Esti trombita — A Biblia siratása — Országúti esküvő⁴⁵) egy szám kihagyásával áprilisban, majd ugyanígy a Vig magyar Parnasszust, az új verssel együtt.

Az Ady Társaság programját nem kaptam meg, pedig nagyon érdekel, hogy min dolgozol. Fentiek jóváhagyását várva

szeretettel köszönt
Sárközi György

19.

Sárközi Györgynek

1937. I. 15.

Kedves Barátom, tegnap írt Áprily. Nagyon meglepte a *Búcsú a Mestertől*-versem Kalevala-dokumentuma, túl a vers esztétikai „vonatkozásain”. A Pr[otestáns.] Szemle inkább csak a cikkek alján jelentet meg verseket s ezért nagy adag neki a fenti vers. [Áprily írja: — J. I.], „A Kalevala-kinyilatkoztatás azért volt számomra élmény, mert tavalyi északi utam alkalmából (még előtte, itthon) ugyanennek a revelációnak az erejét éreztem magamban. Azóta szűk körömben itt az iskolában hirdetem, hogy itt az ideje, Bartók és Kodály és Tamási után, a Kalevala nagyszerű kincsét megtermékenyítő magyar kultur-kincset tenni. (A VI. a-ban a karácsony előtti dolgozat-témám ez volt: Az anyai szeretet csodája a K[alevala]-ban. Igen szépen dolgoztak Lemminkejnen anyjáról.) Az én látásom is fiatal még, jó másfélszázéves; azt hittem, egyedül állok vele. Szinte misztikus meglepetés volt az élmény erejével az Ön levelében találkoznom. . . .” — Így ír többek közt, amit csak azért közlök, hogy lásd: az a *Jegyzet* ott a vers alján ma aktuális s a vers így három részben és a jegyzettel együttvéve: bizonyos fokig egy Kalevala-tanulmány előszobája, túl egyéb megállapításain. A debreceni felolvasásomat különben febr.-ig elküldöm Áprilynak, aki kéri; de ugyanezt a témát feldolgozom máskülönbben is, esetleg rövidebben a Válasznak. Ezért légy szíves fontolóra venni leveled ama kitételét: „Azonban eredeti alakjában, pótlékok és jegyzet nélkül.” Nem értem világosan a „pótlékok”-kifejezést, — de az az érzésem, hogy Te az I. részre gondolsz csupán. Juhász Géza szerint is a három rész inkább ad egyensúlyt, pláne az expialó III. rész: ⁴⁶ „a szó fölött van a varázs!” . . . De nem

⁴⁴ Válasz. 1937. 73–74. o.

⁴⁵ A Válaszban nem jelent meg. Ld. Szabadság 1937. jan. 17. és Tiszántúl 1941. máj 11.

⁴⁶ A Búcsú a Mestertől c. vers itt említett III. része nem azonos a későbbi 3. résszel. Az 1937. I. 15-i levélben említett versrészlet Gulyás Klára szerint elveszett.

Az OszK Kézirattárában, Gulyás Pál levelezésének mellékleteként az Utolsó szó c. vers két gépiratos másolatában a következő javítások és szövegváltozatok találhatók:

1. Utolsó szó (töredék)

17. sor	Úgy fénylettél köztünk <szabályos>	talányos
	tüzedben mint egy <Patika>	Alchimista
	benned csillogott a költészet	
	tégelye <a skolsztrika>	és a vénnyek titka
	stb. stb.	

beszélék a világot se „haza”, csupán szempontjaimat közlöm. *Vedd fontolóra az egész vers-ügyet az utolsó pillanattig habozz, közlöd-e.* Sértődés részéről eleve kizárva. Esményképem: egyéni túl a személy s ezen túl a személytelenség. Csak annyiban akarok élni, amennyiben a kollektivitás fedez. Ezt vedd zsinórmértékül jelentkezéscímnel és sújts te taglóval, ha primadonnáskodnék. Megérdemlem akkor. Igaz szeretettel:

Gulyás Pál

Ugy találtuk jónak, hogy az az „alkimista . . . vények titka” — javítás megfelelőbb a „patika-skolasztika” helyett.

20.

Sárközi Györgynek

Db. 1937. I. 22.

Kedves Barátom, leveled értelmében közölni hát csak az I. részt. [Búcsú a Mestertől. — J. I.] A másik kettő majd megjelenik egyszer, — ha az idő igazolja.

(Rád biznám, jelezned-e jegyzetben, csillag alatt, — ez már nem amolyan Kalevala-jegyzet — hogy t[ulajdon]képpen három részből áll a költemény s a két utolsó a szerkesztő kifejezett szándékára maradt el. De mintha ez kis-sé különös volna? Attól függ, *hog*y definiáljuk a szerkesztést. Tégy belátásod szerint.)

A Kalevala-tanulmányt megpróbálom, hiszen minden szempontot nem tudtam a Pr[otestáns] Sz[emlé]-be⁴⁷ beleszűfolni.

Igaz szeretettel köszönt:

Gulyás Pál

49. sor Ki tett a kónél Niobébbá?
Lelked egy országot sírat?
Vagy már ott reszket két kezében
a végzetes nagy távirat?
megbántott talán egy tekintet,
egy esztelen fogalmazás?
Tépd ki tövestül a fogalmat,
a szó fölött van a varázs!

[1936.] (nov. 26.)

Jegyzet. Ezzel a verssel a magyar irodalomnak egy lezárt fényes korszakától veszek búcsút, egyúttal búcsúztatom benne régebbi útkereséseimet. A költészet mindig útkeresés, de néha felbukkanhatnak váratlan, sorsdöntő ösvények. A Dante-átültetés után a Kalevala-átültetésben, mely szinte a magyar folklór nyelvi arzenálja, ilyen sorsdöntő, messzire vezető ösvényt látok. A Kalevala fényében keletkezett ez a vers, mely csak gyenge felkiáltójel az újév kapujában: a magyar irodalomnak (az irodalmi közvéleménynek) végre adoptálnia kell a Kalevalát, a Természetnek ezt a „Minden titkok versei”-t, s végre igazságot kell szolgáltatnia az elhanyagolt finn léleknek és az elhanyagolt Vikár Bélának.

G. P.

2. *Utolsó szó* (Dátum nélküli, teljes gépiratos másolat, a Töredéknél későbbi variáció. Az ottlevő javításokat már hozza s a vers végét, a „végzetes nagy távirat”-ot megváltoztatja.)

49. sor Ki tett a kónél Niobébbá?
(S kitől futsz, mint egy bujdosó Kain?
Látod, engem kerget a puszta!
S a porban úsznak látomásaim. . .
S ki tette, hogy egy börtönrácsan át
keresztül nyúl ki két karom
s a porban úszik látomásom?)
S ki tette, hogy mint egy kivert Kain
futok üres szívvvel, kerget a puszta
s a porban úsznak látomásaim.

⁴⁷ A Protestáns Szemle nem közölte a tanulmányt terjedelme miatt.

Bár feljogosítottalak a két utolsó rész elhagyására, kérlek, vedd még egyszer fontolóra a három rész, vagy esetleg az I+III, — tehát a II. maradhatna el legkönnyebben, — erre is feljogosítlak — összefüggését. A *Jegyzet* elhagyása valóban nem lenne annyira organikus sérelem. A multkor már jeleztem, most még egyszer ideírom — ép az *expialás* hangsúlyozására — az utólagos javítást (a kéziraton különben látható.)

Úgy fénylettel köztünk talányos
tüzedben, mint egy Alkimista:
benned csillogott a költészet
tégelye és a vények titka.

Mindenesetre éles, de a Patika-skolasztika-megoldással szemben expialás. S a Mester: *jelkép*. Az a zord öröm az irodalomban, hogy egymást *jelképnek* vehetjük. Itt kezdődik az irodalom etikája. (Más a — *céltábla!*)

21.

Gulyás Pálnak

[Postabélyegző kelte: 1937.] II/6.

Kedves Barátom,

nem tettem meg az ajánlott szerkesztői megjegyzést, — de a végzet megbüntetett: véletlenül ott maradt a Babits-vers előtt, hogy I. Így legalább sejten lehet, hogy a versnek folytatása is van, amit a szerkesztői zsarnokság hagyott el.

Különben én nem a Patikát találtam kegyetlennek, hanem a „tétován hebegő deákat” s kivált, „a végzetes nagy távirat”-ot, amely azt hiszem, csakugyan ott van már B[abits] M[juhály] kezében.

Nagy érdeklődéssel várom Kalevala-tanulmányodat. Kérlek, emlékeztess Gézát is az Illyés: Petőfi-kritikára.

Sok szeretettel üdvözlő

Sárközi György

22.

Sárközi Györgynek

Postabélyegző kelte: 1937. II. ?

Kedves Barátom, — köszönöm hogy értesítéssel a *Búcsú a M[ester]-től* I.-e ottmaradásának kulisszatitkáról. Azt hittük, nem véletlen volt. Érdekes, a fenti versben azt a kifejezést: „tétován hebegsz, mint egy diák...” — én stilisztikai fogásként vettem be, hiszen alatta ott a kontraszt: „...te, akiben forgatta küllőit az Egység.” Ilyen körülmények közt nem szégyen dadogni, sőt: a nagyság jele. (L. Vergiliusz „darabosságát”!) A „végzetes nagy távirat”-nál valahogy M[agyar]ország sorsára gondoltam, az ultima ratio-ra. Te Babits-sorsra magyaráztad... Így válnak a versek sokértelműekké alig egy hónapon belül — a sors akaratából és játékából... A Kalevala-tanulmány első ívét alig néhány napja adtam fel Áprily részére, még a befejezés nincs meg, most próbálgatom. (A febr. 1-i felolvasásomat t. i. a második felében átdolgoztam, ott az igény és „akusztika” mást kívánt.) Kissé zavarban vagyok, el tudok-e készülni febr. 15-ig a Válasz számára is. Influenza kerülget és a sok éjszakai fentlétel most kezd visszhangra találni törékeny testemben. De megpróbálom. — *Az Országúti* esküvőt már régóta beküldtem a Szabadságnak, azzal, hogy a karácsonyi számban hozzák le. Nem jött. Azt hittem, nincs szükség ott rá. (Lendvai István jelent meg helyette...) Ezért adtam oda a Válasznak. Közben a Szabadság lehozta.⁴⁸

⁴⁸ Szabadság. 1937. jan. 17.

Én azt hiszem, nem lenne túlságos baj, ha azért közölnéd a Válaszban is, — ha t. i. egy ciklus keretén belül lehetőséges lenne egyszer. (Esti trombita — Bontó fagy — Országúti esküvő — Személytelenül — Szemed sötétje stb.) Az aláhúzott versek itt vannak a szekrényemben, ha kell, elküldöm. — A *Víg Magyar Parnasszus*-t mikor közölnéd? A legutóbb küldött vers alcíme: legjobb, ha elmarad, tehát: *Utolsó csata*.⁴⁹ De ha Neked beválik a lap aljára irt kombináció, írd oda. Mégis legjobb lenne így: *Utolsó csata*. (R[adnóti] M[iklós] verskötetére.) T. i. Radnótinak a verssel köszöntem meg kötete dedikációs elküldését. Vagy: *Utolsó csata*. (Egy új verskötetre, kritika helyett.) [Szé]lgyezet:] Utolsó csata (Kritika helyett.) — Válassz! — A magyar irodalomról kezd kialakulni egy olyan felfogásom, amely a konzervatív — és „modern”-ekétől egyaránt elüt. Kalevala, Homérosz, Dante, Faust, Madách, Csokonai, Edda. . . Egy tanulmány-ciklusban fog kikristályosodni ez a felfogás-különbség, — milyen jó volna, ha egy kiadó ilyen esszé-ciklusra megbízást adna s egy-két évig esetleg ezen dolgozhatnám, lassan, addig, amíg meg nem érik a mű⁵⁰ . . . Keresztury D[ezső] Bűn-kritikája több helyen feltűnően hasonlít az enyémhez: a *tétovázás* ecsetelése, a két alak egymás felé közeledése, ill. dr. Horváth Endre közeledésének *súlyos légköre*. . . Arra vagyok kíváncsi, olvasta-e előzőleg a Kecsk[eméti] Hirlapot? (Persze, a többi rész eltér, — de a centrum. . .) Tudakold meg, — én az egyezést t. i. nem tudom véletlennek, — de lehet a véletlen játéka is.⁵¹ — *Dóczy Jenőnek* nemrég olvastam az Uj Magyarországban egy cikkét: *Kritikus szemmel* (febr. 7.) Kedvem lenne parodizálni, — érdekel a benne rejlő komikum. Lehet, megírom a Válasznak, — egy nyitandó aristophanesi rovatba, a *Víg magyar Parnasszusba*. — Engedelmet, hogy szemedet e mikroszkopikus levéllel úgy igénybevettem.

Szeretettel üdvözöl:

Gulyás Pál

23.

Sárközi Györgynek

1937. febr. 17.

Kedves Barátom,

itt küldöm a Kalevala-tanulmányt, a Protestáns Szemle útján. A Szemlének rövidebbet fogok írni majd egyszer, ha újabb eredményeket foglalok össze. Ott ilyen terjedelemben nem közölhetnek. Nagyon kérlek, amennyiben közölnöd, lehetőleg egyszerre hozd le és 100 példány különlenyomatot adj nekem. Esetleg Válasz-Könyvtár lehetne rányomva a fedelére, — azt hiszem, nem lenne eltérő a tartalma és célkitűzése a Válasz célkitűzéseitől.

Értesítéseted várva vagyok szíves üdvözzel híved:

Gulyás Pál

Út a Kalevalához

A tanulmány dedikációja:

(a finn-magyar viszony jelzésére)

----->

Prof. Kaarle Krohnnak, Helsinki.

Vikár Bélának, Budapest.

(Előszőr N[émeth] L[ászló]-ra gondoltam, de a versdedikáció után mégse tartottam szükségesnek.)

⁴⁹ Utolsó csata. Kritika helyett. = Válasz, 1937. 561. o. Víg magyar Parnasszus [8.]

⁵⁰ Tanulmánytervének nagy részét realizálta is: Homerosz 1936-ban, Út a Kalevalához, Dante kapujában, Madách, Csokonai, Edda stb. Tanulmánykötete kiadásra vár.

⁵¹ Keresztury Dezső csak később olvasta Gulyás kritikáját. — J. I.

Kedves Barátom,

a hónap közepe óta izgatottan várom Kalevala-tanulmányodat. A márciusi szám élén akartam közölni, aztán, hogy csak nem jött, a szám végére tartogattam 8 oldal helyet. Szombat este, az Ady-Társaság estéjén⁵² nagyon vártalak, ezuttal nemcsak a tanulmányért, nemcsak mint szerkesztő, hanem mint barát is — sajnálatos hallottam, hogyt beteg vagy. A nyomdának azt ígértem, — szombati találkozásunkban bízva, — hogy legkésőbb hétfő reggel ott lesz a tanulmány. A lapot közben végig megtördelték, de az utolsó ívet még kedden se adtam vissza, várva a még reménytelen lehetőségeket. A cikk csak nem jött. Kedd délelőtt Tóth László türelmetlenül megjelent Pesten és elvitte a lap végét. (Most nyomják, míg e sorokat írom.) A cikk lemaradt s mindezek után tegnap késő este beállít Jékely Zsoli s hozza a cikket. Be se jött, mert már fekdtem (előző éjszaka a hajnali órákig vitakoztunk és viaskodtunk a magyar élet égető kérdéseiről egy frissen bukott miniszter és a Válasz vezérkara — és különös, ma este egy estélyre kell mennem, melyet Maila Talvio finn író nő tiszteletére rendeznek.) Egyszóval, Zsoli beküldi a nagy paksamétát, és kidörzsölöm szememből az álmat s még azon éjjel végigolvasom pompás tanulmányodat. Kavargó gondolatokkal, nehezen aludtam el.

Ma aztán következnek a szerkesztő száraz gondjai. A (. . .) tanulmány már csak áprilisban jöhet — ez még nem baj. Sokkal nagyobb baj váratlan terjedelme. Nyolc oldalra már nem is gondolok, — de a mű nem is 16 oldal, hanem 30. Egy Válasz-szám fele. (Németh Lacinak egy 20 oldalas tanulmányát nemrég cseréltem ki rövidebbre.) Természeténél fogva folytatásokban nem közölhető, vissza semmi szín alatt nem adom, hiszen a Válasz azért van, hogy ilyen szemléletű tanulmányokat közöljön.

Megoldást kell keresni, s ez önként kínálkozik. A VI. részt, a Kalevala-tervet már olvasás közben — terjedelem kérdéstől függetlenül — kissé indokolatlannak találtam. Az esszé eszméket, gondolatokat ábrázol, a tiéd még a Kalevala hangulatát is teljes mértékben érzékelteti — de nem lehet célja egy mű tartalmának — ha mégoly színes — elmondása. Ezt a részt vagy elhagynám, vagy más megoldásban komprimáltan adnám, részletezés nélkül a vonalak összefüggését követve. Ez javára válna a tanulmánynak s javára a szerkesztőnek, hiszen e rész magában 13 oldal.

Kérlek, hogy erre nézve adj választ, és pedig hamarosan, mert a tanulmányt mielőbb szeretném végleges formában szedésbe adni, hogy magad korrigálhasd.

Remélem, már nem vagy beteg, — nagyon szép munkát végeztél, de kissé kiméld is magad. Bocsánat a hosszú és csunyán irt levélért — ekkora levelet még életemben nem írtam.

Szeretettel üdvözöl

Sárközi György

25.

Sárközi Györgynek

1937. febr. 24.

Kedves Barátom, Áprilynek azt írtam többek közt, hogy a magyar irodalom szinte száz éves mulasztását akartam azzal a tanulmánnyal pótolni. Amint látod, nem pusztán a Kalevaláról van ott szó, hanem ezen át a magyar irodalomról is. (Ugyanúgy a Homérosz-, Dante-, Edda és más készülő tanulmányaim.) Ezért bocsásd meg a terjedelmet. Azelőtt — N[émeth] Lászlóval való együttműködésem idején — kezdtem hirhedtté és komikussá válni „tömbszilárd”-ságom miatt. Erre a lapok rendkívül zárt terjedelme kényszerített: kicsi volt a tér, sok volt

⁵² Az Ady Társaság Budapesten. [1937. II. 20.] = Debreczeni Újság. 1937. febr. 24.

a mondóka. . . *Nagyon kérlek, jelöld meg piros ceruzával a szerinted kihagyandó részeket, — készséggel elfogadom, ha én is törlendőnek találom, — nem csinálok önérzeti kérdést a dologból, hiszen az *Eszme* fölöttünk lebeg! Mégegyszer nézd át tehát figyelmesen a tanulmányt és írd meg, hol hagynál ki s összesen mennyi oldalt. Viszont ne légy Prokrusztiszem. . . de erre nem is kell kérjelek, lehetetlen, hiszen mindketten tudjuk: az agyonrövidítés époly rossz, mint az agyonnyújtás. A *Kalevala-terv* végigvezette az olvasót a „rejtelmes” és hírhedt Kalevalán, adtam beosztást, áttekintést, — igaz, az egyes részek oldalszám-viszonya nem arányos, de elvégre nem lehet közönséges osztást végezni e téren. . . Add fel tehát postafordultával a „Kalevala-paksamétát” — s én azonnal keresztül-kasul nyesem, ahol csak lehetséges. (De még egyszer feléd kiáltok: a téma irodalomtörténeti fontossága megérdemli, hogy ne fullasszuk a kérdést néhány oldal spórolás kedvéért egy alkalmi és holnap már feledésbe hulló cikk keretébe. „Pedagógiai látványosságra” törekedtem, — s a Kalevalát vagy tizenöt-ször átnéztem a cikk írásakor. . .)*

Egy másik kérdés: *Bontó fagy* c. versem M. F.-nek ajánlását légy sz[íves] törölni. (Az illető,⁵³ aki hivatalfőnök az államnál, megjedte egyik strófának kissé pacifista célzata miatt. . .) Írd meg egyúttal, a következő ciklusom, amelyben a fenti vers van, mikor jön, hogy néhányall pótoljam. (De meg ne ijedj az „inváziótól”: azóta alig írtam verset. Ha tanulmányal foglalkozom, hónapokra megakad versképességem. Más természetű agymunka a tanulmány s én szeretek bármit egész tudóval végezni, — *egész aggyal*, hogy a metafora ki ne zökkenjen a vágányból. . .)

Szeretettel üdvözöl:

Gulyás Pál

A Pestre menés akadályát egyszer majd versbe foglalom. Sajnálom, hogy nem lehettem ott. Ha tudtam volna előre, Sz. Kowách Ernőt megkértem volna, egy ciklusomat, amely kifejezi valamennyire a strukturámat, olvassa fel.

[Széjgyezet. 1. o.:] Érdeklődd meg, Kaarle Krohn él-e még? V[ala]ki olyasfélét mondott, hogy talán meghalt. Ha csak a *kiadvány*-tervet rövidítenéd, a többit ne küldd.

[Széjgyezet. 2. o.:] A Kalevala-tanulmányom sokat idéz? De gondolj arra, az egész éposz 22.795 sor s mily sok rossz anthológia van! Ez pedig egy gyűszűnyi — anthológia is!

I—V: első közlemény, — V—VII: második közlemény.

Igy is jöhetne.

26.

Gulyás Pálnak

Bp. 1937. II. 27.

Kedves Barátom,

világért sem akarom összenyirbálni a tanulmányodat⁵⁴ — egy részt kívánnék csak mellőzni, a VI-at. A tanulmány-részt fontosnak és csorbíthatatlannak tartom — a tartalmi kivonatot nem. Az se lehet a Válasz célja, hogy antológiát adjon a Kalevalából. Ez könyv-feladat. Te persze csak a magad művét nézed, én az egész lap-számot képelem el s parcellázom fel különböző szerzők, témák és érdeklődési körök számára. Már pedig a Válasz terjedelme korlátolt s a rendelkezésre álló területből Neked — elismerve műved fontosságát — egész nagybirtokot juttatok.

Tehát: az első öt fejezetből — egy-két mellékmondat kivételével — semmit sem hagyok ki, ugyszintén a hetedikből sem. Ezeket a részeket vissza se küldöm. A hatodik fejezetnek csak első négy oldalát tartanám meg. Elküldöm tehát a 15—27 lapokat, jelölve a kihagyandókat. Igazad van abban, hogy néhány oldal kedvéért nem

⁵³ Mónus Ferenc postaigazgató. Az ajánlást nem törölték.

⁵⁴ Út a Kalevalához. = Válasz, 1937. 195—219. o.

érdemes megnyomoritani egy tanulmányt. Itt azonban egy önálló részből van szó, amelynek terjedelme megfelel egy másik tanulmánynak, amit ugyanabban a Válasz-számban közölhetek.

Krohnról érdeklődni fogok, — jobb szeretném azonban, ha az ajánlás elmaradna. Ha egy-egy vers tartalmi értéskéhez szükséges az ajánlás, rendben van, de kivált élő kortársaknak szóló ajánlásokat (Vikár) mindig törölök. A Bontó fagy ajánlását törölni fogom kívánságod szerint. A versek (az Országúti esküvő kivételével) egy szám kihagyásával a júniusi számban jönnek. Nagyon örülök, hogy újabb invázióval törsz rám.

Végül kérek még egyszer, hidd el, hogy tanulmányod az általam ajánlott alakban a leghatásosabb, „leglátványosabb” s szó sincs arról, hogy ?átsiklanának ? egy 20 oldalas tanulmány felett. Túlterhelni azonban az olvasót nem jó,

Szeretettel és barátsággal

Sárközi György

27.

Sárközi Györgynek

Debrecen, 1937. márc. 3.

Kedves Barátom,

kb. a felét (sőt többet) kihíztam a Kalevala-tervnek, de ezenkívül a megmaradt részt átcsoportosítottam: két részre osztottam, hogy egyik a másikat ne terhelje, hanem inkább világosítsa, fokozza. Azt hiszem mostmár áttekinthetőbb a tanulmány s tartalmi kivonat vádja sem érhet. Valami tartalmi bázis azonban elkerülhetetlen, különben érthetetlen esztétikai vénnycé finomul az esszé, igazán csak szaktudósok számára. A VII. részt azért tartom fontosnak, mert beosztást ad, a nagy munkát átjárhatóbbá teszi, a tanulmány didaktikai szempontja itt lép tetőpontra. — Nagyon kérek, légy sz[íves] 50 vagy 100 különlenyomatot kieszközölni a részemre. Esetleg Válasz-könyvtár is tehetne a jelzése. — Rád biz(ó)nám.

Nemrég itt járt Cs. Szabó. A rádió számára is átírom a Kalevala-tanulmányt, nemsokára versekkel szerepelek a rádióban, azonkívül a Nouvelle Revue de Hongrie számára is összefoglalom Kalevala-szemponjtajmat, tekintettel a finn-magyar kulturkapcsolatokra. (Ez utóbbi még terv.)

Itt küldöm a júniusi számba a verspótlást. Így mostmár a Választ szeptemberig elláttam „elemőzsiával”. . . : ápr.: Kalevala, — jún.: Bontó fagy és társai, — aug.: Víg magyar Parnasszus.

Egy újabb könyvkiadó-ötlet: adass ki egy Kalevala-antoló(í)giát. Bevezetéképen a tanulmányom jönne, én állítanám össze a szemelvényeket. A Gallen színes illusztrációit mellékelném. Mily szép lenne és mily hasznos!

Egyébként — megvagyok köhécselve, csak 100—200 P-m hiányzik, ennyi nagyot rántana rajtam. Tavalyi írói jövedelmem: 13 P, szerencse, hogy a rádió révén kaptam még 35-öt. Talán ez az év többet fog hozni. Nem üzlet nekem az irodalom, de az írógépetem ideálért nem javítják meg. . . Ha az Ath(a)enaeum egy-két kiadványát meg tudnád t[isztelet] p[éldányként] küldeni, nagyon hálás lennék. Olyat, amelynél nem (meg) kell megalkudni, mert erre nem vagyok képes. Javíthatatlan vagyok : ez lesz a vesztém.

Igaz szeretettel:

Gulyás Pál

Gulyás Pálnak

Bp. 1937. III. 5.

Kedves Barátom,

éppen meg akartalak sürgetni, mikor küldeményedet hozta a posta. Köszönöm a munkádat⁵⁵ – így már jó s azt hiszem, jobb. Máris küldöm szedésre – száz különlenyomatot is rendelek. A szép verseket is köszönöm – csakugyan el vagyok látva bőven, örülök, hogy ilyen anyaggal. Baj, hogy a Válasznak még mindig nem jut pénze honoráriumra s azt hiszem, nem is fog jutni. Csüggesztő dolog pénz nélkül dolgozni s látni az anyagi javulás reménytelenségét.

A Kalevala-anthologia az Athenaeum számára nem „üzlet”. Szegény Vikár Béla sem tudja eladni a teljes művet – utoljára én vettem egy példányt, éppen a Te tanulmányodon föllekesülve.

Néhány Ath(enaem)-kiadványt, amelynek kiadásánál magamnak sem kellett megalkudnom, egyidejűleg küldök s jó egészséget kívánok.

Szerető barátsággal

Sárközi György

29.

Sárközi Györgynek

1937. III. 17.

Kedves Barátom, – köszönöm a küldött könyveket. Ugye, nem kell róluk írnom a Válaszban, csak tájékozódás (v. csemege) gyanánt adtad? Ma este tettem postára a Kalevala-korrektúrát. Lehet, hogy az Új Írók 14. köteteként (füzeteként) különlenyomat jelenik meg belőle 1000 példányban⁵⁶, Gézáék most döntenek a formátumról. (Az én 100 példányomat ez nem érinti.) – A korrigálásnál észrevettem, hogy egy-két sort kihagytál. Több változtatásodat helyeslem. De pl. Szász Károlyról írván, hogy őkelme kurtán-furcsán elbánt Lönnrotékkal, ehhez hozzákapcsoltam Babits Kalevala-vacuumát, – ez a kettő egymást kiegészíti. Ta az egyenlet második tagját lehúztad. Engedd meg, hogy az én szempontom érvényesüljön, – én sokáig kotlottam ezen; meggondoltam, amit írtam. Egyébként e néhány sorral szemben oldalakat elhagytam a Te ösztönzésedre, tehát makacsságban nem marasztalhat el az irodalmi esküdtscék. . . *

A multkori levelem végső pekuniáris kizengését remélem nem vetted célzásnak. A Választól ab ovo semmi anyagot nem vártam. De a Kalevala-anthologia fáj. . . Bár belenyugszom. „Elmúlik a világ formája. . .”

Igaz szeretettel

Gulyás Pál

[Szé]ljegyzet:]* „Én is vágytam a Dunához”⁵⁷ versben módosítás. Első sor után tehát 2. sor: a viz induló dalához
| | | s egy s itt: szállt belőlem s a homok

[Lapalji jegyzet:] Féja Viharsarokját nem küldenéd, akár kritikai igény nélkül is?

⁵⁵ Út a Kalevalához

⁵⁶ Út a Kalevalához. Debrecen, 1937, Ady-Társ. 27 o. (Új Írók 13. sz.) (Klny. Válasz 1937. ápr.)

⁵⁷ Válasz. 1937. 370. o.

Gulyás Pálnak

[Postabélyegző kelte: 1937.] III/19.

Kedves Barátom,

a küldött könyveket s a ma küldöt Féját tekintsd baráti ajándéknak — nem kritikai célból küldtem. — A Babits-megrovást⁵⁸ azért töröltem, mert az ő európai irodalomtörténete nem kívánt rendszeres mű lenni, hanem inkább olvasmányainak története volt. De ha visszaállítottad, úgy is jó — én már nem látom a számot, mert holnap két hétre elutazom. Nagyon le vagyok romolva — többet dolgoztam, mint amennyit egy vézna ember elbir. Egy kicsit magamhoz kell térnem, hogy újra legyen mit leadnom.

Igaz szeretettel üdvözöl

Sárközi György

Gulyás Pálnak

1937. IV. 23.

Kedves Barátom,

a fiu⁵⁹ érdekében, akit hozzám utasítottál, minden követ megmozgattam, talán eredménye lesz.

Kalevala-tanulmányodat nagy érdeklődés és elismerés fogadta. Hallom, hogy külön füzet készül belőle.

A Válasz májustól nem az én nevem alatt jelenik meg, hanem egy szerkesztő-bizottság áll a lap élén a következő tagokkal:

Erdélyi József, Féja Géza, Fodor József, Gulyás Pál, Illyés Gyula, Kerék Mihály, Kodolányi János, Kovács Imre, Németh Imre, Németh László, Sárközi György, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Veres Péter, Zilahy Lajos.

Kérlek, fogadd el a Neked szánt és Téged megillető helyet és erről légy szíves sürgősen értesíteni.

Természetesen ez a szerep semmilyen kötelezettséggel, vagy felelősséggel nem jár, mert belül mint felelős szerkesztő tovább is én vagyok feltüntetve.

Igaz barátsággal

Sárközi György

Sárközi Györgynek

1937. IV. 24.

Kedves Barátom, — elsősorban is boldog névnapokat! Éltessen Isten a Válasz és a magyar irodalom javára!

Nagyon köszönöm, hogy Borbély Sándor ügyében szót emeltél. Remélem, nem él vissza a bizalmunkkal. Évek óta figyelem a sorsát. Légy meggyőződve, nem csesztem Rád az — iparostanonciskolát. . .

A szerkesztő(i) bizottság-elve helyes. Kollektívebb a hangsúly, viszont a Te bevált képességed érintetlen

⁵⁸ Űt a Kalevalához c. tanulmány.

⁵⁹ Borbély Sándor, feltehetőleg Gulyás Pál tanítványa.

marad. Szeretném, ha *Juhász Gézát* nem felejteneék ki, ő annyit tett a *vidéken* a magasabb irodalmi kultusz érdekében, hogy sajnálnám kihagyni. Dolgozik, — gratis, gratis. . . Az ő belegevezését már e helyt tolmácsolom, ha odafüggesztitek *oda méltó* nevét! (Az induló Választ is *rögtön* teljes erővel támogatta!)

Én is *vágytam a Dunához* c. versemet kijavítottad a multkori levelem szerint? Tehát így hangzik a javított strófa eleje:

Én is vágytam a Dunához,
a viz induló dalához stb.

S a vége felé:

Minden érintésre új hang
szállt belőle s a homok
fölött hárfát építettem, stb.
(tehát a s közbeiktatódik!)

Nem tudom, Tóthék miért nem küldik már a különlenyomatot, ill. az Uj Irók 13. számát (így jelenik meg a Kalevala-cikk.) A legújabb Válaszban esetleg hirdetni is lehetne a borítékon: G[ulyás] P[ál]: Út a Kalevalához. (Uj Irók 13. sz.) 50 f. (A Válasz kiadóhivatala útján kapható.)

[Széjjegyzet:] „Az égigérő fa” c. Juhász [Géza] — Szabó E[mil]⁶⁰ gyermekoperát nagy sikerrel adták elő. Pedagógiai értéke van: a Bartók — Kodály zenét propagálja. Irti kellene róla a Válaszba.

33.

Gulyás Pálnak

1937. IV. 27.

Kedves Barátom,

Köszönöm a jókívánásokat és azt, hogy a szerkesztőbizottságban helyedet elfoglaltad. A vers-változtatásokat már megtettem. A hirdetés megjelenik.

Juhász Gézával nagy zavarba hoztál. Természetesen gondoltam rá, a szerk[esz]tő biz[ottság] összeállításánál — érdemeit jól ismerem, személyileg pedig a legtisztább emberek egyikének hiszem és őszintén szeretem. Nem is erről van szó. A bizottság már így is túl számos, és nagyon sok fontolgtatás eredménye, sok érdek és érdem összeegyeztetése. A debreceni csoportot Neked kell képviselned, aki a Válasz egyik első szerkesztője voltál. A többiek is képviselnek valamit, alig egy-kettő önmagát. Ha tovább növelem a bizottságot, újabb igények nyílnak meg s a túlnagy számú bizottság nevetségessé válik. A névsor kifelé szól különben is — befelé nincs különbség a munkatársak között. Mindenkit érdeme szerinti becsülés illet és Juhász Gézát első sorban becsülöm én is és mások is. Azt hiszem, ő sokban hasonlít hozzám — nem lát mellőzést a névsor összeállításában s nem bántódik meg, ahogy én is az ügy érdekében veszem le nevemet a lap éléről s olvadok bele egy diszesebb nevetek felölöző bizottságba. Csak a munkám marad a régi — s azt hiszem, Géza munkakedve és barátsága is a régi marad, ha nem is forogatom föl érte a nehezen megszerkesztett névsort.

Mindkettőtök iránt igaz barátsággal
Sárközi György

⁶⁰ A debreceni Városi Zeneiskola tanára, zeneszerző

Gulyás Pálnak

Bp. 1937. VI. 7.

Kedves Barátom,

két kéréssel fordulok Hozzád. Az egyik: engedd meg, hogy a Vig Magyar Parnasszust ne a júliusi – augusztusi számban, hanem a szeptemberiben közöljem. Szeretném a mostani duplászámában a fél éve és egy éve várakozó fiatal költők verseit leadni, hogy a versek ne nyomassák lelkiismeretemet és a költők ne átkozzanak. A másik: a debreceni előadás-sorozat folyamán tartott előadásaidból átengednél-e egyet-kettőt a Válasznak? Szükség volna néha a Kalevala-tanulmányhoz hasonló szellemű irodalmi tanulmányokra.⁶¹

Szeretettel üdvözöl

Sárközi György

35.

Sárközi Györgynek

Postabélyegző kelte: 1937. jun. 9.

Kedves Barátom, — természetesen szívesen várok szept.-ig a Vig m[agyar] P[arnasszus]-szal, — hadd jöjjenek a húszévesek! — Tanulmányaim? Sajnos, nincsenek még sajtó alá rendezve, — a Kalevala-tanulmányt is átdolgoztam az előadás után, a második felét. Sok minden érik bennem. A folklórral foglalkozom mind behatóbban. Most román balladákat fordítok Lükő G[ábor]⁶²-ral, akinek az ösztönzésére és segítségével sok mindent megismertem. De az anyagot rendeznem kell, — előszó, távlatok. . . s majd kész lesz egyszer. (Nem sablon-balladáról van szó, nem *műdarabokról*, *mélyrétegiek*.) — Az a baj, hogy 3–400 P adósság annyira rámfekszik, hogy szinte apatikussá tesz. Szegi P[ál]⁶³ már febr.-ra ígerte egy versciklusom leközlését, a P[esti] H[írlap]-ban, már két lapot írtam, sürgetve, eredmény=0. A rádióban jun. 6-ára volt kitűzve egy versciklusom, utolsó pillanatban elhalasztották, vele 35 P-t. Kislányomat be kell iratni az I. gimn.-ba: 37 P beiratási díj. . . Pedig még cigarettára se gyűjtök, csak Debrecen határán mozgok, a többi utazás: könyveken és élő úti beszámolókon át. . . De 5 embert tartok el. Egyszer a *Pengőhöz* írok egy tragikomikus ódát, — vázolva a szociális hátteret is. (Bpest, vidék, Európa. . .) Viszont megrendelésre sem bírok dolgozni, — a Kalevala-cikket a rádió számára még mindig nem írtam át. Néhány nagy világitó tanulmányban szeretném összefoglalni a magyar irodalomról való helyzetértéseimet: Kalevala, Homérosz, Dante, Csokonai és Debrecen, Magyar folklór stb. De persze idő kellene hozzá, kutatások, elmélyülés. . . Bárcsak Hozzád hasonló jóakarató és jóbelátású emberek kezébe lenne letéve az egész magyar könyvkiadás! De nézzünk szét a könyvnapon. . .

*Én is vágytam a Dunához. . . c. vers harmadik sorát szántsándékkal hagytad bent? Én t. i. törölttettem Veled, a jelenlegi 2-ik sor fejében! Juhász G[éza] szerint valószínű, hogy Te szerinted történt a benthagyás, nem technikai tévedés. Gondolkozz rajta, mert helyreigazítást akarok tenni: „a harmadik sor törlendő.” [Lapalji betoldás:] (Úgy érzem, így a harmadik sor sleppessé teszi a verset, — „ehhez a zúgó tanyához” rávágása kissé *rátelénkedik* a hangulatra. . . De lehet ellenérv is. . .)*

Szeretettel köszönt

Gulyás Pál

⁶¹ 1937-ben Út a Kalevalához c. tanulmányán kívül más nem jelent meg a Válaszban. 1938-ban csak verseket publikált.

⁶² Lükő Gábor műzeológus, Gulyás Pál sógora, a román folklór kiváló ismerője.

⁶³ Szegi Pál kritikus, újságíró (Nyugat, Szép Szó, Válasz).

Bp. 1937. jun. 15.

Kedves Barátom,

bocsáss meg a késlekedő válaszáért: mostanában fejeztem be Dózsa-drámámat⁶⁴ s a javítgatások nem csak az időmet, hanem a gondolataimat is teljesen lefoglalták. Talán kevésbé szétszakítva élek, ha munkától, szerkesztéstől, s vállalt terhek tömegétől szabad vagyok, nagyot alkothatok, de én egyelőre így is meg vagyok (. . .) elégedve nagyjából a darabbal — hogy a Nemzeti Színház mit szól hozzá, azt csak a hónap végén tudom meg.

A tanulmányokra tovább is várok, azokra a Válasznak szüksége van — ami pedig az Én is vágytam a Dunához harmadik sorát illeti, középen az igazság. Én úgy értettem utasításodat, hogy egy sort toldjak be, nem pedig, hogy cseréljek ki: így a bennhagyás se nem technikai hiba, se nem megfontolás eredménye. De ha megfontoltam volna is, így lett volna jó, mert a sorok egymásutánja, a kép kifejlése így jó: nekem természetesnek tűnt föl s nem is gondoltam tévedésre. (A Dunához. . . felsorba zengést önt a következő sor: a víz induló dalához, de maga a Duna „zugó tanya” kell legyen, hogy „ezüstlevelű nyárfás barlang” lehessen.) Én így ítélem helyesnek, de ha nem osztod a nézetemet, akkor sem ajánlok helyreigazítást, mert azt a folyóiratolvasó úgy sem veszi figyelembe — ráérsz javítani, majd a Kötet végleges szövegében.

Schöpflin könyvéről⁶⁵ — amelyet Juhásznak ígértem — senki nem ír. Rossz könyvekről nem írunk: ez is ítélet. Irodalompolitikai csetepatéba, klikkharokba viszont a Válasz nem bocsátkozhatik — átfogóbb, nagyobb harcot vivunk hasábjain.

Ha a nagy, nemzetátformáló feladat valaha meg lesz oldva, ezek a kis kérdések maguktól elintéződnek.

Szeretettel és barátsággal

Sárközi György

Sárközi Györgynek

1937. VII. 2.

Kedves Barátom, — Debrecentől 13 Km-re, Hadház-Ny[íregy]háza irányában, van egy kis homokbuckás terület: Bocskaykert. Ez az én Rivierám.⁶⁶ Debrecen és Bocskaykert közt — biciklin és vasúton — bukdácsol nyári életem. Most pl. biciklin vánszorgok ki, az országút jó másodrangú. Utazási előkészületeim közepette, hevenyészve, megköszönöm az Erdei F[erenc] — Veres P[éter] — féle küldeményeket. Jól esett, hogy Debrecenen kívül va[la]ki rám gondolt és számba vett hogy lélegzem. Ha a Víg M[agyar] P[arnasszus]-t leközlöd szept.-re, légy sz[íves] a korrektúrárt ide is elirányítani, esetleg a kéziratot, amelyet Általad megjelölt időre Kecskemétre elküldenék. Esetleg némelyik helyen módosítanék, — még egyszer áttekinteném a ciklust. (Egy elő- és utóverssel *esetleg* megtoldva és az irodalmi, építő és romboló tendenciát kiemelve.)

Jó nyaralást — ha van szabadságod rá —, s jó egészséget!

Szeretettel köszönt:

Gulyás Pál

⁶⁴ Sárközi György: Dózsa. Történelmi dráma. Bp. [1939.] Kelet Népe. 56. o.

⁶⁵ Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. sz.-ban. Bp. 1937. Nyugat-Grill. Hungária ny. 312. o. (Nyugat könyvek.)

⁶⁶ Gulyás Pálnak Bocskaykertben 800 négyszögöl szőlője volt.

Gulyás Pálnak

Kedves Barátom,

1937. VII. 3.

a verseid már a nyomdában vannak — kihagyni semmit sem szándékozom az említetteken kívül. Azt is tisztára művészi szempontokból szeretném elhagyni — s nem a tendenciája miatt. Magamra meg különösen nem gondoltam — hiszen én már alig számítok a lantverők közé.

Vészi-bírálatodra várok, a könyv Neked való.

Ölel:
Sárközi György

Sárközi Györgynek

1937. VII. 27.

Kedves Barátom,

itt irok állva Juhász G[éza]-nál, kint a kertben társaság, szalonnasütés lángjánál. Sietek a postára, elnézést a hevenyészett írásért.

Géza is átnézte a ciklust, mostmár Te légy a 2. sz. közönség és 1. sz. ítélő bíró.

A leházásokat részben Géza javasolta, részben én is beláttam, ill. előre éreztem a jogosultságukat, csak meggyőződést akartam szerezni. Ha esetleg mégis Te némelyiket visszaállítanád, tessék.

(A *Buda-Pest lantverőihöz*⁶⁷ c. vers vége tréfás célzás az Illyés József Attila (Atilla) költői pofozkodásra. Géza elhagyandónak véli.

A *Nemzedék-mérce*⁶⁸ eredetileg az Apollót⁶⁹ magába nyelte s így ez utóbbi külön nem jött volna, ill. alternatív volt *Nemzedék-mérce* és Apolló. Géza szerint jobb, ha *Apolló* külön cím alatt jön s a *Nemzedék-mérce* is megmarad az utolsó 4 sor híján.

Az *Expressz-prófétát*⁷⁰ sajnálattal elhagyom. N[émeth] L[ászló]-t a világért se akarnám megbántani, a *Palinódia* ezt jelezte volna. De hát a *kritikus* maradjon — kritikátlanul!

Szeretettel köszönt:
Gulyás Pál

Gulyás Pálnak

Kedves Barátom,

Postai dátumbélyegző:
1937. júl. 30.

a verseket köszönettel megkaptam, az újak közt is vannak igen sikerültek. Vannak persze kevésbé sikerültek is. A pest-budai lantverőkhöz szólót formailag és tartalmilag gyengének tartom — ezt engedelmeddel elhagynám (különben utolsó sorai sem aggályosak).

Emlékeztetek Vészi Endre inas-regényére, amelyet bírálatra jóideje elküldtem. S remélem az év főiyamán egy-két tanulmányt is kapok Tőled, a Kalevalához méltót.

Jó nyaralást, szeretettel ölel:
Sárközi György

⁶⁷ A vers nem jelent meg. Gulyás Klára szerint elveszett.

⁶⁸ Válasz. 1937. 557–558. o. Vig magyar Parnasszus [2.].

⁶⁹ Apolló c. verse mint a Nemzedék-mérce utolsó négy sora jelent meg a Válaszban.

⁷⁰ Expressz-próféta c. verse nem jelent meg a Válaszban.

Sárközi Györgynek

1937. VIII. 1.

Kedves Barátom,

légy sz[íves] megírni, a Buda-Pest lantverőihez c. versen kívül miket hagytál még el. Ha közölnéd, esetleg segítené a cikluson. A teljes revízióra mindig kész vagyok. A fent említett vers pl. Juhászéknak nagyon tetszett. Akkor a levélben említeni akartam, hogy — mivel Te is pesti vagy — nehogy félreértés támadjon a vers tendenciája miatt. Persze hogy vannak Pesten és Budán nemesebb költői tehetségek. . . Az átlag ellen hadakozom, a komisz könyöktörtetés ellen, amely a vers „laterna magicáját” sutba dobja. De ha mégis — művészileg — elvetendőnek tartod a verset, meggondolom. Légy sz[íves], írd meg a többi indexre tett darabokat is. Vészi E[ndre] könyve⁷¹ itt van evidenciában nálam. Ha sürgős, visszaküldöm, mert sok más megírás terhel, s oly nehéz kiszakadni az összefüggésekből.

Igaz szeretettel köszönt:

Gulyás Pál

Sárközi Györgynek

1937. VIII. 25.

Kedves Barátom,

egyre vártam a korrektrúrát, de úgy látszik, már nem jön. Az Actor *Philosophiae*⁷² módosítását mostmár valószínűleg elkésve itt küldöm s még jobban elkésve, a *Kulcslyuk*⁷³-ot, amelynek alcímét és zárójeles surófáját Rád bíznam, elhagynád-e vagy sem. Én a komikumot az alcím franciáságával fokozni óhajtottam, eredetileg ez volt: *Egy átlant-európai irodalmárnak*. De franciául, Magyarhonban, —: *nyeglébb*. Az Actor Phil[osophiae] befejezése, így, csillagosan, a végső rím pontozásával, szintén komikum-fokozás, (s a mellett) a belső feszültséget növeli, szinte ad absurdum csigázza a rímekbe csomagolt lényeg-móhkázást. . . Ne haragudj, hogy ragaszkodtam a *Pest-Buda lantverő*ihez c. versemhez, — de próbát tettem sokak előtt, akik nem szoktak elnézők lenni. Persze az esztétikum sikamlós korcsolyapálya. . . Az *Expressz-prófétát* is sajnálom már. Legyen a körkép mennél teljesebb, egyhamar úgyse követek el ilyen műfajt. *Erdős Jenő* egyenesen felszólított, hogy közöljem a *A Jenőt*,⁷⁴ pedig itt-ott ráhúhatják. N[émeth] L[ászló]-tól, a kritika mesterétől, még több „heroizmus” várható. . .

Igaz szeretettel:

Gulyás Pál

⁷¹ Vészi Endre: Felszabadultál.

⁷² Válasz. 1937. 564. o. Víg magyar Parnasszus [14.].

⁷³ Nem jelent meg a Válaszban.

⁷⁴ Válasz. 1937. 559–560. o. Víg magyar Parnasszus [4.].

Az Actor Philosophiae befejezése így módosul:

gomblyukában egy pipacs,
próféta ő és r. *

* itt a rim annyira szorult,
hogy a rímkovács felborult
kínjában... Ó, ti emberöltők,
mentsétek meg a verset, költők!

} Nyomda!

A * rész a lap alján mint a szokásos *-os jegyzetek!

43.

Gulyás Pálnak

Kedves Barátom,

Budapest, 1937. aug. 28.

a nyomda kissé késett ebben a hónapban s ezért hasábkorrektúra helyett mindjárt tördelve küldte a szeptemberi szám 5 ívét. Így a levelezőlapodon kívánt javításokat keresztülvittem, de a Lantverőket már nem állíthattam vissza. A neked nyilván késve küldött korrektúrárt pedig nyomás közben kapták meg s már nem lehetett a nyomást megállítani. Ugyanekkor kaptam én leveledet további javítással és egy új verssel. A javítást illetve módosítást nem tartom szerencsésnek, az új vers szép, de persze már késői.

Kedves Barátom, amint látod, technikai okok gátolták meg kívánságaid teljesítését. De ettől függetlenül én baráti őszinteséggel megmondom neked, hogy nem tartom helyesnek, ha erőszakolod olyan versek közlését, amelyeket én ilyen vagy amolyan okból nem szeretnék közölni. Szatirikus verseid nagyon érdekesek, de én mégis értékesebbnek tartom egyéb verseidet — ennek ellenére irántad való lojalitásból 10 oldalon közlöm szatiráidat. Neked is kell annyi lojalitással lenni irántam, hogy lemondasz egy-két versről, amint más költőtársad, Illyés vagy Erdélyi is megteszi, ha én így javaslom. Persze ez nem jelenti azt, mintha én nem tudom milyen magas kritikusai vagy szerkesztői lóra akarnék ülni — sőt inkább szeretném alázattal végezni a rámbízott szerkesztői munkát: láthatod, hogy a lap éléről is levettem nevemet, munkáimról nem engedek írni, sőt nevemet említeni se lehet a lapban. De egy lap kollektív vállalkozás és a soros felügyelőnek — akit maholnap talán más vált fel — jogokat is kell adni. Én mindig a lap nívóját és békéjét tartom szem előtt — természetesen a magam szemmiért éke szerint. (Béke alatt csak a kollektív munkaközösség első békéjét értem.) Emellett tekintettel vagyok az írók érzékenységre is, a Tiédre is, hiszen tehetségednél fogva jogod van érzékenynek lenni.

Remélem, most sem bántottalak meg és rövidesen küldsz majd verset, tanulmányt, áhítatos, de szükségből kemény kezemre bízva sorsukat.

Én szeptember 4.-én néhány hét szabadságra megyek. A hó végén újból itthon leszek.

Szerető barátsággal:
Sárközi György

44.

Sárközi Györgynek

1937. VIII. 29.

Kedves Barátom, — későn kaptam a kecskeméti nyomdától a revíziót. Én erre rávezettem a módosításokat, ahogy Neked is megírtam. Meglepett, hogy a revíziós(lapon) példányon nem volt rajta a lev. lapomon Neked megírt javítás, azt gondoltam, talán elkallódott a lap. Most aztán tegnap írt leveledből megbizonyosodtam, hogy

a posta jól működött. Írói „érzékenység” nincs részemről, inkább: *írói felelősség*. A kettő különböző. Az első főleg a hiúság, a másodikat az elvi meggyőződés táplálja, egy u. n. irodalmi terv, amely kezd mindjobban kialakulni őszülő fejemben. Arra gondoltam, hogy ha már a ciklusnak helyet adsz, a cikluson *belül* végezzem én a begubózást, ez Neked is jobb s a lapnak szabadabb lélekzést enged. Őszinte loyaltással beismerem különben, hogy orrlukaimat igazán liberálisan kezelted, egy lapban se szuszoghattam olyan szabadon, mint a Válaszban, szerkesztői tevékenységedről a legjobb impresszióm van — személyes érdekeimen túl is. Ha módosítani kellene még, a nevemet elhagynám a ciklus alól s csak ennyit írnék oda: *Rontó Pál*. Ez befejezné az irodalmi mókát s enyhítene a szerzői igényen.

Most nekiűitem egy-két Jókai-regénynek, amelyet még kis gimnazista koromban olvastam, futólag. Oly jó [jav. jól] esik *csak* olvasónak lenni, a lugasban, egy kerti székben. Jókai. . . A magyar természet határai izgatnak, a finitizmus kérdése. Jókai jó határtágítás és sok minden fikciót leront. . .

Tehát mégse vagyok gondtalan olvasó? . . . Bocsásd meg ciklus-ficánkolásomat s légy velem szemben „kemény”!

Jó vakációt! Igaz szeretettel

Gulyás Pál

[Szé]jegyzet:] Vészi regényét elolvastam. Az okt.-i számba írok egy hasábot róla.

45.

Gulyás Pálnak

1937. szept. 2.

Kedves Barátom,

Köszönöm lapodat — amint látom, az Isten is egymásnak teremtett bennünket. A Vészi-kritikát, kérlek, Fodor József (Athenaeum, Miksa u. 8.) címére küldd le: lehetőleg 15-éig. Én szombaton utazom, megyek a fenébe, hogy kissé összeszedjem magam. Szept. végén itthon leszek. Ölel:

Sárkőzi György

46.

Sárkőzi Györgynek

1937. X. 14.

Kedves Barátom,

itt küldöm a Vészi-kritikát.⁷⁵ Hosszabbra nem akartam nyújtani. Az volt a baj, hogy a léleknek megvan a maga fővonala s bizonyos időben — hangulatokban — mellékvágányra kitérni — szinte kiskiklás. Az életem tele van amúgy is csupa kiskiklással. Napról-napra megalázó percek és órák. . . Illyés Gy[ulá]-nak nemrég egy ötoldalas levelet írtam, megköszönve és megkritizálva egy próza- és versegyveleges műfajban a kötetét. Félek, újabb megneheztelés. Elhatároztam, hogy áttérek az aljasságra: sima leszek, mint egy kígyó, hízelgő, mint egy Jenő, Földi leszek, de — Mihály. Isten ments Földi Jánosoktól!

Veres P[éter] tegnapelőtt nálam ebédelt. Beszámolt a makói élményekről. Ez újabb elgondolásra késztetett a

⁷⁵ Válasz. 1937. 714. o.

Válaszra nézve. Az Illyés-könyv⁷⁶ kiadói, kiadóerkölcsi tragikumai: Nyugat-kiadás, — s szinte a Válasznak dedikálva. Mint ahogy Cs. Szabó L[ászló] írja Ausztriából: ott is csupa titkos ajtók, jobbra-balra. . . Vészkijáratok. . .

Harmincnycolcés leszek s a vészkijáratokhoz még nem értek. Te könyvkiadó vagy, adass ki egy jó tájékoztatót: *Vészkijáratok* címmel.

No de ez csak fecsegés.

A Pr[otestáns] Szemlében nemrég hozták a Domy M[árton]-ról szóló tanulmányomat.⁷⁷ Oda akartam adni a Válasznak, de megfojt a passiva. . . (S a Pr[otestáns] Sz[emle] is késik a gázszival. Az egész világ ellenem van. Van felhő, van Hold, vannak csillagok, csak — pengő nincs. Szinte már humoros.)

Vajda Endre itt rekrutáskodik a Pavillon-laktanyában. Kijárok hozzá, — öt perc a bérháztól, — de szinte egy óra is beletelik néha, míg kijöhet. A szellemeket könnyebb megidézni, mint a laktanyából a szegény rekrutát. Egyébként fölényes a fiú s az agyveleje idáig nem hagyta cserben.

Ha egyszer szükséged lesz egy csomag versre, szólj. (Eh, itt hever három-négy.) Talán az elkeseredés kiváltja a Muzsákat. Azt hiszem, néhány hónapig a Válasz pihenhet mostmár nélkülem.

Szeretettel köszönt:

Gulyás Pál

Lehetne egy csinos kis breviáriumot összeállítani az elmúlt évek kritikai áruházaiból: *Irástudók* címmel. Ridegen, adatszerűen. . . A levegő fojtogat. Segít-e itt ima?

Veres P[éter] szerint reménytelen a földreform, a legszelebb, legradikálisabb is. Legfeljebb 2—300 ezer ember kapna földet a 15—20 hold, — ha minden egyházi birtokot is felosztanának. De hol marad a többi egymillió nincstelen földje? A Holdban?

Veres P[éter] szerint a Márciusi Front földbirtokpolitikája reménytelen.

Mi segít hát itt? — kérdeztem érdeklődéssel.

Új rendszer, — válaszolta. A struktúra belső reformja.

„Szaladj, János, — gyürkőzz, János!”

„Válasz” . . . ezen töprengtem. Ki van itt végsőkéig elszánva? . . . Vészkijáratok. . .

Abban az esetben, ha a *Debr[ecen] ó kikötő* megfelelne, küldd el a lapot Áprilyhez.

47.

Gulyás Pálnak

Bp. 1937. okt. 17.

Kedves Barátom,

köszönöm a szép kis bírálatot és a nagyon szép verseket. Csupán a Debrecen, ó kikötő ellen van kifogásom, formai szempontból, amin azonban sajnos nem lehet változtatni. Nem tartom sikeres megoldásnak, amit Te kétségkívül tudatosan csinálsz, hogy a leoninusaid nagyonis szabadok, rontottak: ha már egy ilyen formát használsz fel, akkor használj egészen. Hirtelenében nincs kezem ügyében Földi János — sajnos, csak Földi Mihály — de Babits remek leoninusai a versolvasóknak fülében vannak s aligha méltányolják a Te szándékodat. Ilyenformán a másik három verset szeretném közölni a decemberi számban — s a lapodat Áprilynak nem küldöm el. Inkább annak örülnék, ha pótolnád majd mással.

Tóth Béla⁷⁸ kritikáját köszönettel vettem, azonban én már irattam Illyésről s két kritikát sohasem közlünk.

⁷⁶ *Illyés Gyula: Rend a romokban.* [Versek.] [Bp. 1937.] Nyugat. 219, [5.] o. (Nyugat könyvek [41.]).

A kötetet 1937. novemberében elkobozták.

⁷⁷ Egy százhusz éves „dilletáns” irodalmi tanulmány. (*Domy Márton Csokonai-életrajza.*) = *Protestáns Szemle* 1937. 46. évf. 10. sz. 472—486. o.

⁷⁸ Debreceni irodalomtörténész, a Református Főgimnázium tanára.

Egyébként a magam részéről nem tudok Tóth Bélával egyetérteni — kissé pedáns tanári szemlélettel nézi Illyés költségvetését, s kritikusai készségei nem elég nagyok ahhoz, hogy e szemléletet szuggerálni tudja. Vagyis: nem tudja elhíttetni, hogy igaza van.

Nagyon régen fáj nekem a Válasz teljes pénztelensége s hogy legönfeláldozóbb munkatársaitól mindig csak újabb áldozatot kíván. A kitartás és hűség próbatételéből már elég lenne. Nemcsak Te vagy az, akit igazán megilletne némi honorárium, hanem sokan mások is, szintén nehéz helyzetben lévők (is). Most merész kockázatatlással egy buzgó fiatalembert vettem az előfizetők szaporítására: kétszáz új előfizető — aki fizet — lehetővé tenne némi honoráriumot. Egyelőre a kezdet kezdetén tartunk s a szaporulat éppen hogy hónapról hónapra az ifju kis fizetését fedezi, de remélem, egy év alatt eredményt érünk el. Nektek is kellene kissé ilyen irányban mozogni Debrecenben — nem mondom, hogy Neked személy szerint, hanem élelmesebb társaidnak. Kardos Laci⁷⁹ ígéretgett is előfizetőket, amikor lenn voltam, de tenni nem tett semmit.

Ami a Válasz politikáját illeti, vagyis inkább a Márciusi Frontét, abban Veres Péternek nincs egészen igaza. Hísz mechanikus földosztásra ma már nem gondol senki — szövetkezeti kisbirtok és kollektív nagygazdaság kell, hogy kiegészítse egymást s még ezzel sincs a magyarság minden kérdése megoldva. Néhány ezer kérdés még hátra van. De erről majd akkor, ha a Márciusi Front Debrecenbe is elkerül. Ez is nagyrészt pénzkérdés: a Frontnak vasuti költségre is alig van pénze, hát még komolyabb tevékenységre.

Nem panaszkodom tovább, Isten veled s remélem még ebben az évben látni foglak.

Szeretettel köszönt:

Sárközi György

48.

Sárközi Györgynek

Postabélyegző kelte: 1937. nov. 9.

Kedves Barátom, — sajnálattal olvastam a Válasz legújabb számában az Illyés-kritikát. Ezt az írást nem szabad lett volna lehozni 1) a Válasz erkölcsi kötelezettsége érdekében 2) Illyés érdekében 3) Fodor érdekében. Igazságok itt-ott félremlettek benne, de az egész és a mód. . . A Márciusi Front nemes, nagy célokért küzd: fel akar számolni egy korhadt, összebratyizó rendszert. . . Miféle létjogosultsága van egy lapnak, amelyik — miközben egy elavult világra emeli halálos bárdját, — visszariad, ha egy esztétikai vélemény kissé keményebbre van hangolva? Egy kritikától visszariad! Tóth B[é]la írását nem tartottad eléggé meggyőzőnek és megindokoltnak! Ez meggyőző? Nem, barátom, nekünk nem lehet folytatnunk a Nyugat klikk-összejátszását! Vagy-vagy! A „taktika” érdekében etikai defektusok azért még nem okvetlenül szükségesek. Ez az esztétikai (kritika) defektus egyúttal — etikai is. Elhíszem esetleg a Fodor jóhiszeműségét, de figyelmeztettek, óvtaak jólőre a klikk-látszattól. Juhász G[é]za ha kibírja a kritikát, bírja ki a nagyobb „példány” is. Ne csináljunk Nyugat II-t. Cave Nyugata

G.P.

[Szé]jegyzet. 1. o.) „Az Isten is egymásnak teremtett minket. . .” mondtad. Mint testvérnek írom ezt. „Vágd le a balkezedet. . .”

⁷⁹ Az Ady Társaság főtitkára.

Gulyás Pálnak

[Postabélyegző kelte: 1937.] XI/8.

Kedves Barátom,

most éppen Neked van igazad. Fodor jelentkezett, hogy ír az Illyés-kötetről s így Tóth Bélác nem kellett. Nem is tetszett a fanyalgása — de keservesen csalódtam, mikor Fodor (egyébként őszintén írt) ditirambusait megkaptam. A konkluziójával szívesen egyetértek — de ez az üvdübörgés nem a Válasz hangja. Még is mondtam ezt Fodornak, aki jó költő, de rossz prózairó, s a kritikája felét kihuztam. Persze, az alaphang a hibás s ezt kiirtani nem lehetett, a kritikát pedig közölnöm kellett, hogy két szék között ne essék a pad alá. A látszat mindenesetre ellenem szól — s ezért Neked van igazad.

Ölel

Sárközi György

Sárközi Györgynek

1937. XI. 12.

Kedves Barátom,

én nem akarom, hogy okvetlenül nekem legyen igazam. Azt szeretném csupán, ha az igazság áramai rajtam át méltóztatnának néha folytatni örök útjukat. . . Fogadd meleg kézszorításmat lapodért. Nem elveim „győzelmé” esett jól olvastára, hanem önuralmad és póztalan önitéleted. Ez ideális szerkesztői tulajdonság s út a nagy emberi színvonalhoz. Nagy szerkesztő csak nagy ember lehet.

A Nyugat számait egy csomóban szoktam megkapni egy barátomtól. Most kaptam meg az utolsó 6–7 számot. Mélyen elsomorított sok momentuma. Kialakult nálunk egy „magasrendű” stílus, — csupa ökonómia, csupa rend. . . de tökéletesen hazug gyökérzettel. Hogy tudnak hazudni írástudóink! Inkább diplomaták, mint költők. S a belépőjegy, amely nélkül irgalmatlanul kidobnak: add el az önérzetedet!

Ebbe nem tudok belenyugodni. Az utolsó lehelletig küzdeni fogok ellene. Érzem, hogy végre a Magyar Szellemet fogja ez a szépmíves hazugság aláásni és megsemmisíteni. . .

A Válasznak a létjogosultsága ebben a kendőzésküli irodalmi magatartásban jelölhető meg. Ezért fájt az Illyés és társai körül kialakuló kritikai indeminítás. . . Igen, kezd szokásba jönni, hogy némely *lényeges pozíciót* elfoglaló irodalmi férfit nem illethet meg bíráló, hanem mint a Lucifer Istenét, — csak alázatos hódolat.

Erre semmi szükség. Ez az irodalmi *feudalizmus* rosszabb, mint a dunántúli nagybirtok. . .

Ha találkozol Illyéssel, magyarázd meg neki, hogy kevesen vannak, akik nálam jobban méltányolják költészetét. De nem vagyok hajlandó „csodás” és más istenítő jelzőket alkalmazni benyomásaim tolmácsolására. . . Ha a Márciusi Front *így kezd*, akkor nem kérek belőle. . . Pusztuljon el áprilisra!

Szinte kedvem lenne Illyésről egy rövid tanulmányt (3–4 oldalt) megírni, — lássa, abszolút mérleg-viszony fűz hozzá. Ha lesz időm, megteszem.

Itt küldök 2 verset, kiegészíteni az ott levő 3 verset. Így következnenek:

1) Népek az országúton⁸⁰ 2) Selyemhernyó⁸¹ 3) Az atom imája⁸² 4) Az utolsó szó⁸³ 5) Személytelen Isten.⁸⁴

⁸⁰ Válasz. 1937. 732. o.

⁸¹ Válasz. 1937. 733. o.

⁸² Válasz. 1937. 733. o.

⁸³ A Válaszban nem jelent meg.

⁸⁴ Válasz. 1937. 734–735. o.

Az *Utolsó szó* befejezése — amint látod — módosult. Elhagytam a „végzetes nagy táviratot” s a perspektíva is valahogy más irányt kapott. [Ld. 46. sz. jegyzet. — J.I.] Érdekes, Cs. Szabó cikke⁸⁶ — pedig nem ismerte versemet — szintén hangsúlyozza Babits „dodonai” vonását. . . Ez a vers egyúttal kulcs az Összes Babitshoz, — időszzerű.

Igaz szeretettel: Gulyás Pál

[Szé]ljegyzet:] Itt írok J[uhász] Gézána, csikorog az idegen toll, mint a kavics. . . Bocsánat.

51.

Sárközi Györgynek

[Postabélyegző kelte: 1937.] nov. 24.

Kedves Barátom, ma kaptam a korrektúrárt, rögtön vittem Juhász G[éza]-hoz és ma adom is tovább. Sajnálom hogy a „hobby”-m ismét lemaradt, — de most az egyszer humánus akartam lenni, szinte expiálni a *Bícsú a Mestertől* „kegyetlenségét” . . . De a verset, ha — nem kívánom — a Párkák a szegény Mester sorsába beleszólnának, az ő emlékének szentelve tartsd készen a Válaszban. Nem temetésre írtam, de a ravatal mellett talán lesz jelentősége. — *Az atom imája* utolsó 8 sora mégis maradjon el. Utólag csaptam hozzá. Veres P[éter] egyenesen idejött Pestről s uzonna közben e verset megtárgyaltuk. Juhász G[éza] is csak odáig ajánlja: *de én nem tudok aludni már!*

A nyomdát is e szerint utasítottam már, légy sz[íves] tehát Te is e szerint korrigálni. Ki rendezte a Válasz-estet?⁸⁶ Kimaradtam. . . Pedig én igyekeztem a Válasz-gondolatot szolgálni, magatartásban is. . . Sz. Kovách Ernő szívesen szavalt volna egy-két gondolatomat. De sebj. . .

Igaz szeretettel: Gulyás Pál

Karcol a toll. A postáé. Köztoll. Karcol a kollektivum. . .

52.

Gulyás Pálnak

Postabélyegző kelte: 1937. nov. 27?

Kedves Barátom,

bocsáss meg, hogy ily késve írok s most is csak kutyafuttában — agyondolgozott és ideges vagyok.

Melléklem verseid korrektúráját — kérlek, küldd egyenesen Kecskemétre. *Az atom imája* az új befejezéssel nyer s úgy adtam le, de még nincs levonat. Ezt majd én korrigálom. A Babits-vers, úgy látom, nem hagy nyugodni, „hobby”-d lett, de ne haragudj, én még mindig vonakodom közölni. Nemrég Babitsnál jártam, ott feküdt, felvágásra váró torokkal, köhécselve, aszottan a diványon és a Válasz verseit olvagatta. Nem ez az az emberi pillanat, amikor nagyobb barátom lehet az igazság, mint Plátó. Nem gyávaság ez részemről, hanem emberséges-ség. Talán beleértve az emberség esendő voltát is.

Kérlek, add át Juhász Gézána cikke levonatát,⁸⁷ őt is kérem, közvetlenül Kecskemétre küldje vissza.

Szeretettel köszönt mindkettőtöket

Sárközi György

⁸⁶ Cs. Szabó László: Babits új versei. = Nyugat, 1937. II. 325–327. o.

⁸⁶ A „Válasz” és a „Márciusi Front” matinéja a Zeneakadémián. [Budapest, 1937. nov. 21. — J.I.] = Pesti Napló 1937. nov. 23.

⁸⁷ Juhász Géza: A magyarság a népköltészetben. = Válasz, 1937. 736–748. o.

1938

53.

Gulyás Pálnak

[1938. I.]

Kedves Barátom,

ujévi ajándéku! elküldöm Neked egy bogaras előfizetőnk, Balogh Lajos méhészt Hozzád intézett versét és egyéb írásait.⁸⁸

Boldog új évet kíván és szeretettel köszönt

Sárközi György

54.

Sárközi Györgynek

1938. I. 6.

Kedves Barátom,

mindenekelőtt boldog új esztendő! Köszönöm Balogh L[ajos] levelének és írásainak megküldését. Itt küldöm a választ. Ha jónak talárod, add le a Válaszban,⁸⁹ — hiszen ez példa lenne az alsóbb és felsőbb rétegek közti szellemi circulatióra, esetleg * -gal ezt a lap alján megjegyezhetnéd. De ha nem nyerte volna meg tetszésedet, küld el Balognak. Hadd örüljön szegény. (Éppen a legépeléskor toppant be hozzám V[eres] Péter, — s elmondta, hogy jól ismeri az öreg szakállas méhészt. Most érkezett Péter gazda Pestről, említett Téged is. Nagyon tetszik a Fejtővel⁹⁰ való vitája, — régi húrjaimba kapott bele. Majd rátérek. . .)

A Tékozlóhoz nincs megjegyezni valóm. A nyomtatott jegyzet mindent elmond. S azonkívül: a költemény is. Nagyon kérek, ha nem adnád le a Válaszban, ugyanilyen összehajtásban, tehát ne újra hajtvva, légy sz[íves] hozzám visszajuttatni.⁹¹ Új verskötetemben, ha egyáltalán akad ilyesmire kiadó Magyarországon, — mindenestre közölni fogom. Most sok más téma foglalkoztat. De nem sietek: az érvénynek megvannak a maga lépései.

Igaz szeretettel köszönt:

Gulyás Pál

Illyés nem válaszolt ötoldalas kritikai levelemre, se lapomra. Puhatold ki, mi van vele? Én boldog volnék, ha bár negatív vonalakban is, de ilyen ellenőrzést kaphatnék. A Márciusi Front egyik oldalán Dózsa György dühöng, a másikon azonban — Földi Mihály mosolya? Igen, olvasd el a Nyugatot. . . Ebbe az etikai közösségbe nem tudok belenyugodni. Nemrég egy debreceni barátom, aki Földiékkel egészen intim kapcsolatban van, felajánlotta, hogy a Pesti N[apló]-hoz beajánl. Csak adjak neki verseket. Nem adtam. . . De hová adjak, ahol pénzt kapok? A Tükör ki akart herélni, — a közlés elmaradt. „Uj Magyarság?” — Ott is Földi — Babitsék gárdája örködik. . . Erdélyi József kimaradt a Hármaskönyvből⁹². . . Megérdemelte? Bűn és bűnhődés. . .

⁸⁸ Balogh Lajos szentendrei méhészt G. P. Személytelen Isten c. versére hasonló című verssel válaszolt.

⁸⁹ Gulyás Pál Balogh Lajoshoz intézett felelete nem jelent meg a Válaszban.

⁹⁰ Fejtő Ferenc író, kritikus.

⁹¹ A Tékozóló c. költeménynek egy része az 1935-ös Válaszban jelent meg. (97–100. o.) A vers 1928–1939 között több változtatáson ment át. A végleges megoldásban a költő visszatért az első szerkezethez és első zenéhez. (Az Altöld csendjében. Bp. 1942. Magyar Élet K. 283–290. o.) Egyike volt azoknak a verseknek, amelyet — éppen, mert léte mélyéből fakadó, emberi — művészi vallomás volt, — ő maga is legjobban szeretett.

⁹² Az Est Hármaskönyve.

Az imént hozta ide *Tóth Béla* újabb kritikáit. Ideteszem. Régóta figyelem őt: nagyon komolyan veszi a magyar irodalmat s bár nincs meg az az u. n. körüti snájdigsága, megvan etikai bátorsága és tárgyba mélyedése. Szeretném, ha Közted és közte kapcsolatot teremthetnék, — ne riaszd el, meglátod, a Válasz kritikai gárdájának főerőssége lesz. Ép az a szín, amely Szerbékéből hiányzik. *Tóth B[é]la* nem alkuszik, nem gaszulíroz. . . Szeretem, mert van benne Gyulai Pál-os becsület és komolyság. *Válasz-ember!*

55.

Gulyás Pálnak

[1938. I.]

Kedves Barátom,

leveleink keresztezték egymást — multkori levelem szellemileg is, anyagilag is felel különben nagyon rokon-szenves javaslatodra. Most egyelőre rosszul áll a szénánk — kis földemet eladtam s abból tömöm a lyukakat. De hogy ez meddig megy, nem tudom.

Szeretettel köszönt

Sárközi György

56.

Sárközi Györgynek

[1938. I.]

Kedves Barátom, Vajda Endre kritikáját sajátkezűleg adtam fel. Remélem, azóta megkaptad. Most itt az *Ady T[ársaság]*-ban nagy elvtisztázás és átalakulás folyik.⁹³ Lehet, hogy 1/4 évenként, 1/2 évenként, vagy csak 1 évben egyszer valami irodalmi mérleget adunk ki, — az aktuális irodalom feletti seregszemle s visszatekintés egész a homéroszi időkig. „*Árkádia?*”⁹⁴ A nevek még forrnak. Tökéletes kritikai szabadság, mindenféle könyvkiadó vállalatra, Nyugatra etc. tekintet nélkül, — de politika, napi politika is kizárva. Irodalompolitika, az egyedüli Ethos irányában. Lehet, az egész dugába dől: én most annyira belefeledkeztem volna a görög nyelvbe, hogy őszintén szólva nincs kedvem szerkeszteni. Legcélszerűbb az lenne, ha a Válasz pl. *Árkádia* címmel 1/4 évenként adna 3 ívnyi teret a megszólalásunknak s ez alkalommal mi szerkesztenénk, — ill. ekkor Te pihennél s felmentetnél bizonyos irodalmi kritikák ódiumától, . . . ezt viselnék mi. Ez persze csak most támadt ötletként bennem, — mert egyébként Te szinte korlátlan teret adtál nekünk s a Választ nem szeretném paralizálni, — viszont, ha külön állunk ki folyóiratfélével, — kétfelé bajos dolgozni. Nincs időm és erőm megosztódni. Tehát: szerinted teljességgel bizarr ötlet az, ha a tájaknak, a táj-ethosoknak 1/4 évenként — a teljes függetlenség biztosításával, — a Válasz szócsövet adna, vagy esetleg mint melléklet megjelenhetne? Ismétlem, azért ez a „kompromisszum”, — mert már téboly-szerűen sok a folyóirat, — s mi csak a legmarkánsabb hangnak adnánk helyet, amelyik *tílet* lenne az irodalmi viszonyok felett. Te bizonyos fokig túl közel vagy a megítélendő egységekhez, — minket a távolból semmiféle szempont nem köt.

A Tájékoztató már ebben a tervbevett számban jönne. De ha leadtad volna, hát akkor Isten neki! Mindenesetre a (tervbevett) módosításokat végezd el rajta s kérek okvetlenül korrektúrát!

⁹³ Ld. *Kardos Pál*: A debreceni *Ady-Társaság* húszéves története. (1927–1947.) — Debrecen, 1947, (Szabadság ny.) 46. l. (Klly. „Vándortuz” 1947. nov. sz.)

⁹⁴ Az „*Árkádia*” csak terv maradt.

Rohanok az iskolába, — bocsáss meg az elszetett levélformáért!
Véleményedet várva, vagyok

igaz híved:
Gulyás Pál

57.

Sárközi Györgynek

938. I/15.

Kedves Barátom, — nem tudom, mit határozottál a Tékozlóval kapcsolatban. Akár így, akár úgy, légy sz[íves]
a következő módosításokat elvégezni (a konstrukció mostmár végleges):

(1. oldalon: szívünk tüze
új lesz, hatalmas!
Tehát nem *heve* :)

7. oldalon (IV. rész), az 5—8. sor:

.....
és ott lebeg
mint a füst, amely
száll fel (száll) magasra
a régi Föld,
eltűnt alakja
 (Tehát: a föld határán
 felbomolva
 a régi Föld
 a régi forma!}
törlendő!

7. oldalon, második hasáb, 9—12. sor:

Vagy találkoztál
a halállal,
a művészet
vak démonával?
(tehát nem: a művészet *vak*
 démonával?)

S a következő négy sor helyett ez jön:

S mint egy család Nap
űz az éjben
a Föld forgása
ellenében?

Más módosítás nincs!

Gp.

(Mellékelve küldöm a *Tékozló-utóirat* javított szövegét. Kihagytam belőle a neveket. Így diszkrétebb, elv-szerűbb.)

Egy vers útja
(A *Tékozlóról*) módosítása:

1. old. legelső sor: annyira megvetni az eredeti Tékozlót helyett

„ eltemetni „ „ „ „

1. old., lap alján, a közbeiktatás: Rilke Duinói Elégiái újabb *tápot* adtak hajlamaimnak... helyett

„ „ „ „ igazolást „ „

2. oldalon: *Utolsóelőtti bekezdésben így lesz a szöveg*:

... megsemmisüléshez. S megerősített a hánykolódó Európa s benne a hánykolódó magyarság: a magyar szel-lem dilemmája, amelyet súlyos, béna ólomfelhő gyanánt burkol körül Ady sorsa... Hát nem tékozló-é az egész stb...

(Tehát kimarad ez: „S a végső akkordokra... Zigány Dezső...”)

1. oldalon, 3-ik bekezdés:

A magyar irodalomnak számos jelentős tagja résztvett munkám... .

(tehát *jóformán minden* jelentős helyett!)

A nevek közül *Tormay Cecile* törlendő!

58.

Gulyás Pálnak

1938. jan. 15.

Kedves Barátom,

a boríték felnyitásakor valószínűleg haragot, vagy legalább is bosszúságot érzel majd, látva a mellékleteket. Ezért engedj meg, hogy mint utódod rövid beszámolót tartsak hároméves szerkesztői működésemről s ezzel az egyénit az általánosba emeljük.

Én a Választ három évvel ezelőtt, 1935. tavaszán a (...) teljes anyagi és szellemi bomlás küszöbén, megszűnése előtt vettem át Németh Imrétől. Az ő rövid működése, magunk közt szólva, csupán abban állt, hogy lapjogot szerzett a maga nevére, egyebekben pedig a zavarosan megjelenő számokat a nyomda állította össze. Nekem tehát vagy egészen új alapokon kellett kezdenem, vagy visszatérni az indulás komoly és nemes célkitűzéseisehez. Az utóbbit választottam és e célra tereltem össze „sznobokat és parasztokat”, hogy a magas szellemiség minden-fajta problémája helyet kapjon a *külön* égető magyar sorskérdések mellett. Hamvas Béla Jeffersről és Kerényi Károly új görögségről írt, miközben Illyés Gyula számról-számra írta a Puszták népét, Féja Géza a gyarmati magyar sorsról kesergett és Kovács Imre meg Veres Péter a „nemzet alatti” magyar életet tárták fel tanulmányik-ban. S miközben szociális hátterű városi és falusi novellákat kerestem, egymásután közöltem Szentkuthy ultra-sznob kísérleteit is. Mindehhez vers, költészet quantum satis.

Alapelve ez volt: a magyar népiség problémáit tární fel minden irányban, de megmutatni, hogy ez a népi irány elbírja a legmagasabb szellemi kulturát is. S adni verset és verset, jelképezve, hogy itt a társadalmi hatásra az irodalom emberei törekednek.

Időközben a helyzet kívülről és belülről egyaránt megérett. Gömbös családja nyilvánvaló lett s utána jött a Darányi kormány sötét reakciója, a radikális magyar írók elkeseredett üldözése, a választójogi svindli – másfelől meg a Márciusi Front megalakulása, a szociográfiai könyvek roppant hatása s a diktatura felé rohanó magyar politikai életben a Választ körülvevő gyűlölet és szeretet, guny és végső bizalom.

Bizonyos, hogy a Válasz magatartása hatással lehet a magyar életre s éppen ezért nagy felelősséget vállal,

aki ezt a magatartást irányítja. Én ezt jól érzem s tudom, hogy az irodalomnak ma áldozatokat kell hozni. A „sznobok” szinte önmaguktól maradoztak el, amint észrevették, hogy a Válasz mindinkább politikai erő lesz s ehhez képest a tanulmányok tulnyomóan a magyar társadalom kérdéseivel foglalkoznak, amely mellett én egyenrangú szerepet akarok biztosítani a magyar szellem önmagát kereső kísérleteinek, amilyen a Te Kalevala-tanulmányod, Juhász Géza népköltészet-cikke, vagy Vass Gyula Magyar Szellem-dolgozata. Rovatok is kellenek: a Tájékoztatóban a külföldi szociális vagy politikai jelenségek, vagy magyar aktualitások figyelemmel kísérése, a Magyar Föld⁹⁵ dokumentumai, a Gereblye⁹⁶ harca. Novellára, versre kevesebb hely marad: lemondani azonban, kivált a versről, nem akarok. A Könyvek rovattal is mértékkel lehet csak élni: figyelemmel kell kísérni elsősorban agrárpolitikai, hungarológiai kiadványokat, másodsorban fontos magyar szépirodalmat s nagy liberalitással kezelni a verskötetek ismertetését, hiszen a költők ma ugye kapnak mást, mint néhány kritikát.

Ez a tömör program-nyilatkozat kellett annak indokolására, hogy miért küldöm vissza a Tétkozló új átdolgozását: a sürgős és rengeteg tennivaló közt a Válaszban már közölt s külön is megjelent vers, bár bővített alakban való újbóli közlése irodalmi műhely-ügynek látszik. Ne érts félre: ezt a „műhely-ügyet” nem értékelem le, csupán az élet folyamával együtt futó folyóirat számára nehéz ma ezt a patakot felvenni, árvíz veszedelme nélkül. (Ha a kép rossz: bocsáss meg.) A méhészhöz irt válasz is magyarázatot igényel: inkább elküldtem neki. Maradt az *Itt élt*⁹⁷ . . . , amelyet gyönyörűséggel olvastam és adtam le a februári számban.

Tóth Béla kritikáinak bátorságát és szókimondását tiszteltem, hiszem is, hogy Válaszba való ember, csak kategóriáit tartom kissé pedánsnak, tanárosnak. A két kritikát azért nem közölhetem, mert Cs. Szabóról már irattam Sötér Istvánnal⁹⁸, Makkai könyve⁹⁹ pedig rossz s a fentebbi program szerint elég a jó szépirodalomról megemlékezni, — a rossztól ugye tudjuk a közönséget visszatartani s nem (. . .) tudunk most kertészkedni, amikor vihar rázza egész földünket.

A szellemeiken kívül közlöm még, hogy a Válasz anyagilag pocskékul áll, az adósságok nagyon fejünkre nőttek, — nézzetek kissé körül Debrecenben is, talán akad egy-két előfizető. Én az előfizetők számát csaknem háromszorosra növeltem, de ez még mindig íjesztően kevés. Ha a Választ mai terjedelmében sem tudjuk fenntartani, hogyan vállalhassunk újabb feladatokat?

Szeretettel üdvözöl
Sárközi György

59.

Gulyás Pálnak

[1938]. III. 31.

Kedves Barátom,

úgy volt, hogy lemegyünk Debrecenbe s így a levélírást meg akartam takarítani, — az élőszt jobban szeretem. De most már annyira eltolódott a kirándulás, hogy írnom kell Neked.

Versed¹⁰⁰ megrázó és szép. A lap elején a helye, tartalmilag is. De éppen, mert tartalmilag is mérlegelnem kell, még élbe kell dugnom egy rövid cikket¹⁰¹, amely a német-dologgal függ össze. Cikk és vers ebben a rendben kitűnően vág össze s így a májusi megint olyan Válasz-szám lesz, amelyet az egyes darabokból össze lehet szerkeszteni.

Ady-cikkedet nagy érdeklődéssel várom: a májusi számban Vass Gyula foglalkozik a Petőfi — Ady kérdéssel Szeretettel köszönt

Sárközi György.

⁹⁵ A Válasz földbirtokpolitikai rovata. 1938.

⁹⁶ A Válasz szociográfiai rovata. 1935–1937.

⁹⁷ Válasz. 1938. 79–80. o.

⁹⁸ Sötér István: Cs. Szabó László: Apai örökség. = Válasz, 1937. 588–589. o.

⁹⁹ Makkai Sándor: Magyarok csillaga [?] [Bp. 1937.], Révai. 344 o.

¹⁰⁰ Itáliához. = Válasz. 1938. 257–261. o.

¹⁰¹ Jankovich Ferenc: Zrínyi példája. = Válasz. 1937. 253–256. o.

Sárközi Györgynek

1938. V. 18.

Kedves Barátom, — légy sz[íves] tájékoztatni a Válasz helyzetéről. Beolvadt a Kelet Népébe s Te is szerkesztő vagy Fájával együtt, bár hallgatólagosan?¹⁰² Ezt írta ugyanis Szabó P[ál]. Itt Debrecenben nem tudunk sokat. Németh Lászlóval megállapodtam, hogy — ha otthagyjuk — együtt hagyjuk ott a Választ, amelynek szerkesztését Te — ezt is megállapítottuk egymás közt — becsülettel végezted. Magatartásodban volt emelkedettség, noha irodalmi szempontból, — a Nyugathoz való viszonyt nézve — eltérő volt a felfogásunk. A fő kifogás épen az volt, hogy a Nyugat-jelleget nem tudtad mindig élesen különválasztani *irodalmilag* a Válasz (saját) jellegétől. Egy bizonyos és ez a javadra irandó: Te magad önzetlenül háttérbe húzódtál.

Kik lesznek a (Nap) Kelet Népe — gárda tagjai? Jelölve lesz-e ott a szerk[esztő] bizottság? Németh László köztük van-e? Én csak ő vele együtt vagyok hajlandó mint szerk[esztő]biz[ottsági] tag szerepelni. Szolidaritásomat így óhajtom kifejezésre juttatni.

Írj magadról, a körülményekről. Jó emlék fűz Hozzád. Nem felejttem el. „S az Ady Társaság? — kérdeznéd. „Mi történt ott?” Mondd meg az érdeklődőknek: az *Itáliához* c. versem humán iránya, gondolata az Ady T[ársaság] új célkitűzéseinek a garanciája. S akik otthagytak minket, a humánium nevében, a humániumot tagadták meg. Már restellik is. . .¹⁰³

Igaz szeretettel köszönt

G.P.

Az Ady T[ársaság] ősztől Jelleg cí[m] alatt 1/4 éves lapot tervez.¹⁰⁴ Tisztán irodalmi, a magyar szellem „belső udvarára” való visszahúzóds. Arra gondoltam, hogy a Válasz előfizetőinek egy része velünk tartana, hisz a Válasz eredeti programja menne itt tovább. Névjegyzéket nem kaphatnék az előfizetőkről? Tudsz valami praktikus tanácsot?

Kritikai függetlenség, harc mindenféle üzleti elv ellen, amely a szellem rovására meg. A Nyugatot: is kényseríteni épen arra a szellemszabadságra, igazság-vallásra, amely mellett Babits a P[esti] Naplóban a mult vasárnap hitet tett.¹⁰⁵

Gulyás Pálnak

[1938. V. 20?]

Kedves Barátom,

Lapodat abban a percben kapom, amikor betettem a gépbe a papírt, hogy írjak Neked. A Válasz csakugyan megszűnik. Szomorúsággal közlöm ezt, de úgy érzem, hogy nem hoztam szégyent az alapítókra és nyugodt lélekkel állhatok föl helyemről: a Válasz magas színvóját mindvégig megőriztem, egyetlen sorában a magyar és szoci-

¹⁰² A Válasz 1938. VII. 1-én beolvadt a Kelet Népébe. Szerk. Barsi Dénes, Szabó Pál, Móricz Zsigmond. Sárközi György a Kelet Népe munkatársa lett, 1939-től szerkesztőbizottsági tag.

¹⁰³ A vers humánumát nem igazolták a következő évek. A költő nagybeteg, 1943-ban visszaadta a vezetést Juhász Géznak.

A „nagy átalakulás”-ról bővebben Kardos Pál A debreceni Ady Társaság húszéves története c. művében. 35. o. Ld. még Simon László: Adalek . . . a debrecdi Ady-Társaság . . . történetéhez. It 1961. 296–304.

¹⁰⁴ A „Jelleg” terve nem realizálódott.

¹⁰⁵ Babits Mihály: A tömeg és a nemzet. = Pesti Napló. 1938. máj. 15.

ális gondolatot megtagadni nem engedtem, s ezen felül a Válasz a legbecsültebb, s a kis ország határain túl is ismert és iránymutató lap lett.

Furcsa ezek után azt mondani, hogy a megszűnés egyik oka anyagi. A Válasz közönsége egyre szaporodott, de mindvégig nem tudta azt a mértéket elérni, hogy legalább a nyomdászamlát fedezhessük. A segítségek kiapadtak. Magam se tudok többet áldozni, s úgynevezett „közgazdasági jövedelmek” után szaladgálni szűgyenletesnek tartottam volna. A parasztsághoz csak elvétve jutott el a róla szóló folyóirat, de honnan is fizethette volna meg azt a kis előfizetési díjat is? A középosztálynak a legszegényebb rétege állt mellénk. A zsidóság idegenül, a nagy, konzervatív, keresztény képviselő és birtokosréteg ellenségesen, a nyilas gyanakodva a magas hangra, értetlenül állt velünk szemben. Legnagyobb hatása kétségtelenül az ifjúságra, az ifjúság legjobbjaira volt, de ezek persze eltartani nem tudták.

Erkölsi okok is közrejátszottak: az az írócsoport, amely a Választ hosszabb-rövidebb ideig írta, s a lap élén jegyezte, már nem volt egységes. Miközben én a lap legfőbb feladatának a radikális földreform és ipari munkásvédelem mellett a magyar öntudat kialakítását s a nemzeti öncéltság minden körülmények közötti védelmét tartottam, akadtak németekre kacsingató, nácizáló társaink, akik lelkükben már rég nem vállalták a közösséget a többiekkel s alig várták, hogy a Választ betiltsák, vagy más módon megszabadulhassanak közülünk. Tiszta helyzetet kellett teremteni.

Végül pedig úgy éreztem, s ebben Németh László nézetével találkoztam, hogy a Válasz betöltötte hivatását, ideje lejárt s a legszebb tett: a kellő pillanatban meghalni. Az idők megsűrűsödtek körülöttünk: az ideológiai építgetésre (egy meglehetősen körülhatárolt körben) nincs idő, ki kell állni a politikai küzdőterre. Ilyen kísérleteinkre azonban, amelyekkel mi, független, de védtelen írócsoport próbálkoztunk, a politika kíméletlen ellentámadással, hatalmi eszközökkel, börtönnel felelt. Az új sajtótörvény életbeléptével, ha ugyan megújítják lapengedélyünket, mely megbízhatatlan kezekben van, még megnehezedett volna a helyzet. Így alakult ki az a gondolat, hogy a politikai kapcsolatokkal rendelkező *Kelet Népevel* — az erő koncentrációja végett is — egyesüljünk.

A *Kelet Népet* Féja Géza és Szabó Pál szerkesztik, kívánságukra én is résztveszek a szerkesztésben, de több okból névtelenül. Többek közt azért is, hogy feltűnés nélkül, a szakadás látszata nélkül távozhassam. Szerkesztőbizottság nem lesz, ez a Válasznál sem vált be. Németh László Féja személye miatt nem igen fog írni — sajnos — a lapba, de ezt a lehetőséget nem zárta ki. Ő azonban már a Válaszhoz is csak rajtam keresztül kapcsolódott. Rád okvetlenül számítunk, s a főbb munkatársak még *Erdei Ferenc*, *Illyés Gyula*, *Tamási Áron*, *Veres Péter*, *Kerék Mihály*, *Kovács Imre*, *Szabó Zoltán* stb. lesznek. A *Kelet Népe* átveszi a Válasz jól kiépített rovatait és általában inkább fog emlékeztetni a régi Válaszra, mint a régi *Kelet Népe*re.

A Válasz beolvadása azt is jelenti, hogy az előfizetőknek — akik ma már inkább politikai érdeklődésűek — a *Kelet Népet* küldjük tovább. A *Jelleg* jellegénél fogva és ritkább megjelenésével nem elégítené ki őket. Azonban a névsorukat összel örömmel elküldöm, hogy mutatóváltást küldhessenek nekik, biztosan akad közöttük olyan, akinek a *Jelleg* összevág az érdeklődésével.

Végül, mint búcsúzó szerkesztő meleg szívvel köszönöm neked támogatásodat; és kérek, hogy ezt add tovább a debreceni munkatársaknak is.

Igaz szeretettel köszönt

Sárközi György¹⁰⁶

¹⁰⁶ A levelet először Bata Imre közölte a Válasz indulása c. tanulmányában, később K. Nagy Magda a Válasz c. monográfijában. A levél eredetije az anyag rendezése alkalmával elkallódott. Jelen közlés Bata Imre tanulmánya alapján. = Alföld 1963. 12. sz. 64–65. o.

Kedves Barátom, - Kezdenek a kezembe nyomtatni a levelezőt. En-
 ne mivel a módosításokat, ahogy Neked is megírtam. Megszoktam, hogy
 a levelező ^{szöveg} nem volt rajta a levélpontra Neked megírt javítás,
 az gondolat, talán elküldöd a lap. Most arha segyes új levelezőt
 megbeszéltem, hogy a postán jól működött. Több északon megírtam a
 levelezőt, inkább: írói felelőszöveg. A két külföldi. Az első ¹⁹³⁸ a his-
 tória, a második az egyesült királyi, egy a. a. ismételt ter, amely
 mindig Központi Kiváló évűlő fejelet. Azon gondolat, hogy ha más
 a ciklusnál helyet ad az cikluson belül megírtam én a levelezőt,
 és Neked is jobb a lapnál megírtam levegőt az új. Újra a levelezőt
 kezembe, hogy orvosiainak igazán kiválóan kezdett, egy lapban
 az megírtam olyan szabalon, mint a levelezőt, megírtam tervek-
 szöveget a levelezőt megírtam van, - minden levelezőt is.
 Ha módosítani kellene meg, a levelezőt megírtam a ciklus elöl

Ök ennyit írtak oda: Rombó Pál. Ez
 befejező az ismételt megírtam kezdet
 a levelezőt. Most megírtam egy-két Jókai-re-
 génynek, amelyek megírtam Központi
 ban olvastam, Jókai. Ök is levegőt
 olvasniak lenni, a levelezőt, egy
 két ciklus. Jókai. A magyar ter-
 mési levegőt igazatnak, a levelezőt-
 ma, Központi. Jókai jó levegőt és
 ök minden levegőt lenni...
 Több megírtam levegőt gondolat
 olvasni? ... levegőt megírtam levegőt
 a levelezőt levegőt. Központi!
levegőt levegőt: levegőt levegőt:
 Feladó: Gulyás Pál
 Kézírás, levegőt - levegőt. 1/9.

LEVELEZŐLAP

Ngo.

Sáiki György

57. Mezőgazdasági útnak

1938. VI. 29.
 Budapest

Budapest

I. Kézírás - 4. 26/9

Kedves Barátom,

Köszönöm legszívesebben — amint látom,
in Hónap — egymásnak társaságban lenni, csak
de Vár — kékkel, kézzel, Fodor József
(Athinaenon, Munka. i. 8) — és még ki lehet, de
előleg 15. éj. — és nem lehet utatam,
még a ferdébe, hogy ami önmagában
magam. szép szép. — aha lehet.

Ölel

Sárközi György

1939.

62.

Sárközi Györgynek

1939. IV. 28

Kedves Barátom, hálásan köszönöm drámád megküldését.¹⁰⁷ A K[élet]N[épé]-ben mindig láttam, de még nem olvastam el. Vártam az együttesre. Majd megírom egyszer a véleményemet róla, bár — amint Kodolányi üzenete nekem legutóbb — a szerzők kezdenek ma már nem lenni kíváncsiak a kritikai adottságokra... De Tégedet másképpen ismerlek! Szerettem volna Pesten a Táj- és N[éprajz]kutató I[ntézet] megnyitásakor Veled bővebben elbeszélgetni, de N[émeth László] vendége voltam s ő elsodort Budára. Sajnálom, hogy Féjával éppen N[émeth] L[ászló] miatt „összekülönböztem”, — nem voltam hajlandó vállalni azt a lehetetlen kritikaellenes bunkóhangot, ahogy a regényét elintézték. Emlékszel még az Illyés-vitára? Azóta se írt nekem Gyula. Egyszerűen kiradírozott az élők közül... Nem a mellőzöttség fáj, — őh nem. R.és mindig nyílik az élet ablakán. Az Isten jó, — s a szabad levegőt valahol mindig beengedi, még a katakombákba is... Az fáj, hogy nálunk a legjobbak is fertőzve vannak... alig van kivétel. A becsületes, nyílt szembeállítás, a nagy, becsületes protestálás: számkivetéssel jár... Pedig Babitsot is hogy szerettem! De *kritikailag*, s ezért száműzött. Hát a Márciusi Front Metternichéktől tanulja a módszert?... Majd elolvashatod különben felfogásomat az *Új Élet*ből.¹⁰⁸ Itt jártak Kassáról.¹⁰⁹ Az ünnepségen

¹⁰⁷ Sárközi György: Dózsa.

¹⁰⁸ G. P.-nak két tanulmánya jelent meg 1939-ben az *Új Élet*ben: Az Alföld üzen a Felvidéknek. = *Új Élet* 1939. 5–6. sz. 77–378. o.; Költők sorsa Debrecenben = *Új Élet* 1939. 5–6. sz. 354–365. o.

¹⁰⁹ A kassai Kazinczy Társaság debreceni bemutatkozása. [1937. márc. 19. — J. I.] Gulyás Pál széles távlatú kultúrterve Debrecen és Kassa között. = *Tiszántúli Független Újság* 1939. márc 21.

persze én nem kaptam felszólalási lehetőséget, két egyet. tanár nyitott és zárt. . . De az ebéden beszélhettem. Ennek eredményeként a kassaiak meghívtak az Uj Élet debreceni szerk[esztő]-jének. A kath[olikus] gondolat közel áll hozzám, — a szentágostoni, szentferenci. . . *S ezt hirdetni fogom!*

„Tékozló” . . . Mosolyogsz? Jó, hogy nem közölted le. Köszönöm! Azóta megint átcsoportosítottam, vizsztatérve az első zenéhez és szerkezethez. (Nap[élet], 1929.) N[émeth] László adta meg a végső lökést, ő elolvasta előttem s a nélkül, persze, hogy írt volna tényleges „receptet”, — rácbredtem az *első* megoldás helyességére. Irj bármiről! Szeretettel köszönt:

Gulyás Pál

[Széjegyzet:] Féjájukat üdvözlöm. Sajnálom a perc eredményét. A Tékozlót szerezd vissza tőlük. Kérd meg a nevemben Szabó P[ál]-t, küldje vissza az immár tárgyaltan verset. (Tékozló.)

63.

Sárközi Györgynek

1941. V. 19.

Kedves Gyuri, — nagyon köszönöm, hogy nyomban elintézted a német antológia¹¹⁰ előlegét. Ne végy Harpagónnak, hogy a pénzt annyira hajsoltam, de lásd, nem vagyok egyetemi tanár s versköteimet se dobálja a világrbe a mécsi [Mécs László-i J.I.] végzet. Most hogy nézegetem azt az 500 P-s „néma díj”-utalványt, úgy látom, a Te írásod van rajta. Hát már Te vagy a pengőim fátuma? Nemsokára oltárt állítok Neked!

Egy újabb pengő-ügyben üzenek most Neked. Itt van épp nálam *Gellért Sándor* fiatal költő barátom. Az ápr. 8-i számban 2 verse jött a Hídban. Légy sz[íves] utalasd ki részére a tiszt[élet]díjat a köv[etkező] címmel: Gellért Sándor, író, Mikola (Szatmár m.) Jó zsiros tiszt[élet]díjat utalj, mert a fiú sovány!

Hát Te is sovány vagy még? Én mint a — bőregér. Lehet, pünkösdkor Pesten leszek. Akkor szeretnék Veled beszélni.

Szeretettel köszönt:

GPali

A Pillan(t)atok¹¹¹ II. része kiszedve hever Nálatok. Ha lehet, sürgesd meg.

64.

Sárközi Györgynek

[Postabélyegző kelte: 1941.] jun. 15.

Kedves Gyuri, — nem tudom, vakációban talál-é lapom, tehát csak árnyékkodat érinti árnyékom. . . Talán utánaad küldenek. Sajnos, jún. 1-ére tervezett pesti kirándulásom elmaradt. Én is fáradt voltam, N[émeth] Laci még fáradtabb. Két béna ember támogassa egymást Budán? Most már kezdek kifelé evickélni az iskolából. De most tankönyvszerkesztés vár, éppen az Athenaeum megbízásából, ill. dr. Pogány Schöpflin Károly min. oszt. tanácsos felszólítására. Mivel őt sose láttam, sem Borzovay Pál iparisk. tanárt, az előbbi bizalmi emberét, arra kell gondolnom, hogy az Athenaeumnál Te lehettél az én jó szellemem, talán Te biztattad őket a felszólítással, tudván, hogy tanonciskolába szorított be a Sors. . . Légy sz[íves], egy lapon ird meg a tényállást. (Szívesen vállalkozom az I. oszt.[ály]-os anyag *magyar* nyelvi részére, — 16 éve viaskodom az „anyag ellenállásával”, legalább

¹¹⁰ A német irodalom kincsháza. Szerk. Keresztúry Dezső. [Bp. 1941], Athenaeum. 4, 346, 2. o.

¹¹¹ Híd, 1941. márc. 11. 2. évf. 12. sz. 13. o. és jún. 10. 2. évf. 25. sz. 14. o.

leadom a pedagógiai névjegyet.¹¹² Egyúttal arra is kérnék, érdeklődd meg Kállay főszerk. úrtól, N[émeth] László átadta-é neki vagy nekik : *Erdély sorsdöntő óráiban*¹¹³ c. hosszabb, *reprezentáns* versemet. N[émeth] L[ászló]-nak küldtem el u. is, — s ő megígérte, hogy továbbítja. Tegnap a rádió egy Hölderlin-fordításomat¹¹⁴ hozta Keresztúry jóvoltából. Az Eddából két nagyobb részlet itt hever fiókomban, egy nagyobb önálló bevezetéssel.¹¹⁵ Milyen jól festene egy folyóiratban! S az *Eszmény és az Élet* c. Schiller-fordításom is.¹¹⁶ A Nyugaton kívül nincs lap, amely erre alkalmas lenne. S a Nyugatnál. . . Tragikus, hogy éppen Babbitól sodort el legjobban a sors, akihez százszor több közöm lenne Gellértnél és Illyésnél. *Belről* lenne közöm. De a „Külső közök” és látzatok — az élet délibábja, amely mindentől tótágot csinál — ellökték őt tőlem. Így a „porban úsznak látomásaim. . .”

Szeretettel köszönt

Gulyás Pál

A legújabb Híd, látom lehozta a Pillanataimat. A Disznófejű Nagyurat vágd fejbe — az én contómra.

65.

Sárközi Györgynek

1941. XII. 14.

Kedves Barátom,

nagyon köszönöm szép versköteteted. Egy „népi” költőnek (Gellért Sándor) több darabct felolvastam: tapsot aratott. Bámulom hajlékonyságodat, skálabőségedet: az Angyalok Harcától — a Pásztorokig.

A német antológiát is megkaptam, Keresztury dedikációjával. Sajnos, három-négy helyen „belejavitottak”: A Heine-vers (Harald Halfagar)¹¹⁷ utolsó szakasza: szive *mélyseges* viharával (nem pedig „vad” viharával!) a Rilke-fordítás¹¹⁸ vége: . . . hogy most is *tovaránt*, emel és óv? (nem pedig: *igéz*, emel és óv!) — „Vagy tán vágyakozol? Zengj lantot a halk szeretőkrol. . .” (nem pedig: zeng lantod. . .!) „A német hazája”¹¹⁹ utolsóelőtti v[ers]szaka egészen átalakult! — S a Hölderlin-fordítás¹²⁰ így ép: *ama boldog aranypartok fele lassan uszni hajónkat?*

Légy sz[íves] intézkedni, hogy lehetőleg ezzel a javítással kerüljenek forgalomba. Legalább is a legilletékesebb irodalmi körök így vegyék tudomásul. Reménytelen „vidéki” sopánkodás?

Szeretettel köszönt Fazekas Mihály sirjától 100 méterre

Gulyás Pál

az élő halott

Keresztúrynak majd irok. Addig is telefonáld át üdvözlétemet a dedikált kötetért. (Ha utadba esik a tárcsa!)

Gulyás Pál és Sárközi György levelezése mint debreceni vonatkozású folyóirattörténet és folyóirattörténeti dokumentumok közlése kapott helyet a „Könyv és könyvtár”-ban. Bár dolgozatomban az irodalomtörténeti vonatkozások vannak túlsúlyban, a levelezés történeti és pedagógiai kisugárzása egyaránt indokolja, hogy ismertté váljék.

¹¹² G. P. megírta a tankönyv magyar nyelvi részét, de a VKM nem engedélyezte a kiadását.

¹¹³ Híd 1941. szept. 30. 2. évf. 41. sz. 10–11. o.

¹¹⁴ 1941. jún. 14. 18 ó 30' „Az éterhez.” Három német költő. Bev. Keresztúry Dezső. A verseket elmondja Várkonyi Zoltán. = Rádió Újság 1941. 18. évf. 24. sz.

¹¹⁵ Edda. Völuspá. = A német irodalom kincsháza. 9–18. o.

¹¹⁶ Schiller : Az eszmény és az élet. = Az német irodalom kincsháza. 164–168. o.

¹¹⁷ Heine : Harald Halfagar király. = A német irodalom kincsháza. 230. o.

¹¹⁸ Rilke : Az első duinói elégia. = A német irodalomkincsháza. 323–325. o.

¹¹⁹ Arndt, E. M.: A német hazája. = A német irodalom kincsháza. 238–239. o.

¹²⁰ Hölderlin : Az éterhez. = A német irodalom kincsháza. 194–195. o.

Őszinte köszönetet mondok *Gulyás Pálnénak* és *Sárközi Györgynének*, akik a levelek publikációjához hozzájárultak, — *Gulyás Klárának*, a Petőfi Irodalmi Múzeum és az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára¹²¹ dolgozóinak, akik kutatásaimat segítették, *Keresztúry Dezsőnek*, aki munkámat lektorálta.

Debrecen, 1965. okt. 27.

Dr. Juhász Izabella

Gulyás Pál és Sárközi György levelezésének időrendje

Gulyás Pál

1935.

1. 1935. VI. 5. autográf lev.-lap
2. 1935. VI. 6. autográf lev.-lap
3. 1935. VI. 21. gépirásos lev.-lap

1936.

4. 1936. IV. 22. gépirásos levél
5. 1936. V. 10. gépirásos levél
6. 1936. VI. 23. autográf lev.-lap
7. 1936. XI. 3. autográf levél
8. 1936. XI. 9. autográf lev.-lap

1937.

9. 1937. jan. 1. autográf lev.-lap
10. [1937. I.] autográf levél
11. 1937. I. 11. autográf levél

12. 1937. I. 15. autográf lev.-lap
13. 1937. I. 22. autográf lev.-lap
14. 1937. II. ? autográf lev.-lap
15. 1937. II. 17. gépirásos levél
16. 1937. II. 24. autográf lev.-lap
17. 1937. III. 17. autográf lev.-lap
18. 1937. IV. 24. autográf lev.-lap
19. 1937. VI. 9. autográf lev.-lap
20. 1937. VII. 2. autográf lev.-lap
21. 1937. VII. 27. autográf levél
22. 1937. VIII. 1. autográf lev.-lap
23. 1937. VIII. 25. autográf levél
24. 1937. VIII. 29. autográf lev.-lap
25. 1937. X. 14. autográf levél
26. 1937. XI. 9. autográf lev.-lap
27. 1937. XI. 12. autográf levél
28. [1937.] XI. 24. autográf lev.-lap

¹²¹ Az OSZK Kézirattárában, *Gulyás Pál* leveleinek mellékleteként a következő versek gépelt, javított példánya található még:

Országúti esküvő

Szövegváltozat, javítás

8. sor két kézre (fogva) pakkomat fogtam
37. sor Ó (nem látja meg ott a tengert) ott nem lát hegyet és

Nattalin-kabát

30. sor (Franz) Toldy Ferenc (cső)nadrágjából,
puszít a pogány náció
de győz a reformáció,
(lerag a nattalin s cseréb) Ó is győz: zárja az óráát
(a Lényeg felszáll az égbe.) és hazaviszi zakóját.

Actor philosophiae

1. sor Apja (székely) csángó, (arca) anyja mongol
29. sor (Mestere) Rektora a költészetnek
39. sor (próféta) gomblyukában egy pipacs
próféta ő és ripacs

A Mellékletek között találtam meg idáig ismeretlen, „Nemsokáig leszek árva” kezdetű, 50 soros, *Bérszárnya-rekruta* című versének gépelt, javított példányát.

29. [1938. I.] autográf lev.-lap
 30. 1938. I. 6. autográf levél
 31. 1938. I. 15. autográf lev.-lap
 32. 1938. V. 18. autográf lev.-lap

1939.

33. 1939. IV. 28. autográf lev.-lap

1941.

34. 1941. V. 19. autográf lev.-lap
 35. [1941.] jun. 15. autográf lev.-lap
 36. 1941. XII. 14. autográf lev.-lap

Sárközi György

1935.

1. 1935. VI. 6. autográf lev.-lap
 2. 1935. VI. ? gépirásos lev.-lap

1936.

3. 1936. IV. 18. autográf levél
 4. 1936. IV. 24. autográf lev.-lap
 5. 1936. VI. 27. autográf lev.-lap
 6. 1936. XI. 6. autográf levél

1937.

7. 1937. I. 5. autográf levél
 8. 1937. I. 13. autográf levél

9. 1937. II. 6. autográf lev.-lap
 10. 1937. II. 24. autográf levél
 11. 1937. II. 27. autográf levél
 12. 1937. III. 5. autográf levél
 13. 1937. III. 19. autográf lev.-lap
 14. 1937. IV. 23. autográf levél
 15. 1937. IV. 27. autográf levél
 16. 1937. VI. 7. autográf levél
 17. 1937. VI. 15. gépirásos levél
 18. 1937. VII. 3. autográf lev.-lap
 19. 1937. VII. 30. autográf lev.-lap
 20. 1937. VIII. 28. gépirásos levél
 21. 1937. IX. 2. autográf lev.-lap
 22. 1937. X. 17. gépirásos levél
 23. 1937. XI. 8. autográf lev.-lap
 24. 1937. XI. 27 [?]

1938.

25. [1938. I.] autográf lev.-lap
 26. [1938. I.] autográf levél
 27. 1938. I. 15. gépirásos levél
 28. 1938. III. 31. autográf levél
 29. 1938. V. 20. ? gépirásos levél

Gulyás Pál „Válasz”-ban közzétett írásainak jegyzéke

1934.

Vers-rovat

Tékozló 97–100 o.

Bírálat-rovat

A kritika 267. o.
 Áprily Lajos: Az aranymosó balladája 267–269. o.

Tanulmány-rovat

Madách. 40–47. o.

1935.

Versek

Egy magyar költőhöz 94. o.
 Esti kódorgás 358. o.
 Gyulai út 93. o.
 Rontó Pál naplójából 286–290. o.
 [1.] Rimkovács
 [2.] A tervehalmazó

[3.] Küküllőhöz, a mosolygó poétához

[4.] Tiszteletbeli

Sinka Istvánhoz	95. o.
Veres Péter	193. o.

1936.

Versek

A pillanatok	310. o.
Evangélium.	310. o.
A hó	311. o.
Nibelungi kód	312. o.
Itt születtem I–V.	428. o.
Találkozás	429–430. o.
Egy névtelen katonához	430–431. o.
Egy pillanat	431–432. o.
Bálvány	661–666. o.

[1.] Játékszer

[2.] Egy szép formához

[3.] Bálvány

[4.] Forgó kód

[5.] Eretnek

[6.] Határ

[7.] Lényeg

1937.

Versek

Mindent egy könyvből	70. o.
Csokonai gúlája előtt	71– 72. o.
A niklai Berzsenyire	72. o.
Az első dal anyja	73– 74. o.
Búcsú a mestertől	74– 75. o.
A halál előtt	76– 77. o.
A biblia siratása	77– 78. o.
Mozaik	362. o.
Személytelenül	363. o.
Bontó fagy	363–364. o.
„Utcai nő” 1–4.	365–366. o.
Esti trombita	366–367. o.
Egy festő sírjánál	367–368. o.
Szemed sötétje 1–2.	368–370. o.
Én is vágytam a Dunához	370. o.
Víg magyar Parnasszus	557–566. o.

[1.] Kopasz költő

[2.] Nemzedék-mérce

[3.] Politur

[4.] A Jenő

[5.] Egy kész húszéveshez	
[6.] A „szép” vers	
[7.] Még mindig verseket?	
[8.] Utolsó csata. Kritika helyett	
[9.] Egy anya-aligátornak	
[10.] Lényeg-komédia	
[11.] Kacsaláb	
[12.] Vakablak	
[13.] Naftalin-kabát	
[14.] Actor philosophiae	
[15.] Egy induló költő versei alá	
[16.] Ismét kopaszon	
Népek az országúton.	732. o.
Selyemhernyó	733. o.
Az atom imája	733. o.
Személytelen Isten	734–735. o.

Bírálat

Vészi Endre: Felszabadultál.	714. o.
--------------------------------------	---------

1938.

Versék

Itt élt	79–80. o.
Itáliához 1–7.	257–261. o.

Izabella Juhász

CORRESPONDANCE DE PAUL GULYÁS ET DE GEORGES SÁRKÖZI

Contributions à l'histoire de la revue littéraire hongroise „Válasz” (1933–1938)

Résumé

Si l'on cherche les sources progressives de la littérature hongroise du XXe siècle, il faut étudier le mouvement à la fois littéraire et sociologique des écrivains dans les années trente. C' était une nouvelle génération qui apparaissait dans la vie littéraire hongroise. Il y avait parmi eux ceux qui étaient venus de la bourgeoisie et sont devenus d'excellents connaisseurs de la culture européenne, surtout dans l'école littéraire de "Nyugat" auprès d'un si grand maître comme Babits. D'autre part il y avait un groupe de poètes, d'écrivains et de sociologues qui venant du peuple — avaient voulu réformer non seulement la littérature mais aussi la vie des classes laborieuses. Excellents penseurs de notre peuple — voyant la situation insupportable des paysans et du prolétariat — vivant encore à cette époque dans une état moitié-féodale —, ont commencé à montrer dans leurs oeuvres un miroir réel de cette situation — pour éveiller la conscience de la société hongroise.

La revue littéraire "Válasz" — fondée en 1934 à Debrecen par Gulyás Pál, Németh László, Fülep Lajos, devenait de plus en plus, dans les années suivantes, sous la rédaction de Sárközi György — le centre des tendances à la

fois réformistes et patriotiques. Les écrivains de la revue ont publié par exemple leurs oeuvres sans droits d'auteur. (La société bourgeoise de la Hongrie s'intéressait plutôt aux best-sellers qu'aux oeuvres modernes.) Sans avoir assez d'abonnés aux commencement, la revue "Válasz" devenait en 1937—1938 l'un des plus importants organes de la littérature hongroise, centre du mouvement socialiste nommé "Márciusi Front" dont le manifeste apparut deux fois dans cette revue — et dont les auteurs — *Illyés*, *Sárközi*, *Féja* etc. ont été condamnés par le tribunal hongrois.

Gulyás Pál, excellent poète et essayiste, ami du grand écrivain *Németh László* — trouvait un ami véritable et sincère en *Sárközi*, qui était lui-même un remarquable poète — écrivain et rédacteur. *Gulyás* devenait dans ces années — entre 1934—1938, un véritable grand poète. Mais non seulement ses grands poèmes — qui traitaient et reflétaient le sort du peuple et la situation apocalyptique de cette époque — il avait écrit des pièces satiriques aussi, appréciant la vie littéraire de Budapest et celle de la campagne.

Comme essayiste, *Gulyás* s'occupait dans ces années surtout de la grand épopée finnoise "Kalevala". C'était *Gulyás*, qui popularisait dans son essai — à côté de *Vikár Béla*, traducteur de l'épopée — les beautés de ce monde, dont la mythologie est celle d'un peuple frère et dont le plus grand charme est le voisinage de la nature. Oui, la nature, qui est devenue si muette et si lointaine pour l'homme à l'époque du capitalisme fascisé. Et — cherchant l'origine de la culture européenne — il se tourna vers *Homère*, vers les grandes épopées germaniques, vers les ballades roumaines, tandis qu'il traduisait des poèmes français, anglais, indiens, allemands. Son exigence était d'être simultanément dépositaire de la haute culture intellectuelle de l'Europe et d'être bon connaisseur des origines: c'est à dire du folklore du bassin danubien. Ce fut une exigence *bartókienne*.

Nous possédons 65 lettres et cartes de cette correspondance entre *Gulyás* et *Sárközi* de 1935 jusqu'à 1941. Ils polémisaient, ils discutaient la situation littéraire et politique de ces années — et en 1938, quand la revue "Válasz" fusionnait avec la revue "Kelet Népe" — ils restaient amis et échangeaient des lettres intéressantes même dans les années suivantes.

Gulyás Pál mourut en 1944 et *Sárközi György* en 1945, comme martyr du fascisme. Mais leurs efforts: tirer de la misère le peuple et l'élever au niveau des nations qui sont toutes membres de la culture universelle et nationale — leurs efforts et leurs oeuvres restaient — et resteront une source riche humaine et littéraire pour le présent et l'avenir.

AZ ALFÖLDI HÍRLAP 1848-BAN
Adatok egy vidéki hírlap társadalmi
szerepének vizsgálatához

A XIX. század nagy gazdasági, technikai és társadalmi eredményei mellett a művelődés terén egyik legjelentősebb eredmény a sajtó gyors ütemű fejlődése, amely mozgósító erejével, eseményeket ismertető, gondolatokat terjesztő hatásával egyre nagyobb szerepet játszik a társadalom életében. Vonatkozik ez a XIX. századnak arra a szakaszára, amikor a polgári átalakulás feltételeinek kialakulásával a különböző társadalmi osztályok, rétegek az átalakulást gyorsítani vagy fékezni igyekeztek, s törekvésekben a sajtót kívánták felhasználni. Különösen fontos a sajtó szerepe a harc élesedése következtében azokban a forradalmi mozgalmakban, amelyekben ez az évszázad bővelkedik. A forradalmi eseményeknek a sajtó egyik mozgató és szervező erejévé válik.

Így volt ez az 1848–49-es magyar forradalom idején is, amikor a magyar sajtó fejlődése hatalmas lendületet vett: 1847-ben még mindössze 65 újság és folyóirat létezett Magyarországon, s 1848–49-ben számuk 152-re emelkedett.¹ A magyar forradalom és szabadságharc vezetői világosan látták a sajtó szerepét. *Kossuth* erről így nyilatkozik: „A sajtónak gyönyörű hivatása van, mostani körülményeink szerint: lelkesíteni a népet, figyelmeztetni mindenkit hazafiúi kötelességeire, kimutatni, mennyi erő fekszik a népben, ha azt érezni tudja, mi vár rá, ha passivitás által el hagyja veszni a hazát, melyet olly könnyen megmenthet, ha egy testté olvadva segíti az ellenséget semmivé tenni, kimutatni, mit tegyen a nép, mit nem, s a szent lelkesedés érzelmeit folytonosan lángra gyújtani a haza érdekében — ez a sajtó nemes hivatása. Ezt kellene napról napra ismételnie, mint Cato ismétlé Carthago eltörlését...”.²

Kossuth e felfogása találkozott a nagy tömegek igényével és érdeklődésével, amely a márciusi események után a sajtószabadság megvalósulásával mind egyre fokozódott. Különösen a politikai lapok száma gyarapodott erősen; az eddigi 52 lap mellé újabb 86 lap sorakozott fel, ezek között az első délutáni bulvárlap, a Március Tizenötödike, amely már nem az előfizetők taborára számított, hanem utcai árusításból akart megélni.

¹ Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban. Bécs, 1921. 115. l.

² A Közlöny 1848. dec. 22-i számában.

A kiéleződő politikai küzdelmek során elburjánzó lapok kiadásának szabályozására meg kellett alkotni az 1848-as sajtótörvényt, amely előírta a lap egy példányának hatósági beszolgáltatását, 5–10 000 Ft-nyi összeg biztosítékként való befizetését, a lapok szerkesztőinek sajtójogi felelősségét. Ez a szabályozás a radikális sajtót sújtotta leginkább.

A sajtó rohamos fejlődése természetesen összefügg Pest fővárossá válásával és magának a városnak gazdasági és társadalmi fejlődésével. Különösen kiemeli Pest vezető szerepét ebben a vonatkozásban is a vidéki lapoknak szinte teljes hiánya, valamint az 1848 decemberi események következményeképpen mintegy 17 lap kiesése, amikor a kormány székhelye Debrecen lett. Itt 1849 elején végbe megy a sorok rendezése, amit Buda visszafoglalása után időleges fellendülés követ; a végleges és tartós depresszió a szabadságharc bukásával következik be, amikor a lapok száma az önkényuralmi rendszer szigorú megszorításai és a politikai üldözések következtében mindössze 7-re csökken, s ezzel lapkiadásunk a század eleji színvonalra süllyed vissza

A közönségnek tájékoztatás, sajtó iránti igénye találkozik a tőkés fejlődés általános szükségleteivel. A könyvkiadók szívesen vállalkoznak valamely lap kiadására, mert ez egyáltalán nem bizonyul rossz üzletnek. *Landerer* és *Heckenast* már 1843-ban 6000 Ft tiszta bevételre tehetett szert egy félév alatt a Pesti Hírlap kiadásából, s ennek eléréséhez 1000–2000 előfizető elégséges volt. A lap szellemi részének megalkotásához nem volt szükség nagyobb összegre, hiszen a szerkesztő legtöbbször mellékfoglalkozásként látta el feladatát, a külső munkatársak pedig rendszerint teljesen ingyen bocsátották írásaikat rendelkezésre. Viszont a technikai személyzet, a nyomdászok a kialakulóban levő munkássztaély legöntudatosabb rétegét alkották. Fizetésük javítása érdekében ők harcolták ki az első kollektív szerződést, betegsegélyző társulatuk már korábban megalakult.⁴

Vidéki viszonylatban a sajtó fejlődése jóval lassúbb ütemű volt. De már itt is jelentős haladás történt az előző állapotokhoz képest.

A dolgozat célja egyfelől az, hogy egy nehezen hozzáférhető vidéki hírlap élettörténetének első részletes ismertetésével adatokat szolgáltatson a magyar hírlapirodalom történetéhez, másfelől a hírlap társadalmi kérdésekkel foglalkozó cikkanyagának áttekintésével, csoportosításával segítséget nyújtson a történeti kutatásnak az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeinek értékeléséhez. Az anyag terjedelméből következik, hogy egy közlemény keretében erre nem vállalkozhatunk; igyekezetünk tehát oda irányult, hogy a dolgozat itt közölt részében az 1848–49-es Alföldi Hírlap általános történetét a lap mindkét esztendejére vonatkozóan tárgyaljuk, s ezenkívül még az 1848. év anyagáról adjunk lehetőleg teljes ismertetést. Az Alföldi Hírlap fénykorának, az 1849. év történetének áttekintése egy másik tanulmány feladata lesz.

³ *Dezsényi Béláné*: A magyar újságírás a 40-es években a polgári forradalom közvetlen előkészítésének korszakában (1840–48). Kézirat. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Kar. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat. Bp. 1955. 8. l.

⁴ *Dezsényi Béláné* i. m. 9. l.

A debreceni sajtóviszonyok 1848-49-ben

A főváros után a márciusi események hatása alatt más városokban és országrészekben is felmerült az az igény, hogy részben az országos események ismertetése céljából, részben a helyi jelentőségű kérdések megvitatására hírlapok álljanak rendelkezésre. Ezeknek a lapoknak olvasóik társadalmi helyzetére, világnézetére, politikai felfogására tekintettel kellett lenniük, gyakran még a haladó törekvések hátrányára is. Sok tekintetben a szerkesztő ügyességén múlt, hogyan sikerült a lapnak az országos érdekeknek megfelelő álláspontot képviselnie, és ugyanakkor a helyi ösztönzések, törekvések szócsövénél a szerepét vállalnia.

Debrecen a XIX. század első felében virágzó mezőgazdasága, fejlett ipari élete, s nem utolsósorban kereskedelmének fejlettsége következtében a második helyet foglalta el a magyar városok sorában, bár a tőkekoncentráció és a céhpar bomlásának folyamata még szélesebb vagyonos polgári réteget nem alakított ki. A gazdasági tényezőknél kívül híres főiskolája és régóta működő nyomdája révén művelődési tekintetben elfoglalt helyzete teremtett kedvező körülményeket ahhoz, hogy saját hírlappal rendelkezzen.

Debrecennek már 1843 óta volt hírlapja, a „Debreczen-Nagyváradai Értesítő”, mely megindulásakor az egyetlen magyar nyelvű vidéki lap volt. A „Debreczen—Nagyváradai Értesítő” azonban főleg hírdetéseket közölt. Politikai megnyilatkozások még a sorsdöntő forradalmi napokban is ritkán jelentek meg benne.⁵ Pedig a város közönsége nagy szükségét érezte annak, hogy az országos eseményekről értesüljön. A sajtó szerepét felismerve a város vezetősége igyekezett mindent megtenni a város lakosságának a tájékoztatására. Így pl. a megszülető törvénycikkeket és az országgyűlés márc. 19-i nyilatkozatát 3000 példányban kinyomatta. Minden utcában gondoskodott azok kiosztásáról. Felszólította a lelképásztorokat, hogy egyházi beszédekben ismertessék a forradalmi eseményeket. Az ilyen beszédeknek 6—6000 példányban való kinyomatásáról is gondoskodás történt. De válságos napokban még hirdetményeket, felhívásokat és híreket is igyekezett nyomtatás útján közhírré tenni.⁶

Az egyre szélesedő közélet, amely a márciusi vívmányok hatása alatt szerfőlött megélénkült, a nemzeti öntudat fejlődése, s nem utolsósorban a *Széchenyi* által bejelentett pest—debrecen—szatmári vasút terve, amely a gazdasági fejlődés tágabb távlatával kecsegtette Debrecen város közönségét, együttesen azt eredményezték, hogy megvalósuljon egy debreceni hírlapnak a kiadása. Ez volt az Alföldi Hírlap, amelynek első száma 1848. júl. 2-án jelent meg.⁷

⁵ Adatait ld. részletesebben *Ember* Ernő: A debreceni időszaki sajtó 1849—1867. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1954. 1. rész. 310. l. — Debrecen, 1955. *Ember* Ernő: A debreceni időszaki sajtó 1867—1900 Uo. 1955. 263 és kk. l.

⁶ Ld. részletesebben *Szabó* István: Debrecen 1848—49-ben. A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Történelmi Szemináriumának Közleményei. 3. sz. Debrecen, 1928. 12. l.

⁷ Alföldi Hírlap. Debrecen. 1848. júl. 2—1849. aug. 2. Megj. hetenkint kétszer. 1849. márc. 11: hetenkint háromszor Szerk. *Telegdi* László [*Kovács* László, *telegdi*] és *Szanka* József. Kiadó 1849. jan. 31-ig *Telegdi* Lajos. Ny. Debrecen város könyvnyomdája. — 2r. OSZK-ban 1848—49. 1—70. sz. Debreceni Ref. Kollégium Könyvtárban 1848. 1—53. sz. 1849. 1—74. sz. A Debreceni Egyetemi Könyvtárban 1848. 45—52. 1849. 5—6. 9—15. 18. 23—25—26. 28—32. 34. 36—38. 43—50. 52—54. 57—63. 65—66. 70. sz.

A „Debreczen—Nagyváradai Értesítő” és az „Alföldi Hírlap” alkotta Debrecen autochton sajtóját, mert a többi 1848—49-es lap a fővárosból ideiglenesen került Debreczen talajára, vagy a Debreczenben alakult politikai pártok hírlapjaiként jöttek létre, bár néha a „debreceni” megjelölés is előfordul címükben. Ezek között az első helyen kell említenünk a Közlönyt.⁸ A Közlönnyel egy időben indult meg újra *Táncsics* „Munkások Újsága” című lapja, amelynek Debreczenben három száma jelent meg, aztán a biztosíték be nem fizetése miatt végleg megszűnt,⁹ miután terjesztését különböző hivatali szervek korábban is akadályozták. A Debreczenben folyó politikai küzdelmek újabb lapok megindítására, illetve felújulására adtak alkalmat. Különösen mozgalmas ebből a szempontból 1849 február hónapja. Ekkor indul meg újra a szabadságharc legbaloldali újsága, a Március Tizenötödike.¹⁰ Megjelent a vele teljesen ellentétes álláspontot elfoglaló békepárti lap, az Esti Lapok.¹¹ Nem volt hosszú életű a *Madarász* József szerkesztette Debreczeni Lapok.¹² Folytatta megjelenését a nép széles rétegeinek felvilágosítása céljából kiadott Nép Barátja, amelynek idegen nyelvű változatai az Amicu Poporului, Prjatel Ludu, Pucki Priatelj és a Der Volskfreund voltak.¹³

A Debreczenben megjelent nyolc lap közül öt lapot a Városi Nyomdában nyomtak. A Közlönyt az állami nyomda, a Március Tizenötödikét és a Debreczeni Lapokat a „Kolozsvárról ideiglenesen Debreczenbe áttett nyomda” állította elő.

Szerepükről és jelentőségükről helyesen állapította meg *Szabó* István: „A szabadságharc debreceni hírlapjai szervesen kapcsolódtak bele a parlament és a honvédelmi bizottmány debreceni időzése alatt kifejlődött nagy jelentőségű eseményekbe és ez események mozgató erőibe. Ez a néhány hónapos korszak a legszebb és legfordulatosabb korszaka a szabadságharcnak. E korszak . . . felismeréséhez és megértéséhez nagy mértékben nyújt segítséget e sajtó ismerete.”¹⁴ Ezért érdemes a szabadságharc Debreczenben megjelent hírlapjaival, s ezek között is elsősorban az Alföldi Hírlappal foglalkozni, amely kétségtelenül az első országos érdeklődésre méltó vidéki újságunk.

⁸ Közlöny. Bp. 1848. jún. 4. Debreczen, 1849. jan. 14. Bp. 1849. jún. 5. Szeged, 1849. júl. 13. Arad, 1849. aug. 5. Megj. naponta, 1848. jún. 19.: naponta, hétfőn is, 1849. jan. 14: hétfő kivételével naponta. Szünetelt 1848. dec. 31—1849. jan. 14., 1849. júl. 4—13., 1849. júl. 30—aug. 5., 1849. aug. 6—11. Fel. szerk. *Gyurmán* Adolf, 1849. júl. 1.: *Emődi* Dániel. Ny. Egyetemi, 1849. jan. 14.: Álladalmi, 1849. jún. 5.: Egyetemi, 1849. jún. 13.: Álladalmi. — 2r. —

⁹ *Táncsics* Munkások Újsága. Bp. 1848. ápr. 2—1848. dec. 29. Debreczen, 1849. Megj. hetenkint. 1848. aug. 6.: kétszer. 1849. jan. rendszertelenül. Fel. szerk. *Táncsics* Mihály. Ny. Egyetemi, 1848. máj. 21. *Táncsics* M. 1848. júl. 16. *Kozma* Vazul 1848. dec. 1. *Lukács* László. Debr. Városi Ny.

¹⁰ Március Tizenötödike. Debreczen, 1849. febr. 14.—1849. máj. 31. Megj. naponta. Szerk. *Pálffy* Albert, *Csernátóni* Lajos, 1849. febr. 23. *Pálffy* Albert. Kiadó és Ny. „Kolozsvárról ideiglenesen Debreczenbe áttett nyomda”. — 4r.

¹¹ Esti Lapok. Debreczen, 1849. febr. 22—máj. 31. Megj. naponta. Rendkív. kiadás.: 1849. ápr. 1. Fel. szerk. és kiadó *Jókai* Mór. Ny. Debreczen város könyvnyomdája. — 4r.

¹² Debreczeni Lapok. 1849. febr. 27—1849. ápr. 4. Megj. hetenkint háromszor. Szünetelt 1849. márc. 14—márc. 30. Kiadó *Madarász* József. Ny. 1849. márc. 1.: „Kolozsvárról ideiglenesen Debreczenbe áttett nyomda.” 4r. —

¹³ Nép Barátja. Debreczen. 1849. jan. 16—máj. 6. Megj. hetenkint. Fel. szerk. *Vas* Gereben, szerk. társ *Arany* János. Kiadó *Vas* Gereben. Ny. Debreczen város nyomdája. — 4r. Az idegen nyelvű kiadások közül Debreczenben egyedül a szlovák nyelvű kiadás jelent meg. Prjatel Ludu. Megj. hetenkint kétszer. 1849. jan. 18.—máj. 26. Fel. szerk. *Macsei* Lukács, társszerk. *Szeberinyi* László. Ny. „Kolozsvárról idehozott ny.” — 4r.

¹⁴ *Szabó* István: A szabadságharc debreceni hírlapjai. Debreczeni Képes Kalendárium. 1924. 24. évf. 58. l.

Vélemények az Alföldi Hírlapról

Mielőtt a lap részletesebb elemzéséhez fognánk, a teljesség igénye nélkül vessünk egy pillantást azokra a véleményekre, amelyeket részben a kortársak, részben a kutatók alkottak az 1848–49-es Alföldi Hírlapról.

Mészáros Lázár a 48-as kormány hadügyminisztere emlékirataiban kissé kesernyés hangon emlékezik meg róla, ami egyébként általában is jellemzi *Mészáros* visszaemlékezéseit: „Ünnepélyesen megkövetem a debreceni civisek orgonáját, mely egy héten kétszer muzsikált, mely a civisek büszkeségének tárgya volt, s mellyel az akkor itt működő ország — s más két gyűlés az azonidőbeli szomorú viszonyok közt megelégedhetett, minthogy abban saját szellemének hasonmását láthatá, a mely épen úgy ismétlé egyhangú nótáit, mint a „Március” [Tizenötödike] mindennapi kapcszkodásait.

A jámbor azonban nemsokára jellegcserélésre kényszerült, mert *Madarász* József, az elhunyt „Népelem” szerkesztője reformatori kütegeből nem gyógyulván ki, a „Március”-nak nevezett becsületes civist csakhamar elrontotta, együtt kezdvén türkölnözni és vakarni egymást s a közönséget, csakhogy még nem tudni cui bono?” A továbbiakban egyedül az Esti Lapokról ír *Mészáros* Lázár valamelyes elismeréssel, amely szerinte „szűk körre szorulván csak a létező józanabb véleményt képviselheté”.¹⁵ Közismert, hogy a küzdelmeknek a végsőig való folytatása egyezett *Mészáros* Lázár nézeteivel, s az Alföldi Hírlapra vonatkozó bizonyos mértékig lekicsinylő nyilatkozata is ebből a meggyőződéséből fakadhatott.

Az egykorú hivatalos lapnak, a Közlönynek nem volt rossz véleménye az Alföldi Hírlapról: „Komoly és férfias, mint az idők, melyben élünk, nem vívódik politikai cikkekkel, iránya a legtisztább, leghazafiasabb, ennek köszönheti azon kedvezést, melyben részesül s ezért számíthat felsőbb méltánylatra.”¹⁶

Áttételes, de bizonyító értékelésnek tekinthetjük a szabadságharc bukása után uralkodó rendszer eljárását, amikor is *Oláh* Károly és *Orbán* Pető debreceni ügyvédeknek a Csokonai Lapok szerkesztésére vonatkozó kérését csak úgy volt hajlandó teljesíteni, ha igazolják, hogy írtak-e a forradalom idején az Alföldi Hírlapba, s ha igen, milyen szellemenben. És csak az Alföldi Hírlap szerkesztőinek tanúvallomása után, amely természetesen igyekezett lebecsülni mindkettőjük szerepét, egyezett bele abba, hogy ők szerkesszék a Csokonai Lapokat.¹⁷

A kutatók közül hadd idézzük elsőnek *Szabó* Istvánt: „Debrecen első valódi hírlapjának a meglepő ügyességgel szerkesztett Alföldi Hírlapot kell tekintenünk. Ez a lap már a küzdelmekbe induló magyarság lapja, melyet a győzelmes márciusi szellem teremtett és töltött meg tartalommal. . . . Nem volt kimondottan pártlap, nem tartozott a szélsőségek közé, így a kormány és az országgyűlés előtt is kedveltségre tett szert. A tisztántúli magyarságra pedig elismert hatást gyakorolt.”¹⁸ A lap tisztántúli hatásáról

¹⁵ *Mészáros* Lázár emlékiratai. Pest, 1867. II. köt. 26. l.

¹⁶ Idézi *Szabó* István: A debreceni sajtó 1848–49-ben. Hajdúföld. 1923. nov. 25-i számban.

¹⁷ *Szabó* István: Egy irodalmi vállalkozás Debrecenben a szabadságharc bukása után. Debreczeni Képes Kalendárium. 1927. 27. évf. 90. l.

¹⁸ *Szabó* István: i. m. 56. l.

és értékéről másutt így ír Szabó István: „... az Alföldi Hírlap egy csapásra meghódította Tiszántúl közönségét és kedvelté tette magát annyira, hogy a következő évben Debrecenben vendégeskedő fővárosi lapok meg sem tudták ingatni szilárd állásában. De az Alföldi Hírlap ügyes szerkesztők és tudós, tehetséges munkatársak kezében ki is állhatta velük a versenyt, egykori hírlaptársai szerint is a szabadságharc korszakának egyik leghasznosabb, legjobb hírlapja volt.”¹⁹

Hasonlóképpen vélekedik Csobán Endre: „... most már Debrecenben formálódott az ország közvéleménye s ennek legtárgyilagosabb eszköze éppen az Alföldi Hírlap volt még akkor is, mikor már 5–6 fővárosi lap jelent meg mellette Debrecenben.’ Még a kortársakkal való összehasonlítás is az Alföldi Hírlap javára üt ki: „A közhangulat rajzolása közben az egykorú források közül inkább az újságot [az Alföldi Hírlapot] idézzük, mint a hivatalos lapot, mert az előbbit olvasta inkább a közönség s eltérő szöveg esetén az ott kapott értesülés alapján készült a közvélemény, mégha téves volt is egyik vagy másik részletében a hírlapi cikk”.²⁰

Elismeréssel beszél az Alföldi Hírlapról Juhász Géza is: „Az Alföldi Hírlap a szabadsajtó szülöttje: 1848 május 1-én már be is jelenti a közeli megindulását Telegdi (Kovách) László és Szanka József. ... Újságjuk gondos, eleven, kritikai hangú ... az Alföldi Hírlap kitűnően megállja a helyét, elfogulatlanul bírál jobbra-balra.”²¹

Nem tér el a fentiektől Kónya József véleménye sem.²²

Kevesebb méltánylásban részesül az Alföldi Hírlap eszmei irányvonala *Dezsényi Béla* részéről, aki elsősorban a lap 1848-as koncepciójának bírálatát adja, bár bizonyos mértékben 1849 tavaszán képviselt álláspontját is elmarasztalja: „... rendíthetetlen királypárti szellemben szerkesztette kiadója, a Csatári Ottó álnéven író Telegdi László. Amikor Petőfi a helybeli ‘kaputosok’ által félrevezetett és felizgatott kisújszállási választók miatt kimaradt az országgyűlésből. ... 1849 elején, amikor a kormány és az országgyűlés Debrecenbe költözött, megváltoztatta reakciós irányát, Kossuthtól és Petőfitől hozott cikkeket. De csakhamar ismét a forradalmat megállítani kívánó békepárt szolgálatába szegődött.”²³

Bár a dicsérő hangot megütő bírálók legnagyobb része „közel áll” Debrecenhez, téves lenne a lokálpatriotizmus megnyilvánulásról beszélni. Meggyőződésünk szerint az ellentmondó vélemények között a lap keletkezésének, élettörténetének s a közvélemény alakításában játszott szerepének vizsgálata igazíthat el bennünket.

¹⁹ Szabó István: A debreceni sajtó 1848–49-ben. Hajdúföld. 1923. nov. 25-i sz.-ban.

²⁰ Csobán Endre: A közvélemény problémái. A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január – május. Debrecen, 1948. 214. és kk. l.

²¹ Juhász Géza: Az írók szerepe. A szabadságharc fővárosa Debrecen, 1948. 293. és kk. l.

²² Kónya József: Kossuth és Debrecen. A szabadság fővárosa Debrecen. 1849. január – május. Debrecen, 1948. 482. l.

²³ Dezsényi Béla: Kossuth hírlapja. Eötvös Lóránd Tudományegyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Kar. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat. Bp. 1955. 7–8. l.

Az Alföldi Hírlap megindítása, szerkesztése és kiadása

Az Alföldi Hírlapot az 1848. márciusi események után beállt új társadalmi és politikai helyzet hozta létre. Erre céloz a lap 1848. júl. 2-án megjelent első száma, amely a lap programját a következőkben adja meg: „A jelen év mártiusi napjaival megszűnt a régi Magyarország. Új álladalmi elemek, új institutiók termettek elő, és kormányrendszer emelkedett hatalomra; és a kor rohanó eseményeinek fel nem tartóztatható hatalma véletlenül maga urává emelé a századokon át már élet-halál közt vergődött Magyarországot.

Jövönk saját kezünkbe van letéve; jövönk saját erélyes életre valóságunktól, és eszé-lyes józanságunktól függ.

Hazánk kormányrúdját e hon népszerűbb fiainak néhány legkitűnőbbjei vezetik s ezek működése, egyenesen azon közvéleményre alapított, mellyet az ország többsége hirdet, és sajátjaul felállít. . . .

A szabadsajtó az alkotmányos hatalmak egyike: mert ez hirdetvén a nemzet többsége akarátát, — a sajtó szavaira a kormány hallgatni köteles; és a körülményekhez képest előtte meg kell hajolnia.”

Az ország akarátát és véleményét nem képviselheti egyetlen magyar város sajtója, szükség van a szélesebb tömegek véleményét kifejező vidéki lapokra is: „Az országos akarátot s véleményt stb. csak akkor tudhatni ki: ha minden vidéknek meg van saját közlönye, — ha a sajtó országszerte önállítólag és tiszta elvűleg működik.”

Az Alföldi Hírlap határozott, de némileg túlzott állásfoglalása a vidék érdekeinek képvisellete mellett erőteljes kifejezésre jut a programadásban: „Ez ideig a magyar sajtó úgy szólva csak Budapesten élt és mozgott; s ezért gyakorta elég szerénytelenek s vakmerőek valának a sajtó pesti kezelői ön véleményeiket s akarátukat országos közvéleményként feltolni, s aként hirdetni; és ezt elég fősvények és gyáván restek valának az ország egyes vidékein eltűrni, s hallgatagul elszenvadni.”

Ennek a helyzetnek a megváltoztatására a tervezett rovatok közt mindjárt a másodikban „az ezen vidék politikai kívánatait, akarátát s véleményeit stb.” tolmácsoló irány-
cikknek közlésére gondol az Alföldi Hírlap szerkesztősége. Csak az ötödik pontban szerepel a fővárosi újdonságok ismertetése azzal a figyelemreméltó megjegyzéssel, hogy „az események körüli ellenörködés vidéki szempontból” igen fontos feladat. A vidék érdekeinek védelméről később is van szó a program kitézése során: „Lapunkat a . . . vidék érdekeinek elfogulatlan szószólójául, és akarata őszinte tolmácsaul akarjuk alkalmazni: ez okon tért engedünk mindenkinek, hogy elveit s nézeteit részletekben saját meggyőződése szerint fejtegesse; és bárha mi vele a részletekben egyet nem értünk is, közölni fogjuk azt, kikötvén feltételül a radikal irányzatot.”

A vidék érdekeinek képvisellete azonban nem válhatik valamiféle provinciális önkényeskedéssé vagy szemet hunyó közönyösséggé, ha a főváros vagy egyenesen az ország ügyeiről van szó: „Az országos érdekeknek vidéki érdekeinket hazafiúlag aláren-

delendjük; azonban hű őrei és ki nem fáradó szószólói leszünk e vidék akaratának s igényeinek, és szemes ellenőrei a középponti eljárások és eseményeknek.”

A sajtó kritikai szerepe mellett fontos és bő teret kíván biztosítani a szerkesztőség a tájékoztatásnak, ezért megígéri, hogy főleg az iparosokat és földműveseket illető hivatalos rendeleteket teljes terjedelmükben közölni fogja. Amikor a szabadságharc abba a szakaszába érkezik, amikor Debrecen fiai is részt vesznek a harcokban „a debreceni nemzetőrség hollétéről és mozdulatairól érkező tudósításokat” különös gonddal kezeli és teszi közzé.²⁴

A lap anyagát a szerkesztőség a következő rovatokba osztja el: 1. hivatalos rovat a hatósági közlemények számára, ezek közlésére azonban az iparosokra és földművesekre vonatkozó rendeletek kivételével csak kivonatossan kerül sor. Itt foglalnak helyet a szabadságharc egyes mozzanatait ismertető hadijelentések, harctéri beszámolók is.

A 2. rovatban Debrecen és környékének politikai kívánságait, „akaratát s véleményeit stb. tolmácsoló iránycikkek” kapnak helyet. A későbbiek folyamán itt közölték a nép tájékoztatására szolgáló cikkeket pl. az alkotmányról, a kamarilla cselszövéseiről, a függetlenségi nyilatkozatról. Ezeket rendszerint a szerkesztőség tagjai vagy felkért munkatársak írják; az előbbiek közül *Szanka* József időnkint „Sz” kézzel szerepel; a munkatársak közül *Könyves Tóth* Mihály a teljes nevét használja.

Igen jelentős helyet foglal el minden számban a 3. rovat, a „Debreceni napló”. Ennél a rovatnál ezt állapítja meg a szerkesztőség: „Debreczenben a nyilvánosság még csak közelebb is eltűrheteretlen vendég vala, és csak mártius óta telepedett meg, de még mindig kis korú lakos.” Természetesen a lap változtatni akar a helyzeten: „Gondunk lesz rá, hogy a nyilvánosság Debreczen város körében is valahára erélyesen kezeltesék, és az önző vakság, a roszelelkűség és szűkkeblű előítéletek ónsúlyú igája minél inkább összetorettesék.” A szerkesztőség tudatában van annak, hogy ez nem hálás feladat: „Íróatársainknak e rovat leend legkönyörtelenebb feladata; de olly dolgozótársak fogják kezelni, kik megszoktak küzdeni s igazat mondani; és a lelki bénaság s bűn tükrét bárkinek elébe merik tartani.” Itt ismertetik a városi, az egyházkerületi gyűlések lefolyását, a város belső életét érdeklő kérdéseket, amelyeknek 1849-ben, a lap történetének második szakaszában, a kormány Debreczenben való tartózkodása idején sokszor országos jelentőségük volt.

A 4. rovatot a vidéki tudósítások közlésére szánták azzal az ígérettel, hogy „minél biztosb tudósításokat” iparkodnak adni. Ez a rovat a lap utolsó, hanyatló korszakának kivételével mindig igen gazdag volt. Az Alföldi Hírlap tudósítói az ország minden részéből jelentkeznek és küldik be tájékoztatásaikat, amelyekben a szabadságharc színterének szélesedésével egyre fontosabbá váló vidéki városok eseményeinek az ismertetése mellett gyakran általános problémákat is felvetnek. A tudósítók jelentkezését előmozdította az a felhívás, amelyet a lap 14. száma közöl: „...velős rövidséggel írt biztos tudósításokat bárkitől elfogadunk...”.²⁵

²⁴ Alföldi Hírlap. 1848. okt. 25. 34. sz. 133.1.

²⁵ Alföldi Hírlap. 1848. aug. 16. 14. sz. 53. 1.

Az 5. helyen szereplő „Fővárosi újdonságok” című rovatban a főváros életéről, eseményeiről szóló cikkek közlését ígéri a lap. A szerkesztőség, mint már láttuk, a fővárosi lapok tartalmát kívánja ebben a rovatban ismertetni.

A 6. rovat címe „Belföldi hírmondó” volt, s a legfontosabb események ismertetésére szolgált. Az itt közölt cikkek legnagyobb része más lapokból való átvétel útján került az Alföldi Hírlapba, de meg kell jegyeznünk, hogy a válogatás meglepő szerkesztői ügyességgel történt.

A 7. rovatot a legfontosabb külföldi eseményekről szóló tájékoztatások közlésére szánta a szerkesztőség. Az itt elhangzott ígélet: „Rajta leszünk, hogy főképp keletről eredeti levelezésekkel lephessük meg olvasóinkat” — nem nagyon teljesült. Az olvasóknak meg kellett elégedniük az időnkint érkező külföldi lapokból nyert értesülésekkel, amelyek a harci események következtében meglehetősen gyér számban álltak rendelkezésre.

A 8. rovatban magyarázatot, tájékoztatást akart adni a szerkesztőség „a köznép számára” a legfontosabb napi eseményekről, az új törvényekről „és az országos teendőkről.” Ennek a rovatnak a szerepét bizonyos mértékig a 2. pont alatt szereplő rovat vette át, s így külön az első számban történő bejelentésen kívül alig található meg a lap hasábjain.

Ugyanezt mondhatjuk el a 9. rovatról, amely „tárca” címszó alatt szépirodalmi dolgozatokat tartalmazott volna főleg a nők számára „keveset, de jót” jelszóval.

A lap befejező részét hirdetések alkották, ezeknek a száma aránylag kevés volt, s igen gyakran inkább csak a lapkiadó cég kiadványainak igyekezett propagandát csinálni.

Érdekes, amit a szerkesztés irányelveiről olvashatunk az első számban: „Szerkesztői vezérelvünk pár szóból áll: t. i. az észszerű joguralom melletti ernyedetlen küzdelem ismerjük polgári tisztünknek s feladatunknak; és az egyenlőség, testvériség és szabadság —, béke, rend s egyetértés jelszavunk...” „...„Lapunkban radikal elveket hirdetünk. A palliatív működéseknek nem vagyunk barátai; azonban a fennállóból ami jó, azt fenntartani ohajtásunk s akaratunk; és nem fogunk oda iparkodni, hogy a fennállót vak szenvedélytől vezéreltetve szemszöktében leromboljuk.” Mindebből bizonyos fontolva haladás olvasható ki, amely a lap történetének egyes szakaszaiban különböző módon érvényesült. Korai lenne itt az ismertetés elvégzése előtt véleményt nyilvánítani, az azonban már most megállapítható, hogy a lap eszmei irányvonalában felfelé ívelés tapasztalható. Kiténik ez akkor, ha a mélypontnak tekinthető, *Petőfi* bukását gúnyoló magatartásból és a vidéki civis város közönségének polgári nézeteiből kiindulva a szabadságharcnak a végső győzelemig való vívását követelő, forradalmi álláspontig ívelő fejlődést látjuk magunk előtt.

A rovatok helyes megállapítása, arányos és körültekintő beosztása egyes szerkesztői eljárásról tanuskodik, ennek a javára írhatjuk még többek között a lényegesnek a lényegtelenről való elválasztását. A szerkesztők mindig megtalálják azt, ami a legfontosabb, aminek nem szabad hiányoznia a lapból, s gondosan ügyelnek arra, hogy az olvasók igényeit minél jobban kielégítsék. Az első számok megjelenése idején, júl. 11-én hangzik el Kossuth fontos beszéde a képviselőházban a véderőjavaslatról. Mindjárt az

első beszámolónál ott találjuk a szerkesztő megjegyzését: „E beszédet, mennyire lehet kevés kihagyással adjuk.”²⁶

Nem elégszik meg a szerkesztőség a jelentősebb események ismertetésével, hanem állást foglal azokkal kapcsolatosan, meggyőződését azonnal kifejezésre juttatja. A sok példa közül csak néhányat idézünk: mikor 1848. szeptember elején a bécsi udvar körül csoportosuló reakciós erők ármánykodásai folytán gyülekeznek a viharfelhők Horvátország felől, a helyzet ismertetéséhez Kossuth szept. 4-i beszéde után a következő megjegyzés hangzik el a szerkesztő részéről: „És ti! kikre a hon szabadítása bízott, ragadjátok meg az alkalmat, válaszsztátok a leghathatósabb eszközöket, számoljatok honfikebleinkre s edzett karjainkra. —”²⁷ Vagy amikor már tettekre van szükség „Debreczen sept 23.” címfej alatt lelkesen buzdít cselekvésre: „Fel azért nemzetem, ragadjatok fegyvert! Fegyvert az imádott hazáért s azért, mi nemzeteknek a legszentebb, — a szabadságért! De még ma, most mindjárt; különben elveszünk . . . elveszünk dicstelenül. S emlékünkre a historiában csak egy lap maradand, mellyre gyalázatos gyávaságunk lángbetűkkel lesz felírva.”²⁸

A szerkesztés akkori gyakorlata szerint a lap tartalmának jó részét a vidéki levelezők küldték be, akik közül néhányan esetleg bizonyos elfogultsággal vagy szubjektív megítélés alapján számoltak be a vidékükön előforduló eseményekről, emberekről. Ha ilyen eset adódott elő, a szerkesztőség készséggel ad helyet a helyreigazító nyilatkozatnak, megjegyzésnek vagy tudósításnak. Így történt ez pl. *Eötvös* Tamás beregi nemzetőr parancsnok esetében, akit beosztottjai védenek meg az Alföldi Hírlap hasábjain megjelent vád ellen (1848. dec. 13. 48. sz. 191. 1.).

A szerkesztés technikai vonatkozásában jellemző a lapra a szerkesztőknek az az igyekezete, hogy mindig a legfrissebb értesülésekkel szolgáljanak. Ha már ismert vagy közölt tudósításról van szó, közlésétől még akkor is eltekintenek, ha a szerkesztőség valamelyik tagjától származik a szóbanforgó írásmű, cikk stb. Példa erre a lap egyik szerkesztőjének, *Szanka* Józsefnek az esete: amikor az Új-Arad körüli hadi eseményekről ír, tudósítása későn érkezik. „Salynáljuk (!), hogy tisztelt táb(ori) levelezőnk Szanka Józsefnek Új-Aradról nov. 29-kéről kelt, különben igen nyomos, de hozzánk későn érkezett tudósítását mai lapunkban nem adhatjuk. A 28-dikről írottat pedig azért nem közöljük, mert ennek érkeztek a lippai 28—29-ki eseményeket a pesti lapokban már olvastuk. . . . Nekünk a tisztelt levelezőnek igen jól megfogalmazott levelei mindenkor kedvesek; csak el ne késsenek.”²⁹ Ismételten megjegyezzük, hogy *Szanka* József nem közönséges tábori levelező volt, hanem a lap egyik szerkesztője.

A lap szerkesztésében a fő szerepet *Telegdi Kovách* László játszotta, aki 1816. márc. 24-én született. Tanulmányait 1822-től kezdve a debreceni Református Kollégiumban végezte. Tanulmányi éve alatt megfordult Késmárkon és Szepes-Szombaton a német nyelv elsajátítása végett. Az 1830-as évek közepén Pesten volt jurátus, s 1837-ben nyert

²⁶ Alföldi Hírlap. 1848. júl. 16. 5. sz. 19. 1.

²⁷ Alföldi Hírlap. 1848. szept. 10. 21. sz. 81. 1.

²⁸ Alföldi Hírlap. 1848. szept. 24. 25. sz. 98. 1.

²⁹ Alföldi Hírlap. 1848. dec. 13. 48. sz. 191. 1.

ügyvédi oklevelet. Szülővárosában telepedett le, és itt folytatott ügyvédi gyakorlatot. Már pesti jurátus korában megkezdte írói működését: a Jelenkor mellékletében, a Társalkodóban versei, meséi jelentek meg. *Csatári Ottó*, Cs.o. és T. K. L. jelzettel ellátott cikkeit 1835–36-ban szívesen fogadta és közölte a Pesti Hírlap, a Budapesti Hírlap, az Életképek, a Hölgyfutár stb. *Frankenburg* Adolf emlékirataiban azok között az írók és költők között emlegeti, akik „nemcsak díszet és dicsőséget, hanem — előfizetőket is szerettek”.³⁰

Az 1840-es években jelennek meg művei önálló kötetekben, amelyekben vagy úti-élményeiről számol be, vagy közgazdasági, jogi problémákkal foglalkozik. 1841-ben Nagy Ignác színműtárában egy szomorújátékát közli. Műveltségének fontos részét alkotják azok az élmények és benyomások, amelyeket külföldi útjain, Ausztriában, Németországban, Svájcban, majd később Hollandiában, Belgiumban, Angliában és Franciaországban szerez.

Széleskörű műveltsége, írói tehetsége, gazdasági ügyekben való jártassága, vállalkozó szelleme egyaránt közrejátszik abban, hogy az Alföldi Hírlap megindításával az első magyar vidéki politikai hírlap megalapítója és szerkesztője legyen, s ezzel megtegye az első lépést a vidéki sajtónak a főváros egyeduralkodó alól való felszabadítására.

A toll és kard egységének a jegyében mint debreceni veres pántlikás részt vesz a szabadságharc ütközeteiben, *Bem* erdélyi harcaiban. 1848. nov. 10–1849. márc. 10-ig van távol a szerkesztői asztaltól, ez alatt az idő alatt „egy ideiglenes bizottság” végzi a szerkesztői munkákat a kiadónak, öccsének, *Telegdi Kovách* Lajosnak a vezetése alatt. A lap legjelentősebb korszakában, 1849 tavaszán teljes lendülettel irányítja a lapot a kényszerű hanyatlás és a szomorú befejezés idejéig.

A szabadságharc bukása után egy darabig Pesten rejtőzködött, majd 1850 végén visszatért szülővárosába, ahol folytatta ügyvédi működését, amíg ettől el nem tiltották. Kitűnő gazdasági képzettsége, vállalkozó szelleme most bontakozhatott ki igazán: számos iparvállalatot létesített, malmokat, hollandi szélmalmost, likörgyárat alapított, városi regálékát bérelt, fürdőt hozott létre, ismereteit, tapasztalatait újabb külföldi tanulmányutakon gyarapította.

Írói tevékenységét töretlen erővel folytatja, 1861-től szerkeszti a Debreczeni Ellenőrt, majd a viszonyok javultával ismét megindítja az Alföldi Hírlapot, amelyet szándékosan „új folyam” megjelöléssel látott el, hogy ezzel is dokumentálja az 1848–49-es Alföldi Hírlaphoz való eszmei kapcsolódást, és szerkeszti 1877 közepéig. Ösztönző módon vesz részt a város minden kulturális vagy gazdasági megmozdulásában. Az 1870-es években a színház felügyelői tiszteletét tölti be. Elsőnek veti fel egy debreceni múzeum alapításának a gondolatát. Mindenütt hatott, munkált, gyarapított 1894. szept. 4-én bekövetkezett haláláig. *Ember* Ernő találó jellemzése szerint: „Nagy akaraterejű, jó üzleti érzékű ember volt, egyesítette magában a régi kalmárkodó debreceni polgárok ügyességét és a kollégiumban nevelkedett értelmiség magas műveltségét. . .”³¹

³⁰ Alföldi Hírlap. 1848. dec. 6. 46. sz. 184. l.

³¹ Életrajza, irodalmi működésére vonatkozó irodalom bővebben: *Szimyei* József: Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Bp. 1899. 1321–1325. l. *Ember* Ernő: A debreceni időszaki sajtó 1867–1900. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. 1955. Debrecen, 1956. 332. és kk. l.

Jóval kevesebbet tudunk az Alföldi Hírlap másik szerkesztőjéről, Szanka Józsefről, hiszen még az életére vonatkozó adatok is hiányoznak Szimyei kiváló adattárából. Szanka Józsefet 1819. febr. 8-án keresztelték meg. Szülei Szanka József és Vértesi Sára voltak.³² Apja szücsmester volt a Cegléd (a mai Kossuth) utcán. A Szanka-család a Somogy megyei Nagydobszáról került Debrecenbe. Szülei nyolc éves korától kezdve a helybeli Református Kollégiumban taníttatták öccsével, Sándorral együtt. 1835-ben subscribált a magasabb osztályokra. Jó tanuló volt, neve mindig az első 5–6 tanuló közt szerepel. Még 20 éves sem volt, amikor apja 1838 szeptemberében, 43 éves korában meghalt. Szanka nagy igyekezettel tovább folytatta tanulmányait. Jó magaviseletének és szorgalmának köszönheti, hogy 1839-ben ötödmagával engedélyt kapott arra, hogy a bibliothecariusnak segítségére legyen.³³ Az 1839–40. tanév záróvizsgáján azonban nem jelent meg, az anyakönyvi bejegyzés szerint „discessit ante examina publica ceterum eminens”. Az eltávozás oka az 1841. jan. 9-i egyházkerületi jegyzőkönyvből derül ki: „Késmárkon tanuló ifjú Szanka József csak mostanig engedett kimaradhatási időt jövő Sz. György napig [1841. ápr. 24-ig] kiterjesztetni kéri”. A határozatból is kitűnik tanulói érdemeinek elismerése: „Tekintetbe vétetvén a folyamodónak közdicsérettel elösmert szorgalma és kitűnő sajátságai: kérelme megadatik”.³⁴

Bár a helybeli tanulók közé tartozik, s közvetlenül a szülői házból látogathatja az iskolát, mégis szerény anyagi körülmények között végezhetette tanulmányait különösen apja korai halála után, ezért folyamodik 1841-ben néhány más társával együtt a hosszú ruha viselésének elengedéséért, mert ennek beszerzése jelentős költséggel járt. A debreceni diákok egyik jövedelemforrását alkotó ünnepi legációkra pályázó diákok között is mindig ott találjuk a nevét. A Kollégium ünnepi követeként megfordult Makádon, Geszten, Bihardiószegen, Szalontán és Makón. Jó tanuló volta mellett az anyagi ráutaltság lehetett az oka annak, hogy 1841 nyarán köztanítónak jelölik néhány más hatod éves társával együtt.

Ugyanennek az évnek az őszén történt, hogy Cseresznyés Károly negyedéves diák Kraszna megyében az őszi szünet alkalmával találkozott Somogyi Antallal „a szabadelvűség vándor agitátorával”, akinek szatmári 12 pontia hatott a márciusi 12 pont megalkotásánál. Somogyi lelkes hangú írásbeli szöveget intézett Cseresznyés Károly útján a debreceni Kollégium tanulóifjúságához, köztük névszerint Szanka Józsefhez, amelyben ilyen gondolatokat fejtet: „elvetek e' légyen, vesszen az önkény, éljen a szabadság”, „Éljettek a' köznek. — Éltetek csak így lehet nyugodt, csak így boldog” — „exaltálni, exaltálni és mindig exaltálni”.³⁵ Bár a levél írás útján való terjesztésére nem kerülhetett sor, miután a diákok óvatosságból kénytelenek voltak elégetni, föltehető, hogy szóbeli terjesztés folytán értesülhetett róla nem egy debreceni diák, köztük Szanka József kandidált publicus praeceptor.

³² Debrecen. XVII. köt. 1808–1819. Kereszteltek anyakönyve. A Debreczeni Református Ekklesia Matriculájának XIV. darabja.

³³ Oktatók rendes gyűlésének jegyzőkönyve. 1839. nov. 20. 2. l.

³⁴ Egyházkerületi jegyzőkönyv 1839–41. 480. l.

³⁵ Professzori gyűlés jegyzőkönyve 1841–42. dec. 3-i ülésről. 91. sz. 28–30. l.

Az 1841/42. tanévben már ott találjuk *Szanka* József nevét a köztanítók sorában. Ezt az állását a következő évben is megtartja. Majd 1843. aug. 31-én „rendőr” (contrascriba) lett.³⁶ Ezt a hivatalát 1844. márc. 2-án az „iskolanagy” (senior) hivatalával cserélte fel.³⁷ Úgy látszik ez a két hivatal nem volt olyan fáradtságos, mint a publicus praeceptorság, amelyről 1843 nyarán betegség címén mondott le.³⁸

Az Alma Matertől való megválása után az ügyvédi pályán működött, de az irodalomról sem feledkezett meg. Cikkei jelentek meg a Társalkodóban (1846. A madarászat Debreczenben), a Hctilapban (1847. Nézetek a növénytan körül). Írói törekvéseiben főltehetőleg *Telegdi Kovách* László támogatta, aki 1848-ban szerkesztőtársává választotta. Erről *Telegdi Kovách* 1867-ben életpályájára visszatekintve így emlékezik meg: „1848-ban testvéremmel és egy minden szépre s jóra lelkesülő ifjúval létrehoztam a legelső vidéki magyar politikai hírlapot”. *Szanka* nem húzódik vissza a közélet eseményei elől sem. Erre következtethetünk abból, hogy az 1848 júniusában *Fésűs* András elnökletével egyházi reformok előkészítésére kiküldött bizottságban jegyzői teendőik ellátásával bízzák meg. Valószínűleg ennek köszönheti, hogy az 1848. júl. 9-i egyházi gyűlésen a jegyzői tisztség betöltése alkalmával igen sok szavazatot kapott. Az 1848. aug. 31-i városi közgyűlésen elsőnek veti fel a nemzetőr-tüzérek kiképzésének a gondolatát. A városi közgyűléseken szívesen választják be különböző bizottságokba. De legfőképpen erre vall az az elhatározása, hogy a nemzet szabadságának védelmére katonai szolgálatra jelentkezik; „kebelem geniusa a csataterre szólított” — írja 1849 januárjában, amikor négyhónapos katonai szolgálat után ismét tollal kívánja szolgálni a szabadságharc ügyét. Mint nemzetőr részt vett a Lipppa körül folyó harcokban, ezekről tudósításokban számolt be. Életsorsának alakulása szempontjából 1848. jelentős volt azért is, mert febr. 10-én nőül vette *Csurka* Juliannát.

Cikkei főleg 1849 januárjától kezdve jelennek meg folyamatosan az Alföldi Hírlapban. Rendszerint a tájékoztatásokat és irányelveket tartalmazó részben fejti ki gondolatait az alkotmányról, a szabadságról. Ezenkívül beszámol az országgyűlés eseményeiről. Írásait általában Sz. kézjeggyel látja el.

A szabadságharc bukása után eltiltották az ügyvédi gyakorlattól, ekkor *Udvarhelyi* Károly ügyvédtársának az irodájában dolgozott.³⁹ Hogy írói ambícióival az 1850-es években sem hagyott fel, a kortársaktól származó feljegyzésből értesülünk, eszerint „foglalkozott szépirodalommal is, de alapos komoly képzettsége inkább történetíró és publicistává emelte volna őt, ha a korahalál ki nem oltja általánosan fájllalt élete fákllyját.”⁴⁰

³⁶ Oskolai Törvényssék jegyzőkönyve 1840–1867. 182. l.

³⁷ Uo. 193. l.

³⁸ „Prof. Péczely József Úr mint Classium Praeceptor jelentvén, mikép Szanka József Poeták Praeceptorata betegeskedése miatt a hivatalt nem viselhetvén, s azt letenni ohajtván rendes Tanitóról gondoskodni kellenék.” 1843. jún. 21-i professzori gyűlés jegyzőkönyve. 161. sz. 47. l.

³⁹ Azt a mende-mondát, hogy 1849. dec. 2-án a Debrecen elfoglaló oroszoktól gr. *Zichy* Ferenc ösztönzésére 100 kancsuka ütést szenvedett volna, már *Ember* Ernő megcáfolta azzal az egyszerű adattal, hogy 1849. decemberében már csak néhány orvosi ápolásra szoruló sebesült orosz tartózkodott Debreczenben.

⁴⁰ *Kulini Nagy* Benő: Debrecen irodalomtörténete. Csokonai Album. Debrecen, 1861. 228. l.

Valóban elég korán, 40 éves korában, 1859. jan. 13-án ragadta el a halál az élők sorából. A vonatkozó feljegyzés szerint sorvasztó lázban halt meg, és jan. 15-én temették el.⁴¹

A két hivatalos szerkesztőn kívül többen részt vettek az Alföldi Hírlap szerkesztési munkálataiban, hiszen ők mindketten jó darabig a harctéren tartózkodtak. Ez alatt az idő alatt „egy ideiglenes szerkesztőség” intézte a lap ügyeit. Ennek az összetételéről, valamint a lap számos debreceni és vidéki munkatársáról, levelezőjéről a lap történetének egyes korszakait ismertető fejezetekben kívánunk szólni.

Az Alföldi Hírlap kiadója gyanánt az újság fejrészen *Telegdi* Lajos, a szerkesztő *Telegdi Kovách* László öccse szerepel. Mint már tudjuk, több volt, mint kiadó. Bátyja távolléte alatt a lap teljes irányítása a kezében volt. Kitűnő üzleti érzékének és szervezőképességének köszönhető, hogy a lap hatósugara az egész Tiszántúlra, sőt távolabbra is kiterjedt. Természetesen ő szervezte meg a debreceni előfizetők nagy tömegét, akik az előfizetők törzsét alkották.

Telegdi Lajos 1818. szept. 7-én Debrecenben született. Tanulmányait ő is, mint bátyja a debreceni Kollégiumban végezte az 1830-as években. Majd apja mellett megtanulta a könyvkereskedést, tanulmányait Pesten és Bécsben egészítette ki. 1836-ban Pestre, 1837-ben Bécsbe ment a könyvkereskedői szakma alaposabb elsajátítása céljából. Majd bátyjával együtt ausztriai és németországi tanulmányútra ment. *Heckenast* Gusztáv és ügyvéd bátyja segítségével 1840-ben szülővárosában könyvkereskedést nyitott, ahol *Csenyery* Antal és *Irinyi* József — akkoriban debreceni diákok — az első ösztönzést kapták a könyv szeretetére és közvetve a tudománnyal való foglalkozásra. *Telegdi* Lajos később nyomdát alapított, amelynek működési körét állandóan bővítette. Bátyjával együtt számos gazdasági vállalkozásban, szálloda, gőzfürdő építésében tevékenykedett, az Érmeléken szőlője volt, borkereskedéssel is foglalkozott. Maga is írogatott, gyermekkönyveket, naptárt szerkesztett. Ezért nem történhetett fennakadás az Alföldi Hírlap szerkesztésében a szerkesztők távolléte alatt. Arany János forradalmi verseiből két füzetet jelentetett meg „Szabadság zengő hárfája” címmel. 1873. aug. 14-én halt meg Debrecenben.⁴² Kiadói tevékenységével, könyvnyomdájával és könyvkereskedői működésével Debrecen város művelődésének történetében fontos szerepet játszott.

Debrecen nyomdaviszonyai 1848–49-ben, bár a város nyomdája 1561-től kezdve megszakítás nélkül dolgozott, és volt idő, amikor a magyar könyvtermés $\frac{3}{4}$ része innen került ki, nem mondhatók korszerűeknek. A városi nyomdában *Tóth* Endre 1847-ben hét faszajtón dolgoztatott, közben egy könyvsajtó és az egyik metszetnyomó elromlott. Az 1848-ban megnövekedő nyomdaforgalom kielégítésére a városi tanács megrendelt *Wankó* Jánosnál, a pesti József hengermalom gépésznél két vas sajtót, amelyeknek a leszállítása 1848 végén történt meg. Különösen nehézé vált a helyzet 1849 januárjában, amikor a kormány Debrecenbe költözésével a nyomdára váró feladatok erősen megsaporodtak, s ugyanakkor *Bem* erdélyi hadjáratának támogatására a kormány egy debreceni sajtót a rendelkezésére bocsátott.⁴³ Mégis ez az időszak tekinthető a debreceni vá-

⁴¹ Halotti anyakönyv. 1856–59. XII. köt. 379. l. 34. sorszám alatt.

⁴² *Szimyei* József: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1909. XIII. köt. 1385–1386.

⁴³ *Benda* Kálmán – *Irinyi* Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda (1561–1961). Akadémiai Kiadó. Bp. 1961. 138.

rosi nyomda egyik legfényesebb korszakának, hiszen három újság előállításával mellett számos hivatalos rendelet, röpirat, könyv kinyomására vállalkozott. Hogy megnövekedett feladatát mégis teljesíteni tudta, azzal magyarázható, hogy az átköltöztetett pesti nyomdákkal szemben több és gyakorlottabb munkással rendelkezett. Érdeme az is, hogy sokkal modernebb helyesírással dolgozott, mint versenytársai.⁴⁴

A két *Telegdi*-testvér együtt kötötte meg a szerződést az Alföldi Hírlap nyomására *Tóth* Endre városi nyomdai művezetővel és *Mezei* József ellenőrrel 1848. júl. 1-én. Eszerint „az említett hírlap nyomtatását az Értesítőlap-féle, úgynevezett Medián nyomtató papírra, félvérét alakban egy egy számot egy egész ív terjedelemben, ötszáz példányban, minden külön lapon három hasábot számítva, Cicero betűvel, közte azonban egy lap Garmonddal is lehet szedve, tizenöt ezüst forint 20 krért mindenkor a rendelt időre elkészíttetni” vállalják. A szerződés a további részletekre is kiterjed: „ha azonban a fent kitett ötszáz példánynál kétszázötvennel több kellene, azaz 750 példány, akkor öt pengő forinttal és 4 krral szaporodand a nyomtatási ár; szóval minden 500-at meghaladó 250-ért külön-külön 5 pfrt. 4 kr számítatik. — Továbbá, ha valamelyik számhoz félv melléklet kívánatik, mindenkor az egész szám lapnak fele árra lesz fizetendő. — Megjegyzendő még: hogyha egy negyedív nyomatik mind két oldalára: annak árra 5 pfrt. 30 kr., ha pedig csak egyik oldalára, három frt 50 kr. — A boríték nyomtatás, formánként — egy formában négy boríték számítatván — magok papirosára 40 ezüst krajczár”. Ezzel szemben a szerkesztő és kiadó kötelezték magukat, „hogy a Lapba szükséges könnyen olvasható kéziratokat, mindenkor annak idejében pontosan beadjuk; — a Korrekturákkal s Revisiokkali foglalkozást, valamint az összehajtogatást, pakolást s az ez ügyre vonatkozó minden expeditiót magunk vagy egyéneink teendőinek ismerjük”. Foglalóul mindjárt 122 ezüst forint 40 krajcárt fizettek le az egy hónapra eső nyolc számért. A szerződést *Tóth* Endre júl. 3-án továbbította a városi tanácshoz jóváhagyás végett, amit az 1848. nov. 28-án tartott ülésen *Csáthy* Károly tanácsnok javaslata alapján el is nyert.⁴⁵

Mindkét fél igyekezett teljesíteni a vállalt kötelezettséget. 1848. okt. 10-én 200 ezüst forintot fizet *Telegdi* Lajos a nyomdának egy negyedévi nyomdaköltség címén. Valószínűleg a kiadó máskor is idejében tett eleget fizetési kötelezettségének, azonban az 1849 márciusától május 20-ig megjelenő számok (27–50.) nyomtatási költségei tetemesen felgyűltek. Az e számok nyomtatásáért járó összeget (1523 vft 02 kr-t), valamint az 1849 május végétől július 1-ig megjelenő számok (51–67.) nyomtatási költségét (1153 vft 38 kr-t) csak 1849. jún. 30-án fizette ki a szerkesztő és kiadó.⁴⁶

Egyébként a nyomdai kalkuláció elég ötletszerűen történt a városi nyomdában: A Debreczen-Nagyvárad Értesítőnél az egy ívre egy példányban eső összeg 2 krajczár volt, az Alföldi Hírlapnál 4 kr., *Kerekes* Ferenc „Képzetes mennyiségek” című munkájának kiadásánál 7 kr, Bihar megye egyik röpiratánál 12 kr., *Telegdi* Lajos megrendelése

⁴⁴ *Révész* Imre: A függetlenségi nyilatkozat viszontagságai. Bp. 1955. 99. l.

⁴⁵ *Közlí Csűrös* Ferenc: A debreceni városi nyomda története 1561–1911. 458. l.

⁴⁶ A Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratári különgyűjteménye. Ms 39/3 és 39/13.

seinél általában 3,8 kr. Mindebből megállapítható, hogy a kalkulálás az ötletszerűség mellett a megrendelő személyétől is függött.⁴⁷

Az Alföldi Hírlap eleinte hetenkint kétszer jelent meg: vasárnap és szerdán, félévi előfizetési ára ekkor helyben 2 pft 40 kr, vidékre postán 3 pft 30 kr. Egyes szám ára 4 pkr. 1849. márc. 11-től hetenkint háromszor jelenik meg: vasárnap egy íven, kedden és csütörtökön fél-fél ív terjedelemben. Ápr. 1-től megváltozik az előfizetés díja is, a június végéig tartó évnegyedre: helyben 1 ft 50 kr, vidékre postán 2 pft 24 kr. Azoknak, akik háromszor akarják küldetni, 24 pkr-nyi pótlékot kell beküldeniük. Az előfizetési díjak tekintetében újabb változás 1849. jún. 1-én lép életbe, amikor is a félévi előfizetési díj helyben 3 pft, vidékre postán kétszer küldve 3 pft 50 kr, háromszor küldve 4 pft 10 kr.

Az Alföldi Hírlap címfeje 1849. ápr. 1-én a 29. számtól kezdve változott meg, ekkor kisebb lett a lap címfeje. A változás valószínűleg térnyerés céljából következett be.

A hírlapoknak a megjelenési ideje ebben az időben szoros összefüggésben állt a postajáratok rendszerével. Az Alföldi Hírlap 1848. júl. 2-i, első számában bejelentett programja szerint Bihar, Szabolcs, Kraszna, Közép-Szolnok, Szatmár, Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung megyéknek, a Kővár-vidéknek, a Nagy-Kunságnak és a Hajdúkerületnek kíván szócsöve lenni, ami az akkori Magyarországnak körülbelül egyötödét alkotta. Az Alföldi Hírlap a vidék közlekedési középontjából, Debrecenből kiindulva abban a szerencsés helyzetben volt, hogy hírszolgálatával meg tudta előzni a pesti lapokat a debrecen-nagybányai postavonalon. Ugyanez volt a helyzet a debrecen-nagyvárad-kolozsvár-szebeni, a debrecen-máramarosszigeti, debrecen-ungvári és a debrecen-tállyai postavonalakon is különösen a téli hónapokban. Amint az előfizetők számából később látni fogjuk, a szerkesztők elképzelése reális volt, az Alföldi Hírlap hatósugara valóban nagy volt.

Az előfizetők verbuválása igen széles körben folyt. Persze ez nem volt könnyű feladat, hiszen éppen *Telegdi Kovách* László állapította meg egyik 1847-ben írt cikkében a magyar társadalom egyik jelentős rétegéről a következőket: „A középrendűek többségének még most is legtöbb gondja van a nyúlászatra és kártyára; legfeljebb egy valamelyik politikai lapba tekintenek félvállról bele, hogy lássák, miképp írták le megyéjük közgyűlését; és azt merem állítani, hogy tíz megyei és városi hivatalnok közül egy alig olvas hírlapot; és ilyen emberek aztán a haza közügyei kezelői és gyámoszlopai.”⁴⁸ *Telegdi Kovách* László azonban tudta, hogy a nagy néptömegekben van olvasás iránti vágy. Erről öccse, aki számos könyvet, kalendáriumot stb. jelentetett meg bizonyára tájékozottan. Előbb említett cikkében erre is van utalás: „Az 1847-dik év folytán szerzett tapasztalat nyomán úgy találtam, hogy a nagy néptömeg, műveletlenségéhez képest, feltűnőleg sokat olvas. Igaz, hogy főleg kalendáriumot... de annyi mindenestre áll, hogy többet olvas, mint mi, nadrágosak véljük és képzeljük. Egy kedvességet nyert ponyvairódmű történetéből 6 hónap alatt 5–8000 példány elkél csupán egy vidé-

⁴⁷ Benda Kálmán – Irinyi Károly i. m. 147. l.

⁴⁸ Csatári Ottó [*Telegdi Kovách* László] :Irodalmunk 1847. évi termékei. Pesti Divatlap. 1848. 20. sz. 539–540. l.

ken; . . .”. A cikkíró az építő bírálat jegyében folytatja: „. . .és hogy nemesebb ízlésű irodalmi termékek nem válnak a köznép sajátjává, ennek az az egyszerű oka, mivel íróink közül a nép ízlését, kívánatát korunkban tán még egy sem találta el; . . .” Ezt a megfigyelést a szerkesztő az előfizetők táborának a megszervezésénél, a lap tartalmának összeállításánál igyekezett hasznosítani.

A hírlapok előfizetésének többféle módja divatozott ebben az időben: történhetett a megrendelés a postahivatalok útján, megnevezett bizományosoknál, akik gyakran irodalmi személyiségek voltak. Megtörtént az is, hogy utazó kereskedők vállalkoztak a lap, a folyóirat terjesztésére. Valamely lap közkedveltségére hatással volt természetesen annak politikai iránya. *Szabó* Ervin megfigyelte, hogy ebben az időben a radikális lapok kisebb népszerűségnek örvendtek, mint a mérsékelt irányúak. Pl. A Március Tizenötödike 1848 végén 733 példányban jelent meg, kb. ennyi volt *Táncsics* Munkások Újsága előfizetőinek a száma (738). *Zerffy* (*Hirsch*) Gusztáv Reform című hetilapjának 110 előfizetője volt, ebből vidéken 87, a Radical lappal való egyesülés után 225-re emelkedett a kiadott példányok száma. Ugyanekkor Kossuth Hírlapja 4214, a Közlöny 3000-en felüli, a Pesti Hírlap 2 554, a Pesther Zeitung 2811 példányban jelent meg.⁴⁹

Az Alföldi Hírlap példányszámára vonatkozólag egységesen 1500-at említenek a források, holott ez a szám — bármennyire hízogó is egy vidéki lap esetében — túlzottnak tekinthető nemcsak 1848-ban, hanem még 1849-ben is, amikor a példányszám a legmagasabbra emelkedett. Mint láttuk, a nyomdai szerződés 500 példány alapnyomásra szólt, az utánnyomásokra vonatkozólag csak az 1849. évfolyam 27. számától kezdve vannak adataink. Bár föltehető, hogy a lap kezdeti korszakában is történtek utánnyomások, még talán nem csak a szükségletnek megfelelően, hanem azon túl is, hiszen még az 1848. aug. 8-i (12.) számban is szerepel ez a megjegyzés: „Teljes számú példányokkal még szolgálhatunk”. Becslésünk szerint az 1848-as évfolyamnál általában egyszeri utánnyomásra, tehát 750-es példányszámra lehet következtetni.

Jelentősebb gyarapodás az előfizetők létszámában 1849-ben észlelhető. A 27. és 28. szám (márc. 27. 29.) 1000, a 29. számtól kezdve (ápr. 1.) általában 1300 példányban jelenik meg a lap. Néhány szám, mint pl. a 33. (ápr. 10), a 38. ápr. 22.), a 41. (ápr. 29.) az 1350-es példányszámot is eléri. A legnagyobb példányszámban a 40. számot (ápr. 26.) nyomták ki. A kormány Pestre való távozása után jelentősen visszaesett az előfizetők száma, bár a kormánysszervek továbbra is előfizettek reá.⁵⁰

Érdeemes megfigyelni az Alföldi Hírlap előfizetőinek rétegződését földrajzi szempontból. Az előfizetők egy része helybeli, a másik része vidéki volt. A helybeli előfizetők alkották a biztosabb alapot a kalkulációnál. Az utóbbiak a lap kisugárzásáról adnak képet. Sajnos a rendelkezésre álló adatok meglehetősen hézagosak, de bizonyos következtetések levonását lehetővé teszik.

⁴⁹ *Szabó* Ervin i. m. 122. l. A jelenség oka a radikális sajtó közönségének akkori számában és anyagi helyzetében keresendő.

⁵⁰ Az illusztráció bemutatja a Hadügyminisztérium és *Kossuth* Lajos előfizetését az 1849. év második felére. Érdekes, hogy az előfizetés még ekkor is német nyelvű, sőt császári és királyi megjelölésű nyomtatványon történt.

A debreceni előfizetők részben kézbesítés útján kapták meg a lapot, részben érte küldték *Telegdi* Lajos könyvkereskedésébe. Az előfizetők toborzása és nyilvántartása helyben Debrecen akkori városszervezetének megfelelően történt. A század eleji (1802, 1811) nagy tűzvészek és következményeiknek felszámolása után a város közigazgatási nyilvántartásának alapját az 1830–31. évi adókönyvrendszer alkotta, amelyet a kiküldött királyi biztosok állapítottak meg. Eszerint az utca elnevezés elhagyásával, ahogyan az akkor szokásban volt, Ceglédben (a mai Kossuth u.) 270, Vargában 110, Piacban (a mai Vörös Hadsereg útja) 366, Hatvanban 150, Péterfiában 129, Csapóban 217, összesen 912 taksástelek volt. Ugyanekkor a házutáni földdel rendelkező s más közös polgári haszonvételekben is részesülő belvárosi telek száma Ceglédben 432, Vargában 417, Piacban 429, Hatvanban 412, Péterfiában 453, Csapóban 445, összesen: 2588.⁵¹

Debrecenben a lakosság száma ebben az időben 27.000 körül lehetett. Az 5800 körüli adózók nagyobb részét az iparral foglalkozók alkották, akiknek 57,2%-a céhben dolgozott. Utánuk a mezőgazdasággal foglalkozók következtek. Itt az elhatárolás azonban nagyon nehéz, mert minden debreceni polgár rendszerint földműveléssel is foglalkozott. Nagy szerepet játszottak a város életében a kereskedők. Vasút hiányában sokan éltek Debrecenben fuvarozásból. A város társadalmának zömét a meglehetősen vagyonnal rendelkező középrétegek alkották, amelyeknek képviselői azonban rendszerint nem vettek részt a város ügyeinek irányításában. Mindez magyarázatul szolgálhat ahhoz, hogy *Telegdi Kovách* László fenti cikkének minden borúlátása mellett Debrecenben a közügyek intézéséből a márciusi eseményekig meglehetősen kirekesztett középrétegek érdeklődésére számíthatott lapja megindítása alkalmával. Meggyőződésében megerősítette az a körülmény, hogy a műveltségi színvonal ebben az alföldi városban magasabb volt, mint más városokban. A Kollégium, egyáltalában a város fejlett iskolarendszere lehetővé tette ezeknek a középrétegeknek a művelődését. Másképpen nem volna megérthető, hogy a pár évtizeddel később a kötelező népoktatást előkészítő 1869-i népszámlálás adatai szerint Magyarországon éppen Debrecenben volt legalacsonyabb az analfabéták száma (20%), megelőzve Pozsonyt (27%), Pestet (28%), Budát, Pécsét és a többi magyar várost.

Visszatérve az Alföldi Hírlap előfizetőinek adataira az 1848. jún. 1-től kezdődő félvévre szóló, fellelhető előfizetői névsorok a Csapó (52), a Piac (14) és a Varga (74) utcából valók. Ezek tehát nem tartalmazzák az összes debreceni előfizető nevét. Mindjárt feltűnik a Piac utcai előfizetők kis száma. Hiányoznak a Cegléd, Hatvan és Péterfia utcai előfizetők. Ha most már a Piac utcai előfizetők számát kissé megtoldjuk, és feltételezzük, hogy a másik három városrészből is körülbelül ennyi előfizetője lehetett a lapnak, akkor mintegy 400–450-re tehetjük a debreceni előfizetők számát. Ehhez még 80–100 utcai eladásra szánt példányt számíthatunk hozzá.

A vidéki előfizetők száma ebben az időben alig haladja meg a százat, ami igazán nem tekinthető magasnak. Ezek a számítások igazolják azt a nyomdai költségek alapján tett

⁵¹ *Zoltai* Lajos: Debreceni utcakapitányok, tizedesek és tízházgazdák. Debreceni Szemle. 1939. XIII. évf. 130. sz. 106.

1. 30/10

Zeitungs-Bestellung

für das 2. Semester 1849

Exemplare.		Dermaliger Total-Bedarf.
1	Alfredi hivatali Hadrágyi Miniszterium Stall ...	
1	2 ^o 2 ^o Kofuth Lajos Komáromi Elnök unar	} Békén
	melly 2 példányért a 4/10 = egyenel átszilitottik	8/20x.

K. K.

Zeitungs-

Expedition.

Bef. den 21. Juny 1849

megállapításunkat, hogy a lap példányszáma ebben az időszakban 750 körül lehetett. A „legendás” 1500 előfizető ezek szerint is a lap 1849-es időszakára vonatkozik.

Ha megnézzük az előfizetők jegyzékét 1848-ban, akkor azt látjuk, hogy vidékről a legtöbb előfizető a bihari részről jelentkezett: 37, köztük *Ercsey* Imre megyei főorvos Székelyhídról, id. *Irinyi* János Nagylétáról. A második helyet a Hajdúság, illetve Debrecen közvetlen környéke foglalja el. A Nagykunság 10, Szatmár 8 előfizetővel szerepel a jegyzékben. A szatmáriak közt találjuk *Szenárey* Ignácnak, Petőfi apósának nevét Erdődről. Feltűnő, hogy a Nyírségről mindössze 7 előfizető fordul elő a kimutatásban. Bereg megye, Pest 4—4, Békés, Borsod, Gömör megye, Kassa, Máramarossziget 2—2 előfizetővel jelentkezik, de van egy-egy előfizető Husztról, Kecskemétről, Nagybányáról, sőt távolabbi vidékekről is. Azt hozzá kell fűznünk, hogy az előfizetők száma nem azonos az olvasók számával, hiszen a mellett, hogy a lappéldányokat rendszeresen továbbadták, az előfizetők közt igen sok az 1830-as években alakult olvasóegyesület, olvasótársulat szerepel (Hajdúböszörmény, Szovát, Marosvásárhely).

Sajnos nem állnak adatok rendelkezésre az Alföldi Hírlap fénykorából. 1849 első három hónapjára nézve a nyomdai elszámolás már ismertetett adataira vagyunk utalva. Pedig a vidéki előfizetők száma is ekkor lehetett a legnagyobb, amin legfeljebb a hullámzó harchelyzet változtathatott időnkint és átmenetileg. Természetesen ugyanez érvényes a helybeli előfizetők számának alakulására nézve is.

Nagyarányú hanyatlás állapítható meg a Buda visszafoglalása utáni időszakban a vidéki előfizetők számában. A rendelkezésre álló jegyzékből az 1849. jún. 1-től meghirdetett második félévben csupán 63 vidéki előfizetőről értesülünk. A vezető helyet ekkor Szatmár veszi át 27 előfizetővel, különösen kiemelkedik Nagybánya és Felsőbánya. A második helyet ebben az időszakban már Erdély foglalja el egészen a szászok lakta területekig 14 előfizetővel, itt Marosvásárhely áll az élen. A Nyírség és Bihar szorosan egymás mögött foglalnak helyet 8, illetőleg 7 előfizetővel, Bereg 3, Kárpátalja 3, Pest 2 előfizetővel szerepel az előfizetők jegyzékében. Pestről *Kossuth* Lajos és a Hadügyminisztérium rendelte meg a lapot. Elképzelhető az is, hogy ez a jegyzék csak az új előfizetők neveit tartalmazza, s a régi előfizetők továbbra is fenntartották a lapra való igényüket.

A vidéki előfizetők számának ingadozása a legszorosabb összefüggésben áll a postai viszonyokkal, amelyek különösen 1849-ben a harchelyzet gyors változásai következtében időnkint meglehetősen bizonytalanokká váltak. *Windischgrätz* 1849. fer. 11-i proklamációjában bejelenti: „Különféle irányban seregeket küldök, melyeknek parancsnokai pallosjoggal ellátvák: akiknél Kossuth-féle felszólítás, vagy pártjából eredett akárminő iromány, levél, hírlap s a t. találtatni fog, rögtönítéleti eljárás alá esend. . . minden postaigazgató vagy tiszt, a ki olyas Debreczenből keletkezett irományt, levelet, felszólítást elfogad, vagy tán még odább is szállít, kötéllal fog büntettetni.”⁵² Az ilyen tartalmú felszólítások nem lelkesítették a magánkézben levő postahivatalok vezetőit a pontos és lelkiismeretes munkára. Ez viszont az előfizetők körében elégtelenséget eredménye-

⁵² *Pap* Dénes: A parlament Debreczenben. 1849. Lipcse, 1870. Előszó.

zett, nem fizettek elő a lapokra, amelyeknek legnagyobb része félévre hirdette meg az előfizetést. *Szemere* Bertalan felsőmagyarországi kormánybiztos 1849 áprilisában azt jelenti, hogy a posta bizonytalansága miatt sem a megyék, sem egyesek nem rendelték meg a Közlönyt, s emiatt „a napisajtó nagy hatása megszűnt”. Ezért *Kossuth* minden megye alispánját utasítja, hogy írássák össze megyéjük helységeit a Közlöny megküldése végett.⁵³ A Közlöny szerkesztőjének, *Gyurmán* Adolfnak egyébként sincs jó véleménye a magyar postáról: „postáink rendetlenségére talán az egész polgárosult világban nem akad példa”.⁵⁴ A Közlönynek egyébként mindjárt, 1849 első napjaiban panasza van a debreceni postára: „A debreceni posta — hanyagságból vagy rosszindulatból — nem küldi meg a kiadóhivatalnak az ott jelentkezett előfizetők névjegyzékét”. A megindított rendőri eljárás azonban kideríti, hogy Debrecenben a postai expedíció pontos, a hibának másutt kell lennie.⁵⁵ Ha a kormány lapjának ilyen nehézségekkel kellett megküzdenie, elképzelhető, hogy az Alföldi Hírlapnak a helyzete még nehezebb lehetett. Ezekre egyébként az egyes korszakok eseményeinek az ismertetésénél fogunk utalni.

Már az előfizetők számbavételénél kiderült, hogy egy olyan időszaki lapnak az élet-történetét, amelynek keletkezése, léte a forradalom és szabadságharc eseményeivel áll kapcsolatban, a legalkalmasabban éppen ezeknek az eseményeknek a menetébe beillesztve kell tárgyalnunk. Eszerint az Alföldi Hírlap története három korszakra oszlik: az első magában foglalja az 1848. évet, a második 1949-ben kezdődik, a mikor a kormány Debrecenbe költözik, és Debrecen a szabadságharc fővárosa lesz. Ez az időszak Buda bevételéig, a kormányhivatalok Pestre való visszaköltözéséig, 1849. június elejéig tart. A harmadik korszak a legrövidebb. Ekkor Debrecen ismét a vidéki városok sorába süllyed. Az Alföldi Hírlap utolsó számának megjelenése végzettszerűen összecsik a szabadságharc utolsó nagy ütközetének, az aug. 2-i debreceni csatának a napjával. Helyszűke miatt, mint már említettük, ezúttal az Alföldi Hírlap első korszakával óhajtunk foglalkozni.

Az Alföldi Hírlap munkatársai, levelezői 1848-ban.

Az Alföldi Hírlap megjelenésének első időszakában nehéz helyzetben volt. Alig esett át a kezdeti nehézségeken a lap a megjelenés első három hónapjában, az egyik szerkesztő, *Szanka* József, október hó elején a debreceni veres pántlikás nemzetőrökkel elhagyta a várost. Követte őt a következő hónapban *Telegdi Kovács* László. Távollétükben a kiadó, *Telegdi* Lajos látta el a szerkesztői teendőket. Ez a tény visszatükröződik a lap tartalmában, eszmei megnyilatkozásaiban. Az első három hónapban több bíráló, ösztönzés, javaslat jelenik meg a lapban, s minden kezdeti botladozás mellett szélesebb

⁵³ *Kossuth* Lajos 1848/49-ben V. köt. *Kossuth* Lajos kormányelnöki iratai. 1849. ápr. 15. *Barta* István. Bp. 1955. 26. l.

⁵⁴ V. *Windisch* Éva: Közlöny (1848–1849). A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története. Bp. 1958. 45. és kk. l.

⁵⁵ V. *Windisch* Éva i. m. 66. és kk. l.

perspektíva jellemzi a lapot, mint a téli hónapokban, amikor az országos jelleg csak az cseményszerű haditudósításokban jelentkezik, viszont az elvi megnyilatkozás sokkal ritkábbá válik, s ez is inkább a levelezők részéről nyilvánul meg.

Mivel a cikkek jórésze az író megnevezése nélkül jelent meg, nehéz megkülönböztetni a szerkesztőség tagjainak munkáját a munkatársak és levelezők írásaitól. Annyi azonban bizonyosnak tekinthető, hogy a városi vezetőség elleni, a visszahúzó erőket ostorozó megjegyzéseket minden valószínűség szerint maga *Telegdi Kovách* László írta. Hivatásánál fogva gyakran utazott Pestre, s ezeket az alkalmakat használta fel arra, hogy megfigyeléseket gyűjtsön. Erről tanúskodik a pesti tudósításoknak meglehetősen alkalmi jellege. Egyik ilyen pesti tudósítás alatt (24. sz. 1848. szept. 20.) Mezőtelegdi aláírás szerepel. A szóösszetétel jellege erősen támogatja az előbbi feltevést, bár — hozzá kell tennem — ezt az írói álnevet a róla szóló feljegyzésekben nem találhatjuk meg. — A továbbiak folyamán az erdélyi harcokról szóló tudósítások származnak az ő tollából főleg 1848 novemberétől kezdve.

A városi vonatkozású eseményekkel, a honvédelmi harc kérdéseivel foglalkozó cikkek szerzője a szerkesztőtárs, *Szanka* József lehetett. Cikkeit eleinte szintén nem látta el kézjeggyel vagy aláírással, de egy alkalommal az Éber írói álnév mögött (15. sz. 1848. aug. 20.) valószínűleg őt kell sejtenuünk. Itt ugyanis a városunkon át tűzérési kiképzés végett Pestre utazó szatmáriakról van szó, s a cikkíró annak a szükségességét fejtegeti, hogy debreceni fiatalok is részesüljenek tűzérési kiképzésben. Ezt a gondolatot tudvalevőleg *Szanka* József vetette fel először, így az álnév azonosítása biztosnak tekinthető. Különösen jelentős *Szanka* írói működése 1848 októberétől kezdve, amikor megindítja a debreceni nemzetőrök Arad és Lippa körül kifejtett harci tevékenységéről szóló tudósításainak sorozatát, amelyeket a 36. számtól kezdődőleg (1848. nov. 1.) „Sz” vagy „Sz J” jelzéssel lát el. Ezekben a tudósításokban az otthon maradt debrecenieket elsősorban érdeklő személyi kérdésekről, a sebesültekről, a csapatmozdulatokról, a csatározásokról számol be. Különös részletességgel ír az angyalkúti, a lippai harcokról. „A debreceniek becsülete e vidéken felette nagy. Bámulja mindenki azon romlatlan erőteljes népet, de bámulja főleg azon meglepő katonai ügyességet, amellyet meglelt koruk mellett oly rövid idő alatt szereztek.” *Dicséri Könyves Tóth* Mihály értékes fáradozásait: „Majd magán- majd közhelyeken sajtószzerű ékesszólásával világosítja fel az elcsábítottakat, erősíti az ingadozókat, s a nemzet szent ügyének, a szabadságnak keres bajnokokat.” (38. sz. 1848. nov. 8.). Ahol kell, könnyed hangot üt meg a cikkíró, pl. az egyik aradi bombázás leírásánál, amikor egy bomba a felsorakozott debreceni nemzetőrök fölött robban: „... a falról egy pár darab közibünk csapódott, és Rikl Tónit egy kicsit hátba ütötte, de ártalom nélkül. . .” (44. sz. 1848. nov. 29.). Az alkalomhoz méltó megilletődéssel számol be néhány magyar szabadsághős, köztük egy debreceni, *Ádám* Lajos haláláról és temetéséről az újaradi temetőben: „Tóth Mihálynak velőkgig ható szónoklata, emeltetve a körülmények szokatlanul érdekeny volta által, szíveinknek minden idegeit megrázta. . .” A nagy számmal összegyűlt városi nőszereg hangos zokogással sírt. A csatában edzett férfiaknak szeméből, kik annyiszor megvető mosollyal néztek a halál ret-

tentő arczába a szónoklat keserédesen hullámzó hatalma szájalomkönnyüket facsart ki a vértanúkul elhullott testvéreink hamvaiba.” (48. sz. 1848. dec. 13.)

Egy másik értékes munkatársa volt az Alföldi Hírlapnak *Könyves Tóth* Mihály, aki 1809. nov. 30-án született Debrecenben. Iskoláit ugyanitt végezte. Rövid köztanítói működés után 1836 májusától kezdve Debrecenben lelkészkedett. Hitszónoki működése mellett szívesen nyúlt a tollhoz, hogy Debrecen népét felvilágosítsa az 1848-ban bekövetkezett forradalmi változásokról. Az Alföldi Hírlap 26. számában megindított cikksorozatában a debreceni nép lelkiismeretéhez fordulva felsorolja a feladatokat, az ellenséges erőket, és megígéri: „Ez ellenségeket én egytől egyig meg fogom ismertetni veletek a lapokban. Kifejtegetek és megmutatok előttetek mindent népszerűen, tisztán, érthetőn. Miután pedig a szükséges előismereteket a lap útján közöltem, ugyanezeket bővebben és előszóval megmagyarázom majd népgyűlésekben.

Addig is azonban míg ez történnék, míg honvédelmi egyesületeket alkotva, népünk felvilágosításában, közös erővel működhetnénk: esedezem minden igaz becsületes magyarnak, hogy a vele érintkezésbe jövő köznépi tagokkal ismertesse meg cikkeimet, olvassa föl előttük, adja által nekik, hogy házaiknál, ismerőseiknél olvassák, terjesszék tovább. — Én pedig ezennel kérem, nagyon kérem polgártársaimat, hogy ha 10-en 20-an összejönnek, utcán vagy cseh-gyűlésben, s akarnak némi dolgokról felvilágosítást szerezni: parancsoljanak velem. Örömmel sietek hazám, nemzetem szent ügyében szolgálni.” Még azt is hozzáteszi: „... a mely órában nemzetőreink harctérre szólíttatnak, akármelylek osztállyal megyek én is, megyek a harctérre. . . Nekem is van négy kicsiny fiam, — már anyátlan, — s ha magam is elesem, egészen árva négy fiam. De elhagyom, el kell őket hagynom. Vagy veszt a magyar nemzet vagy győz.”

Névszerint is megemlíti, kik a nép helybeli ellenségei, és hozzájuk fordul: „Ti e népet birkatermészetűnek véltétek, mellyet nyírni, fejni, nyúzni lehet s kell. Csalatkoztok. Fekvő oroszán ez. Ha bosszankodva felkél: agyonnyom benneteket. Oh! e romlatlan magyar néptömeg előtt annyik vagytok, mint száz medvének egy vaczkor.” (26. sz. 1848. szept. 27.) De már a legközelebbi számban bejelenti, hogy nincs idő a felvilágosításra, a magyarázgatásra, harci tettekre van szükség: „Legyetek készen e városnak, az alföldnek magyarjai. Amelly órában szólíttatunk: menjünk.” (27. sz. 1848. okt. 1.) Az elvonulásig azonban ismét az előszó fegyveréhez kell nyúlania. Az okt. 1-i népgyűlésen lelkes beszédet mond. Az okt. 12-i népgyűlésen is ő beszél. Az Alföldi Hírlap tudósítása szerint: „... népszerűen tolmácsolá a múlt napok nagyszerű eseményeit. Elmondá a kamarilla legújabb kebellázasztó merényeit. Elmondá a bécsi véres napokat, a Latour felakasztatását stb.” (31. sz. 1848. okt. 15.) S aztán okt. 19-én ő is elvonul a veres pántlikás nemzetőrökkel együtt. *Szanka* József következőképpen ad hírt harctéri magatartásáról: „Tóth Mihály lelkészünk folytonosan mindenütt velünk van, pedig most már nagyban gyalogolunk. . .” (36. sz. 1848. nov. 1.) Minden alkalmat felhasznál arra, hogy a harcolók buzdításán kívül az idegen ajkúakat, de magyarul értőket meggyőzze a magyar szabadság ügyének igazságos és jogos voltáról. Beszédeinek hatása alatt többen „bevállák: miként ők a dolgot nem így értették, ők el voltak csábítva. —” (38. sz. 1848. nov. 8.) Fentebb említett temetési beszédét, amelyet az Arad körüli harcokban elesettek fölött tar-

tott, az Alföldi Hírlap teljes terjedelmében közölte. Gyászbeszédében megemlékezik Debrecenről is: „Ama nagy, lélekben s testben igaz magyar városnak, Debrecennek fekszik itt egy fija. Ama városnak, melly éltető kebeléről, e helyre, 1000 fiját küldé, hogy a közös édesanyának, az imádott hazának drága élete ellen fölemelt halálos csapásokat vissza- és feltartóztatni segítsenek.—” Mivel a halottak között lengyel katonák is vannak, ez alkalmat ad *Könyves Tóth* Mihálynak arra, hogy a zarnokság elleni nemzetközi együttműködés nagyszerű látomását idézze fel lelkes szavakban: „... a vérpaták, melly a lengyel nemzetből folyt, a vérpaták, melly most olly sok népekből foly, vértengerré nő fel, és hullámaival elsepri a trónoknak babonás hitből, ámitással épített oszlopaikat, és elnyeli, megfulasztja, vérhabokban fulasztja meg az önkény zarnokait.” (49. sz. 1848. dec. 17.)

A debreceni nemzetőrökkel 1849. januárjában tért vissza szeretett szülővárosába, s itt élte át a szabadságharc nevezetes debreceni korszakát. *Petőfi* is gyakran felvette vele a kapcsolatot. Az 1849. áprilisi trónfosztásnál fontos szerepet játszott. Mindezt a tevékenységéért 1849. aug. 7-én letartóztatták és nov. 30-án kötéláltali halálra ítélték. A halálos ítéletet azonban 20 évi várfogságra változtatták. 1856-ban történt kiszabadulása után egy darabig Debrecenben működik egyházi alkalmazottként, de a papi szolgálattól egy időre eltiltották. 1863-ban karcagi lelkész lett. 1871-ben ismét debreceni lelkészé választották, s itt működött 1895. febr. 4-én bekövetkezett haláláig.⁵⁶

Amíg az Alföldi Hírlap két szerkesztője, *Telegdi Kovách* László és *Szanka* József a harctéren tartózkodott, a lap szerkesztésének a gondja a kiadóra, *Telegdi* Lajosra hárult, akinek *Fésűs* András volt segítségére.

Fésős (*Fésűs*) András 1801. dec. 25-én született Hiripen, Szatmár megyében. Tanulmányait Szatmáron és Debrecenben végezte, majd 1827-ben a kisújszállási gimnázium igazgatója lett. 1829-ben Jénába és Göttingába ment tanulmányútra. Hazatérése után egy ideig Szatmáron volt lelkész. 1841-ben Debrecenbe hívták meg lelképásztornak. Az 1843–44-i pozsonyi országgyűlés alkalmával diétai lelkészi szolgálatot teljesített. 1848 telén részt vett az Alföldi Hírlap szerkesztési munkálataiban. Önállóan egyházi beszédei jelentek meg. 1855-ben betegsége miatt állásáról lemondott, s még ez év aug. 29-én meghalt.⁵⁷

Sajnos, jelzés vagy aláírás híján nem állapítható meg, milyen tartalmú cikkek származnak a kiadó vagy az ideiglenes társszerkesztő tollából. Közreműködésük kezdetének időpontjára a szerkesztők eltávozásán kívül, különösen *Fésűs* esetében a szatmári levelezők nagyobb számából lehet következtetni, ami 1848 novemberében következett be.

A debreceni munkatársak közül névaláírással szerepel *Balogh* József, akiről csak annyit tudunk megállapítani, hogy részt vett az erdélyi hadműveletekben, éspedig a Láspos körüli harcokban 1848 novemberében. Cikkében ugyanis, amely a nemzetőrség szerepéről és helyes alkalmazásáról szól, utal a tábori életben szerzett tapasztalataira. A tárggyal kapcsolatos fejtegetései valóságos és érett élettapasztalatra vallanak: „A nemzetőr-

⁵⁶ *Szinyci* József i. m. VII. k. 71–73.

⁵⁷ *Szinyci* József i. m. III. k. 428–429.

ség nagy kincse a státusoknak, ezt minél inkább meg kell szilárdítani. Alkossunk hát mielőbb, hosszabb időre, legalább félévre, kimozdítandó nemzetőri mozgó csapatokat hozzunk közzéjük katonai rendet s fegyelmet, s meg lehetünk győződve, hogy a csiklandozó hazatérési vágy elszánt katonai hidegvérűségnek adand helyet, s a mint egyrésztől a katonai túlnyomóság veszélye elhárítva leend: úgy másrésztől a nemzetőrség szilárdítása által a szabadság ügyének legjobb szolgálatot teendünk.—” (48. sz. 1848. dec. 13.)

Fontos szerepet játszottak az akkori sajtóviszonyok között a levelezők, írásaik töltöttek ki a vidéki híreket tartalmazó rovat legnagyobb részét. A szerkesztők tudták, hogy minél szélesebb levelezői hálózatot sikerül kiépíteni, annál nagyobb lesz az érdeklődés a lap iránt. Ezért foglalkoznak már az 5. számban a levelezőkkel: „...kérjük levelezőinket, hogy a politikai jelentőségű eseményekről velős rövidséggel és gyorsan tudósítsanak” (1848. júl. 16.). Egy hónap múlva megint előkerül a levelezők problémája, s most már nyílt levelet intéz a szerkesztőség a levelezőkhöz annak a területnek a megjelölésével, ahonnan elsősorban kérnek tudósításokat, s ez pedig Heves, Békés, Bihar, Szabolcs, Kraszna, Középs-Szolnok, Szatmár, Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung és Zemplén megye, a Nagy-Kunság, a Hajdúkerület és Kővár vidéke. Ismét utalás történik a rövidségre: „...velős rövidséggel írt biztos tudósításokat bérmentve bárkitől elfogadunk, ha az író nevét tudatja velünk. A névtelenül küldött közleményeket semmi esetre sem közöljük”. Fontos követelményként hangsúlyozza a szerkesztőség: „Végre kérjük az írókat: kíméljenek meg az idétlen feljajdulásokkal telt levelektől.—” (14. sz. 1848. aug. 16.) Ilyen módszertani utasítások után az eseménydús napokban nagy számmal érkeztek tudósítások a „Belföldi hírmondó” és a „Vidéki tudósítások” című rovatokba. Egyedül a pesti levelezők beszámolóí kerültek a „Fővárosi újdonságok” című rovatba. Itt azonban sokkal nagyobb arányú a pesti lapokból való átvétel, mint a levelezők munkája. Voltaképpen csak az első számokban szerepel R. L. (rendes levelező?) aláírással egy pesti tudósító. De minden valószínűség szerint később is volt pesti levelezője az Alföldi Hírlapnak. Az országgyűlési dagerrotyp címmel közölt jellemkép-sorozat a képviselőkről szintén az egyik pesti levelező tollából származott. Hiszen amikor *Barthos Ede* a róla írt nem hízelgő jellemzés ellen a Közlöny 81. számában tiltakozik, az Alföldi Hírlap szerkesztősége minden különösebb érzelmi megnyilatkozás nélkül, röviden így válaszol: „...mi önről azt sem tudjuk, hogy hol termett, s létezését is csupán pesti levelezőnk dolgozatából vettük észre”. (19. sz. 1848. szept. 3.)

Ha a vidéki levelezők illetőségi helyét vizsgáljuk, azonnal feltűnik a Debrecen szomszédságában levő helységeknak aránylag gyér képvelete. Derecske (*Csapófi*) és Hajdúböszörmény (*Kálmán nemzetőr*) levelezője a nemzetőrség szervezéséről, Szovát (*B.g.*) és Hajdúhadház (*Alföldi* és *M.M.*) két levelezője általános eseményekről számolnak be ebben az időszakban. Eleven volt az Alföldi Hírlap kapcsolata Biharral. Nagyváradról *Veress J.* 1848 augusztus havában három számban számol be a nemzetőrség szervezésével kapcsolatos váradi eseményekről. Ugyanezt teszi *Andorfy J.*, *Somogyi J.* Mezőkeresz-

⁵⁸ *Szimyei József* i. m. II. k. 929.

tesről és *Dobozy* István főbíró és nemzetőri százados Székelyhídról. Biharpüspökből *F. P. Kolozsvár* elestéről, „egy debreceni nemzetőr” a bihari részeken való átvonulásról tudósítja a lapot. „Több” aláírású cikkkel Nagyszalontáról jelentkezik tudósító. A bihari tudósítók közül neves közéleti egyéniség lett *Dobozy* Istvánból (1800–1875), aki Debrecenben jogi tanulmányokat végzett, a szabadságharc alatt őrnagyi rangot ért el. Majd *Csányi* kormánybiztos segédtisztje lett, szabadsapatokat szervezett. A szabadságharc bukása után négy évi várfogságot szenvedett az aradi várban. Kiszabadulása után birtokaitól megfosztották, Debrecenben a Berettyó-szabályozási Társulat elnöke lett.⁵⁸

A legfolyamatosabban azonban Szatmárból érkeznek hírek az Alföldi Hírlap szerkesztőségéhez. Innen nem kevesebb mint 13 levelező keresi fel ebben az időszakban a lapot. A sort *Bélteki* Lajos önk(éntes) honvéd nyitja meg, aki a nemzetőrség és az önkéntesek toborzásáról ír. Ugyanezt a témát tárgyalja *Kiri*, később *Barna* (talán *Barna* Ferdinánd későbbi múzeumi könyvtárőr vagy *Barna* Ignác orvos, később a Magyar Tudományos Akadémia levelezőtagja?), Tyukodról *Ökröss*, majd a megyei közgyűlés eseményeivel bővíti ezt a tárgykört *Falusi* Nagykárolyból; „egy polgár” szintén a megyei közgyűlésről ír. 1848 novemberében a szatmári önkéntesek és nemzetőrök is megszagolják a puskaport; csatározásaikról „egy önkéntes”, *F. E. őrmester*, *Sepsy* Károly (valószínűleg az 1822-ben Szatmáron született színész és színingazgató) és *K.* kézjegyet használó tudósító küld részletes beszámolót. 1848 december közepén *F. E. őrm(ester)* és *V.* kézjegyű tudósító ugyanabban a számban (49. sz. 1848. dec. 17.) támadást indít a szatmári papnövelde igazgatója, *Pelikán* József kanonok ellen, aki „a camarilla elnevezést úgy értelmezte, miszerint az, a r.cath. vallás egyik főtámasza, fenntartója és garanciája”, sőt arra vetemedett, hogy „előadja: mennyire sajnálna ha valaki a növendékek közül, közé vegyülne a pártütő mozgalmaknak; inté őket a hallgatagságra s a császári család iránti hűségre. . .”. A szerkesztőség a cáfoló nyilatkozatnak is helyt ad az 52. sz. ban. A szerkesztőség részéről állásfoglalásnak tekinthetjük azonban azt, hogy ezt a nyilatkozatot kisbetű típussal szedve adta közre. A szatmári levelezők jól fogták fel a sajtó feladatát, amikor világnézeti harcok színterévé kívánták azt tenni. Így nőttek az egyszerű tudósítások országos jelentőségű kérdésekké.

A szomszédos Nyírségből négy levelező küld tudósítást. Közülük a legszorgalmasabb három beküldött cikkével „Vidéki”, aki Nagyállóból ad képet a vármegyei választásokról meglehetősen harcias hangon, s a következő megjegyzéssel hívja fel a figyelmet megyéjére: „Szabolcs szelleméről meg kell jegyeznünk, hogy annak most egy ó világi táblabíró akar irányt adni. . .” (7. sz. 1848. júl. 23.) Később az önkéntesek és a nemzetőrök szervezéséről számol be. A debreceni viszonyok ismeretére vall a következő megjegyzése: „. . . betegség vizsgáló küldöttség alakított. Adja az ég, hogy kevesebb dolga legyen, mint az e tárgyban kiküldött debreczeni választmánynak !?!” (14. sz. 1848. aug. 16.). A nemzetőrség szervezéséről szeptember végén számol be. Ebben az ügyben *Enyedi*, majd *Kollász* P. nevű levelezők Nyíracásádról hamarabb nyúltak tollhoz. A *B.* kézjegyű levelező Büdszentmihály (ma Tiszavasvári) lakosainak önkéntes jelentkezését dicséri meg.

A Nagykunyságról két levelező — mindketten Mezőtúrról — tájékoztatja az Alföldi

Hírlap olvasóit, és pedig „Én” a választásokról, R. L. részben a nemzetőrségbe való lelkes jelentkezésről, részben a városi közgyűlésről.

Békés megye nemzetőrei a délvidéki harcokban a debreceniek oldalán küzdenek. Ezekről a harci eseményekről számol be „több békés megyei nemzetőr”, aztán „békési nemzetőr” két ízben. A legszorgalmasabb tudósító azonban *Varga Ferenc* (időnkint *V. F. kézjeggyel*), aki a Délvidéken folyó harcok minden fontosabb mozzanatáról, különösen a debreceniek szerepléséről tájékoztatja az itthoniakat. Ugyanezt teszi „Debreczeni fi” egy ízben, *Pércsy* két ízben; *F. A.* a harci lázban égő Szegedről ad helyszíni tudósítást.

A debreceni verespántlikások közt *Szanka* Józsefen kívül még számos tollforgató ember akad, főleg a volt kollégiumi diákok sorában, akik a Debrecenből való elindulástól kezdve az Arad, Lippa, Angyalkút és Pécska környékén folyó ütközetekről, csatározásokról írnak tájékoztatást az itthon maradt s kedveseikért aggódó debrecenieknek. A sort *H. G.* nyitja meg 1848 október végén, december elejéig mintegy hat tudósítása jelenik meg az Alföldi Hírlapban. Érdekes, hogy utána mindjárt a debreceniekkel együtt harcoló szatmári *Vajay* Károly nemzetőri főhadnagy következik a délvidéki harcokról írt öt cikkel. *Vajay* Károly (1825–1906) pozsonyi jurátusi működése után részt vett a szabadságharcban, emiatt fogságot szenvedett, s eltiltották az ügyvédi gyakorlattól. Szatmár város életében fontos tevékenységet fejtett ki, országgyűlési képviselővé is megválasztották. Kiváló szónoki képességekkel rendelkezett, s a bírói pályán helyezkedett el. Fiatal korában verseket is írt.⁵⁹ Két tudósítást találunk az Alföldi Hírlapban *Katona* Zsigmond debreceni gyógyszerészsegédétől, aki később úttörő munkát végzett a hazai gyógynövénytermelés terén, és Kecskemét gyümölcskultúrájának a fejlesztésében is fontos szerepet játszott.⁶⁰ Egy-egy alkalommal küldött tudósítást „N. L. debreceni lovas nemzetőr”, „Imre” [*Komlóssy Imre?*] Sz. . . i, *T. S., Megyeri Pál, P. GY., K. S., L. D., P. K. és S. I.* Elképzelhető, hogy ezek a tudósítások milyen nagy érdeklődéssel várt és olvasott részeit alkották az Alföldi Hírlapnak. Néhány tudósító túlmegy az események ismertetésén, és elvi problémákat is felvet.

Szintén debreceni fiúk számolnak be az erdélyi harcokról: „egy Kossuth huszár” Radnótról, „egy debreczeni nemzetőr” Székelyudvarhelyről is. *Ernyei* Sándor „egy nemzetőr százados” a szabolcsi nemzetőrök Kolozsvár körüli szerepléséről számol be.

Nagybányáról október és december elején érkezik tudósítás „rendes levelező”-től elsősorban a környéken folyó mozgolódásokról. Nagyon rendszeresen dolgozik a máramarosszigeti „rendes levelező”, aki november hónap közepétől folyamatosan küldi beszámolóit a nemzetőrség szervezéséről, a vidék honvédelmi kérdéseiről. Előtte ifj. *Jura* György, a későbbi közigazgatási főszolgabíró⁶¹ és „Sz” adtak életjelt magukról. Ungvárról *Z. Lipót* a nemzetőrökről ír. Munkácsról 1848 november végén „egy prole-tárius” név alatt a város védelmi munkálatairól számol be egy levelező nagy őszinteséggel: „Nemzetőrségünk nagyon gyengén áll. A legnagyobb pecsovicok, akiknek

⁵⁹ *Szimyei* József i. m. XIV. k. 745–746.

⁶⁰ *Szimyei* József i. m. V. k. 1223.

⁶¹ *Szimyei* József i. m. V. k. 723.

tisztsége előtt ott van a fő szócska, főszozolgabíró, főtitiszt stb.”. A fegyvernek szűkiben vannak, de „ennek mi proletáriusok nem vagyunk okai.” (43. sz. 1848. nov. 26.).

De az ország ellenkező szögletéből, a Drávavidékről (*H. S.*) és Somogyból (*Kazay M.*), sőt Pozsonyból (*Korányi Viktor* tűzmeister) is küldenek tudósítást az Alföldi Hírlapnak, amikor a szabadságért folyó harc egyre nagyobb területre terjed ki. *Korányi Viktor*, aki 1849-ben hadnagyi kinevezést nyert, később is szívesen írogatott: cikkei jelentek meg az Athenaeumban, az Életképekben, a szabadságharc utáni időkbén a Vasárnapi Újságban.⁶²

Hogy az Alföldi Hírlap arculatát megismerjük, érdemes megvizsgálni a többi lapokhoz való viszonyát. Ez részben az illető lap anyagának felhasználásából, az újságíró nyelven „ollózás”-nak nevezett műveletből, részben a más lapokról nyilvánított véleményből derülhet ki legjellemzőbb módon. Ha az Alföldi Hírlap 1848. évi anyagát áttekintjük, azt látjuk, hogy a legtöbb híranyag, közlés átvétele a Kossuth Hírlapjából történt, éspedig mintegy 35 alkalommal az 53 számban. A *Bajza József* szerkesztette újság a legelterjedtebb napilap volt a vizsgált időszakban. Talán nem tévedünk, ha az elnevezés hasonlóságán túl közelebbi kapcsolatot keresünk a Kossuth Hírlapja és az Alföldi Hírlap között. A Kossuth Hírlapja 1848. júl. 1-én jelent meg először, az Alföldi Hírlap júl. 2-án. A Kossuth Hírlapjának 1848. máj. 17-én kiadott előfizetési felhívásában ezt hirdeti: „De nekünk rend kell, polgártársaim! rend, mely a szabadsághoz híj legyen, melynek ótalma alatt az új viszonyokat beszilárdítsuk; rend kell, melynek balzsamujjai alatt a haza javáért egyeseken sújtott sebek meggyógyuljanak; rend kell, mely a nemzet lekötött becsületszavát beváltsa, mely gazdag gyümölcsöt érleljen a közszabadság kertében; rend kell, mely a személyt, vagyont és személyes becsületet biztosabbá tegye;...”⁶³ Az Alföldi Hírlap 1. számában meghirdetett vezérelvek között hasonló gondolatot vélhetünk felbukkanni csaknem ugyanazokkal a szavakkal: „... és az egyenlőség, testvériség és szabadság-, béke rend s egyetértés jelszavunk; — és szerintünk csupán ott él valódi szabadság, és egyenlőség, a hol rend és egyetértés uralkodik.” A kezdeti törekvések összhangjából kiindulva 1848. augusztus utolsó hetében és október második felében sűrűsödnek különösen a Kossuth Hírlapjából származó átvételek, hogy aztán menetrendszerű rendszerességgel folytatódjanak 1848. december végéig, a Kossuth Hírlapja utolsó számáig. — A nagyszámú átvétel mellett arra is van példa, hogy helyesli és dicséri a lap álláspontját. Így pl. amikor a Kossuth Hírlapja 1848. augusztus végén szóvá teszi az újságírók szószátyárkodását a hadi események ismertetésével kapcsolatosan, amivel csak az ellenségnek használnak, az Alföldi Hírlap egyetértő nyilatkozatot ad közre, s erősen elmarasztalja a fecsegő munkatársak eljárását: „ezen csacska emberek ugyan értik, hogyan kell a hadfolytatás körül a szabad sajtót használni.” (18. sz. 1848. aug. 30.).

Az átvételek számát tekintve (kb. 16, ill. 12) következő két másik pesti lap, a Pesti Hírlap és a Március Tizenötödike meglehetősen különböző álláspontot képviselt. A Pesti Hírlap konzervatív volt, *Kemény Zsigmond* szerkesztette. Az Alföldi Hírlap főleg ese-

⁶² *Szimyei József* i. m. VI. k. 991.

⁶³ Idézi *Szabó Ervin* i. m. 138. l.

ményeket ismertető híreket kölcsönzött a Pesti Hírlapból. A jóval forradalmibb szellemű Március Tizenötödike című lapból gyakran vesz át világnézeti, kritikai kérdéseket az Alföldi Hírlap szerkesztősége. Időnként vitába száll, bírálatot mond a lapról, pl. a 7. számban: „... e lap néhány képviselőnek vérorganuma és érzeményműve... elveti a táblabírópolitikát, ugyanakkor Kossuthnak a véderő tárgyával kapcsolatban mondott beszédénél a formalitások betartását követelte.” ...„Martius jobbítsa meg önmagát, mert ezüst garasainkat zsebre nem rakja!” (1848. júl. 23.). Amint e szavakból is látható, a vitában az Alföldi Hírlap általában az alacsonyabbrendűség érzése nélkül vesz részt.

Aránylag elég gyakori az átvétel a jelentéktelen szerepet játszó Nemzeti Politikai Hírlapból, mely 1848. máj. 2 — dec. 31-ig jelent meg, hiszen mintegy 9 ízben közöl híryanagot ebből a lapból az Alföldi Hírlap, főleg 1848. augusztusában, azután novemberig teljes szünet következik.

Feltűnően kevés anyagot vesz át az Alföldi Hírlap a kormány hivatalos lapjából, a Közlönyből. Csupán öt esetben kerül sor a Közlönyből való átvételre hasonlóképpen eléggé elhatárolható időben: 1848 augusztusában, szeptemberében és december végén.

A szintén 1848 júliusában induló Figyelmezőből augusztus végén és november közepén vesz át néhány cikket, összesen mintegy öt alkalommal az Alföldi Hírlap.

Határozott ellenszenv érezhető az Alföldi Hírlap részéről *Madarászék* lapja, a Népelem iránt, ez azonban a pesti levelező elfogultságával is magyarázható. A szerkesztő nem is mulasztja el megjegyezni: „Pestről írják”. Átvételre mindössze egy esetben kerül sor. Egyszer merít az Alföldi Hírlap a *Vahot* Imre szerkesztette Budapesti Divatlapból.

A vidéki lapok közül csak a Kolozsváron megjelenő Kolozsvári Hírlapból (5 ízben) és az Ellenőrből (2 ízben) vesz át anyagot az Alföldi Hírlap.

Az Alföldi Hírlapnak első korszakában meglehetősen szegény a külföldi hírszolgálat. A külföldi levelezések, külföldi események közlésére vonatkozó ígérletét a szerkesztőség nem tudja teljesíteni. Mindössze arról lehetett szó, hogy a megindulás utáni első hónapokban egy-egy osztrák lapból (pl. Opposition, Allgemeine Oesterreichische Zeitung, Ungarn und Deutschland stb.) néhány hírt vegyen át. A francia sajtószervek közül egyedül a National-ra van hivatkozás néhány ízben.

Az Alföldi Hírlap közéleti harcai 1848-ban.

Az Alföldi Hírlap életének első korszakában együtt haladva azzal a társadalommal, amelynek szószólója kívánt lenni, nagy fejlődésen ment keresztül. Bár a lap kezdettől fogva a márciusi eszmék hírdetője akart lenni, eleinte nem volt híve a radikális reformoknak, hanem a mérsékeltliberális eszméket képviselte. Később azonban, amikor a márciusban kivívott eredmények a kamarilla ármánykodása és *Jellasics* betörése folytán veszélybe kerültek, egyre inkább és egyre erőteljesebben a szabadság megvédelmezéséért folytatott harc, a belső erők ésszerű összefogása érdekében foglal állást, s ennek a

célnek a szolgálatában adja közre híreit, tudósításait, cikkeit. Ezzel párhuzamosan válik nemzetőri szolgálattól is húzódozó debreceni ember a forradalom lelkes hívévé, fiai pedig az önvédelmi harcnak „verespántlikás” hőseivé.

Az Alföldi Hírlap közéleti harcait ismertető áttekintés összeállításánál az országos eseményekből indulunk ki. Ezután térünk rá a helyi jelentőségű tudósítások, elvi állásfoglalások ismertetésére. Itt lesz szó Debrecen város vezetőségére, a városi tisztviselőkre, a városi közgyűlésre vonatkozó bírálatról. Majd a város közönségét érdeklő közügyekről, a honvédelmi kérdések és feladatok megoldásáról számolunk be. Végül az Alföldi Hírlap hatósugarába eső országrész problémáiról nyújtunk rövid áttekintést. Mivel az Alföldi Hírlap, mint már említettük mindössze néhány példányban áll rendelkezésre, szükségesnek tartottuk a szó szerinti idézetek terjedelmét különösen ebben a fejezetben a szokott mértéknél magasabbra emelni.

Az ország közvéleményét 1848 nyarán az országgyűlési képviselők választásának az ügye foglalkoztatta erősen. Az Alföldi Hírlap cikkírója már a lap 2. számában (1848. júl. 5). megállapítja, hogy „már a legpecsovicsabb megyék is a javulás útjain járnak. . . Csak Csongrád, és a dísztelen nevét megérdemlő Sáros megyék nem tudnak kijózanodni a korábbi dögleletes légkörből. —” Elmarasztalja Nagykovácsot, hogy *Nyáry Pál* ellenében *Tanárky* Gedeont választotta meg. Ki látta akkor előre a jövőndőt, s azt, hogy *Tanárky* végsőkéig kitart majd a forradalom mellett, *Nyáry* pedig a békepárt-hoz szegődik Debrecenben.

De a legérdekesebb az, amit *Petőfi* meghíusult választásával kapcsolatban olvashatunk az Alföldi Hírlapban: „*Petőfi Sándor* a hírlapokban hosszasan leírja, hogy miképpen üttetett el a szabadszállási követválasztásnál a követségtől. — Mi csak azt sajnáljuk: hogy *Sándor* barátunk ohajtása nem teljesülésén olly igen felindult s méregbe jött, s azon mindennapi politikai bohózatot annyira elkeseredve szívére vette. E kalandból kézzelfoghatólag okulhatott a pajtás az iránt: hogy gyakorta mi a nép, s hogyan forgatják szélvitorlaként ennek akarátát, s hogyan szokás és lehet azt felhasználni. — Egyébiránt *Petőfi* el nem választását országgyűlési [képviselőnek] jelentékeny veszteségnek épen nem tartjuk: mert mi őt lant mellett, s népgyűléseken és forradalmi fellépéseknél tartjuk saját helyén állani s működni, — de az elfogulatlanságot igénylő országgyűlési tanácskozásnál épen nem. — Ő nem tud tanácskozni, — ő csak ön vas feje szerint határoz.” Merész bírálatot tartalmazó szavak ezek a márciusi fiatalság egyik vezérééről, az ország népszerű költőjéről, amelyek nem is annyira a szerkesztők vagy az olvasók felfogását tükrözik, mint inkább valamelyik pesti levelező elhamarkodott és elfogult állásfoglalását. Mint ahogyan a helyreigazításnak tekinthető józan vélemény is egy levelező tollából származik. A helyes álláspont ilyen megfogalmazásban jut kifejezésre az *R. L.* kézjegyjű levelező tollából: „Ha én *Petőfi* volnék, ignorálnám az egészet minthogy az ollyszerű retorsioval, csak *Nagy Károlyt* emeli, magát pedig lealacsonyítja.” (4. sz. 1848. júl. 12.)

Nem hízélgő az sem, ahogyan *Táncsics* képviselői bemutatkozását ismerteti a lap. A cikkíró állítása szerint *Táncsics* olyan véleményének adott kifejezést, hogy egy képviselő több kerületet is képviselhet. „Ez természetesen általános kacazjra fakasztá a kép-

viselőket, kik Táncsics bárgyu politicájában, részint az életbeni határtalan impracticibilitást, részint eredeti együgyűséget, még csak ma tapasztaltak először.” (4. sz. 1848. júl. 12.). Ezek az elszórt megjegyzések azonban nem jellemzők általánosan az Alföldi Hírlap irányára. Föltehető, hogy ismételten a pesti levelező szubjektív megnyilatkozásáról van szó.

Már jóval építőbb megjegyzéssel kíséri a lap az országgyűlés munkáját, amikor a július 10-i ülésről számol be: „... mi fájdalommal érzéssel távoznánk a teremből, mert meg kellett győződnünk, hogy aprócseprő szenvedélyek nem maradnak künn a terem külsőben, s nem némulnak el még a haza veszedelemben forgása előtt sem; — meggyőződünk, hogy vannak emberek, kik csupán ellenkezési viselkedésből a legsürgetőbb dolgoknak is útját állják...” (5. sz. 1848. júl. 16.).

A következő számban (6. sz. 1848. júl. 19.) riportszerű jellemrajz-sorozatot indít meg a lap „Országgyűlési Daguerreotyp” címmel, amelyben a cikkíró, egy ismeretlen levelező, sorra veszi a jelentősebb képviselőket, s hol gúnyos, hol elismerő hangon mutat rá az országgyűlés tagjainak feltűnőbb hibáira. Természetesen ezekből a megjegyzésekből sem lehet örökérvényű és csalhatatlan kijelentéseket, következtetéseket levonni mindjárt a lap megjelenésének első hónapjában, amikor a politikai helyzet szinte napról-napra változott, s a képviselők egy-egy gondolat, eszme körüli csoportosulása sem volt állandó. — Hogy a pesti levelező folyamatos megfigyelője lehetett az országgyűlési tanácskozásoknak, abból az életszerű mozzanatokra utaló megjegyzésekből lehet következtetni, amelyeket a cikkíró csakis a valóság szoros figyelemmel való kísérése folyamán szerezhethetett. Ezért is érdemes rövid pillantást vetni a képsorozat egyes cikkeire. A képsorozat dicséri *Kazinczy* Gábort, aki Debrecenben a békepárt egyik oszlopává vált, *Pázmándy* Dénest, a később Pesten visszamaradó házelnököt; ugyanakkor elmarasztalja az ebben az időben a haladás élvonalában harcoló *Nyáry* Pált; a *Madarászok*ról egy jó szava sincs; *Kovács* Lajost, *Széchenyi* nagy hívét, intrikusnak tartja; *Irinyi* Józsefet nevelni szeretné. Mindebből arra lehet következtetni, hogy az Alföldi Hírlap létezésének első hónapjában a kormánypárt középszárnyát támogatta. Nem lelkesedett talán a radikális reformokért, de ugyanekkor nem helyezte a „táblabíró” politikát.

Igen pozitív vonásnak minősíthetjük azt az állandó bíráló hangot, amellyel az országgyűlés eseményeit kíséri az Alföldi Hírlap a fent már idézett kezdettől fogva: „A világhistoria még háládatlanabb csoportot, mint a mi képviselőházunk többsége, soha nem látott. Nem gondolnak ezek semmivel, húzzák halasztják az üléseket, nevetnek, kaczagnak, járkálnak ki is, mintha a homlokukra volna írva: csakhogy egyszer megvagyok választva: most ülhetünk itt s mulathatunk Pesten, politikálunk ebéd felett, vacsorán, s a fagyaldában.” (16. sz. 1848. aug. 23.).

Elítéli a meddő vitatkozást az álproblémák ügyében: „És meddig vitatkoznak még Pesten a képviselők napszámra az attila vagy frakk viselése felett?! Ne féljete uraim! a most kiállandó katona frakkban is magyar fog maradni! Hej de félünk: hogy majd igen későn fog kiállani a szöözön miatt.” (16. sz. 1848. aug. 23.). A személyeskedés ellen is kikel az Alföldi Hírlap levelezője: „Fájlalni lehet, hogy Patai József a... vitatkozásnál megrögzött szokása szerint ismét személyeskedésre fajult, ... Bizony, bizony,

azok a türelmetlen zavarcsináló személyeskedő urak jobban tennék, ha a rácok ellen vándorolnának s a rácok közt csinálnának zavart.” (17. sz. 1848. aug. 27.)

A főrendiházról kezdettől fogva nincs jó véleménye az Alföldi Hírlapnak, „tehetetlen ó világi companiának” nevezi. (18. sz. 1848. aug. 30.). Működését teljesen feleslegesnek tartja: „Egyébiránt mi csak örvendünk, ha a főrendek mentül ritkábban, s mentül kevesebben jelennek meg; mert ebből következtethetjük, hogy ők magok is meg vannak győződve az élet hijábalóságairól.” (19. sz. 1848. szept. 3.).

Az Alföldi Hírlap véleményének vidéki visszhangja csakhamar Szatmárnémetiből jelentkezik: az egyik vidéki levelező rosszallását fejezi ki az országgyűlésen folyó meddő viták felett. (18. sz. 1848. aug. 30.).

Az országgyűlés eseményei mellett figyelmet szentel a lap számos országos érdekű kérdésnek. Erélyes fellépést sürget a Délvidéken a rácok ellen: „Az alvidéki kudarczok nem szolgálják nemzetünk tekintélyét, paródiája ez a márcziusi napoknak. . . Kormányunknak a jelen körülményekben nagyszerű erélyességet kell kifejtenie.” (20. sz. 1848. szept. 6.)

Nagyon értékes részét alkotják a lapnak azok a cikkek, amelyek országos érdekű kérdésekben foglalnak állást vagy adnak legtöbbször igen lelkes tájékoztatást. Ezek főleg szeptember közepétől kezdve válnak rendszeresebbé, ismertetik Magyarország helyzetét, a Habsburgok kizsákmányoló politikáját és féktelen zsarnokságát, vázolják a fennálló politikai helyzetet stb. Különösen lelkes hang jellemzi *Könyves Tóth* Mihály cikksorozatát, amelyben közvetlenül Debrecen népéhez fordul ugyan, de az egész Alföld népe érthet belőle: „. . . van szóm tihozzátok, köznép erődús és józaneszű tagjai, kik, egész héten keresztül, kívül a városon dolgoztok, s csak kószahírek után tudtok ennyit „baj van”, „a rácokkal van baj”. Sorra veszi a kívülről fenyegető ellenséges erőket, de a belső ellenségről sem feledkezik meg, hanem nyíltan megnevezi őket: „. . .kérlek titeket Debreczennek 1—2 reactionariusai, kikről azonban igaz vagy nem igaz, mindegy — hír terjedt el, hogy az országosan ismert kém Domokos Lászlóval, az országosan ismert Reviczky Menyhértnél éji gyűléseket tartottatok: nagyon kérlek, ne bosszantsátok az igazság Istenét, ne bosszantsátok Debreczen népét: oszlassátok el még a gyanút is.” (26. sz. 1848. szept. 27.). *Könyves Tóth* Mihály politikai felvilágosításokat tartalmazó cikksorozatát még három számban folytatja. Hasonló szellemű cikksorozatot ír *Balogh* József 1848 december közepén. Ezeknek a cikkeknek tájékoztató jellegükön kívül mozgósító hatásuk is volt, ami Debrecen város vezetőségének egyre inkább a haladás felé való elmozdításában, a város lakosságának a továbbiakban tapasztalható áldozatkészségében, a nemzetőri szolgálat lelkes vállalásában és teljesítésében nyilvánult meg. Ez a folyamat azonban nem máról-holnapra játszódott le, hanem hónapokig tartó újságírói munka és hírlapi cikkezés eredménye volt.

A város fejlődése szempontjából nagy jelentősége van azoknak a cikkeknek, amelyek közügyekkel, a közélet vezetőinek eljárásával foglalkoznak. A XIX. század közepe tájára kialakult hivatásos tisztviselői réteg egyre kevesebb gondot fordít a nyilvánosság, a város közönségének a közügyekről való tájékoztatására. A legfontosabb ügyeket szűk körű bizottságok tárgyalják, amelyeknek élén egy-egy tanácsnok, fizetett hivatalnok

állt. A város közönségének a közügyek intézéséből való kirekesztése alkalmat adott egyfelől gyanúsítgatásokra, másfelől esetleges visszaélésekre. Az Alföldi Hírlap érdeme, hogy rést üt a városi vezetés elzárkózására való törekvésén, s eredményesen követeli a közügyeknek a nyilvánosság előtt való vitelét.

Eme törekvésének megvalósítására az Alföldi Hírlap fennállása kezdetétől fogva élesen bírálja a város vezetőségét, főleg *Poroszlay* Frigyes polgármestert. Erre először az adott alkalmat, hogy az agg polgármestert 1848 júliusában egy szavazat többséggel *Szoboszlai Pap* István ellenében egyházi elnökké választották. A szerkesztő szenvedélyes kifakadással fogalmazza meg kifogásait: „... Mi legsarkalatosabb hiánynak azt tartjuk polgármester úrban, hogy örökké határozatlan; tetteiben és nyilatkozataiban nincs szilárdság s elhatározottság. ... Mi polgármester urat közlegényül szívesen látjuk akárhol, de vezérül... soha sem látjuk jó helyén.” (8. sz. 1848. júl. 26.).

A rossz vezetésnek tulajdonítja a lap a város nehéz anyagi helyzetét: „... csak azzal nem tudunk kibékülni, hogy házipénztárunkban rendszeren egy peták körüli öszlet [összeg] zsugorog, és mégis nyakra före állítatják a házipénztár pusztítása végett az új hivatalokat. ... Úgy hisszük, tudnak valamit arról némelly főfő urak, hogy Pest és más nagy városaink nyilvánosan közzéteszik évenkénti budgetjüket (költségvetésöket); kérjük tehát a debreczeni előljáróságot, hogy ő is tegye azt, hadd láthassa a polgárság, mennyi a város jövedelme és kiadása évenként körülbelől.” (8. sz. 1848. júl. 26.).

Az erélyes felszólításnak megvan az eredménye, mindjárt a legközelebbi számban megjelenik a válasz *Oláh* Károly városi tisztviselő tollából: „... a város igen régóta bír általános költségvetéssel, s az 1846/47 évi budget ki is nyomtatott, de hogy a polgárok közt ki nem osztatott, az a megbukott bureaucraticus kormányrendszer vaskövetkezettségének tulajdonítható, melly egész az aljasságig hűn magához, abból is mysteriumokat csinált, minek a nyilvános éltető levegőjében sok hasznos következtetési lehettek volna.” De most már tovább is megy a cikkíró őszintesége, s a számvizsgálásra kiküldött bizottság nevében megígéri, hogyha „olgy számolások nyomába jön, mellyeknek hiányait nyilvánosságra deríteni el nem mulaszthatja, miután látja, hogy a sok szegény által vérverítéssel keresett fillérek ezreit némelly jó urak vagy zsebre dugták vagy most is közönyösen mondják el róluk: „volt s nincs”. (9. sz. 1848. júl. 30.).

Az Alföldi Hírlap a vezetőkön kívül minden városi hivatalnok munkájának figyelmet szentel éspedig abban a szellemben, ahogy az 1. számban megígérte: „Debreczenben a tisztújításon még május hó végén átestünk; és a nagyobb rész úgy akarta, hogy csak maradjunk régi lajhár természet mellett. Azonban gondunk lesz rá, hogy felperdítsük a megszokás aluszékony embereit.” (1848. júl. 2.). A város tisztviselőinek első kötelessége a lapszerkesztők megítélése szerint, hogy visszaszerezzék a nép régen elvesztett bizalmát: „E nép a múlt idő zsarnok és titkolódzó kormánya által annyit zaklattatott, hogy némi gyűlölettel viseltetik minden tisztviselő, sőt nadrágos iránt. Azért, uraim, tisztviselők! a ti kötelességtök most e nép bizalmát őszinte nyílt bánástokkal s ügyeik önzéstelen kezelésével megnyerni.” (7. sz. 1848. júl. 23.). Az előlegezett reménység azonban nem teljesült. Már augusztus elején a közgyűlés szorgalmasabb látogatására kell őket buzdítani: „... „de hogy a tisztviselők közül csupán három, hat jegyző közül

talán kettő volt jelen, ez már borzasztó botrány.” (11. sz. 1848. aug. 6.). A bírálatra bizony később is szükség van: „... a tanácsnokok megbízataik teljesítésében félnek és gyakorlatlanok. Ez nagy hiba!! — Járjanak el önök a rájuk bízottakban bátran, s ha lelkiismeretök tiszta, akkor az emberi gyarlóságából származott tévesztések mindig megbocsáthatók; de eljárásukban minden lépés kimérését a közgyűléstől várni gyermekes és a közügyekre nézve káros.” (19. sz. 1848. szept. 3.).

Még élesebbé válik a bírálat, amikor a polgármester negyedévi jelentését tárgyalja a közgyűlés: „Csak nagy baj az, ha a nép, közügyeinek vezetésére, nem a tevékenység rugonyos lelkű bajnokait, hanem az erélytelenség nagymestereit állítja. ... Legközelebbi tisztújításkor népünk, szívének vizenyős ösztönéből, cultusából, leginkább korérdemi fonáságok után indulva, a mult kor bádjad fiaiból is sokakat léptetett a város ügyeinek élére. Ezeknek akarata és tetterelyöket hajlott koruk megszurte, elnyitte. Mi sem természetesebb, mint hogy az új terrenumon már most nem tudják magukat tájékozni, szerepöket legtöbbször elkontárkodják, a legnagyobb s legéletbevágóbb kérdésekben zibbadtan s igen igen keservesen járnak el. ... Ez így nem mehet ... ennek így mennie nem lehet — nem szabad. ... Ha pedig volna — amint hogy van is — köztetek olyan, ki a nehéz munkát meg nem bírná: ne ámítsa magát s másokat ... lépjen vissza s engedjen tért tevékenyebbeknek.” (23. sz. szept. 17.). Változás a város vezetésében csak 1848 novemberében következett be azonban egészen más okokból: ekkor Csapó János főkapitány s több tanácsnok és jegyző hivataluk alól való felmentésüket kérték mert hadbavonulnak. Erre egyébként *Poroszlay* Frigyes polgármester adott példát, aki még a nyár folyamán jelentkezett a nemzetörséghez, bár táborba szállására agg korára való tekintettel nem került sor. Az előbbieik hadbavonulásával kapcsolatban büszkeséggel jegyzi meg a lap: „Nálunk minden fegyverfogható városi hivatalnok oda hagyja hivatalát...” (40. sz. 1848. nov. 15.).

Fontos szerepe volt a város életében a városi közgyűlésnek. Az Alföldi Hírlap éppen ezért gyakran bírálja a városi közgyűlés előkészítését, lefolyását, s ennek később meglelt az eredménye, bár a kezdet nem volt túlságosan biztató. 1848 július elején még ilyen megjegyzésekre volt szükség: „A mi közgyűlésünk hasonló a Babel tornya építéséhez ... A parlamentáris vitatkozás és tanácskozás chinai távolságban van nálunk ... Uraim! ne folytassák önök továbbra is eddigi zilált tanácskozási módjokat, mert ez úton esélyes és célszerű határozatokhoz nem juthatnak; és azok, kiken a végrehajtás kötelezettsége fekszik, hagyjanak fel a végrehajtás eddig lajhár menetével, mert így soha azon szent polgári kötelességöket be nem töltendik, melyre esküvel kötelezvők, ...” (3. sz. 1848. júl. 9.) Ugyanezen alkalommal, a júl. 6-i közgyűlés alkalmával szóba kerül a francia parlament példája. „Erre egypár képviselő [a közgyűlés tagjainak akkori elnevezése] azt válaszolá: ők nem szorulnak a francia példára, ők Magyarországon vannak, nem tanulnak a francziáktól politikát! Gyönyörű! ki hitte volna, hogy Debreczenben illy heted-hét országra szóló országlárok [politikuskok] léteznek, kik az alkotmányosság tén rön rég mozgó s már gyakorlott emberektől politikai tanokat nem kölcsönözhetnek”.

A júl. 12-i közgyűléssel sincs megelégedve az Alföldi Hírlap: „...ha folyvást olly számos bakokat lőnek egymásután, mint a közelebbi választásoknál: úgy a város kü-

lönben is bukófélen ténfergő ügyeit elsodrő örvénybe taszítják, honnan aztán száz okos fő sem fogja tudni kivonzolhatni.” De a demokratizmussal is baj lehet a városi berkekben, erre vonatkozhatik az Alföldi Hírlap következő megjegyzése: „A Madarász testvérek igen jól tennék, ha egyenlőségi leczkék tartása végett lerándulnának a debreczeni tekintetes hivatalnokok és nemzeti képviselők magas körébe.” (5. sz. 1848. júl. 16.)

Helyteleníti a lap, hogy kevesen jelennek meg a városi közgyűlésen, de még a megjelentők is mielőbb ott hagyják az üléseket: „Sokan, mikor a 12 órát hallják, veszik a kalapot, szétnéznek, nem látja-e őket valaki, s mint a korhely tanuló a tanteremből, úgy illantanak ki képviselő urak. Az önök hivatala a legszebb, tehát ha elvállalták, teljesítsék kötelességöket. Az önök erélyességétől, belátásától feltételeztetik a város jövődjére; és higyjék el, hogy a tisztos képviselői álláshoz, a „nemzeti” czímen kívül igen nagy erkölcsi kötelességek vannak kötve.” 10. sz. 1848. aug. 2.)

Szóvá teszi az Alföldi Hírlap a szószátyárkodást a közgyűlés elé kerülő ügyekkel kapcsolatban: „Igen sokat beszélünk, okoskodunk, de rendesen üres s lélektelen, soha dologra nem tartozó, unalmas dictio volt. Olly tárgyak felett, mellyben küldöttség dolgozott, s egészen kimerítő véleményt adott be, másfél óráig vitatkozunk, s utoljára is a bizottmány véleménye egy szóig elfogadtatott.” (12. sz. 1848. aug. 8.) Vagy másutt: „Némelly képviselők a boldogult megyei vitatkozásokat akarják előidézni. Mondanak hosszú sallangos, üres logikátlan, a dologra nem tartozó dicticákat.” (16. sz. 1848. aug. 23.) Ugyanezen a közgyűlésen (aug. 21.) „... történt olyan is, minck közgyűlésekben történni bizony soha nem kellene; ú.m. a hallgatósággali kacérkodás és személyeskedés. Higyjék el, kik ezt tették, hogy az illy nemű cselekvények által, a különben is igen lázas hallgatóságnak, fiktelen zajongásra adnak alkalmat.” A szerkesztő itt külön csillag alatt megjegyzi: „Hát már soha sem tudnak a hallgatóságnak parancsolni, hogy nevéhez hű maradjon!?” (16. sz. 1848. aug. 23.)

Egy ilyen zajos és meddő vitatkozás az Alföldi Hírlap egyik szerkesztőjének felszólalásával fejeződik be 1848. szept. 12-én: „... e lap egyik szerkesztője megjelenve a teremben, szavával véget vet a zajnak. Előadja a nemzetgyűlési küldöttségnek Bécsbeni fogadtatását; felhívja a közgyűlést, hogy a hazának illy nehéz perczekben tegyenek le a zavargásokról. Szavai nem vétették el a hatást. És e hírre mély fájdalmat érező, de le nem vert gyűlés mérsékeltebb lön. —” (23. sz. 1848. szept. 17.) De még ezután is csaknem egy hónapnak kell eltelnie, amíg a városi közgyűlés hivatása magaslatára emelkedik, és határozatait elsősorban a szabadságért folyó harc ügyének elősegítésére hozza. A lap az 1848. okt. 10-i közgyűlésről állapítja meg először, hogy „hivatását felfogva járt el”. (31. sz. 1848. okt. 15.)

Mind a városi közgyűlést, mind pedig a város közönségét leginkább a márciusi forradalom eredményeit biztosító önvédelmi harc és ebből a város közönségére háruló feladatok érdekelték. Ezekkel a kérdésekkel a lap igen részletesen foglalkozik. Előrebocsáthatjuk, hogy az Alföldi Hírlap nevelő hatása ebben a vonatkozásban is pozitív irányban nyilvánult meg.

Debrecen városának nagy fejlődésen kellett keresztül mennie az aktív honvédelem megszervezésének kérdésében. Amikor a nemzetőrök toborzása megindult Debrecen-

ben, igen sokan húzódoztak a nemzetőri szolgálattól, s felmentésüket kérték. Külön bizottmány alakul a kérvények felülvizsgálására, amely „úgy találta, hogy a legtöbb folyamodó elfogadható ok nélkül szabadkozik a nemzetőri szolgálattól. — Különös, hogy főkép a vagyonosok erőlködnek magokat ezen szolgálat alól kivonni.” (7. sz. 1848. júl. 23.) Hiábavaló az ősz polgármester, *Poroszlay Frigyes* példamutató önkéntes jelentkezése aug. 20-án nemzetőri szolgálatra. Érdekes, hogy ehhez az Alföldi Hírlap semmi elismerő szót nem fűz.

Még nehezebbé válik a helyzet, amikor az önkéntesek toborzása is megindul. „Városunk ifjúságának szégyenére be kell vallanunk, hogy a múlt toborzáskor az önkéntesek közé kaputos ifjaink közül csupán három állott be. Itt van most az alkalom megmutatni, kinek van helyén a szíve!” (10. sz. 1848. aug. 2.) Az aug. 21-i városi közgyűlés számbaveszi a jelentkezőket, s megállapítja: „...csupán 223 egyén vállalkozott önkéntesen. Átolvastuk az önkéntesek névsorát, és ott néhány lelkes vagyontalan ifjú nevét látók; s egy rész a nemzetőrsereg közé besorozva nem volt mesterlegényekből s cselédekből áll: de a vagyonos osztályból talán egy sem íratta be magát. Különösen kitüntette részvétlenségét a lovas őrsereg, mellyből (mintegy 500 főnyi) bár a város legvagyonosabb polgáraiból áll, s köztük igen sok a nőtlen, ép, erős ifjú ember, alig van 10—15 az önkéntesek közé beírva”. (16. sz. 1848. aug. 23.)

Az aug. 28-i városi közgyűlés sem tud nagyobb javulásról beszámolni, hiszen az önkéntes jelentkezők száma még mindig igen csekély, mindössze 258, ebből 165 nemzetőr, és csak 93 az olyan, akit még nem soroztak be. Hogyan lesz ebből 600 ember? Jellemző az Alföldi Hírlap megjegyzése: „Ha végig-nézzük az önkéntes nemzetőrökül ajánlottak névsorát, szomorodva kell tapasztalnunk, hogy a magunk kiválólag az isten választott debreczeni nagyreményű polgáraiul hívó pirospos'gás martialis kinézésű, zsíros civisek és ezek származékai, s főkép a földművesek közül ajánlottak legkevesebb. Fájdalom! az ezen osztály tagjai összes fogalma csupán saját „én”-je körül forog; ők saját anyagi érdekeiknél s hiú dőlyfősségöknél elébbvalót nem ismernek. Bezeg, ha városi beneficiumokban való részesülésről volna szó, ők lennének az elsők, kik mindent kizárólagosan a magok részére elkövetelnének; mert hiszen nekiök nagyapjuk is civis volt, s szalonnás káposztával, homokkerti vinkóval élt, makra pipából füstölt, s hatlovas szekérrel vontatta a sárt. — Már én azzal biztattam volna neki őket, hogy odalent a ráczok földéből kisnyilast fognak osztogatni. — Azonban ezen a napi ácsorgás kényelmei közt keleti indolentiával dohogó emberfajon tán még ezen biztatás is keveset indítana.” (8 sz. 1848. aug. 30.)

Igen jó alkalmat ad az Alföldi Hírlapnak a közfigyelemnek erre a kérdésre való iránnyítására Bihar megye kérése, amelyet a városi közgyűlés szept. 9-én tárgyalt. Bihar vármegye ugyanis fegyvereket kért Debrecen városától: „...felszólítván bennünket, hogyha már magunk csakugyan nem megyünk a csatátra (alias, ha már csakugyan olly gyávák vagyunk), legalább a fegyverkészletünket adjuk át az ő harczias önkénteseinek.” A lap a hibát is igyekszik kideríteni: „...a toborzás olly lelkesedés nélkül, olly nyomorúságosan vezetett, miszerint hogy minden fényesebb siker tönkre silányult, hogy mindössze is olly törpe szám alakult össze, melly mellett lehetlen sutra nem bűni

nagy és tiszta magyar városunknak, egyedül és kizárólag annak rovom fel, mert nem volt ember a gáton, ki buzdítólag tudott volna a keblekhez szólani.” (22. sz. 1848. szept. 13.)

Nem menti Debrecen eljárását az sem, hogy a környéken sem nagy a lelkesedés, hiszen Bárádon (8. sz. 1848. júl. 26.), sőt az ősi hajdúfészekben, Hajdúböszörményben is (14. sz. 1848. aug. 16.) huzavona van a jelentkezésekkel.

Az Alföldi Hírlap továbbra is elkövet mindent annak a gondolatnak a köztudatba vitele érdekében, hogy minél több, minél képzetebb fegyveres erő álljon az országos ügy: a szabadság megvédésére: „Ismétlem uraim! szónokolgassunk minél kevesebbet, de cselekedjünk annál többet; és minden erőnket s gondolatunkat oda fordítsuk, hogy minél hatalmasb fegyveres erővel, a legnyomatékosabb világ argumentummal bírjunk; mivel csak így s ekkor fognak bennünket magyarán szólva respectálni; — és azzal fogunk magunknak legtöbb tisztelő barátokat szerezni. — A ‚készüljünk’ legyen jelszavunk.” (15. sz. 1848. aug. 20.) Ennek a gondolatnak a jegyében veti fel a lap a tűzérési kiképzés ügyét: „Igen uraim! minél előbb tűzérseg felállításáról gondoskodjatok! Erre most nagyobb szükség van, mint a közelebb felállítatott két ezer néhány pengő frtos hivatalnokokra. Mai világban szurony és ágyú az argumentum; s az ezekkel való bánni tudás a legszükségesebb tudomány.” (15. sz. 1848. aug. 20.) A cikk írója, *Éber* [*Szanka* József?] ekkor még nem sejtette, hogy az 1849-es tavaszi hadjárat folyamán milyen szépen szerepelnek majd a debreceni tűzérsek *Bem* hadseregében, aki emléküik megörökítésére egyik ütegét „debreceni üteg”-nek nevezte el. A lap lelkes agitációjának eredményeképpen 1848. okt. 30-án 12 debreceni ifjú indult Pestre tűzérseg kiképzésre.

A katonai fegyelemről is helyes elképzelése van az Alföldi Hírlapnak, erről a IX. honvéd zászlóalj debreceni látogatása alkalmával így ír: „Ügy tapasztaltuk, hogy honvédeinknek az általános bajuk: hogy nincsenek a katonai szigorú rend és fegyelemhez szokva; hej pedig e nélkül a katona mit sem ér; . . . katonában a harczias rendszeret s rendtartás a főkellék, nem pedig az ideális érzélgés: és az emberségességgel a katonai szigorú fegyelmet múlhatatlanul egyesíteni kell.” (14. sz. 1848. aug. 16.) Szervezési kérdésekhez is hozzászól a lap, és pedig az önkéntesek ügyéhez: „Véleményünk e tárgyról az: legokosabban tenné az előljáróság, ha hatalmának egész súlyával fellépván, a conscribált 19—22 évesekkel sorsot húzatna, a már meghatározott 600 számot kiegészítené, felruházná, s egészen felszerelné. Ugyanis, ha a katonai törvények szentesítve lesznek, ezek a rendes katonasághoz fognak áttétetni. Ezzel talán helyre lenne hozva a hiba, lemosva a hazafiatlanság és gyávaság bélyege. Gondolkozzanak róla az illetők.” (22. sz. 1848. szept. 13.)

Az események és nem utolsó sorban az Alföldi Hírlap cikkeinek a hatása alatt megváltozik a helyzet, a honvédelem, a szabadságharc kérdése helyes irányba kerül. Erről a lap szívesen számol be: „Őszintén üdvözöljük azért a sept. 13-iki közgyűlést, mellyben egy melegkeblű képviselő megrázó beszéde után, normalis állására reducaltatott az ügy, elhatároztatván az önkénytesek további toborzása.

Hogy ezen intézkedés, lelkes kezekben, megtermendi az eredményt: semmi kétség benne.

Kárognak ugyan némely pessimisták, hogy mit sem ér az egész, mert a debreczen nép ilyen lelketlen, amolyan lelketlen.

Nem igaz. Az nem lehet: hogy annyira bebőrödzte volna keblöket a részvétlenség jéglemeze, hogy a honszerelem napjának legalább néhány kósza sugára utat ne tudnának törni maguknak szívükhöz. Az nem lehet, hogy olly önzők, olly saturnusi mammuthok lennének, miszerint csak saját gyomrukból akarnának élni saját gyomruknak. Vagy más szavakkal: mit sem gondolnának vele akárminő sors éri honfitársaikat. . . csak ők itthon disznót hízlallassanak, vagy birkát fejhessenek.” (23. sz. 1848. szept. 17.)

Az optimizmus nem volt alaptalan, pár nap múlva már jó eredményről olvashatunk a lapban: „Több ízben megbalháztuk városunkat azon dermedt részvétlenség s lanyhaságért, mellyel a honvédelem szent ügye iránt viseltetett. S íme a napokban kisült: hogy népünk kebele nem olly fogékonytalan a haza iránti lelkesedésre; kisült: hogy kebeltüze fel bír lobogni, csak legyen kinek szítani, s nemes lángjának tápanyagot nyújtani.

Azon kontár eljárás után, mellyel egy városunk becsületének megfelelő önkéntes haderő létesítése körül egyelőre találkozni szerencsétlenek valánk, alig kerül az ügy lelkes kezekbe, . . . 2 s 3 nap — már 300-nál többen sereglenek lobogó alá. Olly szerzemény, mellyel ha nem tehetjük is magunkat egy niveaura más illy terjedelmű s népszerű várossal, minő a miénk, legalább nem kell föld alá bűnünk égető szégyenünkben, az imádott haza iránti részvétlenségünkért.

Tehát meg van mentve városunk becsülete s felette ejtett vádunkat a legőszintébb örömmel visszavonjuk”. (24. sz. 1848. szept. 20.)

Csakhamar megjelenik az eredményről higgadtabb hangon beszámoló tudósítás: „A toborozás . . . jó sikerrel foly. Népünk lelkesülten sereglik a honvédelmi háromszínű lobogók alá. . . . A debreczeni önkéntes nemzetőrök jövő csütörtökön indulnak táborba 300-an. Köztük vannak a debreczeni értelmes ifjúság legderékabbjai, sokan a tanulók közül, számosan az iparos ifjúságból. . . .” (26. sz. 1848. szept. 27.) „. . . az önkéntes nemzetőrök olly számmal ajánlkoztak, hogy a kívánt számot jóval felül haladják.” (31. sz. 1848. okt. 15.)

Aztán elkövetkezik a nagy nap, okt. 11. majd 19., amikor az első csapatok elhagyják Debrecen: „. . . a nemzetőrségnek előlegesen kijelölt századai néhány nap alatt teljesen felszereltettek, és ma elindultak Aradra. — Lapunk több ízben kicsinylőleg szólott a helybeli lakosságnak a felkelés körüli készségről, most már fendobogó kebelből elősugárzó örömmel, kalapot emelve, meghajlunk a hazafiúi lelkesültség előtt, és visszavonjuk előbb is csupán buzdításra számított megrovásainkat: mert már mintegy 1200, nagyára tősgyökeres polgár indult ki, mint lovas és gyalog nemzetőr, megszokott tüzehelyéről, kik többnyire mind vagyonos lakosok; és általok táplált népes családai kebléből kelle magokat kiszakasztaniok, hogy az üldözött magyar fajnak, 25—30 mérföldnyi távolságra segítségére és védelmére siessenek. — . . . Az erőteljes seregnek igen kedves alakot kölcsönzött a kalapokról lelendező vérveres szalag; . . . elől vezérlőként nemzetőri ruhában, palástosan s kardosan, papi kalapja mellett vérszín lobogóval lovagolt egyházunk egyik kedvelt lelkésze, Könyves Tóth Mihály; . . .” (33. sz. 1848. okt. 22.). Arról nem számol be a lap, de tegyük hozzá, hogy az elvonulók közt volt az egyik szerkesztő,

Szanka József; a másik, *Telegdi Kovách* László pedig valamivel később, nov. 10-én az erdélyi hadszíntérre távozott.

És feldobog a debreceniek szíve, amikor messze földön harcoló fiaik helytállásáról, megbecsüléséről olvashatnak tudósítást az Alföldi Hírlapban: „Aradon, hol a tiszántúli önkénteseknek kellett összejönni, darab ideig unalmas katonai életünk volt, s lelkese-désünk, mellyel a haza védelmére felléptünk, nagyon lehangoltatott, midőn láttuk, hogy az egész kerületből csak Békés megye és Szatmár városa küldött önkénteseket. Szükségünk volt a lelkes Máriássira, szükség volt, hogy veres szalagos debreczeni bajnokaitok megérkezzenek. E perctől kezdve erősöknek éreztük magunkat.” — írja az egyik nem debreceni tudósító. Ugyanekkor *Zurics* Ferenc, a debreceniek parancsnoka az angyalkúti (Temes m.) ütközetről szóló beszámolójában így jellemzi őket: „... a nap hősei tagadhatatlanul a debreczeniek valának; áldozat elég, de nem sok illy győzelemért, főleg azt felvéve, hogy tanulatlanok harczoltak tanultak ellen, gyalogok — gyalogok és lovasok ellen, egy ágyú három ellen.” (36. sz. 1848. nov. 1.).

Az itthon maradók áldozatkészsége is napról-napra nő. Erről is olvashatunk az Alföldi Hírlapban: „... főkapitány úr jelenté, hogy a városbeli nők az őrsereg zászlója készítésére 600 prft-ot gyűjtöttek, de mellyet most a sürgetősb szükség úgy kívánván, az önkéntes nemzetőrök költségei fedezésére ajánlottak; ... a lovas csapat társzekerébe képviselő Szabó Mihály és Szentpéteri János urak 1—1 lovat ajánlottak; a szíjgyártó czéh pedig ezen társzekerekhez szükséges szíjgyártóműveket ingyen készítteti el.” (30. sz. 1848. okt. 11.).

A debreceni nőkhöz felszólítás jelenik meg az Alföldi Hírlapban „egy polgárnő” részéről, hogy készítsenek „a szeretett hon megmentéséért küzdő harczfiak számára tépetet és pólyát (Fácslit) minél többet és minél előbb.” (20. sz. 1848. szept. 6.). A gyűjtés eredménye 70 font tépet és 2 láda pólya. (33. sz. 1848. okt. 22.).

A honvédelmi harc egyéb kérdései is helyet kapnak az Alföldi Hírlapban, ezek közül megemlítjük a salétromtermelés ügyét. Ebben a vonatkozásban Debrecennek és környékének fontos szerepe van. Itt működik *Váradi Szabó* János irányításával a salétromgyár. Mindjárt a 2. számban optimista megjegyzést közöl az Alföldi Hírlap: „A vidéki salétromfőzőkkel közelebb újabb szerződéses köttetvén, vidékünkön az eddiginél még nagyszerűbb erővel fog a salétromgyártás kezeltetni.” (2. sz. 1848. júl. 5.). Egészen másképpen hangzik néhány hónap múlva egy tudósítás Bujról: „Feltűnő dolog, hogy a megyénkben levő sok salétromfőző helyeken, mintha az országnak puszkaporra éppen a jelen időben legkevesebb szüksége volna, a salétromfőzés nagyon hanyagul vitetik. . . kevesebbet dolgoznak ezen főzők most, mint tavaly s harmadéve, és csak a régi áron szedetik tőlük a salétrom. Azért is a kótaji, nyíregyházi és kállói salétromgyártást különös figyelmébe ajánljuk a fenérintett megyei honvédelmi bizottmánynak.” (48. sz. 1848. dec. 13.). A cáfolat *Tóth* József kerületi salétromfelügyelő részéről nem sokat várat magára: „Engedelmet kérek közlőtől, de aligha az ahhoz értők előtt e részbeni szembeni járatlansága miatt ezúttal rágalom bűnébe is nem esett egyszersmind. Mert a múlt évi nyári szárazság kedvezően hatván a salétromtermelésre, s ehhez járulván a hon szükségéhez képest, a termelők időnkinti szorgalmaztatása, s természetményeik ára

javítása; ezek által olly mennyiséget reménylek ez évben a kállói kerületből beadhatónak, mennyit néha, bármilly igyekezettel, 2 évben is alig lehetne többször e termésre nem kedvező időjárás miatt.” (52. sz. 1848. dec. 27.).

Amikor 1848 december vége felé időnkint kudarc kíséri a nemzetőrök harcát, az Alföldi Hírlap cikkírója, *Balogh József* elvi síkon is kifejti nézeteit ebben a kérdésben, s „minden áron rendezett nemzetőrséget követel, ezért szorgalmazza: „mindenek előtt rendezzük s gyakoroljuk a nemzetőrséget, alkossunk fegyelmezett mozgó-csapatokat; vigyázzunk, nehogy épen akkor, midőn a katonai zsarnokság életünket fenyegeti, túlnyomó katonai erő felállítása által öntudatlanul az önkény számára rakjunk épületet. — Szabadságnak fegyelmezett nemzetőrség egyedüli támasza.” (52. sz. 1848. dec. 27.).

Történetesen éppen ennek az időszaknak az utolsó napjaiban tért haza a debreceni nemzetőrök egyik csoportja, éspedig a lovas nemzetőrség magával hozva parancsnokuknak, *Máriássy* alezredesnek legteljesebb elismerését: „... szent kötelességemnek ismerem ezen iratomnál fogva a debreczeni lelkes nemzetőrség vezényletem alatt levő lovas részéveli megelégedésemet hitelesíteni. Ismervén a közös anya, a „hon’ iránti kötelességeiket, nem kerülve vészt, fáradhatatlan teljesíték terhes szolgálatukat; küzdtek, ha kellett, s a nyugalom napjaiban szerény s ildomos magok-viselete által nemcsak az én, hanem seregem közös tiszteletét érdemlék meg.” (53. sz. 1848. dec. 31.).

Az áldozatkészség, a honvédelmi kötelezettség alól húzódozó debreceniekből rövid pár hónap leforgása alatt súlyos feladatokra vállalkozó és nehéz harcokban helytálló hősök lettek, s ebben nem kis érdeme volt az Alföldi Hírlap hasábjain megjelent cikkeknek, tudósításoknak, amelyek természetesen más vonatkozásban is hasznosak voltak. Azok a fiatalok, akik október hónap folyamán megváltak szülővárosuktól egészen új Debrecent láttak viszont 1848 végén. 1848 Debrecen társadalmában is nagy változásokat hozott. Az út, a fejlődés útja ebben a vonatkozásban sem volt egyenes vonalú. Mint a többi magyar város, Debrecen is messziről indult el. A határkő azonban mindenütt március 15-e, amelynek jelentőségéről az Alföldi Hírlap 2. számában ezt olvashatjuk: „Mártius 15-ike Debreczen újjá születésének hajnala. Addig Debreczenben, mint minden királyi városban, politikai élet nem volt. A város esküdt választott közönsége tagjai mindenek — csak képviselők nem valának. Örökös suttogás s titkolódzásból állottak még gyűléstermők falain kívül is; és ha a közügyről kelle egymással szót váltaniok, fontos képeket csinálva, s lelógó fejöket összedugva, valami zugolyba vonultak, és suttogva főzögettek a teendőket. Csakhogy rendesen a főzésnél maradtak; a tálalásig csak elvétve igen kevés s jelentéktelen esetekben tudtak elvergődni. Polgáraink minden politikai érdekeltség nélkül valának. Eszméik a mázsás disznóig és negyedfü tinóig — ismereteik a kukoricza kapálásig, — világban jártasságuk a hortobágy pusztáig, s a Vácra s Bécsbe való marhahajtásig terjedt. Kik magukat műveltebbeknek tartják azok valóságos nyárspolgárok voltak; politikai elvök addig terjedt: a főbírói tekintélynek s hatalomtartóknak vakon engedni, és a város viszonyaiból eredő ún. beneficiumokat a lakosok egy bizonyos kasztja számára egyedárusítani. Debreczenben Mártius 19-ike óta a közügyek iránti részvétel jóval nagyobb. A hírlapokat még a nem betűs-emberek is szorgalmasan kezdik olvasgatni; a tudnivágy s a közügyek iránti figyelem itt is általában felébredt. . .” A biztató kezdet

után azonban a közügyek iránti érdeklődés megcsappanása észlelhető, amit legjobban az bizonyít, hogy az 1848: XXIII. t. c. alapján lefolyt országgyűlési választások alkalmával a 887 választó közül csak 150 adta le szavazatát. Pedig ekkor a lakosságnak csak mintegy 7%-a szerepelt a választói névjegyzékekben. Érdekes, hogy a haladás zálogaként az általános műveltség emelkedését és a társadalmi osztályok közti különbség megszűnését tekinti az Alföldi Hírlap szerkesztője, s ebben a folyamatban nagy jelentőséget tulajdonít a nemzetőrségnek: „A debreczeni polgárság művelődésére egyik leghatalmasabb eszközül mutatkozik az őrsereg. Ebben a város különböző műveltségű s állású polgárait nézve tettelesen [ténylegesen] előáll a jog és kötelesség egyenlősége, és az őrségi tagok összeismerkedése s együtt társalkodása, s az eddig egymástól felette távol állott néposztályokat mintegy összeolvasztja.” (2. sz. 1848. júl 5.).

Természetesen a változás Debrecen társadalmának az életében már korábban megkezdődött. A változás azonban nem annyira a kategóriákban mutatkozik meg, hiszen a kereskedők (11,3%), az iparosok (47,5%) és földművelők (41,2%) arányszáma lényegesen nem változik meg a XIX. században az előbbi évszázadokhoz képest, hanem ezen a rétegeken belül egyre nagyobb arányú elszegényedési folyamat indul meg, amely a tárgyalt időszakban a lakosság csaknem a felére (48%) kiterjed. Igen jelentősen megszaporodik a város árkein kívül élő lakosság száma. Szükség van tehát társadalmi változásokra a márciusi eszmék szellemében. Az Alföldi Hírlap ebben a vonatkozásban is hallatja szavát, és haladó álláspontot foglal el.

Többek között helyesen ítéli meg az Alföldi Hírlap a városi lakosság egyenjogosításának kérdését. Ez a folyamat a márc. 15-i események hatása alatt kezdődött meg, hiszen az újsoriakat — a külvárosi lakosokat — már ekkor egyenjogúaknak minősítették a belvárosiakkal. A tényleges és részletes intézkedésre azonban csak később került sor. Az aug. 5-i városi közgyűlésen „indítvány tétetett, hogy miután városunkban az okleveles s kiváltságos polgárság a kor újabb eszméivel meg nem állhat; s miután a külvárosiak eddigi jobbágyi állapotja fen nem maradhat: mindezekről tétessék rendelkezés.” A közgyűlés e célból 18 tagú bizottságot küld ki, amelynek a feladata — a lap megállapítása szerint — „igen nagy, s ennek szerencsés megoldásától függ a városunkban eddig létezett kasztok eltörlése, a teherviselés és jótétemények élvezése egyenlő kiosztása, s attól függ városunk bel nyugalma.” (12. sz. 1848. aug. 8.). A kérdés megoldására azonban jó ideig nem történik semmi. A városi közgyűlés is elég későn, 1848. dec. 15-én foglalkozik a bizottság jelentésével, és csak ekkor hozza meg határozatait. Eszerint „minden eddigi polgári oklevelek kiváltságos értékeiket elvesztvén, ezentúl minden városi lakosok minden polgári jogokat élvezhessenek.” Ez a kérdés elvi oldala, a gyakorlati részben azonban „a közgyűlés igazságosnak találta egy részről, hogy a külvárosiak is, mielőtt külső földeket kapnának, belső telekjeikért fizessék meg a belvárosi utolsó osztályú telkek váltságdíját, azaz minden négyszeg ölért két pengő forintot; másrésről kimondotta azt is, hogy a belvárosi telkekhez eddigelé kötött terhekben is aránylagos mértékben osztozzanak;”. Ez már azoknak a jómódú polgároknak az álláspontja, akik nem tudták elviselni, hogy a kevésbé tehető újsoriak ingyen jussanak a polgári kiváltságokhoz. Különösen kiütközött ez az önzésen alapuló szemlélet a faizásbeli javadalmak meg-

állapításánál. Az Alföldi Hírlapnak a kérdéssel foglalkozó cikkírója érzi, hogy a határozatok nem felelnek meg sem a külvárosiak anyagi helyzetének, sem az egyenlőség gondolatának, mert ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Ezen itt érintett határozatok reményre jogosítanak bennünket, miszerint közgyűlésünknek intézkedéseit nem zárt reformnak kell tekintenünk. Mert bizony-bizony sok még itt a javítandó.” Az előző állapothoz képest azonban csak volt bizonyos fejlődés.

Felmerülő vitás kérdésekben az Alföldi Hírlap mindig felemeli szavát. Ilyen pl. a törvényszéknek a betáblázások ügyében a minisztériumhoz való folyamodása, s helyesen látja meg az aránytalanságot az országos horderejű és helyi jelentőségű ügyek közt: „Szegény ministerium! már még azt is neked kell eligazítani, hogy ki tegye zsebébe Debreczenben a betáblázási és birtokbavezetési díjt? Most, midőn a ministerium a nemzet élete, és az ország existenciája vagy legalább integritása óriási kérdésével küzd, a debreczeni törvényszék és tanács aprólékos czivódásait is igazítgassa! Bizony, szörnyű híg velejűséget, s körülményeink s a ministerium teendői nagy ignoranciáját árulja el.” (12. sz. 1848. aug. 8.).

Az eseménydús időkben fontos szerepe volt a közbátorsági bizottmánynak, amelyet az 1848. szeptember havában történő megalakulás után csakhamar feloszlattak, mert a városi közgyűlés néhány tagja bizalmatlanságát fejezte ki működése iránt. Az intézkedés joga ilyen módon a városi közgyűlésre szállt. Ez ellen a lapnak kifogásai vannak: „... a honvédelem ügyét a közgyűlés kezei közt látni nem szeretjük, mi ismét comitét kívánunk. De kívánjuk ezt úgy alakíttatni, hogy abba a tanácsnak ne legyen befolyása; mert akkor rajta collegialis bűz van, hanem álljon független, de minél kevesebb számú tagokból; működjék a honvédelem iránt teljhatalommal, de eljárásáról a közgyűlést minél gyakrabban értesítse”. (28. sz. 1848. okt. 4.). Az Alföldi Hírlap álláspontja győzött, mert a közbátorsági bizottmány újraválasztása alkalmával a városi vezető hivatalnokok mellett ott találjuk a város társadalmának képviselőit is (*Bayler István, Tóth Sámuel, Karap Sándor, Szűcs István és Boross István* tagja ekkor a közbátorsági bizottmánynak).

Amikor a közbátorsági bizottmány nem helyesen intézkedik, az Alföldi Hírlap részéről rögtön elhangzik a kritika. 1848. november elején *Bemáth József* kormánybiztos elrendeli a népfelkelést, s a közgyűlés 2000 ember táborba indítását határozta el az előírás szerint több napos étellel ellátva, sűrűg-forog, talpon van az egész város, s csak az előkészületek megtétele után értesül a rendelet visszavonásáról, holott az korábban megérkezett. Az Alföldi Hírlap hangot ad az érdekeltek elégedetlenségének: „Higyjék el azon alvó urak, hogy a kiindulás nem okozott volna annyi bosszúságot a népnél, mint az a hasztalan tétetett roppant költség.” (39. sz. 1848. nov. 12.). Ugyanekkor a hadbavonulók egészségügyi ellátására is gondol: „A közgyűlés némely tagjainak jut ugyan eszébe: hogy a kiinduló nemzetőrökkel sebészek menjenek; de hát elegendő táborigyógyszertár rendezéséről gondoskodtak-e?...”.

Ha mulasztást vesz észre az Alföldi Hírlap mind a város vezetőit, mind a lakosságát elmarasztalja. 1848 december elején városunkon vonultak a Galíciából hazatérő Koburg-huszárok, majd a Sándor gyalogezred néhány százada. Az érkezőket a helybeli nemzetőrség tisztjei megvendégelték, erről örömmel ad hírt a lap: „...ez volt ám a derék la-

koma, olyan, mint amilyenek még nem voltunk tanúi, mert itt a főtszít urak kimutatták, hogy ők az altisztek társaságába is jól érzik magokat, s testvéreileg bánnak embeerekkel. . . . A harczfiak fogadására a honvédelmi bizottmány tagjai, s alkapitány Szentgyörgyi Elek mindent elkövettek. — Sem a polgármester, sem a bíró jelen nem volt. . . . Németi János dúzs polgárunk is kitüntette magát, mert a hozzá rendelt helyettes őrmestert lovastul együtt a pinczébe akarta beszállásolni, hej, hej! Németi uram! szégyen az olyan embernek fősvénykedni, mert kigyelmednek sok üres szobái vannak, s ha maga, mint nemzetőr már nem szolgálhat, tegyen a hazának avval szolgálatot, hogy a hozzá beszállásolt katonát lássa el illendően. Ormós is méltó szomszédja, pedig fiscális”. (48. sz. 1848. dec. 13.).

Ugyanígy nem nézi el azt sem, hogy a *Könyves Tóth* Mihály által reakciónak minősített *Reviczky* Menyhért teljesen tisztára mossa magát, s bár a mentegetődző levélnek helyt ad a szerkesztőség, kiegészítésképpen hozzáteszi: „Figyelmeztetjük *R [eviczky]* Menyhért urat: hogy azon vádat nem *K [önyves]* *T [óth]* *M [ihály]* készíté, hanem városunk vele már korább tele volt s van.” (28. sz. 1848. okt. 4.).

A közérdekű kérdésekkel kapcsolatban szót emel az Alföldi Hírlap a túlzott adminisztráció, a bürokrácia ellen, ugyanakkor a takarékoság gondolata mellett. 1848 augusztusában, amikor az igazságügyminiszter több tagot akar kinevezni a debreceni kerületi táblához, így tiltakozik: „Kérjük őt: ezt ne tegye, mivel különben sincs e táblának mit dolgozni; annál inkább minthogy az alája rendelt alsó megyékben épen nincs most idő az e táblától hozott ítéletek végrehajtására. — Bizony, a kinevezett elnök s egy ülnök fizetését is jobb lett volna az ország tömérdek szükségei fedezésére megtakarítani.” (16. sz. 1848. aug. 23.). A bürokrácia elleni harc jegyében pendíti meg azt a gondolatot, hogy a városkapukon való ki és bejárást célszerűbben szabályozzák: „Jó lenne, ha a város kapuinál szokásos útlevel vizsgálatoknál némi okszerű javítások hozatnának be. Nevezetesen a vidéki helységekből érlelmi szerekkel szinte mindennap bejövő vidéki lakosok neveit, valóságos híjában való időpazarlás végtelen ismétlésekkel szinte minden nap beírkálgattatni.” (41. sz. 1848. nov. 19.). Ugyanebben a számban szól a városi tisztviselőkhez, hogy jobban takarékoskodjanak: „Figyelmeztetjük az illető városi hivatalnokokat, hogy minden haszontalan levelet ne küldjenek sürgönnyel, mert az által tetemes haszontalan költséggel terheli a már is roppantul kiszivattyúzott városi pénztárt; . . .”. Mindezek a megjegyzések, bírálatok hozzájárultak ahhoz, hogy Debrecen város közéletének problémái megoldódjanak, s a város méltó helyet foglaljon abban a jelentős társadalmi helyzetben, amely az 1848-as események eredményeképpen létrejött.

Külön szólnunk kell még röviden azokról az Alföldi Hírlapban tárgyalt problémákról, amelyek nem szorosan a város közönségét érdekelték, hanem inkább a környékét, a hatóságába eső tájegységet, s amelyeket a vidéki levelezők, tudósítók vagy esetleg az olvasók vetettek fel. Miután ezek általában egybeesnek az országos méretben vagy városi viszonylatban lejátszódó eseményekkel, kérdésekkel (országgyűlési választások, határozatok a nemzetőrség kiállítására, felszerelése, az elavult táblabírói nézetek bírálata stb.), nem foglalkozunk velük részletesebben, hanem csak néhány esetet említünk meg. Itt van pl. a nagypaládiak kérése. 1848 novemberében innen sokan vonultak be katoná-

nak a debreceni gyalogezredhez. Alig egy hét múlva a nagykárolyi hadfogadó hatóság hirdetményt adott ki, amely szerint a debreceni gyalogezredből 133 újonc megszökött. A megrémült szülők közül sokan felkeresték Debrecent, hogy fiaik hollétéről megbizonyosodjanak, s mindegyiket a helyén találták. „Mi lehetett a czél ez érthetetlen iromány kiadásában, én nem tudom, s azért e sorokat az Alföldi lap t. szerkesztősége által felvételni, s általa az e vidéket felzavarta ama hirdetményt megmagyaráztatni kérem.” — írja a levelező. (41. sz. 1848. nov. 19.).

Az Alföldi Hírlap iránti bizalom megnyilvánulásának tekinthetjük a sárréti tudósító felszólítását: „Írja meg t. szerkesztő úr az egész hazának, különösen Biharmegye arisztocratáinak, hogy az erdélyi pulya lelkű mágnás árulóknak volt hova menekülni, de nekik nincs e földön számukra hely.” (46. sz. 1848. dec. 6.). Még számos ilyen példát idézhetnénk arra, hogy az Alföldi Hírlap nemcsak Debrecen lapja volt már ebben az időszakban sem, hanem egy egész országrészé.

Bizonyára ilyen nagykiterjedésű szellemi „hátszág” bátorította fel a szerkesztőket arra, hogy a haladás gondolatát képviseljék még olyan intézményekkel szemben is, mint amilyen az egyház volt abban az időben. Mindjárt az első számban helyet adnak a nagyváradi káptalanról szóló, *Ady* későbbi antiklerikális cikkeire emlékeztető tudósításnak: „A nagyváradi káptalan éhenhalás kínjával küzd, s kétségbe esetten tisztjei nagy részét elfűzi, de gazdasszonyainak s hűgáinak kényelméről azért most is éppen úgy gondoskodnak egyes tagjai, a főtiszteletű szent atyák, mint hajdan, midőn a felesleg vagyomba fuldokoltak, s tisztjeiknek a verejtékkel megérdemlett falatait csak irigyelték, de szájokból ki nem ragadták. . . . Koldussá lett a tisztelt káptalan, mert minden vagyonát a haza oltárára tette áldozatul, s ez a testület, melly eddigelé hasa pirításáért évenként legalább is 100 ezer pfrt-ot tett zsebre, a hazának 1000, mond egy ezer pfrt-ot ajánlott.” Végül a tudósító levonja a következtetést: káptalanokra nincs szükség, irataikat az országos levéltárba kell küldeni, maguk a papok menjenek ki lelkésznek, „azok, kik a folytonos heverésben erejüket végkép elvesztették, az orsz. pénztárból halálokig évenként 400 pfrt segedelmi díjt húzzanak. . . . Ez lesz a gyökeres orvoslási mód, mellye a clerust abba az egészségi állapotba teendi, mellybe kellett s ezelőtt 300 évvel kellett volna tenni.” (1. sz. 1848. júl. 2.).

De ugyanilyen kíméletlen őszinteséggel sürgeti az Alföldi Hírlap a református egyházban végrehajtandó megújulás szükségességét a márciusi eszmék szellemében: „A testületek képviselésének az ideje lejárt. . . az egyházi gyűlésekben meddig fog még a kettős elnökség szerepelni? A világiak kard nélkül jelentek meg, de esperes urak nagyrészt el nem hagyhatónak vélik a palástot, pedig ez a mostani szeles napokban igen alkalmatlan. Három szegletű kalapot, ún. ködvágót már keveset láthatni. A papok és világiak az ülésben még nem vegyülnek; a külön oldalt szeretik megtartani. — Püspökünk s egy két esperes bajzososodó arczát örömmel néztük; a többiek arczára még nagyon koppasztó idő jár.” (3. sz. 1848. júl. 9.).

★

Ha az Alföldi Hírlap 1848-as történetén végigtekintünk, megállapíthatjuk, hogy vidéki lap létrejöttéhez néhány kezdeti tévedéstől eltekintve jól megállta helyét a korabeli hírlap-

pok sorában. A szerkesztők mindig megtalálták azokat a problémákat, kérdéseket, amelyek a lap olvasóközönségét érdekelték, akár a szorosabban vett debreceni problémákra gondolunk, akár olyanokra, amelyek az ország vagy ezen országrész, a Tiszántúl közönségének problémái voltak. Általában helyesen ítélte meg a politikai helyzetet, az ebből fakadó következményeket, különösen a szabadságharc vívásával kapcsolatos feladatokat helyesen értékelve sikerült nemcsak Debrecen, hanem egy egész országrész lakosságát a fennálló gazdasági és társadalmi viszonyok okozta elszigeteltségből, elzárkózottságból kiemelni, s az egyéni, sokszor önző érdekeken túl az egész magyar társadalmat érintő célok és feladatok szolgálatába állítani. E szép hivatás megoldása közben megtalálta azt a módszert, amely a cél elérésére legalkalmasabbnak bizonyult. Bár nem tartozott a radikális politikai irány szószólói közé, hanem mérsékeltabb álláspontot képviselt. Kossuth eszméinek fenntartás nélküli hirdetésével, — ami egyébként a lap egész élettörténetére jellemző —, a politikai helyzet népszerű ismertetésével, az általános és egyéni problémákat szerencsésen egyeztető módszerével megtalálta az utat a nagy tömegekhez. Hatása arra a társadalomra, amelynek köréből olvasói kikerültek, félreismerhetetlen, és éppen ezért az Alföldi Hírlap 1848-ban a társadalmi haladás szolgálatában értékes munkát végzett.

Az Alföldi Hírlap életének jelentősebb korszaka 1849-re esik. Ennek a korszaknak az előkészítésére a megnövekedett feladatok ellátására való felkészülés szempontjából az 1848. év igen hasznos volt, mert a lap nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a forradalmi korszak eseményeinek lehetőség szerinti hű rajzával, az ehhez fűzött megjegyzésekkel és magyarázatokkal egységes közvélemény kialakulását elősegítse. Enélkül Debrecen nem válhatott volna 1849-ben a szabadságharc fővárosává, s voltaképpen ez az Alföldi Hírlap 1848-i működésének politikai jelentősége.

Imre Lengyel

DIE ZEITUNG „ALFÖLDI HÍRLAP“ IM JAHRE 1848 **Beiträge zur Untersuchung der gesellschaftlichen Rolle einer Provinzzeitung**

Im 19. Jahrhundert erlebte die Presse in Ungarn, wie überall auf der Welt, einen grossen Aufschwung, wobei Pest lange Zeit eine führende Rolle spielte. Nach den revolutionären Ereignissen im März 1848 wurde der Anspruch auf eine eigene Zeitung auch auf dem Lande bemerkbar. Das war auch der Fall in Debrecen, das damals die zweite Stelle unter den ungarischen Städten einnahm. Die erste Zeitung Debrecens, „Debreczen — Nagyvárad i Értesítő (Debrecener — Nagyvárad er Anzeiger)“ erschien 1843, aber sie teilte nur geschäftliche Anzeigen mit.

Die erste politische Zeitung, die in Debrecen herausgegeben wurde, war die „Alföldi Hírlap (Nachrichtenblatt des Teflandes)“, die vom 2. Juli 1848 bis zum 2. August 1849 erschien. Während des späteren Verlaufs des Freiheitskrieges wurden 8 Zeitungen in Debrecen herausgegeben, unter denen die Zeitung „Alföldi Hírlap“ ihren Ruf immer erhalten konnte, sodass sie nicht nur in Debrecen, sondern im ganzen Gebiet jenseits der Theiss beliebt war.

Der Verf. zitiert die Meinungen der Zeitgenossen und der späteren Forscher, deren überwiegender Teil die Zeitung „Alföldi Hírlap“ günstig beurteilte.

Unter den Zielsetzungen der Zeitung werden der Dienst und die Vertretung der Interessen Debrecens und des östlichen Landesteiles erwähnt. Dementsprechend wird das Material auf neun Rubriken verteilt, von denen eigentlich aber nur sieben im Gebrauch waren. In der Redaktion spielte László Kovács von *Telegd* (1816–1894) die Hauptrolle. Er fand einen vorzüglichen Mitarbeiter in József Szanka (1819–1859), während der Verleger Lajos Telegdi (1818–1873), der Bruder des Redakteurs war. Die Zeitung wurde in der städtischen Druckerei gedruckt, die während dieser Zeit mit Arbeit überlastet war. „Die Alföldi Hírlap“ erschien nach der Rechnung des Verfassers in 750 Exemplaren. Während der ereignisvollen Monate im Frühling 1849 betrug die Zahl der gedruckten Exemplare 1500. Die Zeitung erschien zweimal in der Woche, am Donnerstag und Sonntag, vom 1. März 1849 an dreimal: am Dienstag, Donnerstag und Sonntag. Der Kopf der Zeitung wurde am 1. April 1849 verändert, damit man etwas mehr Platz gewinnen konnte. Infolge der geographischen Lage der Stadt Debrecen war die Zeitung „Alföldi Hírlap“ imstande, den Pester Zeitungen im östlichen Landesteil infolge des Postverkehrs der damaligen Zeit zuvorzukommen.

Nach der Analyse der Abonnenten in Bezug auf den Wohnort, welche die Verbreitung der Zeitung und ihren Wirkungskreis aufdeckt, unterscheidet der Verf. drei Perioden im Leben der „Alföldi Hírlap“, von denen die erste, und zwar das Jahr 1848 diesmal bearbeitet wird. Die Blütezeit, die auf das Jahr 1849 fiel, als Debrecen Hauptstadt des Freiheitskrieges wurde, sowie auch der Untergang der Zeitung, der nach der Zurückeroberung von Buda mit der Rückkehr der Regierungsbehörden aus Debrecen nach Pest begann, werden den Gegenstand eines anderen Aufsatzes bilden.

Unter den Mitarbeitern der Zeitung befanden sich Mihály Könyves Tóth, András Fésűs und József Balogh. Eine bedeutende Rolle fiel den Korrespondenten zu, welche der Zeitung über die Ereignisse in den einzelnen Landesteilen berichteten. Besonders gern wurden die Berichte gelesen, in denen es sich um die Kämpfe von Arad, Lippa und Siebenbürgen handelte, weil die Nationalgardisten von Debrecen und Umgebung daran teilnahmen. Die Beziehungen der „Alföldi Hírlap“ zu anderen Zeitungen, sowie auch die veröffentlichten Artikel und Berichte deuten darauf hin, dass sie einen mässigen mittleren politischen Standpunkt vertrat. Im letzten Kapitel des Aufsatzes schildert der Verf. die Kämpfe, welche die Zeitung für die Fortsetzung des Freiheitskrieges vor der Öffentlichkeit der Stadt und des Gebiets jenseits der Theiss geführt hat, und stellt fest, dass sich die „Alföldi Hírlap“ ein grosses Verdienst durch Schaffung einer öffentlichen Meinung im Interesse der Fortsetzung der heldenhaften Kämpfe der Freiheitsbewegung erwarb. Ohne ihre Mitwirkung wäre Debrecen nie imstande gewesen, die Hauptstadt des Freiheitskrieges im Jahre 1849 zu werden.

Varga László

SÁMBOKY (SAMBUCUS) JÁNOS EMBLÉMÁI

II. r. Szemelvények

A „Könyv és könyvtár” 1964. évi 4. kötetében (193–226. l.) szóltam XVI. századi hírneves polihisztorunknak, *Sámboky (Sambucus) János*nak emblémáiról. Életének és sokoldalú munkásságának áttekintése után ismertettem az emblémának mint a XVI. század új költői műfajának eredetét és jellegzetes vonásait, bemutattam az embléma feltalálóját, az olasz *Andrea Alciati*t, akinek emblémái számtalan kiadásban láttak napvilágot, majd a század többi emblémáiróját mutattam be, közöttük a magyar *Sambucust*, akit *Alciati* után a műfaj legtehetségesebb művelőjeként tartottak számon. *Sámboky* hírneves emblémakiadása 1564-ben jelent meg Antwerpenben (*Plantin Kristóf* nyomdájában) 167 emblémával, majd ennek bővített kiadása 1566-ban 224 darabban. Ez utóbbi kiadás emblémaanyaga később még több kiadást is megért. Nagy népszerűségük abban is megmutatkozott, hogy az első kiadásnak a legrövidebb idő alatt flamand és francia fordítása, majd az emblémák jelentős részének angol nyelvű átdolgozása is napvilágot látott.

A *Sámboky*-emblémákkal kapcsolatos bibliográfiát a fenti cikkemben adtam meg.

Minden egyes emblémának velejárója a kép, az illusztráció. Kép és verses szöveg egymást magyarázza, egymást egészíti ki. Az emblémás könyvek elsősorban illusztrációiknak köszönhetőek nagy népszerűségüket és elterjedtségüket. Fenti cikkemben felsoroltam azokat a flamand (holland) és francia művészeket, akik a rajzokat, ill. fametszeteket készítették a *Plantin*-nyomda számára, így *Sámboky* emblémáihoz is. Korabeli megállapítások szerint is az 1564-es *Sámboky*-féle emblémakiadás remek illusztrációi miatt a század legszebb emblémás könyvei közé tartozott.

Sámboky emblémáit akkor írta, amikor még a külföldet járta. Ezért dolgozatomban rámutattam arra, hogy emblémái a külföldi humanistákkal kapcsolatos vonatkozásaik miatt is fontos kultúrtörténeti adalékokat szolgáltatnak számunkra. Részletekbe menően feltártam emblémáinak antik forrásait és kimutattam azt a hatást, amelyet *Sámboky* százada nagy emblémáíróira, valamint *Shakespeare*-re gyakorolt, végül a rendkívül széles témakörben mozgó emblémáinak tárgyi csoportosítását kíséreltem meg nagy vonásokban.

Ez utóbbi fejezethez kapcsolódik jelen közleményünk. Helyszűke miatt ugyanis — előző cikkünk folytatásaként — csak most kerülhet sor egyes szemelvények bemutatására. A 224 emblémából úgy válogattunk össze egy csokorravalót a hozzájuk tartozó illusztrációkkal együtt, hogy azok lehetőleg minél megközelítőbb képet adjanak *Sámboky* emblémaalkotó művészetéről.

Az első szemelvény a *Miksdához* intézett *ajánló* emblémát mutatja be, amelyben *Sámboky* az uralkodóháztól várja a töröktől sújtott Magyarország megmentését, majd — minthogy külföldi útjait befejezte — saját tudományos programját hirdeti meg. Az ezt követő szemelvények is *Sámboky* életrajzával kapcsolatosak. Szülővárosának, Nagyszombatnak állít emléket a *Tirnaviae patriae meae arma* c. darabban; a *Nusquam tuta fides* c. emblémában atyját vigasztalja, aki rosszindulatú emberek áskálódásainak áldozata. Emblémában örökíti meg két kutyáját, amelyek hűségesen követik külföldi útjain lóháton utazó gazdájukat (*Fidei canum exemplum*). A *Sámboky*-család címere, amelyet atyja a török harcokban tanúsított vitézségével szerzett, érdekes szimbólumaival — Hadr. *Iunius* emblémaíró interpretálása szerint — *Sámboky* tudományos érdemeire is vonatkoztatható (*In labore fructus*).

A külföldi humanisták közül a *Petrus Victoriushoz* (*Cura publica*), a *Fulvius Ursinushoz* (*Usus, non lectio prudentes facit*), a Hadr. *Iunius*hoz (*Neglecta virescunt*), valamint az Ant. *Muretushoz* (*Avaritia huius saeculi*) intézett emblémák nemcsak *Sámboky* tudományos kapcsolataira, hanem a korabeli kulturális viszonyokra is fényt vetnek.

Az *Oporinus* bázeli nyomdászhoz intézett emblémában (*Vel levia multitudine clarent*) a könyvnyomtatás feltalálásának jelentőségéről szól. *Sámboky* egyébként is ihletett hangon üdvözöl minden olyan emberi erőfeszítést, amely a haladást, a fejlődést szolgálja. Így a lant feltalálásában is, amelyet az antik mitológia *Hermés*nek tulajdonított, az alkotó munkára képes emberi leleményességet dicséri (*Industria naturam corrigit*). A tudományos ismeretekre való törekvésnek is vannak olyan nagyszerű példái — mondja *Sámboky*, mint az idősebbik *Plinius*, aki a *Vezúv* kitörése idején tudományszomjának esett áldozatul (*Curis tabescimus omnes*). A tudományok szolgálata a tudós *Sámboky* előtt annyira szent dolog, hogy azokat szerinte csakis önzetlen alapon lehet szolgálni, mert semmiféle anyagi értékkel nem lehet megváltani azt a hasznot, amit a tudományok művelése jelent (*Stultitiam patiuntur opes*). Még az „amor” értelmezésében is odáig megy, hogy a játzszi szerelemmel szemben csakis az „amor virtutis”-nak tulajdonít komoly jelentőséget, ami a humanisták szótára szerint a tudományokért való lelkesedést jelenti (*Amor dubius*).

Sámboky legtöbbet az emberrel foglalkozik emblémáiban: Az életben nem egyszer a léha, felszínes emberek érvényesülnek (*Levitas secura*), s az emberi élet sokszor hasonlít a sokfejű sárkánnyal küzdő *Herkules*éhez (*Nullum malum solum*). De sok bajnak mi magunk vagyunk az okai. Kerüljük a hízélgést (*Importuna adulatio*), az iszákos életet (*Sobrie potandum*), ne legyünk rabjai a szenvedélyeknek, a haszontalan, időtrabló és pénzfecsérlő játékoknak (*Temporis iactura*). — Csak képességeinknek megfelelő terheket vállaljunk magunkra (*Modulo te tuo metire*), s érvényesülésünket, boldogulásunkat ne a véletlen szerencsétől várjuk (*Fortuna duce*), ha pedig a szerencse tenyerén hordoz bennünket, gondoljunk arra, hogy annak ellenkezője is utolérhet bennünket (*Memor utriusque for-*

Os, oculos pictor Sambuci reddidit, aptum
Ingenij munus fingere solus amat.

SAMBUCVS AETATIS SVAE XXXIIIIL.
ANNO M. D. LXV.

BOMBO.

IOANNES CRATO MEDICVS IMPERATORIS.

Me pictura tenet, retinet grauitate poemas

Libera Sambuci sic tenet arte liber.

1. sz. melléklet

Sámbokey arcképe az 1566-os embléma-kiadásában

tunae), mert az emberi dolgok rendszerint akkor vallanak kudarcot, amikor túl magasra kapaszkodunk (*Res humanae in summo declinant*).

Nagy baj, hogy sohasem vagyunk megelégedettek (*Quae sequimur, fugimus*), pedig hiú dolog távoli, elérhetetlen kincsek után sóvárogni (*Caelum, non animum mutant*).

A gyarló emberi természetnek egyik igen sajnálatra méltó vonása a csalárdság, a mások félrevezetése. *Hermés* még a százszemű *Argust* is el tudta altatni tilinkójával, hogy Iót kiszabadítsa nyájából (*Dolus inevitabilis*). Csúf dolog az is, ha valaki öreg létére még mindig azon töri a fejét, hogyan tudna másokat becsapni (*Tarde venere bubulci*). Vannak sokan, akik másokkal kapartatják ki a gesztenyét a tűzből (*Non dolo, sed virtute*), pedig a mások megkárosítását célzó fondorlatok gyakran visszafelé sülnek el: olykor a róka ravaszága is csődöt mond (*Nullus dolus contra casum*). De sokszor a szép külső mögött is ott leselkedik az emberi gonoszság (*Interiora vide*) s mily szánalomraméltó dolog az embergyűlölet (*Misanthropos Timón*)!

Mennyivel szebbek az emberi erények, amelyek még a legalacsonyabb társadalmi réteg fiainak is dicsőséget szereznek (*Virtute duce*)!

A társadalmi, szociális problémák sok helyen kiütkeznek *Sámboky* emblémáiból: Ne vonjuk meg a támogatást embertársainktól (*Divitiae inutiles*), juttassunk nekik is a jólétből, ha gazdagok vagyunk, hiszen a földi javak közös tulajdonok (*Benignitas*)! Ne legyünk kizsákmányolók (*Expediens impedior Bombyx*), ne legyünk igazságtalanok embertársainkkal szemben (*Iniuria gravis est omnibus*), ellenkezőleg: Segítsük meg őket akkor is, ha az nagyobb erőfeszítést és nagyobb áldozatot kíván meg tőlünk (*Dum vivo, prosum*).

A nők egyenjogúságát illetően is van *Sámbokynak* emblémája (*Foeminei sexus querela*).

Végül hazafias tárgyú emblémáiból: Az antik mitológiából *Minós* és *Scylla* példáját hozza fel arra, hogy a hazaáruló mindenkor elnyeri méltó büntetését (*Prodosetairos exosus*). — A három részre szakadt Magyarország mostoha viszonyaira céloz az *Esztergomrról* szóló darabja (*Occasio mali praecavenda*), a széthúzás és meghasonlás áldatlan állapotára utal a *Forgách Ferenchez* intézett embléma (*Varii hominum sensus*). A belső viszályok az ország pusztulásához vezetnek — figyelmeztet a költő (*Intestinae simultates*), a vak gyűlölködés vérrel áztatja a haza földjét (*Caecum odium*). Az országot csakis az egyesült erő mentheti meg (*Virtus unita valet*), csakis az a rend, fegyelem és hősi erények, amelyekre *Mátyás* király mutatott követendő példát az utódoknak (*Mathiae Corvini Symbolum*).

Sámboky ajánló emblémája Miksához

Az emblémák első darabját *Sámboky II. Miksa* császárhoz, Magyarország királyához intézte. Hosszabb, 86 hexameterből álló, *Miksát* magasztaló költemény, amely egyrészt *Sámboky* hazafias érzésének megnyilatkozásához, másrészt költőnk külföldi útjára s tudományos és költői munkásságára vonatkozólag nyújt értékes adalékokat.

Hazafias érzése a török háborúkkal kapcsolatosan nyilatkozik meg. Kifejezést ad annak a hő óhajnak, hogy a sok csapáson keresztülment Magyarország, amelynek már oly sok gyásos és kegyetlen megpróbáltatásban volt része, mostani uralkodójának vezetése alatt végre megszabaduljon a törökök pusztításaitól. Majd célzást téve

arra, hogy mennyire üdvös dolog lenne, ha az emberek felhagynának a vallási civódásokkal és inkább egy táborban egyesülnének, felsorolja *Miksa* országait, miközben hazánkkal kapcsolatban ismét a török miatti mostoha sorsunk jut eszébe. De bizakodik abban, hogy országunk annyi megrázkódtatás után mégiscsak fel fog támadni és *Miksa* diadalmaskodni fog Bizánc törökjei felett. Véget érnek majd a kegyetlenkedések, hazánk borús egérről a fellegek szét fognak oszlani és újból fény fog reánk derülni. . . Ezeket a sorokat tehát az a *Sámboky* írja, aki még mint gyermek került ki külföldre s már 22 év óta csak külföldről kísérhette figyelemmel hazája mostoha viszonyainak alakulását:

*Sed brevibus reptam spes quae patriam tenet aegram.
Deposita ac toties misere concussa resurget
Pannonia. . .* (53–55.)

Majd költeményes kötetének ajánló sorai következnek. Kéri az uralkodót, fogadja jóindulattal a szerény ajánlékot s már többször tapasztalt kegyét ezúttal se vonja meg alattvalójától, *Sambucustól*. Fogadja jó szívvel legfrissebb termékeit, amelyeket a minap *Gent* (Gandavum) városában fejezett be.

A költemény utolsó sorai eddigi tevékenységéről és a jövőre vonatkozó célkitűzéseiről nyilatkozik *Sámboky*: Minden törekvése az, hogy valamikor hasznára lehessen hazájának; sem költséget, sem fáradságot nem kímélt, hogy szárazon és vízen keresztül, minden akadályt legyőzve könyveket, kéziratokat, érmeket, szobrokat és egyéb tudományos anyagot gyűjtsön össze. Mindezt azért, hogy hazatérése után a köz javára feldolgozhassa s megírhatta hazája történetét, beleértve a jelenkori eseményeket:

*Non ullis ego, quod possum, nec sumptibus, Heros,
Nec gravibus parco, nec cedo laboribus, usquam
Aut terra, aut pelago mihi bibliotheca paratur
Dum exigua, et veteres nummos, et marmora cogo,
Ut valeam ingenti prodesse clientulus, atque
Illustrem patriae res gestas, commemor aevi.* (77–82.)

★

A költemény előtt álló képen a trónusán ülő uralkodót látjuk, jobbáiban olajággal, a baljában a magyar címet tartva. Mivel *Miksa* több ország felett uralkodik, egyéb címet is ábrázol a kép: így Csehország oroszlános címerét s a római császárságot szimbolizáló címet, a Romulust és Remust szoptató capitoliumi farkassal; a képen baloldalt egy levegőben szálló sas három koronát visz az uralkodó számára, jobboldalt az államhatalom alapját jelentő, jogot és igazságot szimbolizáló személyeket látunk, valamint az uralkodótól segítséget esdeklő Magyarországot, egy bánatos nő személyében. A trónuson ülő király alatt Janus templom, bezárt kapuján a kétarcú Janusszal. A bezárt kapu a békét jelenti, azt a békét, amely minden uralkodásnak alapja és amelynek megteremtését várja *Miksa*tól hatalmas birodalmának minden alattvalója. (L. 2. sz. melléklet.)

Tirnaviae patriae meae arma. (16 sor)

Az „arma” itt „címer”-t jelent.

Szüülőhazájának, *Nagyszombat*nak (*Tirnavia*) állít benne *Sámboky* emléket. Híres, nevezetes város Nagyszombat, mondja a költő, majd megemlítve azt, hogy a várost *Béla* király (t. i. *IV. Béla*) erősítette meg várfalakkal, büszkén hangsúlyozza, hogy ez a város az, amely őt a világra hozta, ahol először pillantotta meg a napfényt, ahol őt a dajkája táplálta:

*Haec me produxit, lucemque videre serenam,
Vitalisque haustus dulcis alumna dedit.* (5–6.)

A továbbiakban elmondja, hogy a városnak a *kerék* a címere, a szimbóluma, amelyet két oldalt egy-egy angyal tart, mert a város az égiek hatalma, Krisztus oltalma alatt áll. A kerék ugyanis a változandóságnak, a sors forgan-

MAXIMILIANO II.

IMPERATORI AVGVSTO, GERMANIÆ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæque Regi optimo, Archiduci Austriæ, Duci Burgundiæ, Comiti Tyrolis, &c. Domino suo clementissimo.

QVIS tibi tam inueni diuinos fundit honores,
A usiq, immensus compleuit pectora, Regum
Maxime? non leuiter tribuit mortalibus ista
Munera, qui calum, ac terras Deus ordine torquet.
Nam volucris late totum fama intulit Orbem,
Te triplici insignem diademate, doribus auctum.
Te sibi Roma parens legum, imperijq, Latini
Conscia nunc Dominum legit, nomenq, decusq,
Adidit Augusti, & titulos, renouatq, triumphos.

A 4

Casa.

2. sz. melléklet.

Sámboky ajánló emblémája az uralkodóhoz

dóságának és szeszélyének a kifejezője, ami ellen azonban az ő városa éppen azért, hogy az égiek védelme alatt áll, be van biztosítva. Ezt fejezi ki az, hogy a kereket kétoldalt szilárdan egy-egy angyal tartja, ennek tulajdonítható az, hogy a város mindezeideig vitézül ellent tudott állni a töröknek.

A szöveghez tartozó képen várból kirohanó lovas vitézeket látunk, amint rávetik magukat a megfutamodó ellenségre. A vár falán látható a szövegben említett kerék, amelyet két angyal tart. (L. 3. sz. melléklet.)

Nusquam tuta fides.

Ad Petrum Sambuky parentem suum.

Atyjához intézett költemény.

Schol sem vagyunk biztonságban! Ez a jeliséje az emblémának. A képen egy fatörzshöz támaszkodó elefántot látunk. A fa tulsó oldalán egy ember a fa gyökerét ássa alá. A kép értelme a hozzá tartozó vers szövege szerint az, hogy az elefánt, amikor pihenni akar, vagy amikor nyugovóra tér, fatörzshöz támaszkodik. Ezt tudva, az elefántvadászok a fát gyökerében már előre meglazítják, vagy a törzsénél elfűrészelik annyira, hogy az a neki-támaszkodó hatalmas állat súlya alatt kidőljön s az elefánt felboruljon, mert így, mivel a nagy testű és nagy súlyú állat nehezen tud lábra állani, könnyebben zsákmányul lehet ejteni.

Schol sem lehetünk tehát teljes biztonságban, túlságosan ne higgyünk a nyugalomunkban, mert még a biztonság látszó helyen is gyakran ki vagyunk téve cselvetésnek:

*Nusquam tuta fides, nimium ne crede quieti,
Saepius et tutis decipere locis. (7–8.)*

Milyen vonatkozásban van ez a költemény *Sámbo*ky atyjával? Egészen pontosan nem tudjuk. Azt azonban tudjuk, hogy atyját, *Sámbo*ky Pétert, aki nemesember volt s aki tekintélyes földbirtokkal rendelkezett a pest-megyei Zsámbo és Buda környékén, ellenségei kiforgatták ősi vagyonából, s ez volt részben az oka annak is, hogy a család innen Nagyszombatba került. Tudjuk továbbá azt, hogy atya még hosszú időn át pereskedett az elvesztett ősi birtokok ügyében, de nem sok eredménnyel. A költeményt *Sámbo*ky minden bizonnyal olyan alkalmommal írta, amikor atyját meg akarta vigasztalni az ellene folytatott áskálódások miatt. (L. 4. sz. melléklet.)¹

Fidei canum exemplum. (19 sor)

*Sámbo*ky

Ha a kutyáknak gazdjuk iránti hűségére kell példát felhozni, akkor az én két kutyámat állítom oda mintaképnek, mondja *Sámbo*ky. *Bombo* nevet adtam az egyiknek, *Madel* nevet a másiknak; az utóbbi anyja az előbbinek. Ezek szárazon és vízen, mindenhová követnek engem:

¹ Az elefántvadászatról, annak különböző módjairól az ókori források (*Aristoteles, Aelianus, Plutarchos, Diodorus* stb.) bőven szólnak, arról a módjáról azonban, amelyet *Sámbo*ky emblémája ír le, *Diodorus*on kívül alig tudósít más auctor. Az embléma forrása tehát *Diodorus*nál van. *Diodorus a Bibliotheca Historica* c. művében (III. k. 27. fej.) leírja, hogy az elefántvadászatnak az a módja, mely szerint elfűrészelik azt a fát, amelyhez a nyugovóra térő elefánt támaszkodni szokott, az afrikai Etiópiában dívik. Az itt lakó szerescenek megfigyelik azokat a fákat, amelyekhez az elefántok támaszkodni szoktak, azokat nappal elfűrészelik annyira, hogy amikor este a pihenni készülő elefánt neki-támaszkodik, ledőljön, s az azzal együtt felborult elefántot, amely nem tud a lábára felállni, a rejtékhelyükből előjövő vadászok foglyul ejtik.

A fához támaszkodó elefánt példája tehát, amelyet *Sámbo*ky feldolgozott, a ritkább adatok közé tartozik. — *Sámbo*ky emblémáját átdolgozott formában *Whitney* is közli a maga emblémagyűjteményében, a *Sámbo*ky-embléma címét és rajzát azonban változatlanul vette át. *Green* a „Shakespeare and the Emblem writers” c. munkájában (196. l.) kimutatja, hogy *Whitney* emblémája, amely hatással volt *Shakespeare*-re, eredetét tekintve *Sambucus*hoz utal bennünket.

Tirnaviz patriæ mez arma.

V R B S est Pannonicis fama inclita, libera regnis,
 Tirnaviam vulgus nomine, reg² vocat.
 Bela etenim Regum ditissimus undique cinxit
 Mœnibus, ac densam turribus excoluit.
 Hac me produxit, lucemq³ videre serenam,
 Vitalesq³ haustus dulcis alumna dedit.
 H uic rota pro insigni, caelestis vtrunque tuetur
 N uncus, & Christo preside tuta manet.
 Utq³ nihil certum in nostris sine numine rebus,
 Sic rota, ni firmes, voluitur instabilis.
 H ac tenus hæc contra fœvisissima fata Getarum,
 Fortiter hostiles se opposuïq³ manus.
 Mœsibus, & dives Baccho, mercator abundat,
 Armis iure potens, clara Deûmq³ metu.
 H anc saluam longos tueatur Christus in annos,
 Turcicus hic furor & diminuatur honor.

K

Hero-

3. sz. melléklet

Hi me sequuntur per mare,
 Terras per, et cunctos locos. (7–8.)

Francia föld hozta őket világra, látták Rómát a mítsem sejtő jámborok, majd Nápolyt, utána a német föld távoli, leghíresebb részét. Bejárták velem Belgiumot s remélem, rövidesen édes hazámba is elkísérnek, amely már hazahív engem:

Hos Gallia alumnos tulit,
 Videre Roman nescii,
 Nean te kai kalén polin
 Et Teutonæ terræ procul
 Partem quæ habetur optima.
 Belgas peragrarunt simul,
 Ducentur et spero brevi
 Dulcem in vocantem et patriam. (9–16.)

Nusquam tuta fides.
Ad Petrum Sambukij parentem suum.

Dum rigidos artus elephas, dum membra quiesca
Subleuat, assuetis nititur arboribus:
Quas ubi venator didicit succidit ab imo,
Paulatim ut recubans belua mole ruat.
Tam leuiter capitur duri qui in praelia Martis
Arma, viros, terrim, vigore veclat opes.
Nusquam tuta fides, nimium: ne crede quieti,
Sapienter & raris decipere locis.
Hippomenes pomis Schoneida vicit amatam,
Sic Peliam natis Colchis acerba necat.
Sic nos decipiunt dedimus quibus omnia nostra:
Salem conantur deficiente fide.

Alchi-

4. sz. melléklet

Ez a két kutya megérdemli, hogy híruket fenntartsam. Tagadnád-e azt, hogy ezekben a hűséges állatokban értelem lakozik?

Merentur hi famam canes.
Sensus inesse cur neget
His bestiis sequacibus? (17–19.)

A vershez tartozó kép előterében az utazó Sámbookyt látjuk lóháton, előtte a két kutyával; a háttérben vízparton csónak, benne ismét költőnk a két kutyával. A kép ügyesen szemlélteti azt, hogy a két kutya szárazföldön éppen úgy mint vízen, mindenütt vele volt. (L. 5. sz. melléklet).²

² Sámbooky kutyáival kapcsolatban megemlítem még, hogy emblémái 1566-os kiadásának címlap-verzóján, ahol Sámbooky arcképét láthatjuk (l. 1. sz. melléklet), Sámbooky az egyik kutyájával együtt van ábrázolva. A kép alsó bal szélén a kutya neve — Bombo — olvasható. A kép a rajta feltüntetett évszám szerint 1565-ből való. Mivel Sámbooky 1564-ben jött haza, a kép szerint Sámbooky Bombo nevű kutyája 1565-ben még életben volt. Geréb László „Zsámbooky képeskönyve” c. cikkében (Tükör, 1940. évf. 1. sz. 23. l.) azt írja, hogy egy tudós német műtörténész az arckép alatt olvasható Bombo névből az arckép rajzolójának, magának a művésznek a nevét vélte felfedezni. Geréb tudósításához tegyük hozzá: A német műtörténész tévedése nyilvánvalóan onnan eredt, hogy nem ismerte Sámbookynak fenti költeményét, amelyben mind a két kutya név szerint szerepel.

In labore fructus. (8 sor)

A *Sámboky*-család címeréről szóló embléma.

Jellegje: A szorgalmas, kemény munkának mindig megvan a jutalma.

A címer pajzsalakú mezejében két darumadarat látunk, amint egyik lábukkal egy darab követ, másik lábukkal egy szívet, a csőrükkel pedig egy gyűrűt tartanak. A pajzs felett sisak, a sisak felett ismét egy gyűrű, amelyből két rózsáig emelkedik ki. Az egész címert kétoldalt dús lombok veszik körül. A címerhez tartozó vers szövege a következő:

*Ut Palamedis aves lapis, et concordia iungit,
Excubiis dignum rostraque munus habent,
Hoc gentiliis Sambuco schema dedere,
Aeternum ut studiis proferat Orbe decus.
Est bicolor supra rosa flore decentior omni,
Afflet ut ornatam suavior aura domum.
Et vigili, et forti cedet victoria laudem,
Quae placidis semper moribus aequa venit.*

Noha a vers nyolc sorból áll, *Sámboky* mégis szűkszavúan nyújt felvilágosítást mind magáról a címeréről, mind pedig a címer szimbólumairól. Önként felvetődik a kérdés: mikori eredetű a címer, mikor jutott annak birtokába a *Sámboky*-család? Erre nézve *Aládásy Antal*nak „A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Czimereslevelei, 2. kötet, Bp. 1923.” című munkájában (114. lap. 141. szám alatt) azt olvassuk, hogy I. Ferdinánd király *Sámboky Péter*nek, vagyis *Sámboky János* atyjának 1549. december 28-án nemességet és címert adományozott „a törökök elleni küzdelmekben, valamint a nagyszombati városbírói állásban szerzett érdemeire való tekintettel”. Ugyanitt közli *Aládásy* a címer eredeti rajzát, amely lényegében megegyezik azzal a rajzzal, amely *Sámboky* emblémás kötetében látható és egyben közli a címer latin nyelvű leírását is, amelynek alapján fentebbi címerleírásunkat a következőkkel egészíthetjük ki:

A pajzs maga vörös; alsó részét, ahol a két darumadár áll, zöld mező borítja. A madarak aranygyűrűt tartanak, amelyet türkisz kő ékesít. A sisak (a törökök elleni küzdelmek szimbóluma) mindkét oldalról különböző színekben játszó takaróval van körülveve; a sisak felett álló gyűrű ugyanolyan, mint amilyent a madarak tartanak; a kettő nagysága az emblémrajzon kb. azonos, az eredeti címerrajzon azonban a sisak felett álló gyűrű nagyobb a másik gyűrűnél. A gyűrűből kiemelkedő két rózsza közül az egyik fehér, a másik piros, zöldelő levelekkel.

A *Sámboky*-család címerének legjellegzetesebb szimbóluma a követ tartó darumadár. Antik leírásokból, úgyszintén emblémás könyvek szimbólum-magyarázataiból tudjuk, hogy amikor a darvak nyugovóra térnek, közülük egyesek követ vesznek karmaik közé és így, ébren virrasztanak társaik nyugalma felett. A követ azért veszi a daru a karmai közé, mert ha véletlenül elalszik, a követ kiejti s az így keletkező zaj őt azonnal felébreszti szunynyadásából. A követ tartó darumadár tehát az éberségnek, a virrasztásnak szimbóluma.

A törökök ellen harcoló vitéz katonának, mint amilyen *Sámboky Péter* is volt, az *éberség* az egyik legfőbb erénye: Éberen őrködni a törököktől zaklatott honfitársak nyugalma felett. Ezért szerepel a sisakon kívül a darumadár a címerében. Ezért használja fia, *János*, az embléma-szöveg 2. sorában az „excubiae”, 7. sorában pedig a „vigil” és „fortis” kifejezéseket.

A következő kérdés: miként magyarázzuk a címer szimbólumait? Idevonatkozólag hasznos segítséget nyújt *Hadrianus Iulius*, az emblémaíró, aki — mint tudjuk — *Sámboky* barátja és munkatársa volt. *Iulius* ugyanis a saját emblémái között a mi *Sámboky*nkhoz is intéz egy emblémát (l. emblémái 1596-os kiadásában a XXI. számú darabot), mégpedig *Sámboky* címerével kapcsolatban. *Iulius* közli *Sámboky* címerét és hosszabb magyarázatot fűz annak megértéséhez. *Hadrianus Iulius* a címer szimbólumait már nem annyira az apára, mint inkább fiára, *Sámboky Jánosra* vonatkoztatja. A címerhez fűzött kommentárjában — célzással *Sámboky* versére — elmondja, hogy a daru a görög mitológia szerint *Palamedés*nek, *Nauplios* fiának volt a madara, annak a *Palamedés*nek, aki számtalan találmányról, tudományos felfedezésről volt híres a görög írók és költők képzeletvilágában. Találko-

Fidei canum exemplum.

SIT quanta odori vis canis,
Et qua fides erga suos
Heros, monere quos vides
Possunt mei canes duo,
Bombo cui nomen dedi,
Matri & Madel simillima.
Hi me sequuntur per mare,
Terras per, & cunctos locos.
Lucretia hos frequens tulit,
Videre Romam nescij,
Nec in te ἀκαθάρτων πόλιν,
Et Teutone terra procul
Partem qua habetur optima.
Belgas peragrarunt simul,
Ducentur & spero breui
Dulcem in vocantem & patriam.
Morentur hi samam canes.
Sensus inesse cur neget
Hi u bestijs sequacibus?

zunk vele a Tróját ostromló görögök táborában. Madara, a daru, mint igen magasban szárnyaló madár, szimbóluma a magasba törő tudománynak, az eszményi célokat kitűző tudósnak; a követ tartó darumadár igen éber állat, tehát azért is szimbóluma a tudósnak, mert virrasztani szeret. A két daru a címeren szívet és aranygyűrűt is tart: a szív minden nemes emberi érzületnek és cselekedetnek kifejezője, az aranygyűrű pedig egyrészt az elismerésnek, a jutalomnak, másrészt a dicsőségnek, a halhatatlanságnak szimbóluma.

Mindezek a szimbólumok jólillenek *Sámbokya*ra: mint tudós, ő is a magasba tör, miként a daru; a tudományok felett virraszt, miként a daru is virrasztani szokott; mint ember, közismert volt nemes jelleméről és arról, hogy a tudományokat önzetlenül szolgálta: szívét-lelkét adta oda a tudományoknak. Mindezeknek a dicsőség, a halhatatlanság a jutalma, s mindezekért az erényekért a legszebb virág, a rózsza tölti be édes illatával a tudós otthonát (L. 6. sz. melléklet.)

In labore fructus.

Vt Palamedis aues lapis, & concordia iungit,
 Excubijs dignum rostrag, munus habent.
 Hoc gentilitij Sambuco schema dedere,
 Aeternum vt studijs proferat Orbe decus.
 Est bicolor supra rosa flore decentior omni,
 Affectu vt ornatam suauior aura domum.
 Et vigili, & forti cedit victoria laudem,
 Quae placidis semper moribus aqua venit.

Ami

Cura publica.

Petro Victorio. (16 sor)

Petrus Victoriushoz (Pier Vettori), a neves olasz humanistához intézett embléma. Victoriusszal, mint tudjuk, Firenzében ismerkedett meg Sámbokey. Victorius volt az, aki nemcsak eddig az időpontig (1564), hanem a további két évtized folyamán is leghűbb támogatója volt Sámbokeynak tudományos kutatásaiban.

Kép: Súlyommadár a magasban, előtte madarak repülnek. A földön egy vadász súlymot tart a kezében, éppen fölengedni készül a levegőbe. Mögötte egy másik vadász két kutyájával.

A súlyommadár büszkén hivatkozik arra a vadász munkára, amelyet a magasban, felhőkön is keresztülhatolva végez, de sohasem él vissza helyzetével, a szabad levegő-adta lehetőséget nem használja ki önző módon a maga javára. Semmi sem tudja őt letéríteni kiszabott újáról, kötelességének igyekszik mindig becsületesen eleget tenni, előtte csak egy cél van: feladatát teljesíteni. Természeti hajlamának megfelelően végzi a madarak vadászatát a levegőben, hogy gazdájának minél több örömet tudjon szerezni. Feladatát lelkiismerettel és késedelem nélkül hajtáná végre akkor is, ha akár az egész földkerekséget kellene bebarangolnia. (1–8.)

Bárcsak a súlyommadár példájára teljesítenék kötelességüket azok is, akikre a közügyek intézése van bízva. Bárcsak ezek is a közösség javát tartanák szemük előtt az önző egyéni érdekek helyett — mondja a költő:

*Hoc utinam praestent, quos publica cura fatigat :
In medium ut, sibi quam, consuluisse velint. (9–10.)*

Az ezután következő sorok Victoriusra vonatkoznak. Kiemeli Sámbokey Victorius fáradhatatlan munkásságát (mint amilyen fáradhatatlanul végzi munkáját a súlyommadár is!), amellyel már eddig is halhatatlanságot biztosított magának (11–12.). Miben áll ez a munkásság? Ókori írók szövegeinek helyreállítása, lappangó kéziratok felkutatása s ezáltal antik auktorok megmentése a végső enyészettől. Maga Sámbokey is ilyen irányú munkában szeretne Victorius tanítványa lenni:

*Restituís veteres, ac donas luce sepultos,
Hoc praestare utinam te monitore queam.
Non labor, aut sumptus desunt, sed viribus impar ;
Umbram, si potero, consequar usque tuam. (13–16.)
(L. 7. sz. melléklet.)*

Usus, non lectio prudentes facit.

Ad Fulvium Ursinum suum. (14 sor)

Fulvius Ursinusszal (Orsini) Sámbokey harmadik olaszországi útján találkoztunk Rómában. Ursinus, az olasz humanisták egyik kiemelkedő alakja, igen gazdag könyv-, kézirat- és régiséggyűjteményéről volt híres, valamint arról, hogy kitűnő jártassága volt a kéziratok hitelességének megállapításában. A szövegkritikában alkalmazott módszerét (kéziratok collationálása) Sámbokey is igyekezett elsajátítani, amint azt az alábbi emblémából látni fogjuk. Ursinus egyébként a későbbi években is, amikor Sámbokey Bécsben telepedett le, segítségére volt neki egyes tudományos problémák tisztázásában, és kéziratokkal is támogatta őt.

Az emblémához tartozó képen két tudós látható; az egyik kéziratokat tanulmányoz, a másik tudományos problémákon elmélkedik. Várady I. szerint (i. m. 22. l) nem lehetetlen, hogy a képen szereplő két tudós Ursinust és Sámbokeyt, ill. a két személy képében a kettőjük közötti baráti kapcsolatot szimbolizálja.

Az 1566-os embléma-kiadástól kezdve az embléma címe a következő: *Usus libri, non lectio prudentes facit.* Ez pontosabban határozza meg az embléma témáját. Az emblémában ugyanis arról van szó, hogy a kéziratokat, kódexeket („liber” alatt u. i. kézirat, kódex értendő) nem elég beszerezni, ill. összegyűjteni (lectio), hanem tanulmányozni is kell azokat, ha tudományos eredményeket akarunk elérni. A kéziratoknak pusztá felhalmozása még nem tudomány! A kapzsi könyvkereskedőnek pl. rengeteg kézirata lehet, de attól még egy kereskedő sem lett tudósabb, hogy sok anyaga van raktáron:

Curapublica.

Petro Victorio.

OBSCVRAS penetrat nubes, venatibus instat

! Falco, sed acium non premit vlla sitis.

Non ego declino, cumulatq, volatus honores,

Acucupio mens est dedita tota suo.

Contulit hoc natura diu, vt seruire per auras,

! Et prada dominos exhilarare queam.

N ulla fames perdit mentem, iuga summa pererro,

Nec mora, crede, orbis si peragrandus erit.

Hoc vtinam praesent, quos publica cura fatigat:

In medium vt, sibi quam, consuluisse velini.

Tadia perpetuo superas, victoria nunquam,

Quam peperit studium, est interitura tibi.

Restituis veteres, ac donas luce sepultos,

Hoc prestare vtinam te monitore queam.

Non labor, aut sumptus defunt, sed viribus impar,

Vmbra, si potero, consequar vsque tuam.

Ordo

7. sz. melléklet

Possidet ingentem numerum qui vendit avarus,

Doctior at nunquam bibliopola fuit. (3—4.)

Magukat a kéziratokat szolgáltatta meg, a következő gondolatot fejté ki *Sámboky*, mint megszívlelendő intélm: Nem elég állandóan lapozgatni a kéziratokat és nagykomolyan csak olvasgatni őket: Bele kell mélyned azokba (*utaris*) s az eltérő szövegeket nyilván kell tartanod, össze kell hasonlítanod (*contineas memor*), mert különben sohasem fogsz eredményt elérni és kárbaveszett minden fáradozásod. *Sámboky* tehát a kereskedői forgalomban levő hamisítványokra is célozva óva int a kéziratok mechanisztikus, kritikátlan felhasználásától, s ezzel a kéziratok collationálásának rendkívüli fontosságára mutat rá, mert csak így lehet az auktorok eredeti szövegének hitelességét mindjobban megközelíteni:

Porpetuo si nos verses, relegasque severus,

Si non utaris, contineasve memor:

*Nunquam proficies, periit labor, atque lucerna.
Officii hoc nostri ut te moneamus erat. (5—8.)*

Ez a módszer az, amelyet *Ursinus* követ, s erre a módszerre őt is elsősorban az antik szövegek kéziratos anyagának tanulmányozása vezette:

*Id quoniam recte noras doctissime Fulvi,
Imprimis veteres te erudire libri. (9—10.)*

*Ursinus*nak tekintélyes számban vannak ritka kéziratai és nagy szakértelme van a romlott szövegek helyreállításában (11—12.). Engem is az ilyen munka gyönyörködtet, mondja *Sámboky*, és gyönyörködtet az egész antik világ, mindenféle vonatkozásában. Munkálkodjunk ezen a területen, hogy hasznára legyünk azoknak, akiknek nincs módjukban ilyesmikkel foglalkozni:

*Id quoque delectat Sambucum, et tota vetustas:
Prosimus, quibus est copia nulla, vale. (13—14.)*
(L. 8. sz. melléklet.)

Vfus libri, non lectio prudentes facit.
Ad Fulvium Vrsinum suum.

NON docco semper, non est cur sapè reuisas,
Lectorum memorem pagina nostra facit.
Posidet ingentem numerum qui vendit auarus,
Doctior at nunquam bibliopola fuit.
Perpetuò si nos verses, relegasq; seuerus,
Si non vtaris, contineasie memor:
Nunquam proficies, periit labor, atque lucerna.
Officij hoc nostri ut te moneamus erat.
Id quoniam recte noras doctissime Fului,
Imprimis veteres te erudire libri.
Horum tu numerum insignem rariunq; tueris,
Ingemo multos restituisq; libros.
Id quoque delectat Sambucum, & tota vetustas:
Prosimus quibus est copia sorte minor.

Vcl

8. sz. melléklet

Neglecta virescunt.

Ad Hadrian. Iunium, medicum clarissimum. (16 sor)

Az embléma címzettje Hadrianus *Iunius*, a neves holland orvos, filológus és emblémaíró, akivel *Sámboky* 1563 őszén ismerkedett meg s aki nem sokkal ezután *Sámboky* munkatársa lett. *Iunius* ugyanabban az időpontban, amikor *Sámboky* őt felkereste, tért vissza Dániából hazájába, Haarlem városába. *Sámboky* emblémája a találkozót követő időpontban (de még 1563-ban!) keletkezett, mert már a Haarlemben időző *Iunius*ról beszél benne.

Kép: Repkénnyel befutott épületfalakat látunk. A repkény között kígyók rejtőznek. Az épület előterében a megszemélyesített *Virtus*, ülő helyzetben.

Az embléma voltaképpen *Iunius*t magasztaló költemény: Mint ahogy a repkény, bár senki sem gondolja, szinte észrevétlenül nő, fejlődik, újra és újra zöldel (*neglecta virescunt*), úgy azok, akik az Erényt (=tudományokat) helyezik előtérbe (mint az embléma rajzán!), mindig az élen haladnak, bármennyire is el akarják őket nyomni az irigyek. A tudósok tudománya olyan fegyver, amelyet senki tőlük el nem vehet, amely soha cserben nem hagyja őket, ugyanúgy, mint ahogy a kígyó (az okosság szimbóluma!) sem hagyja el a repkényt, hanem mindig közöttük lakozik. *Iunius* is mind szélesebb és szélesebb körökben fog dicsőséget aratni tehetségével, bármennyire is most még szerényen, titokban akar meghúzódni Haarlemben:

*Ingenii semper florebis laude per orbem,
Sis licet Harlemi, tuque latere velis.* (7–8.)
(L. 9. sz. melléklet.)

Avaritia huius saeculi.

Ad Anton. Muretum. (14 sor)

A jeles francia filológussal, Antonius *Muretus*-szal még 1555 körül Páduában ismerkedett meg *Sámboky*, aki hallgatója is lehetett *Muretus*nak, mert ez ugyanebben az időszakban tanított a páduai egyetemen (vö. *Bach* E. i. m. 27. és 34. l.). Régi ismeretségük emlékét őrzi az a *Muretus*nak ajánlott embléma, amelyben *Sámboky* a korabeli költők sanyarú anyagi helyzetét teszi szóvá.

Kevesen foglalkoznak a költészettel, mondja *Sámboky*; ennek oka pedig az, hogy a költők nem részesülnek anyagi támogatásban. Márpedig, ha akadnának *Mecenások*, *Horatiusok* és *Vergiliusok* is születnének, mondja *Martialis*ra (*Sint Maecenates, non deerunt, Flacce, Marones*. VIII. 56, 5.) emlékeztetően:

*Si Maecenates fuerint, Flacci, atque Marones
Existunt, grandi bella tubaque canent.* (9–10.)

Számúzve van a költészet, de ugyanúgy az ékesszólás és a tudományok is mostoha elbánásban részesülnek. Nem a tudományok és nem a művészetek találhatnak meghallgatásra az előkelő gazdagok udvarában, hanem azok, akik egyik serleget a másik után ürítik, akiknek a dőzsölés, a tivornya, az iszákosság minden tudományuk:

*Exulat ingratum carmen, facundia passim
Temnitur, et cultis artibus aula caret.
Potores bibuli nunc prima sedilia, honores,
Et cyathos gnari vertere, cumcta tenent.* (11–14.)

A vers fölött álló képen egy előkelő házat látunk, amelynek két bejárata van: Az egyik ajtón olyanok lépnek be, akik gazdag ajándékokat visznek a ház urának. A másik ajtón egy könyvet olvasó toprongyos ember (a tudományokkal való foglalkozás szimbóluma) lép be egy üres helyiségbe. A vers első hat sorában azt olvassuk, hogy a ház gazdájához csak azok a jól öltözött urak léphetnek be, akik ajándékokat is visznek magukkal. Aki könyvet olvas, aki tudománnyal foglalkozik, annak mint nyomorgó senkinek, semmi keresnivalója ezen az ajtón.

Neglecta virescunt.

Ad Hadrian. Iunium, medicum clarissimum.

VT scandit muros hedera, & latè petit altum,
Sic neglecta licet nulla manusq; colat:
Sic multos videas odium quos prestat iniquè,
Virtutem in primo constituisse gradu.
Tandem sponte vident, alii & prudentia dignos,
Vt serpens hedera non sinit, inq; habitat.
Ingenij semper flore bis laude per orbem,
Sic licet Harlemi, tuq; Latère velis.
Largius effundet subito se gratia Regum:
Oculis hinc volet plena fouere manus.
Inutila quid cogis pia pectora ferre voluntas?
Num rursus pulsa tu proutare sitim?
Nonne metus cruciat te ipsam dum rebus opinis
Mucrior alacrius sis, necat esurias?
Obscuro nunc alio nom. in cl. ubi q; remotum,
Te sequiturq; simul? tolle poena grauis.

9. sz. melléklet

Ez az ajtó zárva van a Múzsák előtt s a költészet és tudományok művelői csak a másik ajtón léphetnek be abba a helyiségbe, ahol semmiféle fogadtatásban nem részesülnek.

A téma, amelyet Sámbocky ebben az emblémájában érint, közismert volt ezekben az időkben. Így pl. *Bocatius* János és más külföldi latin költők is sokat írtak arról, hogy milyen nehéz anyagi körülmények között éltek a XVI. század költői, tudósai, művészei, pedagógusai. (L. 10. sz. melléklet.)

Vel levia multitudo clarent.

Ioanni Oporino carissimo. (14 sor)

Ioannes Oporinus bázeli nyomdászhoz intézett embléma. *Sámbocky* több műve *Oporinus* nyomdájában látott napvilágot, így pl. az 1552-ben közzétett *Démégoriai*, az 1552-es és 1558-as *Epistolarum conscribendarum methodus* vagy pl. a jelen embléma megjelenése után két évvel az 1568-as *Bonfini*-kiadás.

Avaritia huius sæculi.
Ad Anton. Muretum.

AEDI BVIS his valvae gemina, quarum altera cultas
Immittit partes, donaq, portat hero.
Altera sed vacuos ad sedem ducit inanem,
Clauditur illa inopi, muneribusq, patet.
Has procerum clausas Musis nunc repperis ades,
Et sensus Domini porta bivalua gerit.
Desine mirari, cur sacula nostra poetas
Tam raros habeant, nil dat avara manus.
Si Macenates fuerint, Flacci, atque Marones
Existant, grandi bella tubaq, canent.
Exulat ingratum carmen, sacundia passim
Temittitur, & cultis artibus aula caret.
Potores bibuli nunc prima sedilia, honores,
Et cyathos gnari vertere, cuncta tenent.

Animi

10. sz. melléklet

Kép: Könyvnyomtató műhely. A mester egyengeti, simítja a kinyomtatott lapokat. A levegőben *Fama*, a szárnyas istennő, *Oporinus* érdemeinek hirdetője.

Oporinus üdvözlése egyúttal alkalmat ad *Sámbok*nak arra, hogy a könyvnyomtatás jelentőségét is hangsúlyozza. Erre mutat már maga a cím: „Vel levia multitudine clarent.” A papír, amire nyomnak, egyszerű, könnyű, szinte jelentéktelen valami (*levia*), de a maga tömegében, a maga sokaságában (*multitudine*) mily rendkívül fontossá válik (*clarent*) attól, amit rányomtatnak!

Ki vonná kétségbe, mily nagyszerű a németeknek az a találmánya, amely az egyszerű papíroson betűnyomtatással meg tudja örökíteni a szellemi termékeket:

Quis neget inventum Germanorum ingeniosum
Cartula quo recipit tot monumenta typis? (1–2.)

A könnyű papírnak is megvan tehát a maga komoly súlya, jóllehet a semmivel egyenlő az az anyagi haszon, ami abból a bevételből származik, amit az emberek könyvekre költenek. Node a művelődés érdekeit tartva szem

Vel leuia multitudine clarent.
Ioanni Oporino carissimo.

Q uis neget inuentum Germanorum ingeniosum
C artula quo recipit tot monumenta typis?
Q uo quicquid factum est unquã, scriptuq; vetustas
A sseritur, cupide posteritas ve legit.
Q uot regum historia latuissent, dicta sophorum,
T enthonicus rekte ni reparasset honos!
N ilenis hæc, usu sed cartula digna theatris,
C. istosq; æternum nos meminisse velit!
S unt etiam leuibus sua pondera, commoditates
Q uas redimant nulla sint licet orbis opes.
E rgo suas vires cuncti noctesq; diesq;
U tilibus voueant, multa papyrus adest.
H oc tu præclare & solerter Oporine curas,
Q uo nemo plures edit, habetq; typos.

Q. 4

Spes

11. sz. melléklet

előtt, nem szabad sajnálnunk ezt az áldozatos munkát, amikor a könyvnyomtatás lehetőségével rendelkezünk (9–12.).

Ezt az áldozatos munkát Oporinus igen derekasan és igen nagy hozzáértéssel végzi: kiadványainak számát tekintve bárkivel fölveszi a versenyt. (13–14.) (L. 11. sz. melléklet.)

Industria naturam corrigít. (10 sor)

Kép: Az előtérben Hermés, egy fa tövében, ülő helyzetben, amint a lantját állítja össze. A háttérben egy férfi lanton játszik, mellette egy nő táncot lejt.

Íme, Hermés azáltal, hogy feltalálta a lantot, vagyis a kagylóteknőre húrokat szerelt, hangokat, életet csalt ki az élettelen szerszámból. Semmi sem annyira nyers, semmi sem annyira faragatlan, hogy abból munkával és ügyességgel hasznos dolgot ne lehessen alkotni:

*Tam rude et incultum nihil est, industria possit
Naturae vitium quin poluisse, labor. (1–2.)*

Hermés találmánya mennyi sok öröm, vidámság, szórakozás kútforrása! Nincs tehát okod panaszkodni olyan értelemben, hogy a természet alkotásai élettelenek: Az emberi ész és ügyesség felhasználásával a néma dolgokat is meg lehet szólatatni:

*Cur igitur quereris, naturam et fingis ineptam?
Nonne tibi ratio est? Muta loquuntur, abi. (7–8.)³
(L. 12. sz. melléklet.)*

12. sz. melléklet

³ *Sámboke* emblémája, amelyet a képpel együtt *Whitney* átvett a maga emblémagyűjteményébe, ezen keresztül *Shakespeare*-re is hatott. *L. Green*: „Shakespeare and the Emblem writers” 256. l.

Curis tabescimus omnes. (12 sor)

Ismeretvágy, tudásszomj gyötör mindannyiunkat.

*Id. Plinius*ról, a neves természettudósról emlékezik meg *Sámboky*, akiről tudjuk, hogy 79-ben a Vezúv kitörése idején tudós kíváncsiságának esett áldozatul. Pedig emlékeznie kellett volna arra a szicíliai költőre — mondja *Sámboky* —, aki az Aetna tűzhányó kráterébe vetette magát (*Empedoklés*ről, a filozófusról van szó, aki a monda szerint így pusztult el). Baj, ha az emberek túlzottan kíváncsiak, a tudós emberhez azonban az illik, hogy a tudásszomj ne hagyja őt nyugodni:

*Error quisque suus, nimium quos cura lacessit,
Et nisi consumit sollicitudo bonos. (11–12.)*

Kép: Tűzhányó. Egy ember épp a kráterbe zuhan (ez *Empedoklés*), egy másik a tűzhányó szélén (ez *id. Plinius*.)

*Sámboky*nak a Vezúvra vonatkozó emblémája harmadik olaszországi útjának egyik mozzanatával kapcsolatos. *Sámboky* ui. 1563 februárjában járt a Vezúv körül. (L. 13. sz. melléklet.)

Curis tabescimus omnes.

Ad Ioan. Hartungum, &c.

VESUVIUS ardentis dum moles spirat in auras,
Fancibus accurrens Plinius obstupuit.
Dumq; nimis caussis scrutatur, sorte vorago,
Et circum exusti corripere loci.
Debuerat mortis Siculi memor esse poeta,
Qui dedit Aetneis frigida membra focus.
Incidit heu quantum, propius spectacula rerum!
Dumq; fidem querit, materiam ipse fouet.
Num hic quoque Cyclopes formabant, Iuppiter, arma,
I quibus, aut incus verberare quassa sonat?
Error quisque suus, nimium quos cura lacessit,
Et nisi consumit sollicitudo bonos.

Pri

Stultitiam patiuntur opes. (14 sor)

Kép : Az előtérben egy pénzes ember az útszéli árokba szórja pénzét. Ugyanakkor a háttérben dolgozó emberek egy fal építésén fáradoznak. Oldalt a tudományokat szimbolizáló alak áll, a fején koszorúval, a kezében olajággal.

Sokan, akik a sors jóvoltából meggazdagodtak, nem tudnak bánni a sok pénzzel, hanem haszontalanságokra fecsérelik el. A kiket viszont az ínség szorongat, de van bennük tehetség és a tudományokkal akarnak foglalkozni, ne az anyagi javakban lássák munkájuk célját: alkotó munkájuk értéke pénzzel úgysem váltható meg. (1–8.)

Ha a gazdagság és a tudományos munkálkodás gyönyörűsége között kellene választani, *Sámbo*ky is az utóbbit választaná:

*Nollem divitiae mihi darentur
Istae, quae decus, et perenniores
Laudes impedimur, ac moventur.* (9–11.)

A pénz jól megfér a balgaság mellett, mint ahogy azt a mi kedves költőnk már megmondotta — jegyzi meg *Sámbo*ky; hajhászni azonban nem érdemes, mert szerencsés ugyan lehetsz annak birtokában, de boldogítani nem boldogít:

*Quare stultitiam pati venustus
Vates dixit opes, nec expetendas,
Fortunatus eris, sed haud beatus.* (12–14.)

A „venustus vates” alatt *Horatius* értendő, mert az embléma címében szereplő és szállóigévé lett „Stultitiam patiuntur opes” az *Epistulák* I. könyve 18. epistulájának 29. sorában foglal helyet. (L. 14. sz. melléklet.)

Amor dubius. (36 sor)

Kép : Az előtérben egy álló női alak, jobbáiban három szívet, bal kezében virágot tart. Oldalt a földön a gyermek Amor, aki nyilait a szívek irányában már kilőtte s a középső szív sebhelye mutatja, hogy a nyilak már átjárták a szíveket. A tovaröppent három nyílvesztő a felhők között látható.

A költemény az emblémák szokásos terjedelmét jóval meghaladja. Témája is kissé elüti az emblémák bölcséleti tartalmától, egyedül a didaktikus elem az, amely benne és az emblémákban közös.

A költemény azonban nemcsak terjedelmével tűnik ki az emblémák közül, hanem versezetével is és főleg mesteri művészetre valló költői nyelvével, az ellentétes képeknek és hasonlatoknak tömör és plasztikus, de ugyanakkor megkapóan ügyes, szójátékokkal kevert kifejezéseivel. A költeménynek az a része, amely Amor jellemzéséről szól, valóságos remekmű: Bizonyíték arra, hogy *Sámbo*ky tagadhatatlan virtuóza a latin költői stílusnak.

A költemény három részre bontható: 1. 1–19. sor: Amor jellemzése; 2. 20–28. sor: Óvakodj Amortól; 3. 29–36. sor: Az *amor virtutis*-t kövessük.

Az Amorjellemezéséről szóló *első* részben a következőket olvassuk:

Amor veszedelme a szépeknek s a szépek közül is a szebbeket szemeliki áldozatul, azonban üldözöttjeit mégsem sikerül mindig foglyul ejtenie. A szerelem kölcsönösen szerelmet ébreszt, de a csalfa reménnyel való hitegetés is Amortól való. Az Amor, ha nyilával megsebez, *ant-aror*: keserűség, fájdalom lesz belőle, ami azonban annál édesebb, bár a legnagyobb keserűséget is éppen Amor tudja okozni. Amor foglya vagy, te azonban nem tudod őt fogva tartani, kisiklik karodból; amennyit ad, ugyanannyit el is ragad a szerelem tüzeből, szívedet gyakran, sőt nap mint nap próbára teszi; állhatatlan, miként a falevél, amelyet a szél tovaragad, nem ad előbb, míg ő maga nem kapott. Az *a-mor*, ha ingatag, *mor-a* alakot ölt, a bizonytalan várakozás alakját, miközben a reményt

Stultitiam patiuntur opes.

MULTI quos opibus Deus beavit,
Aut Fortuna. solent leues abuti
In res prodigialiter nocentes.
Vt queis ingenium foret benignum,
Et doctas sequier velint canœnas,
In fastus abeant; opes morentur,
N ulli vt consuluſſe, nec iuuare
Dignentur premit vt bonos egeſtas.
N ollem diuitia mihi darentur
Iſta, queis decus, & perenniores
Laudes impediuntur, ac mouentur.
Quare ſtultitiam pati venuſtus
Vates dixit opes, nec expetendas,
Fortunatus eris, ſed haud beatus.

Partium

14. sz. melléklet

félelemmel kapcsolja egybe, az örömbé játszi módon csalárdságot kever, a gyanútlanokat megrészegíti, viszont, akik a szerelemtől megittasodtak, kiábrándítja; bár birtokában van a tűznek, jéghideg is tud lenni: a reményen és félelmen kívül tehát semmit sem nyújt:

Amor venustis imminet,
Venustiores separat,
Secutus haud semper capit.
Ciens cietur mutuo,
Moratur et spe subdola.
Amaror hoc suavior,
Et nullus est amarior.
Habens habetur lubricus,
Quantum addit aufert flammulae,
Cor alterat saepe et die.

*Ut follis est in flamine,
 Non dat prius, ni acceperit.
 Mora est amor solubilis,
 In spe timorem copulans,
 In gaudio fallacibus
 Ludens, inanes ebrians,
 Plenos levi vacuans modo,
 Vigen calore frigidus,
 Praeter nihil dans spom et metum. (1—19.)*

Második rész : Óvakodj tehát a kis meztelen Amortól, mert igen kegyetlen fájdalmat tud okozni, de arra a legkevésbé van gondja, hogy azt meg is gyógyítsa. Mézédés és behízeglő modorával az összes isteneket hatalmába tudja keríteni. És, jóllehet bizonytalan helyzetbe tud dönteni, mégis a legbiztosabb zálogot kívánja tőled azért a kegyetlen fájdalomért, amellyel gyötör téged:

*Nudum cave puellulum,
 Nam vulnerat saevissime,
 Sed curat haud tutissime.
 Mellitus et subblandulus
 Subegit omnes caelites.
 I, post tribuas cupidini
 Incertior certissima
 Dolore qui torquet gravi,
 Gravem tamen nec senseris. (20—28.)*

Harmadik rész : Ezért csak az *amor virtutis*-ban lehet bízni, amely következetes önmagához és amely nem ragadja el tőled a megérdemelt jutalmat. A *Virtus* megfelelőképpen méltányolja munkádat, fáradozásodat, nem csal meg, nem feledkezik meg érdemeidről és megfelelő helyet juttat neked is a tudósok között. A *Virtus* kelte fel tehát bennünk minden vágyódásunkat, a komoly munka legyen eszményképünk a jövőben is — mondja *Sámbo*ky, mintegy magának is kitzúve a célt, amelyet egyébként eddig is követett:

*Virtutis ast amor sibi
 Constat, nec aufert praemia.
 Ornans suos laboribus,
 Memoriam nec immemor
 Fraudans, beatīs aggregat.
 Sollicitet hic nos postea,
 Sequamur, et sequentibus
 Annis securitūrum decus. (29—36.)
 (L. 15. sz. melléklet.)*

Levitas secura. (8 sor)

Kép : Tenger felszínén könnyedén úszik a hitvány deszkadarab, de elmerül benne a súlyosabb, értékesebb tárgy.

Ugyanígy van az életben is: Sok léha, hitvány ember könnyen érvényesül, mindig a felszínen úszik, ugyanakkor szilárd jellemű, becsületes emberek áldozatul esnek:

*Vanus, adulator, mendax, variusque per orbem,
 Noxia declinat, dum levis aura agitat.*

Amor dubius.

AMOR venustus imminet,
Venustiores separat,
Secutus haud semper capit.
Ciens cietur mutuo,
Moratur & spe subdola.
Amarior hoc suavior,
Et nullus est amarior.
Habens habetur lubricus,
Quantum addit aufert flammula,
Cor alterat saepe & dis.
Vt follis est in flamine,
Non dat prius, ni acceperit.
Mora est amor solubilis,
In spe timorem copulans,
In gaudio fallacibus
Ludens, inanes ebrians.

Plenos

15. sz. melléklet

*Sed quos religio constans, moresque probati
Invidiae obiiciunt, prompta pericla vorant. (5–8.)*

A képen is látunk két embert a tenger hullámaiban: az egyik kifelé tart belőle, a másik már közel van az elmerüléshez. (L. 16. sz. melléklet.)

**Nullum malum solum : vel
Uno bono sublato, mille existunt. (14 sor)**

Kép : A sokfejű sárkánnyal küzdő Hercules.

Az ember sorsa nagyon hasonlít a Herculeséhez. Ha egy bajt leküzdöttünk, ezer annyi és még súlyosabb támad a helyébe (7–10.). De mondhatjuk ezt olyan változatban is, hogy: az egy jó elvesztésével ezer rossz támad a helyébe: Mióta Cicerót megölték, mindenki Ciceróként akar szónokolni:

Leuitas secura.

FLUCTIBVS immensis parua est iactata tabella.
Sed leuitas tuto littore sistit onus.
Altera difficili premitur dum pondere, cedens
N il vndis, fundum mox subitura petit.
Vanus, adulator, mendax, variusq; per orbem,
Noxia declinat, dum leuis aura agitat.
Sed quos religio constans, moresq; probati
Inuidia obijciunt, prompta pericla vorant.

16. sz. melléklet

*De illis hoc quoque dic, quos inuida sustulit aetas:
Uno omnes cupiunt pro Cicerone loqui. (11–12.)*

(L. 17. sz. melléklet.)

Importuna adulatio. (14 sor)

Ne vigyük túlzásba a hízelgést.

Apelles, amikor a világhódító *Nagy Sándor*t akarta megfesteni, kezébe háromágú villámot rajzolt, hogy ezzel a nagy hadvezér isteni eredetét juttassa kifejezésre. Ezért őt többen gáncsolták, közöttük *Lysippos*, aki ércből alkotta meg *Nagy Sándor* szobrát s aki nem a villámot, hanem a lándzsát tartotta hadvezérhez illőnek.

A képen *Apellest* látjuk, amint *Nagy Sándor* alakját rajzolja. Ezen már rajta van a háromágú villám is. *Apelles* felé *Lysippos* közeledik, lándzsát tartva kezében, annak jeléül, hogy a lándzsa jobban illenék *Nagy Sándor*hoz, mint a villám.

Nullum malum solum: vel,
Vno bono sublato, mille existunt.

HERCVLEIS quanquam manibus fortissima quaeque
M onstra, truces, domita atque occubuerunt scrae:
N il tamen inuictum toties vexavit ut hydra,
Cuius ab abscisso vertice crevit opus.
Q uoq; magis pestem iugulat, capita vndique collo
A uicta renascuntur, caedeq; monstra valent.
H aud secus indigne quos iactant fata, malorum
A ugescit numerus, vim cumulatq; dies.
V no si expediunt miseri se, mille recurrunt
D amna, labore nouo pristinus estq; minor.
D e illis hoc quoque dic, quos inuida sustulit atas:
V no omnes cupiunt pro Cicerone loqui.
V el quos exercent lites, ac iudicii ira:
V na ubi finita est caussa, decem redeunt.

II 4

Negle-

17. sz. melléklet

A befejező sorok a következőképpen hangzanak:

Fulmina mortales terrent, sunt fulmina caelo,
Benignius Reges agunt, et Principes.
Conuenit his Aegis, praestans et Palladis hasta,
Insigne verum herois istud inclyti. (11–14.)

A villám tehát, amely megfélemlíti a halandókat, csak Juppiter kezébe való. A királyok és a fejedelmek jószágosabban szoktak eljárni alattvalóikkal szemben. Hozzájuk inkább Pallas Athéné pajzsa és lándzsája illik. (Mindenesetre az uralkodóház iránti lojalitás nyilatkozott meg *Sámboky*ban is akkor, amikor az embléma fenti sorait írta.) (L. 18. sz. melléklet.)⁴

⁴ *Apelles és Lysippos történetére* l. *Plutarchosnak De Iside et Osiride* c. munkájából a 24. fejezetet és a *De Alexandri Magni fortuna aut virtute*, Oratio II. c. iratának 2. fejezetét.

Importuna adulatio.

MAGNVS Alexander patulum qui subdidit Orbem,
 Ut natus esse crederetur è polo:
 Illius effugiem insignem picturus Apelles,
 A didit adulator trifurca fulmina.
 Sed nimium fuit hoc, & res suspecta modestos
 H abuit reprehores negotij leuis.
 Lysippus plastes qui Regem duxerat are,
 H astam decere nam magis Reges ait.
 Iulius exceptus victor, non Regis honores,
 Vult imperatoris sed vsque nomina.
 Fulmina mortales terrent, sunt fulmina calo.
 Benignius Reges agunt, & Principes.
 Conuenit his agis, praestans & Palladis hasta,
 Insigne verum herois istud inclyti.

Vul-

18. sz. melléklet

Sobrie potandum. (12 sor)

Kép: Folyó partján egy kutya óvatosan nyaldossa a vizet; vele szemben, a folyó túlsó partja felől egy krokodilus feje látszik; a kutya mellett egy ember fekszik a földön és serlegből iszik.

A vers szövegéből megtudjuk, hogy a Nílus folyóról van szó, amelyben krokodilusok és egyéb állatok tanyáznak. A folyó vize szennyes, tisztátalan, a kutya tehát, még ha szomjas is, azért issza óvatosan, mert tapasztalatból tudja, hogy a tisztátalan víz káros hatású. Megtudjuk továbbá, hogy a földön fekvő ember a serlegből szeszes italt iszik. A kutya tehát, pedig csak állat, mégis elővigyázatos tud lenni, míg vele szemben az ember mértéktelen iszákosságával az állati színvonalnak is alája tud süllyedni. A részeg, iszákos ember — ember ugyan külső alakra, de lényegében rosszabb az állatnál, mert nincs józan eszénél.

*Foedius his peccant sine qui discrimine semper
 Implentur cyathis, brutaque se efficiunt.*

Sobriè potandum.

MONSTRA aut Aegyptus, Nilosq; latentia passim
Sunt mala, non turum ve sue possuisse suum.
Id canis expertus, simul vi suis vrget amara,
Non properat gelidis mergere guttur aquis:
Sed leuiter fauces adhibet, lambitq; cauendo,
Noxia ne potans amne venena trahat.
A multo refugit potu, & tetigisse paludes
Sufficit, hoc vitam sustinet ille modo.
Fœdus hic peccant sine qui discrimine semper
Implentur cyathis, brutaq; se efficiunt.
Ingenium euertunt, rixis agitantur iniquis,
Forma refert homines, sed rationis egent.

C 3

Ars

19. sz. melléklet

Ingenium evertunt, rixis agitantur iniquis.

Forma refert homines, sed rationis egent. (9–12.)

(L. 19. sz. melléklet.)

Temporis iactura. (14 sor)

Az 1566-os és az ezt követő kiadásokban a cím után még ezt olvassuk: *Ad pilulam.*

Tanulságos és érdekes képet látunk a cím és a vers között: Két ifjú teniszezik. Az emblémával kapcsolatban Geréb László a következőket írja: „Labdajátékok látunk az egyik képen. Valóban, nem csálnak szemünk: a XVI. században már ismerték a teniszt.”⁵

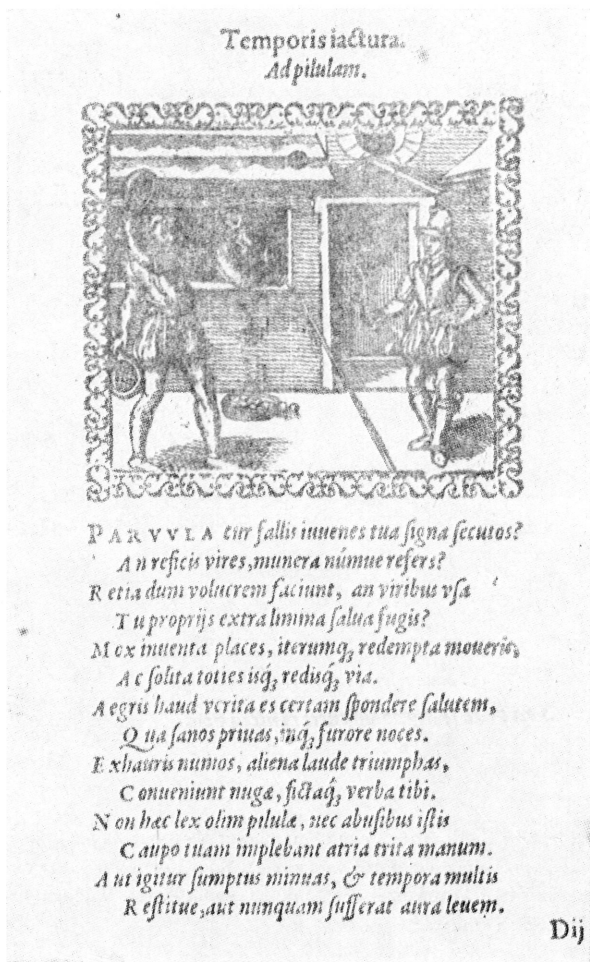
⁵ Zsámboky képeskönyve. Tükör, 1940. évf. 1. sz. 22. l.

Mindkét játékosnak teljesen mai alakú, húrozott labdaütő van a kezében, sőt az egyiknek jobbában is, baljában is van egy labdaütő. A földön egy kosárban csomó labda, a játéktér közepén pedig egy kifeszített kötelet látunk, háló helyett. A játéktér egyébként egy kocsmaszerű helyiség tartozéka.

Az embléma célja azonban nem a teniszjáték propagálása, hanem egy ezzel kapcsolatos erkölcsi intellem kifejtése. Erre már a cím is utal: *Temporis iactura: Időfecsérlés*. A költő ugyanis jónak látja, hogy intő szavakat intézzen *ad pilulam*, vagyis a labdához. Miért van szükség erre az intelmre? Azért, mert — amint az a vers szövegéből kiténik — az ifjak pénzfecsérléssel egybekötött nyereszékedési célból űzik ezt a játékot, s mivel pénzre megy a dolog, a józan mértéket meghaladó szenvedéllyé fajult már ez a szórakoztató játék. Pénzfecsérlés és egyben idővesztés: az ifjak tehát hasznosabb dolgokkal is eltölthetnék az idejüket!

*Non haec lex olim pilulae, nec abusibus istis
Caupo tuam implebant atria trita manum. (11–12.)*

(L. 20. sz. melléklet.)

20. sz. melléklet

Modulo te tuo metire. (12 sor)

A cím értelme: Csak képességeinknek megfelelő terheket vállaljunk magunkra.

Ne vessük meg a szerény, alacsony házikókat, az egyszerű kéményeket: Vannak, akiknek nem jutott föld-birtok, kővér föld, de az az életmód, amely tudatában van saját erőnyeinek és saját képességeinek, érdemének megfelelő értékében és méltó elismerésben részesül:

Ne spernas humilesque casas, tenuesque caminos.

Sunt qui non curant praedia, pingue solum.

Sed pede se digno virtutis conscia vita

Metitur, fructus carpit et inde suos. (3–6.)

Mennyire helyesen cselekszik a fogoly, a fűjz és a fácánmadár, amikor fészékét nem a magasban, hanem a földön bokor vagy fa tövében helyezi el. Ezek a madarak ugyanis tudják azt, hogy szárnyuk rövid, testük súlya viszont ehhez képest nagy, tehát másoknak engedik át azt, hogy a magasba repüljenek. (7–10.)

Modulo te tuo metire.
Ad egregium virum Colomanum Egeri Praesidentem

QUAEVIS conditio sua temperet, atque supellex:
Non male qui latuit vixit & ille bene.
Ne spernas humilesq; casas, tenuesq; caminos.
Sunt qui non curant praedia, pingue solum.
Sed pede se digno virtutis conscia vita
Metitur, fructus carpit & inde suos.
Quam rectè per dix, cothurnix, phasius ales
Nidos in planis deposuere locis!
Scilicet alarum breuitatem, & pondus iniquum
Corporis expendunt, alta alijsq; sinunt.
Hoc quoq; tu spectas, qui posses grandia quaq;
Impositum curas sed bene tutus onus.

Q. 2 Sacra

A költeményhez tartozó *képen* egy utazó vándorembert látunk, két kutyájával, amint kíváncsian közeledik egy fa tövében tanyázó madárcsaládhoz. Vessük össze az emblémaképet a két kutyával vándorló *Sámboky*val! Valószínűleg *Sámboky* személyes megfigyeléséről van szó, amikor két kutyájával még a külföldet járta. (L. 21. sz. melléklet.)⁶

Fortuna duce. (12 sor)

A *kép* két lezárt ládát szemléltet, az egyiket épp egy ember viszi magával.

Az embléma szövegéből megtudjuk, hogy az egyik láda ólommal, a másik arannyal van tele. Az ember, a földi halandó, a két láda közül csak az egyiket viheti magával. Ha választásunk nem az arannyal, hanem az ólommal telivel esik, kit okolhatunk ezért?

*Optio si fallat, plumbum ut pro divite caecus
Arripias auro : quis tibi caussa mali est? (3—4.)*

A sorsnak, a véletlennek szeszélye az, hogy a jutalmat sokszor érdemtelenek nyerik el:

*Hinc quibus ingenium est, multos fortuna retardat,
Non dignisque refert praemia iniqua viris. (5—6.)*

Az embléma végén a következő, sztoikus tanításokra emlékeztető intelmet kapjuk: A józan ész, értelem nincs alávetve Fortuna szeszélyének. A „fortuna” nem egyéb üres elképzelésnél. Ha van eszed, fölébe emelkedhetsz Fortuna játékaiknak:

*Sed neque Fortuna est quidquam, nisi opinio vana,
Quam merito spernis, vincis et ingenio. (11—12.)*

(L. 22. sz. melléklet.)

Memor utriusque fortunae. (14 sor)

Kép: Diadalmenetet ülő római hadvezér diadalkocsiján. A kocsit négy ló húzza. Oldalt katonák, a győztes vezér kezében olajág, fején diadalkoszorú. Távolabb a diadalmenetet szemlélő tömeg.

Rómában szokás volt, hogy a győztes hadvezér a Capitoliumra vezetett diadalmenetet. A kocsin azonban ott volt a csengettyű és a korbács, ami a győztest a sors változandóságára figyelmeztette. Ugyanilyen jelentősége volt a nyakban hordott bullának is. Nagy Sándor egyébként három csengettyűt és egy vad oroszlánt vitt magával, hogy szerencséjében el ne bízsa magát. (1—10.)

Ha ünnepeltetésben van részünk, ha jól megy a sorunk, ne feledkezzünk meg arról, hogy ennek ellenkezőjébe is beleeshetünk: diadalmenetből könnyen lehet gyász, a győztes könnyen rabszolgasorsra juthat:

*Quam facile in luctus mutat fortuna triumphos,
Et victor servi conditione venit?
Fortunae esto memor semper fortuna in utraque,
Non facile est aequa commoda mente pati. (11—14.)
(L. 23. sz. melléklet.)*

Az embléma címe: *Modulo te tuo metire, horatiusi reminiscencia. Vö. Hor. Epist. I. 7. 98.:
Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.*

Fortuna Duce.
Ad Hieron. VVolfsum.

SVNT bina hic cista, quarum tenet altera plumbum,
Auro sed grauis est altera, neutra patet.
Optio si fallat, plumbum vt pro diuite cecus
Arripias auro: quis tibi causa mali est?
Hinc quibus ingenium est, multos fortuna retardat,
Non dignisq; refert premia iniqua viris.
In domino non est semper dicere fideles,
Culpa, nec immeritos tot cumulasse bonis.
Nam quos fata premunt, metas contingere sizas,
Et misera nequeunt se releuare mora.
Sed neque Fortuna est quidquam, nisi opinio vana,
Quam merito spernis, vincis & ingenio.

Pictatis

22. sz. melléklet

Res humanae in summo declinant. (10 sor)

Kép: Tengerparti rész. A parton hótömeg, amely olvad a Nap sugaraitól. A tengeren viharok közt hanyóró hajó. Utasai a hajó rakományát a tengerbe dobják és segítségért esedeznek.

Horatiusi reminiscenciák: Mint ahogy a Nap sugarai megolvastják a havat, ugyanúgy válnak semmivé az emberi dolgok dicsőségük tetőpontján. Palotában lakó fejedelem s földhözragadt szegény sorsa ugyanaz. A halál nem tesz közöttünk különbséget és sokkal hamarabb eljön értünk, mint gondolnók:

*Cum res humanae in summo stant, saepe liquescunt:
Et nihil aeternum, quod rapit atra dies. (3–4.)*

Memor vtriusque fortunæ .

QVÆS peperit dignas olim victoria laudes,
Solemnis pompa hoc excipiebat amor.
Roma suos voluit Capitolia celsa subire,
Atque triumphantes concelebrare Duces.
Curtus at appensum crotalon tulit, atque flagellum,
Posit hic adversa sortis ve esse memor.
Nulla etiam collo fœdâ, rerumq; salubre,
Queque cauere decet, symbolon vile erat.
Ires quoque Alexander noluit saevumq; Leonem
Gestabat, ne esset strenuus absque metu.
Quam facile in luctus mutat fortuna triumphos,
Et victor serui conditione venit?
Fortunæ esto memor semper fortuna in vitæque,
Non facile est aqua commoda mente pati.

Con-

23. sz. melléklet

Heu, leviter ventus pellit nos omnis inermes,
Concidimus citius quam levat aura rosas. (9–10).⁷
(L. 24. sz. melléklet.)

⁷ Sámbokey emblémáját angolra átdolgozta és a képpel együtt átvette Whitney a maga emblémagyűjteményébe. A vihartól hányatott hajó hasonlata, amely Alkaios, ill. Horatius óta sokszor talált visszhangra a költészetben s az emblémáíróknak is kedvenc témája volt, Shakespeare-nél is előfordul, ahogy Dézsi L. a „Magyar irodalmi hatás Shakespeareköltségében” c. tanulmányában mondja: „Shakespeare a VI. Henrikben (V. felv. 4. jel.) s a Troilus és Kressidában (I. felv. 3. jel.) mesterileg alkalmazza” s így feltehető, hogy Whitneyn keresztül a Sámbokey-embléma is hatott Shakespeare-re.

Res humanæ in summo, declinant.

*IN medio librat Phoebus dum lumina celo,
Dissoluit radijs, qua cecidere nives.
Cum res humana in summo stant, sapè liquefcunt:
Et nihil æternum, quod rapit atra dies,
Nil inuat ingentes habitare palatia Reges,
Conditio miseros hæc eademq; manet.
Mors æquat cunctos, opibus nec parcit in horam,
Verbaq; dum volitant, oculus illa venit.
Heu, leuiter venis pellit nos omnis inermes,
Concidimus citius quàm leuac autæ rosas.*

Re-

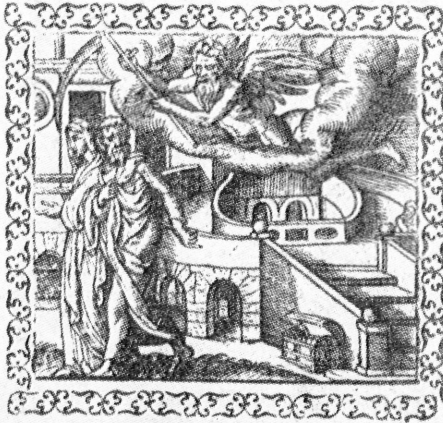
24. sz. melléklet

Quae sequimur fugimus, nosque fugiunt. (11 sor)

Kép: Otthonából hosszabb útra távozó két ember, aki mindenét otthagyja, hogy újabb kincseket gyűjtsön. Mögöttük, ill. felettük felhőbe burkoltan a Halál, amint kaszájával elébük suhint, de ők ezt nem látják.

Sohasem vagyunk megelégedettek —, erről szól az embléma. Mindig útnak indulunk újabb és újabb vagyon szerzésére, pedig a Halál mindig nyomunkban van. Miért vagyunk ennyire telhetetlenek? Hiszen nem a kincsek vannak tőlünk távol, azok mindig helyben is fellelhetők, hanem mi magunk menekülünk a helyben elérhető kincseinktől és saját magunktól. Minderre nem volna szükség, ha kevéssel megelégedett, szerényebb keretek között mozgó, józanabb életmódot követnénk:

Quæ sequimur fugimus, nosque fugiunt.
Ad Philip. Apianum.

QV I D semper querimur deesse nobis?
C ur nunquam satiat fames perennis?
H aud res nos fugiunt; loco solemus
Ipsi cedere sed fugaciore.
M ors nos arripit ante quam lucremur
Tantum quod cupimus, Deum & precamur.
V el si rem fateare confitendam,
R es & nos fugimus simul fugaces.
N e sint diuitia tibi dolori:
A c veram statuas beatitudinem
F in miseribus, in asperaq; vita.

Vniuer-

25. sz. melléklet

Quid semper querimur deesse nobis?
Cur nunquam satiat fames perennis?
Haud res nos fugiunt, loco solemus
Ipsi cedere sed fugaciore. (1–4.)

(L. 25. sz. melléklet.)⁸

⁸ Sámboky emblémáját angolra átdolgozva a képpel együtt megtaláljuk Whitney emblémagyűjteményében. A Sámboky hatást mutatja az, hogy Shakespeare az embléma mottóját hasonlóként használta fel a Windsori víg asszonyokban (II. felv. 2. szín. – Vö. Dézsi L. i. m.).

Caelum, non animum mutant. (10 sor)

Horatiusi témát dolgoz fel, az embléma jelígéje is Horatiustól való: *Caelum, non animum mutant, qui trans mare currunt* (Ep. I. 11, 27.).

Kép: Palota előterében két tigris marakodik egymással. Oldalt: országúton haladó vándorok.

Külföldi út, idegen ország nem változtatja meg természetünket, sőt az idegen szokások majmolása olykor inkább káros hatással van. Jellembeli hibáinkat csakis mi magunk javíthatjuk meg. Hiába hozod a tigrist az őserdőből a palotába, továbbra is vadállat marad, vagy talán még vadabb lesz, mint azelőtt volt:

*Non iter, aut caelum mores formare benignos,
Sed natura solet, quae moderata iubet. (1–2.)*

Dicséretre méltó dolog látni idegen népeket, szokásokat, városokat, de mi az, ami nagyobb szeretettel vesz körül téged, mint saját édes szülőfölded? Nyújthat-e neked bármelyik ország szebbet vagy jobbat, mint az, ahol első neveltetésedet kaptad s amely öregséged napjait fogja bearanyozni:

*Laus est tot populos, mores, vidisse tot urbes,
Sed quis amat quam te cura paterna magis?
Erudiet quis te, primis quam qui educat amnis,
Ut senii fias dulce prementis onus? (7–10.)*

Az utóbbi sorok tanulságos módon világítják meg a külföldet járt *Sámboky* felfogását saját magára vonatkoztatva is: Sokat látott, sokat tanult az idegen országokban, de 22 évi távollét után mégis hazavágyódott, mert az otthont semmi sem pótolhatja. (L. 26. sz. melléklet.)⁹

Dolus inevitabilis. (16 sor)

Kép: A görög mitológiából (l. pl. *Ovidius*, Met. I.) jól ismert történet ábrázolása: *Hermés* tilinkójával elaltatja a százszemű *Argust*, a pásztort, hogy őt megölve, kiszabadítsa őrizetéből a tehénné változtatott *Iót*. A kép egyik oldalán *Hermést* látjuk, amint sziklán ül és éppen tilinkóján játszik. Vele átellenben ugyancsak egy sziklán a százszemű *Argus* hever, álomba merülve a tilinkó dallamától. A háttérben a nyáj egy része látható.

Hiába van száz szemed, mégsem tudsz eléggé elővigyázatos lenni, mondja az embléma. A megtévesztésekkel, a csalókékkal szemben sohasem vagyunk teljes biztonságban. Íme, *Argus* sem volt eléggé éber: *Hermés*nek sikerült őt rászédni (1–6.).

Önző, egyéni érdek vezet az embereket; mindenki csak magának él és a csaltság az úr mindenütt:

Quisque sibi vivit, cumcta regitque dolus. (10.)
(L. 27. sz. melléklet.)

Tarde venire bubulci. (10 sor)

Az embléma témája *Aristophanés*re megy vissza. *Aristophanés* „Felhők” című darabjában olvassuk, hogy *Sókratés* a felhők birodalmában, tanítványai körében, egy függő kosárban ül, amely a levegőben lebeg. *Sókratés* itt elmélkedik és oktatja tanítványait. Egy *Strepsiadés* nevű öreg, aki fia költekező életmódja miatt adósságba keveredett és szeretne megszabadulni hitelvezőitől, az ehhez szükséges bölcsességet *Sókratéstól* akarja megtanulni. Jelentkezik is nála, aki őt befogadja kosarába, többi tanítványai közé. Az öreg *Strepsiadés* azonban nehézféjű lévén, alkalmatlannak bizonyul a bölcsesség elsajátítására.

⁹ Az emblémának van angol nyelvű átdolgozása, l. *Whitney*, i. m. 178. l. *Caelum, non animum* cím alatt.

Cælum, non animum mutant.

*NON iter, aut cælum mores formare benignos,
Sed natura solet, qua moderata iubet.
Multi quos mitis natura finxerat ordo,
Externis vitiant se maculantq̄, locis.
Quodq̄, nemus Tygres prohibet, saltusq̄, Leones,
Post feritas maior quàm fuit ante, venit.
Laus est tot populos, mores, vidisse tot vrbes,
Sed quis amat quàm te cura paterna magis?
Erudiet quis te, primis quàm qui educat annis,
Ut senij fias dulce prementis onus?*

M

Nihil

26. sz. melléklet

Sánboky emblémájában a következőket olvassuk az arisztopháni témával kapcsolatban:

Későn: fogott hozzá *Strepsiadés*, hogy megtanulja azokat a cselekedeteket, amelyekkel kijátszhatja hitelezőit:

*Tardus Strepsiades fuerit miser ad dolos notandos,
Queis possit elusisse creditores. (1–2.)*

Ha valaki fiatalon, meggondolatlanul próbálkozik ilyesmikkel, még talán meg lehet érteni, de nincs ostobább és nevetségesebb dolog, mint ha valaki öreg ember létére adja fejét esalárdságokra:

Sea fraudesque dolosque senem meditari ineptius nil. (7.)

Dolus incuitabilis.

QUA MVIS centum vultus habens, et mille, multifrons,
 A thebe veri factus, ut areq, caput.
 Et vultibus obsecras, potu removere, inobscuro.
 Neq, a des heronius, quia violas quatuor.
 Quam vigil est Argus? sepelitur enim in munda,
 Callidus ingreditur pectora Mercuro.
 Quis sibi ab infideli casu, et si fraude cogitatur?
 Non filia quoniam praestat somnicus ope.
 Sed talis (mirum) paucos haec protulit arces:
 Quisque sibi vivit, cuncta a regit, dolus.
 De simul occisum custodem, nam solet osor,
 Sicut oculis ignavum quotlibet, esse Deus.
 Denique segnitie mora, et tempore recte,
 Aeternus certat gloria sideribus.
 Inde suam ornauit caudam lunonius ales,
 Perpetuus tristis splendor, ab ense venit.

D 3

Ridi-

27. sz. melléklet

Ha valaki tehát öreg korában kísérli meg azt, amit csak fiataloknak szoktak elnézni, ez éppen olyan elkésett dolog, mint mikor a pásztorok a nyáj elszéledése után jönnek elő, hogy azt őrzézzék. Erre céloz az embléma címe: *Tarde venere bubulci.* (Vergilius X. eclogájának 19. sorából vett szállóige.)

A képen a függő kosárban *Sókratés* ül, az aristophanési előadásnak megfelelően. (L. 28. sz. melléklet.)

Non dolo, sed virtute. (16 sor)

Kép : Konyahelyiség, oldalt a földön tűzhely, amelyben tűz ég. A tűzhely előtt egy kis kutya, amely éppen álmából riadt fel és mérgesen néz az őt zaklató majomra. Két férfi a majom csínytevését szemléli.

Egy majomnak mulatságos, de egyben tanulságos csínytevését meséli el *Sámboky*, amely a minap történt meg az egyik északeurópai városkában: A majom észrevette, hogy a tüzes parázsón gesztenye süli. Ebből mindenáron

Tardè venere bubulci.

TARDVS Strepſiades fuerat miſer ad dolos notandos,
Queis poſſit eluſiſſe creditores.
His nam debuerat iuuenis magis artibus vacare,
D enſis nec iſta nubibus ſcrutari.
Reſ ſi digna foret ſtudijs, labor omnibus locatur
A etatibus rectè, nec improbarem.
Sed fraudesq; dolosq; ſenem meditari ineptius nil.
R idetur, & ſit ſabula impotenter.
Dulces ergo ſciat fatuus bene moribus dicare
D um tempus, atas apta feriq; natos.

Im

28. sz. melléklet

szerezni akart magának. Volt azonban annyi esze, hogy a parázsba nem nyúlt bele, hanem ahelyett a tűz mellett szunnyadó kis kutya lábát vette igénybe és azzal kaparta ki a gesztenyét a parászból. (1–8.)

Bizony az emberek között is sokan vannak olyanok, akik a majom csalárd módszerével dolgoznak — mondja a költő — akik másokkal kapartatják ki a gesztenyét a tűzből, akik a mások károsodása árán sűtik meg a maguk pecsenyéjét:

*Laus est alterius malo cavere,
Sed fraus est alii dolo nocere.* (10–11.)

Ezért van az, hogy az ártatlan nép is a vezetők csalárdsága miatt szenved:

Non dolo, sed virtute.

BERGÆ (est oppidulum mari propinquum
Ad pingues patet vnde iter Zelandos)
Nuper sumiola edidit notandam
Exemplum, simul & dolo iocofum.
Nam cum castaneas foco sepulias
Vidisset, cinerem insticit monere:
Prunas sed metuens, statim catella
Sertentis pede surripit coacto.
Res est digna fide recentiori.
Laus est alterius malo cauere,
Sed fraus est alij dolo nocere.
Fraudes neclere qui solent malignè,
Querunt commoda sic malis bonorum.
Delirant quoque Reguli, Ducesq.,
Sed poenam luit innocens popellus,
Huius sanguine diuidunt furores.

Stulti-

29. sz. melléklet

Delirant quoque Reguli, Ducesque,
Sed poenam luit innocens popellus,
Huius sanguine diuidunt furores. (14–16.)
(L. 29. sz. melléklet.)

Nullus dolus contra casum. (18 sor)

Kép: Úszó jégtábla a Dunán, a jégtáblán egy róka.

Mint a majom és a kiskutyá esetében (*Non dolo, sed virtute*), ismét egy minap megtörtént érdekességet mesél el *Sámboky*.

Regensburg táján a Duna befagyott vize a partok felől olvadni kezdett. A jégen egy róka kóborolt, amely még

Nullus dolus contra casum.
Ad Stephanum Gemilem, nobilem Genuensē.

QVIS non miretur noua quae spectacula nuper
D' anubio sunt visa soluto?
Bruma gelu pingues late compresserat agros,
Plaustra uehebanturq; per Istrum.
A caedis ad Regenspurgum, qua libera floret
Imperio vrbs, vt vulpis oberrans
Per glaciem & ludens concreto tergoze aquarum
Deciperetur, & vda veniret.
Fortè etenim frigus, medio dum Phœbus in axe
Versat equos, dissoluitur vna,
In partesq; abijt glacies, vulpecula praecipos
Corripitur, frustaq; refidet.

F 2

Atque

30. sz. melléklet

akkor került oda, amikor a Duna vize teljesen be volt fagyva, most azonban az olvadás következtében már nem tudott a partra kimenekülni s ottmaradt egy nagy jégtábla közepén.

A vers további elbeszélése szerint a róka egészen Bécsig jutott el az úszó jégtáblán, ott aztán elfogták. Vannak tehát előre nem látott esetek, amikor a róka ravaszága is csődöt mond:

Iam dic, quae casus contra vigilantia prosit,
Quis dolus haec caveatque futura. (17–18.)
(L. 30. sz. melléklet.)

Interiora vide. (10 sor)

Mitsem ér a szép külső, ha lelkileg romlott vagy! Ne a külső megjelenés, hanem a belső, lelki jellemvonások alapján ítélj meg embertársadat (*interiora vide!*). Ezzel kapcsolatban a következő figyelemreméltó sorokat olvassuk:

Az alakod gyönyörű, szemed a csillagokkal vetekszik, testi alkatodról Venus szépsége sugárzik: Ámde mit ér ez, ha lelkedet, gondolkodásmódot, egész énedet a bűnök, a gonoszság hatja át, ha kezed mindig kész a gyilkolásra, nyelved az esküszegésre, ha arcod, szemed meghazudtolnak téged és nem tudsz szilárdan megállni embertársaid előtt:

*Forma tibi praestans, oculi cum sidere certant,
Atque habitat toto corpore pulchra Venus.
Sed vitii animus, mens undique, corpore toto
Atque sinus pleni, mixta venena latent.
Est manus ad caedem prompta, ad periuria lingua,
Lumina, frons meretrix, nec pede tutus ades. (1—6.)*

A képen egy házat látunk, földszinti ablakkal; az ablakon függöny. Egy ember, aki az ablak előtt halad el, föllebbenti a függönyt, hogy beláthasson (*interiora vide*). Így szimbolizálja a kép az emblémának azt az alapgon-
dolatát, hogy embertársunknak a lelkébe is bele kell tekintenünk! (L. 31. sz. melléklet.)

Interiora vide.

*FORMA tibi praestans, oculi cum sidere certant,
Atque habitat toto corpore pulchra Venus.
Sed vitii animus, mens undique, corpore toto
Atque sinus pleni, mixta venena latent.
Est manus ad caedem prompta, ad periuria lingua,
Lumina, frons meretrix, nec pede tutus ades.
Quam male Mercurius dotes cum Cypride iunxit,
Quis natus pulchri nil color intus habet.
Ergo puer multum soli ne fide colori:
Ne probas hunc virtus, qui mihi pulcher eris?*

Virtus

Misanthrópos Timón. (18 sor)

Az athéni Timónról, Sókratés kortársáról van szó, aki embergyűlöletéről volt híres s ezért a „misanthrópos” jelzővel illették. Tudjuk, hogy erről a Timónról Lukianos szatírárt írt, Lukianoszal viszont Sámbody behatóan foglalkozott, az embléma létrejötté tehát Sámbody Lukianos-tanulmányaival kapcsolatos.

Gyűlölt ez mindenkit — mondja a költő —, nem szerette se magát, se barátait; méltán nevezték el tehát embergyűlölőnek. (1–2.) Szörnyű betegség a gyűlölködés; ez a Timón is, amikor a körtefáról leesett és lábát törte, mivel embergyűlölő volt, még ebben a nehéz helyzetében sem kért segítséget az emberektől. Viszont nem is akadt senki, aki önként segített volna rajta. (3–6.)

Az emberkerülő, az embergyűlölő, ha bármilyen baj éri is, nem számíthat embertársai támogatására, mindenkitől megvetetten, mindenkitől elhagyottan kell szenvednie. Nyomorúságos állapot ez. Semmi öröme többé nem lévén és semmi értelme az életének, az embergyűlölő végül is önként a halálba kívánczik:

Μισάνθρωπος Τίμων.

Ad Hierony. Cardanum.

ODERAT hic cunctos, nec se, nec amicos amicos,
 Μισῶν ἀνθρώπους νόμον ἀδίκη γενέσθαι.
 Ille vitium, & morbus de diabolis ferre videtur,
 Anxiat haec, curas suppedantatq; gravas.
 Quapropter cecidisse pro, se gessisse, curam
 Fertur, & auxilium non petisse malo.
 Quibus à socijs, & consuetudine dulcis
 Qui se subducunt, vulnere saeva ferunt.
 Conditio haec misera est, tristis suspiria ducunt.
 Cumq; nihil causa est, occubuisse velint.
 At tu dum poteris, noto sociere sodali,
 Subleuet ut pressum, corq; dolore vacet.
 Quos nulla attingunt profus commercia, grate
 Atque sodalitis, subleuatq; carum:

Act

*Suavibus a sociis, et consuetudine dulci
 Qui se subducunt, vulnera saeva ferunt.
 Conditio haec misera est, tristes suspiria ducunt,
 Cumque nihil causae est, occubuisse velint. (7–10.)*

Ne kövesd *Timón* példáját, ne zárkózz el az emberek elől. Ha bajod, vagy bánatod van, csakis embertársaid, a régi kipróbált barátok enyhíthetik fájdalmadat. Az embergyűlölet a legnagyobb ostobaság. (11–16.)

A *képen Timónt* látjuk, amint a földön fekszik egy körtefa alatt. Mellette két ember halad el, minden részvét nélkül, ügyet sem verve a szenvedő embergyűlölőre. Az elől haladó ember jellegzetes fej- és kéztartása azt szimbolizálja, hogy őt egyáltalán nem érdekli az embergyűlölő szenvedése; a mögötte haladó alak jellegzetes öltözéke orvosra mutat, aki tudna ugyan segíteni a szenvedőn, de ez gyűlöletében nem óhajtja igénybe venni a segítséget (L. 32. sz. melléklet.)¹⁰

Virtute duce. (8 sor)

Ha az erény útját járod, dicsőséget aratsz.

Kép: Ház belső lakrésze. Egy nő a kandalló előtt tevékenykedik, ahol a meggyújtott tűz már nagy lángokat vet.

A füstből láng lesz, ha a meggyújtott anyag tüzet fog, olvassuk az embléma első soraiban. Alacsony sorból származó emberek is, ha a bennük lappangó szikra – az erény – lángra kap, világhírnévre tehetnek szert; az erény útját járva dicsőséget arathatsz még akkor is, ha istállóban születted:

*Natos in stabulo, obscurisque parentibus ortos
 Dic fumum, virtus quos facit Orbe cani.
 Hos lux nobilitat, dignis et honoribus auget,
 Sic clarent, tenebras qui pepulere domus. (5–8.)
 (L. 33. sz. melléklet.)*

Divitiae inutiles. (12 sor)

Kép: Az előtérben egy platánfa, amely minden oldalról sűrű ráccsal van körülveve. A rács előtt egy férfi. A háttérben hegyoldal, bányászokkal, akik éppen a kibányászott kincseket szállítják fel a föld mélyéből.

A kép alapján fölmerül a kérdés, hogy mi az összefüggés a platánfa és a bányászat között? A platánfáról ugyanis az embléma szövege alapján mindössze annyit tudunk meg, hogy itt *Xerxés* platánjáról van szó:

*Quae celebris fama cunctorum per volat ora,
 Est Platanus Xerxis. . . (1–2.)*

Xerxés platánjáról *Hérodotos* művében (VII. k. 31. fej.) és főleg *Aelianus* *Varia historia* c. művének II. k. 14. és IX. k. 39. fejezetében kapunk közelebbi felvilágosítást. *Aelianus* szerint Lydiában volt egy hatalmas platánfa amelyet *Xerxés* annyira kedvelt, hogy egy alkalommal több napon át alatta időzött, miközben katonaságát is a platánfa körül táboroztatta le, majd kincsekkel és ékszerekkel aggatva tele kedvenc fáját, külön őrt rendelt ki a „halhatatlanok” közül annak őrizetére, hogy senki meg ne közelíthesse.

¹⁰ *Sámboky* emblémája közelebbi figyelmet érdemel azért is mert *Green* a „Shakespeare and the Emblem writers” c. munkájában (426. l.) *Lukianos* és *Plutarchos* mellett a mi *Sambucus* Jánosunkat teszi meg *Shakespeare* forrásának az embergyűlölő *Timon* ábrázolásában sőt a két elhaladó ember egyikében a shakespeare-i *Flavius* alakjában véli felfedezni. Miután pedig *Green* angol fordításban ismerteti *Sámboky* emblémáját, további fejtegetéseiben is hangsúlyozza, hogy az embergyűlölő *Timon* jellemzéséhez, amelyet *Shakespeare* oly mesteri módon alakított ki, *Sámboky* emblémája szolgáltatta az alapvető motívumot.

Virtute duce.
Ad Barth. Merantham.

NATURÆ cecos qui norunt soluere nodos,
Et causas querunt, cuncta notare solent.
Hi starnum dicunt accensum lumine fumum,
Res etiam expertis sepe probata viris.
Natos in stabulo, obscurisq; parentibus ortos
Dic fumum, virtus quos facit Orbe cani.
Hos lux nobilitat, dignis & honoribus augere
Sic clarent, tenebras qui pepulere domus.

Canis

33. sz. melléklet

A platánfának ezt a megközelíthetetlenségét jelzi a fenti képen az, hogy minden oldalról sűrű ráccsal van körülvéve.

Xerxés cselekedete, hogy a kincsekkel teleaggatott fát elzárta az emberek elől, Sámboky szerint szimbóluma annak, hogy az emberek általában véve el vannak zárva a földi javakban való részesedéstől. Márpedig mit érnek a kincsek, a földi javak, ha nem tárjuk fel azokat a köz javára, ha nem támogatjuk a szegényeket és nem segítjük bajaikban?

*Aurea quid prosunt, si non pendantur in usum,
Atque ferant miseris subsidiumque malis? (3–4.)*

Pedig a kincsek, a földi javak, amelyeket elzártak az emberek elől, oly nagy bőségben megvannak, hogy azokból mindenkinek lehetne juttatni:

Diuitiæ inutiles.

*Quæ celebris fama cunctorum per volat ora
Est Platanus Xerxis, nulla cicada latet.
Aurea quid profunt, si non pandantur in usum,
Atque seruant miseris subsidiumq; malis?
Non ego delicias reputo, nec munera rara
Condita sint, imus si lateantq; locis.
Ex opibus tantis cur nolim parte sodalem,
Et notum cana iure leuare fide?
Heu stultos, qui se inuisos fecere negando;
Magnus enim qui dat, si capit inde nihil.
Viscera si terræ scruteris copia quanta
Se offerret, indigne quam premit omne specus?*

Docti

34. sz. melléklet

*Viscera si terræ scruteris copia quanta
Se offerret, indigne quam premit omne specus. (11—12.)
(L. 34. sz. melléklet.)*

Benignitas. (10 sor)

Az emblémát *Sámboky Draskovics György* pécsi püspökhöz intézte.

Kép: Az előtérben gödröt ásó ember, aki már nagyobb mennyiségű földet ásott ki. Oldalt szintén két ember, az egyik egy kincsesládából pénzt vesz ki és átadja a másiknak.

Minél több földet ásunk ki, annál nagyobb gödör keletkezik, viszont a kiásott föld mennyisége is ezzel arányosan növekszik. Bármennyit is juttatunk a magunkéból másoknak, nem vész kárba: embertársaink javát szolgáljuk vele. (1—2.) Ha valaki a maga gazdagságából másnak is juttat, attól még nem lesz szegényebb:

Benignitas.
Ad Georg. Drascovich. Episcopum
Quinquecelesiens.

QVANTO plus terra effoditur, seroebis crescit biatu:
Et tumulus maior prominet indicio.
Divitias alijs si quis communicat amplas,
Non fit pauperior, statq; benigna manus.
Dispereant quorum numi pro numine habentur,
Vicinisq; negant omine fontis aquas.
In tenebris cur non capiat sibi lumen egenus,
Nam sit flamma minor? num quoque terra satiss?
Quid edo, vo dicat si Croesi ingenia traxerit,
Aut bona Pactoli, possideasie Tagum.

C 2 Subi

35. sz. melléklet

Divitias alijs si quis communicat amplas,
Non fit pauperior, statque benigna manus. (3–4.)

Vessenek azok, akiknek a pénz az istenük és embertársaiktól megtagadják a segítséget:

Dispereant quorum numi pro numine habentur,
Vicinisque negant omine fontis aquas. (5–6.)

Miért nem juthat egy kis fényhez a sötétségben szűkölködő? (7–8.)

Ha Croesus kincseiben dúskálsz, vagy a Pactolus és Tagus folyók aránya van birtokodban, osszad meg embertársaiddal, hiszen azok közös tulajdonok! (9–10.) (L. 35. sz. melléklet.)¹¹

¹¹ A Draskovics püspökhöz intézett emblémára, az embléma tartalmi célzásaira érdekes fényt vet az a körülmény, hogy Sámboke, mielőtt 1558-ban Bécsből visszatért Olaszországba, Draskovics püspökhöz fordult támogatásért, a püspök azonban a kért támogatást — ismeretlen okból — megtagadta. (Vö. Várady I. i. m. 16. 1.)

Expediens impediō Bombyx. (10 sor)

Az embléma tárgya: a selyembogár, míg másoknak hasznot hajt, önmagát áldozza fel.

Kép : Selyemfeldolgozó műhely. Egy kézműves az asztalon elhelyezett falevelek közül gubókat szed ki, hogy azok selyemanyagát feldolgozza. A földön két zsák, az egyik kinyitva, benne falevelek. A másik zsák még le van kötve. A háttérben egy zsámolyon selyembogók látszanak.

Az embléma szövege a selyembogár panaszát adja elő:

Mialatt én kihúzom a bajból az eladósodott embert, s míg másokat munkámmal gazdaggá teszek, ugyanakkor önmagamnak semmi hasznot nem hajtok. Munkámmal saját magamat gubódom be s miközben utódokat hagyok, önmagamat ítélem pusztulásra.

Az utódok, ugyancsak mítsem sejtve mostoha sorsukról, folytatják a végzettől rájuk kimért munkát s az önző nyereszkeskedési vágy miatt senki sem képes arra, hogy megállítsa őket ebben az áldozatos munkában:

*Haec ignara mali sequitur quoque fata suorum,
Nullus et ob lucrum est qui monuisse velit.* (5–6.)

Bizony, nagyon kemény dolog sok-sok éven keresztül másokat szolgálni — minden jutalom nélkül —, majd begubózni és meghalni:

*Res nimium dura est multos servire per annos,
Nec retulisse lucrum, se implicitumque mori.* (9–10.)¹²
(L. 36. sz. melléklet.)

Iniuria gravis est omnibus. (14 sor)

Kép : Halászkok szivacsokat szednek csónakjukba.

A szivacsok, ezek az egyébként érzéketlen, puha víziállatok is reszketnek és remegnek olyankor, amikor a halászkok letépi őket a kövekről, állandó tartózkodási helyükről: mintha éreznék azt a bántalmat, amelyet az emberek részéről kell elszenvedniük. Mennyivel inkább meg kellene éreznie a mi lelkünknek is azt, ha embertársainkkal szemben igazságtalanok vagyunk, hiszen ebből származik minden gyűlölet, harag, bosszú és gyilkosság:

*Dum mollis, bibula et scopulis avellitur udis
Spongia, vim veluti sentiat illa, tremat.
Quo magis est vivis iniuria, visque dolenda,
Hinc odium, caedes, ultio moesta, furor.* 1–4.)
(L. 37. sz. melléklet.)

¹² A selyembogár önfeláldozó munkájáról Wolfg. *Franzius* is azt írja (*Historia animalium*, Amst. 1665. Pars V. Cap. 4 De bombyce. 730. p.), hogy ezek az állatok még éjjel sem pihennek, a közülük némelyek, miközben társaikon is túl akarnak tenni, belepusztulnak a szorgalmas munkába.

Expediens impediior Bombyx.

DONEC oberatum expedito, ditesq; labore
P en-dulus efficio, me impedit istud opus.
In molior Bombyx opere, infelixq; morando
C onmorior, sobolem seruire iniquo tamen.
Hæc ignara mali sequitur quoque fata suorum,
N ullus & ob lacrum est qui monuisse velit.
Tantus amor pensi, tantum vos serica nostra
D electant, vite parere nemo potest.
Res nimiam dura est multos seruire per annos,
N ec retulisse lacrum, se implicatumq; mori.

Æqui

Iniuria grauis est omnibus.

Ad Hadrianum Gabelinum Neapolitanum.

DVM mollis, bibula & scopulis auellitur vis
S pongia, vim veluti sentiat illa, tremuit.
Quo magis est visus iniuria, visq; dolenda,
Hinc odiam, cades yltio mæsta, furor.
Vel leuiter contra nitens verba minantur,
E t cessisse parum dedecus esse putant.
Haurit at vt patiens, multa hæc assentit & vnda,
T rista non merito sic toleranda bonis.
Iustus erit vindex cunctorum crimina querens,
S e huius qui patitur scilicet monuit.
Reddet pro factis quantumlibet ille modestus,
I mperia iudicio sex peritura Dei est.
Nilominus studeo bene de quocunque mereri,
O fficio vincam sic stimulam incidere.

E S

Deum

Dum vivo prosum. (20 sor)

Amíg élek, használni akarok embertársaimnak — ez a cím teljes értelme.

Az emblémához tartozó *kép* egy korhadt és villámsújtott tölgyfát ábrázol, amely törzsének java részét már elvesztette, de még virul, még új lombokat hoz és igyekszik hasznot hajtani az embereknek: a képen is látható, hogy a csonka fa mellett egy ember a lehullatott gallyakat szedi össze. Az embléma azt a nagyszerű gondolatot fejt ki, hogy bárcsak az emberek is utánóznak a csonkaságában is segítséget nyújtó fa példáját, bárcsak olyankor is igyekezzenek erejük minden megfeszítésével embertársaik javára lenni, amikor ez tőlük nagyobb áldozatot kíván meg.

A humanista *Sámbokynak* talán ez a legszebb költeménye.

Az asklepiadesi mértékű ódában *Sámboky* magát a tölgyet szólaltatja meg. Fennkölt gondolatai és művészi kidolgozottsága miatt minden egyes versszaka külön ismertetést érdemel:

Villámsújtott tölgy vagyok, amelyet a korhadás is állandóan pusztít. Törzsemre ha ránéz valaki, értéktelennek találja. Ámde nem hagyom el magamat és legkisebb részemmel is azon vagyok, hogy másoknak hasznot hajtsak:

*En quercus carie, et fulmine perditā,
Trunco conspicior semper inutili :
At non sedula quicquam
Imis negligo partibus.* (1—4.)

Mert amíg élek és gyökereimmel képes vagyok táplálni magamat, sohasem feledkezem meg kötelességemről és arról, hogy másoknak jót tegyek:

*Nam dum vita mihi, sensus et infimus
Nutrimenta sinit contrahere undique,
Numquam desero suetum
Alendi officium meum.* (5—8.)

Bár csonka vagyok, mégis segítek másoknak: új lombokat hozok, hogy állandóan új meg új gallyakkal tápláljam tűzhelyeiteket, földművesek. Amennyi tőlem telhetik, jóllehet beteg vagyok, azt mind nektek juttatom szenténny koronámból:

*Prosum trunca, novis frondibus, augeo
Vestros ruricolae continuo ac focos.
Quod possum, licet aegra,
Vobis vertice largior.* (9—12.)

Ha az emberek egész életük folyamán hasonló igyekezettel és hasonló segíteniakarással dolgoznának embertársaikért még olyankor is, amikor ez nagyobb erőfeszítést kíván meg tőlük, sokkal különb lenne mindannyiunk magatartása a válságos, nehéz helyzetekben és törekvéseinkhez segítők kezét nyújtana az is, aki a magas mennyekben székelt:

*Vellent si pariter nempe laboribus
Dum vivunt homines sollicitudine, et
Haec mortalia, vires
Infimae licet, exequi :
Longe esset melior rebus in arduis
Cunctorum ratio, prospero et aethere
Nostris afforet ausis
Caelo qui sedet alto.* (13—20.)

(L. 38. sz. melléklet.)

Dum vivo profum.

En quercus carae, & fulmine perditæ,
Trunco conspicio semper inutiles:
At non sedula quicquam
Imus negligo partibus.
Nam dum vita mihi, sensus & infimus
Nutrimenta sinit contrahere vniūque,
Nunquam desero sœtium
Alendi officium meum.
Profum trunca, nouis frondibus, augeo
Vestros ruricola continuo ac focos.
Quod possum licet ægra,
Vobis vertice largior.
Vellent si pariter nempe laboribus
Dum viuunt homines sollicitudine, &
Hæc mortalia, vires
Infima licet, ex equi:

I 3

LXII

38. sz. melléklet

Fœminei sexus querela. (13 sor)

A női nem panasza is helyet kap *Sámboky* költészetében.

A női nem önmagát vádolja, amiért anyagi áldozatot hoz a férfiakért, akik szereimüket nem mindig azok irányában viszonzózzák, akik az áldozatokat értük hozták, úgyszintén a házasságban is jelentős anyagiakat bocsátanak azok rendelkezésére, akik őket voltaképpen bilincsbe verik:

Cur nobis emimus, turba sumus stultitia levis,
Pulchras qui redament, coniugio moxque pecuniam
Tantam conferimus, compedibus nos uti vinciant? (1–3.)

A nő nem tud érvényt szerezni elgondolásainak, nincs hatalma, nem élhet úgy, ahogy szeretne. Otthonában nem az élettárs, hanem a vele rendelkező úr parancsaihoz kell igazodnia:

Fœminæ sexus querela.

CUR nobis enimus, turba sumus stultiti.: leus,
 Pulchras qui redament, coniugio moxq; pecuniam
 Tantam conferimus, compedibus nos vii vinciant?
 Cur non consilio, ac arbitrio vivimus ut libet,
 Haeremus domini, non socij, iudicio domi.
 Coniunx perpetuo, vana fides, militia rapi
 Sese pervigilem cum clypeo, & castra sequi docet.
 At nostra est ratio durior hac, conditio & minor,
 Nam praestat gladio vim pepulisse, haud superaviet.
 Haec posset meruo fœmineum verba genus loqui:
 A utor connubij, sollicitè qui instituit, Deus
 Ni mandasset, ear fœmineus sub iuga coniugis
 Catus, subiiciat se capiti & membra velut suo.

N 2

Con-

39. sz. melléklet

Cur non consilio, ac arbitrio vivimus ut libet,
 Haeremus domini, non socii, iudicio domi. (4–5.)

Amellett a férj állandóan katonáskodik, aminek a házastársi hűség vallja kárát:

Coniunx perpetuo, vana fides, militia rapi
 Sese pervigilem cum clypeo, et castra sequi docet. (6–7.)

A nő életkörülményei azonban a katonáskodásnál is keményebbek, mert társadalmi helyzete alantasabb a férfiakénál, cselekvési szabadsága korlátok közé van szorítva:

At nostra est ratio durior hac, conditio et minor. (8.)

Az emblémához tartozó képen két férfi küzd egymással, fegyveresen. Az egyik férfi mögött egy ülő női alakot látunk. A kép tehát a vers 6–7. sorait vetíti elénk. (L. 39. sz. melléklet.)

Προδοτικὸς ἔξοδος.

CÆCVS amor nunquam ratio quid dicet honesta,
Et quid conueniat, quid noceatq; videt.
Sed ruit, ac fertur, pronum ille tabile fatum
Donec corripiat, perdat & omne genus.
Quid Niso imperium rapuit, Minoaq; regem
A uxit, quam natae consceleratus amor?
Impia quid lucri tulit, an Cretensis amore,
Tot curis tandem fessa, potita sinit?
Hæstem qui patria fouet, atque libidinis ergo
Omnia postponit, spectus ubique iacet.
Qua spe soletur metuentes proditor hostes,
Quem cuperet nunquam se genuisse parens?

D 2

11-

40. sz. melléklet

Prodosetairos exodus. (12 sor)

Az embléma azt a mitológiával átszőtt történetet adja elő, amely Nisosz megarai királyról, ennek leányáról, Scylláról és Minosz krétai királyról szól. A hozzájuk fűződő történet szerint Nisosznak olyan hajfűrtje volt, amelytől egy isteni jóslat szerint nemcsak saját élete függött, hanem a városnak és államnak biztonsága is, amelynek uralkodója volt. Amikor Minosz Megarát ostrom alá vette, Scylla, aki szerelmes volt Minoszba, hogy ennek kedvében járjon és a felesége lehessen, levágta apja hajfűrtjét, miáltal nemcsak apja halálát, hanem hazája bukását is előidézte. A levágott hajfűrtöt Scylla Minosznak ajánlotta fel. A hazaárulással párosult, elvakult szerelem azonban elnyerte méltó büntetését, mert Minosz megvetéssel utasította el magától az apját és hazáját romlásba döntő Scylla szerelmét. A mesés színezetű elbeszélés szerint Scylla a Megara alól továbbhajózó Minosz után a tengerbe vetette magát (l. Ovidius, Met. VIII. 1–151.).

Az elvakult szerelem sohasem látja azt, mire int a józan ész, nem látja, hogy mi a helyes, és mi a káros, csak rohan hanyatt-homlok a maga végzetes útján, magával ragadva a pusztulásba honfitársait is:

*Caecus amor nunquam ratio quid dicit honesta,
Et quid conveniat, quid noceatque videt,
Sed ruit, ac fertur, pronum illaetabile fatum
Donec corripiat, perdat et omne genus. (1–4.)*

Nemde saját leányának bűnös szerelme fosztotta meg Nisost hatalmától és juttatta győzelemhez Minós királyt? Ámde mi haszna volt galád tettéből, meg tudta-e nyerni magának a krétai király szerelmét, amelyért annyit fáradozott?

Aki a haza ellenségét támogatja és mindent áldozatul dob oda, csak azért, hogy egyéni vágyát kielégítse, az ilyent mint becstelen, nyomorult árulót mindenütt megvetik:

*Hostem qui patriae fovet, atque libidinis ergo
Omnia postponit, spretus ubique iacet. (9–10.)*

Kép: Vezéri sátor. A sátor előtt Minós, ülő helyzetben, előtte Scylla, térdelve, amint a levágott hajfürtöt akarja Minósnak átnyújtani. Jobbjában az olló, amellyel apja hajfürtjét levágta. Minóstól oldalt, a sátor bejáratánál egy testőr figyel a jelenetet. A háttérben a Megarát ostromló Minós tábora látható, a várfalakkal megerősített városrészrel együtt. (L. 40. sz. melléklet.)

Occasio mali praecavenda. (10 sor)

Az emblémát *Sámboky Oláh Miklós* esztergomi érseknek ajánlotta.

Kép: A Duna folyó két partja, rombadőlő híddal. Az innenső parton megrakott lovasszekér, egy ember lóháton és állatok. Ezeknek az lett volna a szándékuk, hogy átkeljenek a hídon a tulsó partra. A tulsó oldalon városrész látszik, városzerű falakkal, középen kiemelkedő székesegyházzal.

A városrész a székesegyházzal *Esztergomot* ábrázolja. *Apponyi* ugyanis megjegyzi: „Érdekes Esztergomnak a 240. lapon levő képe a jég által szétromboló híddal” (*Hungarica*, I. 397. sz.), *Geréb L.* pedig a következőket írja: „Esztergom városának képét is örömmel üdvözöljük az emblémák között. Ez a kép — tudommal — nem ismeretes a Szent István városát kutató tudósaink előtt. A költő panasolja a jég okozta váratlan rombolást, amelynek áldozatul esett a dunai hajóhíd. Parasztszekér is van a képen, olyan, mint a mai.” (*Zsámboky képeskönyve*. Tükör, 1940. évf. 1. sz. 23. l.)¹³

Az embléma szövege: A fenyegető veszéllyel szemben idejében kell megtenni a kellő óvintézkedéseket. Mindenben gondos körültekintéssel kell eljárni. Íme, amint a példa is mutatja: ha csákánnyal idejében nem verik szét a jeget, az a hidat is szétrombolja. A jég nagy veszedelem, annál is inkább, mert a török is a befagyott Dunát kedveli; ez ugyanis megkönnyíti rabló portyázásait. (1–8.)

Az elővigyázatosság jó tanácsát bárcsak megszívlelnék azok is, akiknek az a kötelességük, hogy a haza ügyeit jól irányítsák és a nép nyugalalmát biztosítsák:

¹³ *Lepold* Antal az „Esztergom régi látképei” c. értekezésében (Bp. 1944.) idevonatkozólag a következőket írja: „Rézkarc, amely 6×6 cm méretben Esztergomot ábrázolja északnyugatról, Párkány felől. A párkányi parton szekeret, lovas embert kutyával és borjúval, a hídfőnél álló embereket rajzol. A Kis- és Nagy-Duna összefolyásánál csónak látszik. A vízvárosi várfalon a Veprech-torony és a vízikapu fölismerhető. A fellegvár egy szintben marad a vízvárossal, csak a székesegyház egyik tornya emelkedik ki.” (I. m. 12. l.)

Lepold fenti értekezésében Esztergom régi látképei közül nem kevesebbnek, mint 186-nak adja leírását, ill. magyarázatát. Ebben a sorozatban a legrégebb illusztráció 1543-ból való. *Sámboky* 1566-os embléma-illusztrációja sorrendben a 3-ik helyen áll. Tekintetbe véve azt, hogy *Lepold* szerint a két legrégebb illusztráció — mindkettő 1543-ból — csak képzeleti, ill. eszményi rajz, nyilvánvaló, hogy *Sámbokynak* 1566-os embléma-illusztrációja az első és legrégebbi olyan látkép, amely valószerű ábrázolást nyújt a XVI. századi Esztergomról.

*Occasio mali præcauenda.
Ad Reuerend. Archiepiscopum Strigoniens.
Nicol. Olahum.*

*EST opus ingenio, magnum solertia præstat,
Et nihil imprudens quòd bene fiat agat.
Temporis ast etiam rationem, quæque gerendam
Rem circumfistunt semper habere decet.
Pons glacie rigidus nisi tempestina securis
Præcaueat, subito corruit, atque nocet.
Sic Machometaus concretum diligit Istrum,
Tum premit, affligens milia multa rapit.
Consilium hoc utinam moueat, quos debita cura
Exercet patria, publica grata quies.*

Nimi-

41. sz. melléklet

*Consilium hoc utinam moueat, quos debita cura
Exercet patriæ, publica grata quies. (9–10.)
(L. 41. sz. melléklet.)*

Varii hominum sensus. (12 sor)

A kép elemzése az embléma bevezető sorai alapján: Egy öreg anyóka az emberi csontok iránti kegyeletből egy csomó koponyát szedett össze kötényébe, hogy felvigye a magaslaton fekvő szentélyhez, ahová — a képen láthatóan — már azelőtt is hordott össze ilyen koponyákat. De ahogy fölfelé tipegett, megbotlott és kiejtette a koponyák egy részét kötényéből, amelyek a zezzugos úton szanaszét gurultak. A szétgurult koponyákat egy másik anyóka segít összeszedni.

Az anyóka, aki kiejtette kötényéből a koponyákat, a következőket mondja:

*Quid mirum si tot sensus, quot in urbe figurae
Sunt, ait, in vivis, num ossibus una via est? (7—8.)*

Értelme: Lehet-e csodálkozni azon, hogy ezek a koponyák szétgurulnak, hiszen addig is, amíg élők voltak, ahány koponya, annyi nézetet képviselt. Lehet-e tőlük kívánni azt, hogy most egy úton haladjanak?

Az embléma ajánlása: *Ad Franciscum Forgaz Episcop. Var.* Az embléma témája a pártokra szakadt ország belpolitikai viszonyaira vonatkozik, amelyeknek *Forgách Ferenc*, ekkor már váradi püspök is egyik jelentős irányítója volt. (L. 42. sz. melléklet.)

Intestinae similitates. (16 sor)

Kép: Emberek gyilkolják egymást, a lakóházakat tüzzel pusztítják.

Mint ahogy egyes családok életét feldúlja a civakodás, ugyanúgy egész országot romlásba dönt az átkos bel-

Varij hominum sensus.
Ad Franciscum Forgaz Episcop. Var.

*QVÆ DAM anus in sacrum portabat crania collem,
O sibus humanis ne minuatur honos.
Sed titubans agris pedibus cum verticem adiret,
Concidit, ac varium crania versat iter.
Illa videns lani diuerse cuncta retrorsum,
Quodq; adeo discors femita ferret onus:
Quid mirum si tot sensus, quot in orbe figura
Sunt, ait, in vivis, num ossibus vna via est?
Nonne iecur Tityi restat, subitoq; renascens
Exercet varie qua laniabat, auem?
Sic dum nos tellus indutos mole dolorum
Detinet, ancipiti mens vagat fertur equo.*

Teme-

viszály (1–2.). Ha ez a belső pusztítás, ez a belső gyújtogatás egyszer elindult útjára, senkinek sem gondja többé, hogy a tüzet eloltsa, ellenkezőleg: a széthúzás mind több és több olajat önt a tűzre. Ha békében akarunk élni, óvakodjunk a belső meghasonlástól — mondja *Sámboky*, az áldatlan hazai viszonyokra célozva:

*Pace frui qui vult florenti, seque, suosque;
Amoveat propriis iurgia dira focis.* (11–12.)
(L. 43. sz. melléklet.)

Caecum odium. (12 sor)

Kép: Három portyázó harcos. Az egyik éppen felgyújt egy házat.

Rokon téma az előbbivel: Mennyire elvakult gyűlölet az, ha valaki halomra gyilkolja honfitársait és vérrrel áztatja a haza földjét:

Intestina simulates.

*Quæ vires, regioq̄, suis affigitur armis,
In partesq̄, trahit his inimica domum:
Paulatim absunt mala mens, discorsq̄, voluntas,
E q̄, sinu existunt flamma faciesq̄, simul.
Quippe ignes tectis immisi incendia præbent,
Mars surit ante fores, Mulciber intrus agit.
Omnia conflagrant, nemo est qui tecta madore
O ccuper, exustus quicq̄, ministrat aquas.
Ignem igni, aut oleum potius dissensio iungit,
Acrius ut foueat pabula, cuncta ruant.
Pace frui qui vult florenti, seq̄, suosq̄;
Amoveat propriis iurgia dira focis.
Nicta adeo perimunt quam que se massa venena
Mutuo confodunt, dixit Aristoteles.
Obuiat his igitur prudentia, munit & arte
Lethiferum ut pellat prompta salua malum.*

M 2

Peri...

Cacum odium.
Ad Mag. Comitem Andream de Bathor.

Q U A M stultum est odium proprijs cum caedibus implet,
 Quis patriam atro & sanguine tingit humum.
 Qui sibi vindicta plus damni, quam facit hosti,
 Alterius pro vno & perdit vtrunque oculum:
 Non ego prudentem dico, nec miror, amog;
 Conditio melior nam est, Polypheme, tua.
 Existunt hodie imbelles, qui damna vetusta
 Omnibus vlcisci constituere modis:
 Atque sibi horrendos adfiscunt turpiter hostes,
 Et pereant, alijs dum nocuisse queant.
 Et Deus vlturus tales, non sera nepotum,
 Longa q; progenies hos numerabit anos.

Non

44. sz. melléklet

Quam stultum est odium proprijs cum caedibus implet
 Quis patriam, atro et sanguine tingit humum. (1–2.)

Aki a honfitársra iránti bosszúból több kárt okoz magának, mint az ellenségnek, és az ellenfélnek egy kiontott szeméért a saját maga két szemét veszíti el: nem nyomorultabb-e az ilyennek helyzete a *Polyphemus*énál is?

Vannak ma olyan gyászvitézek, akik célul tűzték ki, hogy régi sérelmeiket minden áron megtorolják: nem riadnak vissza attól sem, hogy gyalázatos módon az ellenséggel szövetekezzenek, csakhogy árthassanak honfitársaiknak, mégha a saját pusztulásuk árán is (7–10.).

Az embléma ajánlása: *Ad Mag. Comitem Andream de Bathor.* — Báthory András *Ferdinánd* híve volt. *Martinuzzi*-val együtt ő eszközölte ki *Izabella* lemondását, majd *Castaldo* mellett Erdély kormányzója lett s ott a *János Zsigmond*-pártiakat üldözte. Az embléma célzásai tehát ismét a pártokra szakadt ország áldatlan belvillongásaira vonatkoznak. (L. 44. sz. melléklet.)¹⁴

¹⁴ Az embléma angol nyelvű átdolgozását l. *Whitney*, i. m. 31. l.

Virtus unita valet.

Ad Principes Ungariae. (18 sor)

Magyarország vezetőihez, az ország főuraihoz intézett, erős hazafias érzéstől fűtött költemény, amelyben egyetértésre szólítja fel őket a haza megmentése érdekében.

Kép: Tengerparti részlet. A szárazföldi részen egy csatornát látunk, amelybe a tenger vize van bevezetve. Az embléma szövegében megkapjuk a szimbólum magyarázatát:

A tenger vize tiszta, romlatlan mindaddig, amíg a nagy tömeg vízzel együtt van; a tengervíz ellenáll minden erőnek, megemészt minden szennyet. Mihelyt azonban a tenger vizét csatornába vezetik, nincs többé ellenálló ereje, elveszíti minden jó tulajdonságát, megromlik, dögleletes bűz árad belőle. — Ezt a példát hozza fel *Sámboky* arra, hogy figyelmeztesse az ország vezetőit: Ha nincs meg az egyetértés, az összetartás, hanem külön részekre szakadoznak, egyenként ugyanaz lesz a sorsuk, mint annak a tengervíznek, amelyet külön csatornába vezetnek. Egységben az erő!

*Plus unita potest virtus, dispersa labascit,
Atque suo durant quaelibet apta loco.* (7–8.)

Akkor, amikor hazánk a hullámok közt hányódik és a pusztulás veszélye fenyegeti, egyesült erővel siessetek a segítségére — figyelmezteti *Sámboky* a hazafiakat:

*Fluctibus in mediis patriae tot cladibus actae
Concordi proceres subveniat is ope.* (11–12.)

Hunyadi János és *Mátyás* király legyen előttek a példakép, akiktől már a nevük hallatára is megremeg a török:

*Humiadis memores, ac Regis quaeso Mathiae
Estote, ad quorum nomina Thurca tremit.* (15–16.)

A nagyszerű költemény, amely egyik gyöngyszeme *Sámboky* költészetének, a közös ellenségre, a török veszélyre figyelmezteti az ország vezetőit: ha pártokra szakadva egymást pusztítják, ezzel csak a török malmára hajtják a vizet, amely annál könnyebben fog tudni újabb csapásokat mérni a magyar nemzetre. (L. 45. sz. melléklet.)

Mathiae Corvini Symbolum.

Symbolo Ioan. Regis auctum. (24 sor)

Mátyás király érdemeinek dicsőítése.

Mint ahogy az anyafarkas nemcsak saját kölykeit táplálta, hanem idegen magzatokat is, akiktől Róma királya származtak, úgy *Mátyás* is, a magyarok hatalmas királya, miközben mindenkit felülmúlt rendkívüli egyéniséggel, pártfogásába vett minden olyan nagyhorderejű dolgot, amivel népe javát előmozdíthatta (1–4.).

Mindenünnen összegyűjtötte a régiek alkotásait, hogy ne menjen veszendőbe az ókori görög és római írók hírneve, értékes munkássága:

*Undique coeobat veterum monumenta, superstes
Quo foret authorum fama, decensque labor.* (7–8.)

Az addig rettenthetetlen törököt már pusztá nevével is széjjelúzta s a megrémült ellenséget — súlyos és véres veszteségeket okozva neki — semmisítette meg. Főlelmetes erejével az ország határain túl is megremegtette ellenfeleit.

Virtus vincta valet.
Ad Principes Vngariae.

Nil mare corrumpit, salsum à putredine turium est,
Mullatq; per petas moribus aetha, vident.
S i tamen in fossas derinnes, atq; paludes,
Vim patitur, doctes nec tenet inde sua.
D ulcibus amittit vires nitrid; vapores
E xhalant, quoties mutat origo noui.
P lus vincta potest virtus, dispersa labasit,
A tque suo dirant quelibet apta loco.
P igrone commutat suam translata veneno
P erficus, & tuus carpitur illa gulis.
F luctibus in medicis parua tor elatibus acta
C oncordi proceres fouentis ope.

Nic

Mathiz Coruini Symbolum.
Symbolo Ioan. Regis auctum.

Vt lupa non proprios, alienos sed quoque sacius
V bere nutritus, Roma, tibi vnde ducet:
S ic rex Mathus Hunnorum maximus auctor
D uni superat cunctos, ingentis fonet.
H ius ad imperium concorsus totum Orbis
E t sicut matris principe dignus honos.
V ndique cogebat veterum monumenta, superstes
Q uo foret auctoritas summa, decensq; labor,
C ontrahit indomitos vel solo nomine T-hracas,
E t panidos multo sanguine fudit humi.
P annonia infestae, qui non metuebat habena?
T um vinctum supplex factus & ipse leo est.
G rype nec inferior, facit & tunc coruus Apollo
E st habitus, presso pariter saeuè tamenti.
O vium in regnum, quo iucessere, triumphos
C onspereant animo, claratq; facta ducis.

Saus

A nagy király érdemeivel kapcsolatban *Sámbokey* annak az óhajnak ad kifejezést, hogy bárcsak az ő utódai is utánoznák dicső tetteit! Ehhez azonban szükséges volna az, hogy megszűnjenek a belvillongások, s hogy az ország vezető urai az egyetértés szellemétől áthatva fogjanak fegyvert a haza védelmére:

*O utinam in regnum qui successere, triumphos
Concip-rent animo, claraque facta ducis :
Saeva sed internis cesset discordia rebus,
Et proceres concors sensus in arma vocet. (15–18.)*

A kép előterében az anyafarkas, oldalt a *Mátyás*-címerből ismert holló látható, csőrében a gyűrűvel. A holló alatt egy lant és egy pajzs a *Gorgó*-fővel, a tudományok és művészetek szimbólumai. A háttérben a hármashalom a kettős kereszttel, a halmok egyikén diadém. A hármashalom felett egy szalag fut végig ezzel a felírással: *Sua alienaque nutrit.*

Az embléma címében ezt olvassuk: *Symbolo Ioan. Regis auctum.* A képen tehát *Mátyás* címerének szimbólumai egyesítve vannak *János* király jelvényeivel. (L. 46. sz. melléklet.)

DE EMBLEMATIBUS IOANNIS SAMBUCCI
(Pars II. Selecta carmina et illustrationes)

In Annalibus Bibliothecae Universitatis Scientiarum Debreceniensis ad annum 1964. spectantibus (pag. 193—226.) tractationem quandam in medium protuli de emblematis Ioannis *Sambuci*. Postquam de vita et operibus eius breviter dixi, disserui de origine emblematis, quod novum genus poeticum saeculi XVI. erat, de Andrea *Alciato*, inventore emblematum permultisque eius operum editionibus. Praeter *Alciato* etiam de aliis praestantioribus emblematum scriptoribus mentionem feci, in quibus Ioannes *Sambucus* longe eminentissimum locum obtinet. In emblematis autem eius compluribus ex relationibus pertractatis etiam illos fontes in lucem produxi, de quibus *Sambucus* themata ad emblemata sua conscribenda sumpsit, tractavi porro etiam de illa vi, quam *Sambucus* in emblematum scriptores saeculi sui exercebat.

In opusculo meo supramemorato propter loci penuriam (vide Monitum ad Lectores, pag. 226.) specimina ex emblematis *Sambuci* communicare non potuimus, quam ob rem selectiora quaedam eius emblemata — una cum illustrationibus ad ea pertinentibus — hoc loco proferimus. Illustrationes emblematum poetae nostri pro contentis artificiosissimis xylographiae sui temporis habentur.

Emblemata *Sambuci* — quorum prima editio a. 1564. Antverpiae, altera auctior 224 emblemata continens a. 1566. ibidem ex officina *Plantini* prodiiit — maxime varii argumenti sunt. Nonnulla eorum pretiosissimam materiam nobis praebent ad curriculum vitae auctoris pernosendum, qui viginti duos annos in exteris regionibus Europae debebat. Haud minoris momenti sunt etiam illa poemata, quae viris doctissimis suae aetatis — litterarum humaniorum cultoribus — sunt dicata, cum quibus *Sambucus* in itineribus suis apud externos factis amicitiam atque familiaritatem inierat.

Vocibus elatis celebrat *Noster* in emblematis suis artes, litteras scientiasque, in quibus genus humanum ab antiquis temporibus usque ad saecula recentiora laudabile progressus fecit. Sed rerum naturam semper scrutandam et pervestigandam, scientiasque semper fovendas atque augendas esse dixit, si homines ad maiorem eruditionem pervenire summumque sibi bonum acquirere velint.

Plurimis in carminibus admonet, ut vitemus pravos mores, quibus homines sibi invicem maximas incommoditates afferunt. Omnium malorum summam causam in eo videt auctor, quod homines vitis imbuti alter alteri nocere student. Tollendae sunt ex animis malignitates et pravitates. “Iniuria gravis est omnibus.” Homini ratione praedito nihil potius sit, quam homini, socio suo succurrere, pauperes adiuvere, benignitatem exercere. “Dum vivo, prodesse volo hominibus.” Mutua benevolentia: hoc est humanitatis, hoc decet homines.

Saeculo XVI. terra Hungariae a Turcis dilacerata erat. Poeta compluribus in carminibus hortatu: Hungaros, ut sublatis bellis intestinis patriam contra hostes viribus unitis defendant, *Matthiam* regem, exemplar virtutum posteris ad imitandum proponendo, qui optime meritis est de litteris colendis populoque et regno ab interitu conservatis.

A KÖNYVTÁR ÉLETÉBŐL

ÁLLOMÁNYHASZNÁLATI ELEMZÉS

Az elemzés célja

A könyvtári gyűjtemény és a vele kapcsolatos társadalmi igények elemzése könyvtárosi munkánk tudatos és minél inkább célba találó voltát, tervszerűségét szolgálja. E törekvésen belül a könyvállomány használatának elemzése arra irányul, hogy segítségével ellenőrizni lehessen a gyarapító politika helyességét. Ez elsőrendű cél mellett az állomány történeti keresztmetszetének elkészítésére is alkalmas ez a módszer. A történeti keresztmetszet persze ismét csak tanulsággul szolgál a jelen gyűjtő munkájához is. Tanulsággul szolgálhat továbbá egy-egy ilyen elemzés ahhoz, hogy adott könyvek, kiadványtípusok helye a raktári állományban, vagy az olvasók számára, szabadpolcon rendelkezésre álló kézikönyvtárban van-e inkább. A könyvtáros elvben jól tudja, hogy az olvasóteremben milyen tartalmú és műfajú könyvek szükségesek, azonban az állomány alapos ismerete folytán tájékozottsága konkrétabbá válik, és pl. egy-egy monográfia, avultnak vélt kézikönyv vagy akár egy ismeretterjesztő mű intenzív használatlaga, ami addig elkerülte a figyelmét, az elemzés során meglepetésszerűen kiderülhet. Az olvasótermek kézikönyvállományának korszerűsítése, bővítése, egy nagyobb arányú szabadpolcos állomány megszervezése elképzelhetetlen egyfajta állományelemzés nélkül.

Általában a többé-kevésbé alapos, de objektíve nem mérhető tapasztalatból, vagy éppen hipotézisekből indulunk ki, amikor feltételezzük, hogy bizonyos irodalmi kategóriákat jobban vagy kevésbé használnak az olvasók. Ennek az elemzés útján nyerhető mennyiségi kifejezése, összevetése egzakt kifejezést nyújt a kiadványok és kiadványkategóriák használatának arányaira, időbeli alakulására vonatkozóan.

A könyvállomány ilyenfajta elemzéséből azonban — mint említettük — nemcsak a gyarapításra vonatkozó tanulságok vonhatók le, hanem a könyvtári munka egészére vonatkozóan is adódnak megállapítások, következtetések. Például, ha az elemzés során azt tapasztaljuk, hogy a gyakorlati hasznosság és tartalmi érték minden kritériumának megfelelő egyes könyveket az olvasók nem használnak, az okot keresve eljutunk esetleg a feltárás hibás voltához (pl. a könyv nem a megfelelő szakcsoportba került), másrészt a hasznos munkák esetleges kihasználatlansága vagy értéktelen művek keresettsége utalhat a könyvtár informatív tevékenységének hibáira vagy a tájékoztató tevékenység köve-

tendő feladataira, irányára is. Felvetődik például az a kíváncsi, hogy figyelőszolgálat, könyvkiállításokkal stb. fokozzuk, illetőleg keltsük fel az érdeklődést bizonyos művek iránt.

Egyetemi könyvtárról lévén szó, tapasztalattal szolgál az elemzés egyes értéktelen vagy éppen kártékony könyvek keresettségére, nem kívánatos népszerűségére is, konkrét teendőkre irányítják a könyvtáros figyelmét a nevelő, olvasmányajánló tevékenység síkján.

Az állományhasználati elemzés az egyes írók népszerűségére vonatkozó adatokkal irodalomszociológiailag is igen érdekes, a népszerűség történeti alakulásának követését is magában foglaló tájékoztatást ígér.

Az állományelemzés fenti érdemi tájékoztató céljainál azonban ezúttal fontosabbnak tartottuk annak *módszertanát*, az állományelemző munka módszereinek, lehetőségeinek számbavételét. A lehető célok összetettsége és a használat vizsgálatával kapcsolatban felállítható szempontok sokfélesége miatt ui. valószínűtlennek látszik, hogy egyetlen, átfogó, mindenre kiterjedő elemzéssel minden vizsgálati célnak eleget lehessen tenni és minden vizsgálati szempontot érvényesíteni tudjunk. Sokfrontos: különböző szempontú és rendeltetésű vizsgálatok egész sorának tervszerű végzésével lehetne csak eleget tenni a sokféle célnak és vizsgálati szempontnak. Ennek tudatában egy puhatolózó jellegű generális vizsgálatot kívántunk előre bocsátani, ami megmutatná a további elemzések útját, és megmutatná, hogy mely elemzési szempontokat, módszereket kell és érdemes előnyben részesítenünk további vizsgálódásaink során. Eddigi vizsgálataink ebből a szempontból tartjuk tanulságosoknak, hangsúlyozva azt, hogy azok nem adják a kívánatos elemzések programját, de ennek a programnak a kidolgozásához óhajtanak a tanulások leszűrésével hozzájárulni. Munkánk módszertani jellegéből persze az sem következik, mintha az irodalmi elemzés módszertani alapjainak lerakására vállalkoztunk volna. Legfeljebb szerény hozzájárulásra törekszünk e módszerek kialakításához.

Az elemzett állományrészek, elemzési szempontok

Arra törekedtünk, hogy a könyvtár jellemző állományrészei arányosan, kicsiben az egészet tükrözve szerepeljenek az elemzett mintában. Tudni kell, hogy az Egyetemi Könyvtár még aránylag fiatal, 1917-ben vásárolták az első darabjait. Az 1910–20-as évek során lényeges mértékű beszerzések nem folytak, rendszeres gyűjtésről a 30-as évektől beszélhetünk, tudatos, tervszerű gyűjtésről pedig csak a felszabadulás óta. Ennek megfelelően az elemzendő műveket az 1938–1942, 1950–1953 és az 1960-as évek beszerzéseiből vettük. Ezen belül is a raktárban elhelyezett törzsanyagra, önálló művekre szorítkoztunk, mellőzve a kézikönyvtári és különgyűjteményi állományt. A fent jelzett évek reprezentatív állományrészeit a következő szempontok alapján vizsgáltuk:

1. az állomány kihasználtsága *szakterületenként*;
2. *műfajok* szerinti megoszlás;
3. az *évjáratok* kihasználtsági fokának vizsgálata (*idő*);
4. a könyvek *nyelvi* megoszlása a használatban.

Valamennyi elemzési szempont alkalmazása során alapul vettük az összes olvasók által való használatot, majd külön az oktatók által használt könyvek csoportját. Az utóbbi külön megvizsgálása azért látszott célszerűnek, mivel a tudományos könyvigények kevésbé vannak kitéve a tanulmányok menetéből adódó kampányszerűségnek, a divat és a múlt népszerűség esetlegességeinek, tehát hosszabb távú becslésekhez adnak támogatást.

Az állományelemzés azt a pozitív tapasztalatot adta, hogy a számbavett könyvek 50%-át használták és a használati alkalmak egy műre eső átlaga 4–5 között mozog. A felmérésnek ezen eredményével azért is elégedettek lehetünk, mivel könyvtárunk kötelezpéldány-gyűjtésénél fogva sok olyan könyvet őriz és szerez be, amely nem egyezik egyetemünk oktatási és kutatási profiljával vagy önmagában sem értékes.

A használat tükröződése az elemzés során nyert szám adatokban

1. Az állomány kihasználtsága szakterületenként

1. táblázat
Az összes elemzett művek szak szerinti megoszlása¹

ETO jelzet	Összes elemzett mű	% ²	Használt mű	% ³	Használati alkalom ⁴	Nem használt mű	% ³
0	12	(0,82)	2	(16,66)	2 (1)	10	(83,34)
1	45		16		151	29	
141.12	8		4		28	4	
159.9	32		13		35	19	
Összesen	85	(5,84)	33	(38,82)	214 (6,48)	52	(61,18)
2	11	(0,75)	3	(27,27)	20 (6,66)	8	(72,73)
300	4		1		2	3	
31	5		4		6	1	
32	44		16		67	28	
329.15	13		5		55	8	
335.51/55	18		11		47	7	
33	37		17		73	20	
34	15		4		5	11	
35	3		1		6	2	
36	6		—		—	6	
37	16		5		35	11	
39	14		1		1	13	
Összesen	175	(12,03)	65	(37,31)	297 (4,56)	110	(62,69)

¹ A módosítatlan ETO jelzeteket alkalmaztuk. 8.0-val az irodalomtudományt jelöltük, beleértve az irodalomtörténetet.

² Zárójelben: a megfelelő szakcsoport %-os aránya az összes elemzett műveken belül.

³ Zárójelben: a használt, ill. nem használt művek %-os aránya a szakcsoport összes elemzett művein belül.

⁴ Zárójelben: egy használt műre jutó átlagos használati alkalom.

ETO jelzet	Összes elemzett mű	%	Használt mű	%	Használati alkalom	Nem használt mű	%
4	54	(3,71)	23	(42,4)	57 (2,4)	31	(57,60)
5/6	1	(0,06)	1	(100)	5 (5)	—	
51	42	(2,88)	30	(71,4)	157 (5,2)	12	(28,6)
52	6		2		2	4	
53	31		18		132	13	
54	54		29		110	25	
55	16		8		19	8	
56	1		—		—	1	
57	12		8		32	4	
58	19		5		21	14	
59	12		6		6	6	
Összesen	151	(10,38)	76	(50,3)	322 (4,2)	75	(49,7)
6	64	(4,48)	24	(37,5)	87 (3,6)	40	(62,5)
7	35		9		17	26	
78	26		11		34	15	
79	1		1		8	—	
Összesen	62	(4,26)	21	(33,87)	59 (2,8)	41	(66,13)
82	56		33		181	23	
83	52		28		148	24	
84	50		27		162	23	
85	9		4		33	5	
86	7		4		18	3	
871	3		2		3	1	
875	7		5		31	2	
882	70		42		324	28	
882.1/89	49		22		78	27	
894.511	220		166		1076	54	
Összesen	523	(35,96)	333	(61,75)	2054 (6,16)	190	(38,25)
8.0	5		2		3	3	
82/89.0	24		9		27	15	
894.511.0	42		31		114	11	
Összesen	71	(4,88)	42	(59,1)	144 (3,4)	29	(40,9)
908	15	(1,03)	7	(46,6)	29 (4,1)	8	(53,4)
91	14	(0,96)	8	(57)	30 (3,7)	6	(43)
92	40	(2,75)	14	(35)	43 (3,07)	26	(65)

ETO jelzet	Összes elemzett mű	%	Használt mű	%	Használati alkalom	Nem használt mű	%
930	20		6		20	14	
931/939	20		8		23	12	
940	10		6		17	4	
942/949	40		15		68	25	
943.9	37		17		55	20	
95	3		1		1	2	
96	1		—		—	1	
97	3		1		33	2	
Összesen	134	(9,21)	54	(40,3)	217 (4)	80	(59,7)
Együtt összesen	1454	(100)	736	(50,6)	3737 (5,08)	718	(49,4)

Az egyes szakcsoportok állományának kihasználtságát tekintve első helyen a matematikai (51) művek állanak (az elemzett művek 71,4%-át használták, átlag 5,2 alkalommal, nem használták a művek 28,6%-át). Tekintve, hogy e szakcsoport állománya könyvtárunkban főleg újabb keletű, értékes művekből áll és hogy nemcsak a matematikusokat, sőt nemcsak az egyetem természettudományos érdeklődésű munkatársait érdekli, a matematikai irodalomnak ez a vezető helye nem meglepő. A matematikát a szépirodalmi művek (82/89) sora követi (használták 61,75%-át, átlag 61,16 alkalommal, nem használták 38,25%-át. Ezt az állományrész is, hasonlóan az előbbi kategóriához, nemcsak a megfelelő szakos hallgatók olvassák. A természettudományos tárgyak (52/59) irodalmának több mint fele megfordult az olvasók kezén, míg az alkalmazott tudományok, amelyek közül az orvostudományi műveket nem emeltük ki, 37,5%-a forgalmazott csak és egy mű átlaghasználata a 3 alkalom körül mozog.

A filozófia (38,82%), a társadalomtudományok (37,31%), a művészetek (33,87%) és az életrajzok (35%) irodalmának alig több mint egyharmada fordul meg az olvasók kezén. A történelem, történettudomány 40,3%-a, a földrajzi műveknek pedig 57%-a forgalmazott.

1/a táblázat

Az összes használati alkalomok százalékos megoszlása szakok szerint

ETO jelzet	%
0	0,05
1	5,73
2	0,53
3	7,94
4	1,53
5/6	0,13
51	4,2
5	8,62
6	2,33
7	1,58
8	54,97
8.0	3,85
908	0,78
91	0,8
92	1,15
93/99	5,81
	100

1/b táblázat

Az oktatók által használt könyvek szak szerinti megoszlása
(a használati alkalmak számában kifejezve)

ETO jelzet	Használati alkalmak száma	%
0	1	(0,07)
1	24	
141.12	2	
159.9	10	
1	36	(2,68)
2	4	(0,29)
300	1	
31	2	
32	10	
329.15	7	
33	10	
335.51	6	
34	3	
35	1	
37	2	
3	42	(3,13)
4	14	(1,05)
5/6	1	
51	4	
52	2	
53	6	
54	17	
55	7	
57	6	
59	2	
5	45	(3,36)
6	20	(1,49)

ETO jelzet	Használati alkalmak száma	%
7	2	
78	25	
79	2	
7	29	(2,17)
82	67	
83	21	
84	27	
85	9	
86	5	
871	1	
875	1	
882	67	
882.1.89	17	
894.511	848	
81/89	2	
8	1065	(79,42)
8.0	27	(2,02)
91	4	(0,29)
908	8	
92	8	
930	5	
931/939	3	
940	7	
942/949	13	
943.9	10	
9	54	(4,03)
Együtt összesen	1341	(100%)

Az egyes szakterületek használati alkalmainak vizsgálata során az összes olvasók közül kiemeltük az egyetemi oktatók által használt irodalmat: az egyes szakcsoportokba tartozó irodalom használati alkalmait tekintve messze kiemelkedik az irodalomtudomány és a szépirodalom (79,42%), ezt követi a történettudomány és a földrajzi irodalom (4,03%), majd a természettudományok (3,36%) és a szűkebb értelemben vett társadalomtudományok (3,13%) következnek, utolsó helyen pedig a vallás (0,29%) és az általános munkák (0,07%) állanak.

Az oktatók használati alkalmainak szakok szerinti százalékos megoszlása — érdekes módon — csupán minimális mértékben tér el az összes olvasókétól. (Lényegesebb eltérések: a társadalomtudományok használati aránya az összes olvasók viszonylatában kb. 100, a természettudományoké 5%-kal múlja felül az oktatókét, míg a szépirodalom részesedése az oktatóknál magasabb: kb. 25%-kal.)

2. táblázat
Az összes művek használati adatai műfajok szerinti megoszlásban⁵

Műfaji kategóriák	Összes elemezett mű	Az összes elemezett művek %-ában	Használt mű	%	Használati alkalom	Az összes használati alkalom %-a	Egy műre eső átlagos használat	Nem használt mű	%
(01)7 bibliográfiaiak	1	0,1	—	—	—	—	—	1	100
(02)1 kézikönyvek	92	9,89	48	52,17	213	12,87	4,43	44	47,83
(02)2 monográfiák	202	21,82	90	44,55	402	24,26	4,46	112	55,45
(02)3 népszerűsítő kiadványok	106	11,39	47	44,33	237	14,33	5,04	59	55,67
(03) szótárak, lexikonok	12	1,39	2	16,66	3	0,18	1,5	10	83,34
(04)1 brosúrák	81	8,79	30	37,03	124	7,49	4,1	51	62,97
(04)3 disszertációk, értekezések, önállóan megjelent tanulmányok	82	8,89	23	28,04	66	3,98	2,86	59	72,96
(05)8 évkönyvek	26	2,79	7	26,92	9	0,54	1,28	19	73,08
(06)1.3 kongresszusok, konferenciák, gyűlések anyaga	8	0,86	—	—	—	—	—	8	100
(07) tankönyvek	21	2,25	10	47,61	31	1,86	3,1	11	52,39
(07)5.8 egyetemi tankönyvek	162	17,42	103	63,59	436	26,31	4,23	59	36,41
(08)1 egy szerző gyűjteményes művei	46	4,94	15	32,6	55	3,31	3,63	31	67,4
(08)2 több szerző gyűjteményes művei	27	2,91	11	40,74	34	2,05	3	16	59,26
(08)3 (089) egyéb nem irodalmi jellegű kiadványok	9	0,96	1	11,11	5	0,30	5	8	88,89
(08)4 grafikus és képszerű ábrázolások	4	0,43	—	—	—	—	—	4	100
(09)2 életrajzok	11	1,28	4	36,36	10	0,60	2,5	7	63,64
(09)3 történeti források, szövegkiadások	25	2,68	5	20	14	0,84	2,8	20	80
(09)4 jogforrások, jogszabálygyűjtemények	14	1,51	4	28,54	18	1,08	4	10	71,43
(0:8) szépirodalmi formában megírt ismeretterjesztő művek	1	0,1	—	—	—	—	—	1	100
Összesen	930	100	400	43,01	1657	100	4,14	530	56,99

⁵ A szépirodalom mellőzésével.

⁶ A megjelölt műfaji kategória százalékában.

⁷ Fiktív jelzet.

2. Műfajok szerinti megoszlás

A műfajok szerinti elemzésben legnagyobb forgalmat az egyetemi tankönyvek (075.8) mutatnak, ami egyetemi könyvtárról lévén szó, nagyon is érthető, hiszen az olvasók többségét az egyetemi hallgatók alkotják. Az egyetemi tankönyveknek 63,59 százalékát használják és az egy műre eső átlagos használat közel 5 alkalom. Ehhez még azt kell hozzáfűznünk, hogy olvasótermünk szabadpolcon elhelyezett külön tankönyvgyűjteményének használatát és általában a helyi használatot (amely zömmel éppen tanulmányi jellegű) jelen elemzésünk során nem vizsgáltuk, mivel csak a használatmód szempontjából homogén anyag elemzésének van értelme. A jelen esetben csak a raktári állomány használatát kutattuk. A kézikönyvtár forgalma e kiugró számadatot csak tovább növelné. Az egyetemi tankönyveken kívül más tankönyveket (07) is használnak, főleg a tanárjelöltek tanítási gyakorlataikhoz. Az egyetemi tankönyvek csoportját kihasználtság tekintetében a kézikönyvek (021) követik, ezeknek 52,17 százalékát használták, s ezen belül 4–4,5 egy mű átlagos használati alkalma.

A felmérés során a raktári állományban egyáltalán nem használt kategóriáknak bizonyultak a bibliográfiák (01),⁷ a kongresszusok, konferenciák, gyűlések anyaga (061.3), a grafikus és képszerű ábrázolások (084) és a szépirodalmi formában megírt ismeretterjesztő művek (0:8).

Aránylag ritkán használtak az egyéb nem irodalmi jellegű kiadványok (083/089), a szótárak, lexikonok (03), a történeti források, szövegkiadások (093), majd néhány százalékkal előbb anyagnak bizonyultak az évkönyvek (058), a disszertációk (043), a jogforrások és jogszabálygyűjtemények (094).

Magyarázatra szorul az, hogy egy egyetemi könyvtárban a kevésbé használt művek csoportjában kell említenünk a bibliográfiákat szótárakat, lexikonokat, holott ezek a mindennapi szellemi munka elengedhetetlen segédeszközei. Erre vonatkozólag újra hangsúlyoznunk kell, hogy elemzésünk alapja raktári állomány volt. A legfrissebb, legelőbb szótár- és lexikonanyag főleg az olvasó- és kutatóteremben, s a bibliográfiai kézikönyvtárban helyezkedik el, a raktári példányok jórésze pedig elavult, nem élő anyag. Egyébként e műfajok használati módja is eltér a többiétől. A monográfiákkal ellentétben ezeket nem összefüggő olvasásra, hanem munka közben, alkalmi betekintésre használják, ezért jórészüik az egyetemi oktatók és kutatók közvetlen munkahelyén, az intézeti könyvtárakban található.

Az egy műre eső átlagos használat tekintetében a raktári állományban a legforgalmazottabb könyveknek a népszerűsítő kiadványok (023), a monográfiák (022), kézikönyvek (021) és a brosrák (041) mutatkoztak.

Az egyetemi oktatók által használt központi könyvtári állományt⁹ tekintve — a műfajok megoszlása szempontjából — az a tapasztalat adódott, hogy az egyetemi tankönyveket a társadalomtudományi és a természettudományi érdeklődésük kb. azonos intenzitással használják, és pedig nagyobb mértékben, mint ahogy vártuk volna. (Az összes

⁹ Ezt azért hangsúlyozzuk, mert — a tanszéki, otthoni könyvtárak mellett — a központi könyvtár csak egyik forrása a tudományos kutatás irodalomhasználatának.

2/a táblázat
Egyetemi oktatók olvasmányai műfajok szerinti megoszlásban⁸

Műfaji kategóriák	Összes	Az összes használati alkalmak %-ában	Társadalom- tudományok		Természet- tudományok	
				%		%
(021) kézikönyvek	52	16,99	34	14,40	18	27,69
(022) monográfiák	46	15,07	34	14,40	12	18,46
(023) népszerűsítő kiadványok	63	20,58	53	21,99	10	15,38
(03) szótárak, lexikonok	1	0,32	1	0,41	—	—
(041) brosúrák	22	7,18	22	9,12	—	—
(043) disszertációk, értekezések, önállóan megjelent tanulmányok.	18	5,88	17	7,45	1	1,53
(058) évkönyvek	2	0,65	2	0,82	—	—
(07) tankönyvek	7	2,32	7	2,99	—	—
(075.8) egyetemi tankönyvek	45	14,70	21	8,71	24	36,94
(081) egy szerző gyűjteményes művei	5	1,63	5	2,07	—	—
(082) több szerző gyűjteményes művei	13	4,24	13	5,39	—	—
(083.85) útmutatók, vezetők, menetrendek	2	0,65	2	0,82	—	—
(092) életrajzok	3	0,98	3	0,24	—	—
(093) történeti források, szövegkiadások	1	0,32	1	0,41	—	—
(094) jogforrások, jogszabálygyűjtemények	26	8,49	26	10,78	—	—
Összesen	306	100	241	100	65	100

⁸ A szépirodalom mellőzésével.

használati alkalmak 26,3, az oktatói használat 14,7 százaléka jut az egyetemi tankönyvekre.) A kézikönyvek és a monográfiák használatának egyharmada a természettudományok, kétharmada a társadalomtudományok területére esik. A népszerűsítő kiadványoknak zöme társadalomtudományi, kb. csak egyharmada természettudományos használatú. A disszertációknak csak kis részét használják természettudományos kutatók, a többi műfajokat pedig csak a társadalomtudományok művelői használták. (Lexikonok, szótárak, brosúrák, évkönyvek, tankönyvek, egy és több szerző gyűjteményes munkái, útmutatók, életrajzok, történeti források stb.)

Az elemzés egyik módszertani tapasztalata ehhez a vizsgálódási körhöz fűződik. Meg kell állapítanunk, hogy a műfajok kihasználtsági fokának vizsgálata során néhány ponton nagyobb részletességre lenne szükség. Az egyszerűség kedvéért mi a (043) szám alatt például disszertációkat, értekezéseket, önállóan megjelent tanulmányokat, tehát általában minden rövidebb lélegzetű tudományos igényű, önállóan megjelent munkát összefoglaltunk, holott ezek vizsgálata külön-külön is indokolt lenne. Figyelmet érdemelne pl. a doktori disszertációk, brosúrák, politikai és népszerű ismeretterjesztő oktatási füzetek utóéletének az elemzése. Bontásra szorulna a kézikönyvek csoportjában összegyűjtött irodalom is.

Az évjáratok kihasználtsági fokának vizsgálata

3. táblázat

A használat megoszlása a könyvek kiadási éve szerint
 Összes megszámlolt művek
 a) Társadalomtudományok

A könyv megjelenési éve	Megszámlolt könyvek	Hányat használtak	Hányszor használták	Egy mű átlaghasználata	Nem használt művek
1963–1962.	35	11 (31,42%)	16	1,45	24 (68,58%)
1961–1959.	148	64 (43,24%)	146	0,98	84 (56,76%)
1958–1954.	143	76 (53,21%)	286	2	67 (46,79%)
1953–1939.	445	276 (62,02%)	1750	6,34	169 (37,98%)
1938–1914.	214	94 (43,92%)	414	4,4	120 (56,08%)
1913–1800.	211	84 (39,81%)	554	6,59	127 (60,19%)
Összesen	1196 (82,25%)	605 (50,59%)	3166	5,23	591 (49,41%)

b) Természettudományok

A könyv megjelenési éve	Megszámlolt könyvek	Hányat használtak	Hányszor használták	Egy mű átlaghasználata	Nem használt művek
1963–1962.	2	1 (16,66%)	3	3	5 (83,34%)
1961–1959.	20	6 (30%)	10	1,66	14 (70%)
1958–1954.	41	26 (63,41%)	78	3	15 (36,59%)
1953–1939.	157	92 (58,59%)	462	5,02	65 (41,41%)
1938–1914.	13	4 (30,76%)	12	3	9 (69,24%)
1913–1800.	21	2 (9,52%)	6	3	19 (90,48%)
Összesen	254 (17,75%)	131 (50,77%)	571	4,35	127 (49,23%)

3/a táblázat

Az egyetemi oktatók általi használat megoszlása a könyvek megjelenési ideje szerint
 (A használati alkalmak számában kifejezve)

A könyv megjelenési éve	Használati alkalmak száma	Társadalomtudományok	Természettudományok
1963–1962.	8 (0,59%)	7 (0,55%)	1 (1,53%)
1961–1959.	73 (5,95%)	69 (5,4%)	4 (8,15%)
1958–1954.	119 (8,99%)	106 (8,73%)	13 (21%)
1953–1939.	576 (42,2%)	531 (42,61%)	45 (65,23%)
1938–1914.	176 (13,19%)	174 (13,63%)	2 (4,09%)
1913–1800.	389 (29,08%)	389 (29,08%)	—
Összesen	1341 (100%)	1276 (100%)	65 (100%)

A könyvek kiadási éve szerint a használat megoszlásában a társadalomtudományi irodalom terén 1963-tól 1800-ig visszamenve legkevésbé használtuk a legutolsó évek irodalma (1963–1962) és a legrégebbi irodalom mutatkozott. A közbeeső évek irodalmi termésében a legintenzívebben az 1953–1939 és az 1958–1954 között megjelent anyagot használták. A természettudományos irodalom használata hasonló arányban oszlik meg, azzal a különbséggel, hogy míg az 1913–1800-ig terjedő idő irodalmi termését a

társadalomtudományokban csak 60 százalékban nem használják, addig a természettudományok 90 százaléka kihasználatlan. Legforgalmazottabb e körben az 1958—1954 közé eső, 5 évnél régibb, 10 évnél újabb irodalom. Tehát a legutolsó 5 év (1963—1959) könyvtermése sem a társadalomtudományok, sem a természettudományok körében nem áll első helyen a használat lemerésekor.

Az idő szerinti elemzés során is megnéztük külön az egyetemi oktatók olvasási alkalmainak megoszlását. Az évek kihasználtsági arányai e csoportban is megegyeznek az előző táblázat (tehát az összesített adatok) eredményeivel. E táblázat alapján az előbb megállapított tényekhez az fűzhető még hozzá, hogy míg a társadalomtudományok terén a használat egyenletesebben oszlik meg (bár itt is az 1953—1939 közötti időszak irodalma, tehát a 15—20 éves anyag a legforgalmazottabb — 42,61%), addig a természettudományok irodalmának használata csaknem kizárólag az 1953—1939 (65,23%) és az 1958—1954 (21%) közt megjelent, művekre vonatkozik. A fennmaradó 14 százalék jut csak a legújabb és a legrégebb irodalom használatára a természettudományos irodalomban, míg a társadalomtudományok terén ez kb. 50 százalék. Tehát a társadalomtudományi irodalomnak a fele közel egyenletesen oszlik meg az 1963—1954 és az 1938—1800 közti időben megjelent könyvek között (az 1953—1959-ben megjelent könyvek használatára u.i. 42,61% jut).

Az évjáratok kihasználtsági fokának vizsgálatánál helyes lesz a továbbiakban szűkítő szempontokat alkalmazni, sőt egyedi eseteket is tekintetbe venni. Például az 1897-ben megjelent munkákat feltűnő mértékben olvasták. Az ok: ezekben az években jelent meg Jókai műveinek jubileumi kiadása (1894—1904).

Végül utalunk arra, hogy a táblázatokban mechanikusan jelöltük ki az időhatárokat (2—5—10—25—50 év), mert az avulásra vonatkozólag kerestünk támpontokat. De érdekes tapasztalatokhoz vezethet a tényleges történelmi, kultúrtörténeti szakaszokat követő periodizálás is. (Pl. 1914—1918, 1919, 1920—1938, 1939—1944, stb.) Ha pedig az elemzett könyvmennyiség elég nagy, célszerű évenként kimutatni a használatot.

4. A könyvek nyelvi megoszlása a használatban

4. táblázat
Nyelvi megoszlás

Nyelv	Összes megszámlált könyv	Ebből hányat hányszor		Egy műre jutó átlag használat	Nem használt művek
		használtak			
=945.11 magyar . . .	867 (59,62%)	564 (65,06%)	3359 (89,88%)	5,95	303 (34,95%)
= 3 német	258 (17,78%)	62 (24,03%)	122 (3,26%)	1,96	196 (75,95%)
= 2 angol	110 (7,56%)	48 (43,63%)	121 (3,23%)	2,52	62 (56,37%)
= 82 orosz	100 (6,87%)	30 (30%)	68 (1,85%)	2,26	70 (70%)
= 4 francia	82 (5,63%)	21 (25,6%)	40 (1,33%)	2,38	61 (74,4%)
Egyéb nyelvek	37 (2,54%)	11 (29,72%)	17 (0,45%)	1,54	26 (70,28%)
Összesen	1454 (100%)	736 (50,61%)	3727 (100%)	5,07	718 (49,39%)

„Egyéb nyelvek” felbontva

Nyelv	Összes megszámolt könyv	használtak		nem használt művek
		ebből hányat	hányszor	
Többnyelvű	4	—	—	—
= 5 olasz	15	3	3	12
= 71 latin	10	4	5	6
= 6 spanyol	6	3	4	3
= 75 görög	2	1	1	1

A magyar és idegen nyelvű művek használatának vizsgálatakor legforgalmazottabbnak a magyar nyelvű munkák bizonyultak. A magyar nyelvű irodalom első helye nyilvánvalóan az olvasók magyar anyanyelvűségéből és a magyar nyelvű irodalom fokozott gyűjtéséből következik. A használati alkalmak számában is a magyar anyag vezet, egy műre csaknem 6 (5,95) átlaghasználat jut.

Ezt az angol nyelvű művek követik, amelyeknek csaknem felét (43,63%) átlagban 2—3-szor használták olvasóink.

A német nyelvű irodalom aránylag szép számmal van képviselve az állományban. Nagy része a német kultúrbefolyás lerakódása: a háború előtti évek szerzeményezési politikája folytán került az állományba, az újabb rétegekbe pedig főleg a Könyvelosztótól, a nemzeti tulajdonban vett könyvtömegek szétosztása során. (Közvetve persze ez is a felszabadulás előtti német kultúrorientációt jelzi.) A német irodalomnak csak mintegy negyede (24,03%) bizonyult élő anyagnak és művenkénti átlaghasználata is alig éri el a 2 alkalmat.

Az elemzett állományrészek orosz irodalmának olvasóink mintegy harmadát használták (30%), egy-egy művet átlagban 2—3 alkalommal. Ez abban leli magyarázatát, hogy a szovjet irodalom rendszeres gyűjtésének megindulásakor épp ezen a területen bizonyos gépiesség, sematikus eljárás mód érvényesült: sok művet vásároltunk orosz nyelven, amelyet az olvasó magyar fordításban használ. (Pl. marxista irodalom, ismeretterjesztő munkák.)

A francia nyelvű irodalomnak és a többi nyelvek irodalmának (egyéb nyelvek: olasz, spanyol, latin és görög) egynegyede volt forgalomban. A francia nyelvű művek csoportjában azonban az egy műre eső használati átlag jóval magasabb (2,38), mint az egyéb nyelvek kategóriájában (1,54). Valóban, a Könyvtár beszerzései közt a francia nyelvű irodalom hosszú időn át nem szerepelt jelentőségének megfelelő arányban.

Az egyéb nyelvek felbontását adó táblázat nem mond sokkal többet azok összesített adatainál, de az első táblázat kiegészítéseként közöljük.

Az összes olvasók csoportjától elválasztva táblázatot készítettünk az egyetemi oktatók által használt könyvek nyelvi megoszlásáról. Az előző táblázat adatai szerint a felmért műveket az összes olvasók 3727 alkalommal használták. Az összes használati alkalmakból 1341 esik az egyetem oktatóira. E táblázatban is érdekes, hogy az egyes nyelvek forgalmának aránya nagyjából megegyezik az első táblázattal. Mivel az egyetemi könyvtár olvasóinak zöme egyetemi oktatókból és hallgatókból tevődik össze, a különbözőségekből adódó használati alkalmak csaknem teljes mennyisége az egyetemi hallgatókra

4/a táblázat
Az egyetemi oktatók által használt művek nyelvi megoszlása

Nyelv	Használati alkalom	Százalékos részesedés
= 2 angol	33	2,46
= 3 német	28	2,01
= 4 francia	7	0,53
= 5 olasz	2	0,15
= 6 spanyol	3	0,22
= 71 latin	3	0,22
= 75 görög	2	0,15
= 82 orosz	7	0,53
=945.11 magyar	1254	93,58
Egyéb nyelvek	2	0,15
Összesen	1341	100

esik, az ő olvasási szokásaikat, nyelvtudásukat jellemzi. A könyvtár mindeddig abból a hipotézisből indult ki, hogy idegen nyelvű irodalmat jóformán csak az egyetemi oktatók, kutatók használnak, így tanulmányi célra, a hallgatók számára nem szerez be idegen nyelvű irodalmat (kivéve az idegen nyelvszakos hallgatókat). A gyűjtőkori utasítás szerint elsősorban a primer irodalmat szerezzük be idegen nyelven, míg a szekunder (tankönyv stb.) irodalmat magyar nyelven gyűjtjük. Az elemzések azt mutatják azonban, hogy a hallgatók csaknem annyi idegen nyelvű művet használnak, mint az oktatók.¹⁰ Ebből is újabb következtetéseket lehet levonni a beszerzési politika számára. *Elemzési feladatként* adódik annak megvizsgálása, hogy a hallgatók milyen tárgykörben olvasnak nagyszámú idegen nyelvű könyvet. (Pl. matematika, irodalom stb.) Az elemző munka során kiderülhet a szekunder irodalom bizonyos típusai esetén az idegen nyelvű művek gyűjtésének szükségessége is. Példánk azt is bizonyítja, hogy további munkánk során az állomány használatát ilyesféle problémákra koncentrálni kell vizsgálnunk.

Az elemzések során azt is tapasztaltuk, hogy témakörönként egy-egy nyelv irodalma teng túl a használatban (német nyelvű az irodalomtörténetben, német és orosz nyelvű a matematikában, angol nyelvű a szociológiai irodalomban stb.) Az idegen nyelvek témakörönkénti megoszlását eddigi munkánk alapján számszerűen érzékeltetni nem tudjuk: ezt a szükségletet is a további elemzési feladatokkal kapcsolatban kell számon tartanunk.

Az elemzésekből adódó tanulságok, további feladatok

Egyik legelső módszertani tanulságunk, hogy a *történeti keresztmetszet* készítését el kell választani a jelenlegi gyűjtőpolitika eredményeinek kiértékelésétől, annak ellenére, hogy a keresztmetszet időszerű gyakorlati hasznossága is nyilvánvaló. Tanulságos, hogy az érdeklődés meddig megy vissza időben, meddig él egy régen megírt tudományos mű,

¹⁰ Itt is hangsúlyozni kell persze, hogy elemzésünk az állomány használatát, nem pedig az olvasók által használt irodalmat általában tükrözi. Nem terjed ki többek közt a külföldi folyóiratokra, amelyeket a kutatók igen intenzíven használnak.

hogy bizonyos szakterületeken, bizonyos kategóriákban mi az avulási idő. De más szempontok kell hogy vezessenek bennünket, amikor azt nézzük, hogyan igazolja, korrigálja a gyakorlat a jelenlegi gyarapító munkát, ismét mások, amikor általában vizsgáljuk az állomány használatát. Másrészt nem lenne ökonomikus a kettő összekapcsolása. *További feladatként* adódik e körben annak vizsgálata, hogy a régi irodalomnak mely része élő anyag még ma is, a mai olvasó milyen korok irodalmát olvassa leginkább, mennyire érdeklődik az egyes korok irodalma iránt.

Elemzéseinkből a *legutóbbi évek gyarapodásának a vizsgálatához* még azt a tanulságot olvashatjuk ki, hogy a vizsgálatot közvetlenül megelőző 2 év gyarapodását célszerű mellőzni. A legújabb irodalmi termés ugyanis kb. ennyi idő múlva szokott többé-kevésbé rendszeres használat tárgyává válni. Ez időponttól visszamenőleg már érdemes legalább 5 évre felmérni a helyzetet, átfogó tanulságokért pedig az ettől számított 10 évhez fordulhatunk. Viszont ha 5–10 évnél messzebb megyünk vissza, már alig kapunk támpontot a *jelen* gyűjtőpolitikának értékeléséhez.

Tanulságul szolgálhat számunkra az is, hogy milyen mértékig érdemes egy-egy *vizsgálatot komplexusze tenni*. Például, hogyha az utóbbi néhány év beszerzését vizsgáljuk, ezen a vizsgálaton belül nem lehet olyan részletekig menni tematikailag és nyelviileg sem, mint pl. a román folklór anyag, vagy a cseh kémiai irodalom elemzése. (Ez esetben túlságosan kevés mű jutna egy-egy kategóriára és véletlenszerű tényezők — pl. egy nagyobb alkalmi vásárlás — erősen érvényesülnének.) Viszont ha csak azt vizsgálánk, hogy az adott évek anyagát *általában* mennyire használták, elemzésünk semmitmondó lenne.

A vizsgálat nagyon sok dimenziójú általában sem lehet, egyrészt az említett mennyiségi okokból (hogy egy-egy szempontra a megszámlált anyagnak csak kis mennyisége jut), de azért sem, mert így a figyelmünket és a munkaerőt nem tudjuk eléggé egy problémakörre koncentrálni. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a vizsgálat nem lehet egy szempontú sem. Például a német nyelvű anyag vizsgálatának önmagában nincs értelme. Míg ugyanis bizonyos szakterületeken német nyelvű irodalmat viszonylag ritkábban használnak, más területeken nem lehet nélküle boldogulni.

Az egyes elemzési feladatok kitűzésekor esetenként kell tehát meghatározni, hogy a vizsgált jelenség természetének megfelelően milyen kombinációira terjedjen ki a vizsgálat: tárgy + nyelv + idő, tárgy + forma + idő, nyelv + tárgy stb. A vizsgálat szempontjait, nagyobb vagy kisebb teljességét mindig az adott irodalomelemzés konkrét célja szabja meg. Ha vizsgálódási szempontjainkat sikerül megfelelő mértékben szűkíteni (nem túl tág, nem túl általános, de nem is egysíkú), lehetővé válik egy-egy problémának egy nagy könyvtár egész állományára, esetleg pl. az egész magyar könyvtermésre kiterjesztett vizsgálata, ami már *megbízható tapasztalati alapot nyújt a gyarapító munka számára*, sőt esetleg tudományos igényű általánosításokra, törvényszerűségek megállapítására is. (Persze tudnunk kell, hogy a legszilárdabb törvényszerűség ismerete sem menti fel a könyvtárost az egyedi elbírálás feladata, a beszerzési döntés felelőssége alól. De megkönnyíti és következetessé teszi munkáját.)

Elemzési tapasztalataink arra is figyelmeztetnek, hogy érdemes lenne bizonyos irodalmi műfajok (pl. tankönyvek, kézikönyvek, tudományos és politikai ismeretterjesztő

kiadványok, szótárak, lexikonok) élettartamát külön-külön tanulmányozni. Tudott dolog ugyanis, hogy ezek élettartama véges (pl. egy-egy új munka feleslegessé teszi a régit), de elemzésünk nem mindig igazolta ezt a közhelyet. Arra figyelmeztetett, hogy avulásuk elbírálásához egzaktabb, differenciáltabb tájékozottságra van szükség.

Az elemzések megkezdése előtt is tudtuk továbbá azt, hogy *a kisebb nyelvek irodalmát* az olvasók általában kevésbé használják. Az elemzés során nyert adatok (ha e vonatkozásban gyérek is), *általában* megerősítik ezt a tapasztalatot. De a munka folyamán kézbe vett egyes művek olvasottsága arra figyelmeztet, hogy *bizonyos stúdiumokban* bizonyos témákra vonatkozólag a kevésbé ismert nyelven írt irodalom is keresett lehet. Érdemes tehát a továbbiakban olyan témákat megvizsgálni, mint pl. a szláv nyelvészeti munkák használata az egyetemi könyvtárban, vagy pl. hogy mit nyújthat számunkra a román, a lengyel, a cseh irodalom stb. Előfordul persze, hogy csak egy időszerű kutatási feladathoz átmenetileg volt szükség ilyen jellegű könyvekre. (Pl. egy kitűnő cseh nyelvűspektrokémiai monográfiát bizonyos időszakban intenzíven használtak, de egyébként ritkán keresnek cseh nyelvű kémiai műveket.) De ha hosszú időszak gyarapodására terjesztjük ki az elemzést, az ilyen esetlegességeket nagyrészt kiküszöbölhetjük.

Talán nem árt befejezésül hangsúlyoznunk, hogy az elemző munka eredményeiből pusztán magunk számára, a gyakorló könyvtáros számára kívántunk tapasztalatokat gyűjteni és megállapításokat tenni. A táblázatokban felvázolt kép könyvtárunk, ezen belül is csak az állomány egy csoportjának használatára vet fényt, nem pedig a használók (oktatók, kutatók, hallgatók és egyéb olvasók) olvasmányainak egészére. Hiszen az egyetem központi könyvtárán kívül rendelkezésükre állanak saját intézetük és más intézetek könyvtári állományai, a könyvtárközi kölcsönzés útján megszerezhető irodalom korlátlan mennyisége, magánkönyvtárak és más közkönyvtárak.

KÖNYVTÁRKÖZI KÖLCSÖNZÉSÜNK AZ EGYETEMI TUDOMÁNYOS KUTATÓMUNKA SZOLGÁLATÁBAN

Könyvtárunk mindenkor elsőrendű feladatának érezte az egyetemen folyó tudományos és oktatómunka támogatását. Ez mind az állománygyarapítás (a szükséges irodalom megszerzése révén is), mind az anyagfeltárás és forgalmazás területén megmutatkozik. A kutatómunka még intenzívebb támogatása érdekében 1952-ben önálló könyvtárközi kölcsönzési szolgálatot szervezett, s ez az évek folyamán mind nagyobb jelentőségre tett szert.

Az egyetem oktatói, kutatói tapasztalva a szolgáltatás előnyeit, egyre fokozódó mértékben vették igénybe.

Íme a fejlődés számszerű adatai:

év	kéréseink ¹ száma
1952	234
1957	1083
1958	1074
1959	1428
1960	1443
1961	1241
1962	1400
1963	1905
1964	1520

A könyvtárközi kölcsönzési forgalom nem egyenletes növekedése arra vezethető vissza, hogy a rendszeres kutatómunka mellett néha a kandidátusi disszertációk készítése, vagy néhány rendkívül irodalomigényes téma kampányszerűen összetorlódik. (Ld. az 1960—1961, 1963—1964 év adatait.) A hullámszerű ellenére is felismerhető mennyiségi fejlődés egyben a tudományos munka terjedelmének és intenzitásának növekedését is jelzi.

¹ Fokozódó mértékben 85—94%-ban az egyetemi oktatók, kutatók és hallgatók, valamint a könyvtár munkatársainak kérései.

A továbbiakban a következő kérdésekre szeretnénk feleletet adni:

Hogyan oszlanak meg az igények egyrészt a karok és az intézetek, másrészt az oktatók és a hallgatók közt, illetőleg az irodalom használat céljai szerint?

Milyen az igények megoszlása kiadványfajták, kiadási idő és nyelv tekintetében?

A teljesítés megoszlása az átkölcsönző intézmények, valamint kiadványfajták és nyelv szerint?

Az igények teljesítésének mértéke, formája (eredeti, mikrofilm) és gyorsasága?

A könyvtári kölcsönzés során nyert tapasztalatok alapján saját könyvtárunknak melyek azok az állományrészei tudományok, nyelv és kiadási év tekintetében, amelyek nagyobb mértékű fejlesztésre szorulnak?

E célból az 1963–1964. év adatait elemeztük részletesen.²

Az elmúlt évek folyamán a bölcsészettudományi és a természettudományi kar minden intézete több-kevesebb mértékben igénybe vette a könyvtár e szolgáltatását, úgyszintén a könyvtár munkatársai, és az utóbbi években az Orvostudományi Egyetem néhány intézete.³

1963-ban 1905 egységet (mű, évf.) igényeltünk, ebből 1700, a kérések 89,2%-a egyetemünk tagjaitól (136 fő) származik. BTK oktató 39,8, TTK oktató 26,9, hallgató 8,9, Egyetemi Könyvtár munkatársai 21,7, Orvostudományi Egyetem oktatói 2,7%.

1964-ben 1520 kiadvány kölcsönzését kértük, ebből 1428, kéréseink 93,9%-a egyetemi kutatást, oktatást szolgáló anyag (165 fő kérése). A saját dolgozóink számára igényelt mennyiség jelentős részét 48,4%-át BTK oktatók igénye tette ki, TTK oktatók kezdeményezték a kölcsönzések 18,1, hallgatók 17,2, Egyetemi Könyvtár munkatársai 11,7, Orvostudományi Egyetem oktatói pedig 4,6%-át.⁴

I. Igények

1. Megoszlás karok és intézetek, ill. oktatók és hallgatók szerint

Az oktatók könyvtárközi kölcsönzési igényei a tudományos kutatással és az oktatással kapcsolatosak. Merev határvonal a kettő között nem vonható, mivel a kutatási célból átkölcsönzött kiadvány gyakran sok olyan adatot is tartalmaz, amely oktatáshoz is felhasználható. Ugyanez fordítva is érvényes. Tapasztalat szerint általánosságban a kérések

² A továbbiak során külön, megjelölés nélküli két adat mindenkor e két évre vonatkozik.

³ Részletes elemzése 1–6. sz. táblázaton.

⁴ Kéréseink bizonyos mennyiségét, a régebbi években 18–15%-át nem egyetemi igények képezték. Újabban ez 10,8, 6,1%-ra csökkent. Gyakran nyújtottunk segítséget a könyvtárközi kölcsönzés révén is a Biogál Gyógyszerárnyaggyár mérnökeinek, a Gördülőcsapágygyár laboratóriumi kutatóinak, a Mezőgazdasági Akadémia oktatóinak, pedagógusoknak stb. Szolgáltatásunk kiterjedtségére érdekességként megemlíthetjük, hogy például egy Romániában élő kutatónak rendszeresen kértünk (1963-ban pl. 98 alkalommal) és juttatunk el mikrofilmen, számára egyébként nehezen megszerezhető külföldi folyóirat-cikk anyagot. Egy Lengyelországban hosszabb tanulmányúton levő magyar kutató részére pedig a Ref. Kollégiumi Könyvtár állományában található jó néhány lengyel vonatkozású kézirat filmzését és eljuttatását vállaltuk. Az egyetem intézeteitől is rendszeresen kérünk át kiadványokat könyvtárközi kölcsönzés – tudományos kutatás – céljából.

80—85%-a a tudományos kutatást segíti elő. Egyes intézeteknél nagyobb mértékű a kutatási anyagra vonatkozó igény (Történettudományi Intézet, Elméleti Fizikai Intézet stb.) másoknál (Angol Intézet, Földrajzi Intézet, Szerves Kémiai Intézet stb.) a tudományos igény megléte mellett az oktatással kapcsolatos is nagyobb hangsúlyt kap: ez gyakran a hallgatók szakdolgozatkészítésének irányításával, máskor jegyzetek, tankönyvek írásával függ össze. A természettudományi intézetek ipari kutatást végző tagjai e célból is felhasználják a könyvtárközi kölcsönzést.

Az egyetem oktatóinak 35%-a jelentkezett átkölcsönzési igényével az elmúlt két év folyamán, egyenként átlagosan 13 kéréssel. Külön vizsgálva a kapott eredményt TTK és BTK oktatók tekintetében: egy TTK oktatóra átlag 10 kérés jut, egy BTK oktatóra 16. Ez természetesen a valóságban úgy jelentkezik, hogy egyesek 1—2, mások 20—40, esetleg 100 kiadványnál is többet igényeltek egy év alatt. Kiemelkedő példaként szeretném megemlíteni, hogy 1963-ban az Orosz Intézet egy oktatója 281, a Növényteni Intézet egy oktatója 113 kéréssel kereste fel könyvtárközi kölcsönzési csoportunkat.

Az elmúlt két év alatt az Egyetem oktatói közül 5-en védtek meg eredményesen akadémiai doktori, illetve kandidátusi disszertációjukat, mind e szolgáltatásunk igénybevételével, 25-en szereztek egyetemi doktori minősítést, ugyancsak nem kevés esetben, (23 doktorandusnak) nyújtottunk segítséget az irodalom megszerzésében. Jellemző, hogy amíg az előző években elsősorban az egyetemi doktori disszertációk készítése céljából igényelt anyag dominált, a közelmúltban mind jelentősebb a kandidátusi disszertációval kapcsolatos igény. Ezek közül néhány munka az elmúlt év folyamán befejeződött, de igen sok még folyamatban van (29).⁵

Egyetemi hallgatók főleg a negyed-ötöd év folyamán szakdolgozatkészítés alkalmával keresnek fel bennünket, ritkábban szemináriumi dolgozat írásakor. A kérők száma (1963-ban 33, 1964-ben 52), s a kért kiadványok mennyisége (151, 264 kérés) évről évre emelkedik. Nem ritka ma már az olyan kutatási érdeklődésű hallgató sem, aki másod-harmadéves korában — megfelelő intézeti irányítás mellett — belekezd egy tudományos feladatba. Az évekig tartó szívós munka az egyéni kérések számának növekedésén is lemérhető (pl. 1964-ben egy biológia szakos hallgató 41, egy angol szakos hallgató pedig 30 kiadvány átkölcsönzését kérte), eredménye nemcsak a diákköri dolgozat, illetve szakdolgozat létrehozása, hanem a kutatás területén szerzett hasznos tapasztalat. Gyakran e hallgatók közül kerül ki az egyetemi oktatók utánpótlása.

Az Egyetemi Könyvtár könyvtárközi kölcsönzési igényei a következőképpen oszlanak meg:

a) Tudományos kutatás céljából; kandidátusi disszertáció, doktori disszertáció, könyvtártudományi s egyéb szakterület kutatási témái szerint (8 ill. 11 fő).

b) Egyéni továbbtanulás; egyetemi szinten (főleg dolgozatok készítése alkalmával, 2 ill. 2 személy).

Az Orvostudományi Egyetem tagjai az utóbbi években vették jelentősebb mértékben igénybe könyvtárunk e szolgáltatását. Társegyetemünk oktatóinak, hallgatóinak

⁵ „1965. évi tudományos tervek, jelentések BTK, TTK” alapján.

igényeire a könyvtár más területén korábban is mindig tekintettel voltunk (állománygyarapítás, olvasószolgálat stb.). Ezt gazdag magyar nyelvű orvosi szakállományunk, s a határterületek (biológia, kémia stb.) külföldi könyv és folyóiratanyaga lehetővé, az Orvostudományi Egyetem könyvtári ellátottságának nem kielégítő volta pedig indokoltta is teszi. Az igények növekedését világosan jelzi — a közvetlen intézeti kölcsönzés mellett — a könyvtárközi kölcsönzést kérők (1963-ban 4 intézet 5 tagja, 1964-ben 10 intézet 13 kutatója) számának növekedése, és az igényelt kiadványok (46, ill. 65. egység) mennyiségének emelkedése.

A kérések karok, illetve intézetek szerinti megoszlása lényegében a tartalmi megoszlást is mutatja. Ismeretes, hogy a társadalomtudományok kutatója számára gyakran maga az irodalom a kutatás tárgya. Elsősorban ez magyarázza a társadalomtudományi kérések túlsúlyát 66,9, 71,8%, s a kiadványfajta és megjelenési idő szerinti jellegét is, amire később még rátérünk. A természettudományi kutató számára az irodalom elsősorban tájékoztató eszköz, kiegészíti a kísérleti eredményeket. Ennek megfelelően 1963-ban a kérések 33,1, 1964-ben 28,2%-a származott tőlük.

2. *Kiadványfajta szerinti megoszlás*

Eltérőek a szükségletek a kiadványok fajta szerinti megoszlásában is. A társadalomtudományi kutatás változatos, tudományterületenként eltérő kiadványfajtaikat igényel. Pl. a magyar irodalomtörténet tanulmányozásához több értékes kéziratot, 16–18 szd. kiadványt, művészettörténeti kutatáshoz két év alatt 33 kódex mikrofilmmásolatát kértük meg. Idegen nyelvű irodalom, nyelvészet területén a folyóiratigény mellett jelentős a régebbi önálló művek átkölcsönzése, míg egyes történettudományi kutatások a hírlapok, folyóiratok tömeges tanulmányozását teszik szükségessé a kézirat, levéltári anyag átnézése mellett. 1963-ban és 1964-ben a társadalomtudományi kérések 45,3, 45,6%-a önálló műre, 25,6, 25,6%-a folyóiraatra, 16,6, 25,3 hírlapra, 12,5, 3,5%-a kéziraatra, kódexre és 16–18 századi kiadványra vonatkozott.

A természettudományos kutatás elsősorban módszerek, eljárások, kísérleti eredmények részletes leírását igényli, s ez legnagyobbbrészt folyóiratok cikkeiben található. Valóban, természettudományi kutatóink kérései 78,8, 78,3%-a folyóiraatra, illetve folyóiratcikkre vonatkozik, és csupán 20,4, 20,8%-a könyvre. Egyéb kiadványok — régi anyag, szabadalom — a kérések elenyésző 0,8, 0,9%-át teszik ki.

3. *Megoszlás a megjelenés ideje szerint*

Közismert, hogy a természettudományok művelője kutatásaiban döntő mértékben a legfrissebb szakirodalomra támaszkodik. Épp ezért érdekes a könyvtárközi kölcsönzési kérések során kapott eredmény.⁶

⁶ Az elemzett két év kérései alapján kapott átlag eredmény.

10 éven belül keletkezett kiadványra a kéréseknek csupán 38,6%-a vonatkozott (ebből 18,9% az 5 éven belül megjelent), 10–20 év közötti a kérések 29,6, 20–30 év közötti 15,6, 30–50 év közötti 13,2%-a, sőt 50 évnél régebben megjelent kiadványt is 3%-ban igényeltek. Ennek a minden bizonnyal látszólagos ellentmondásnak az lehet az oka, hogy a legfrissebb irodalomhoz más úton is hozzájuthattak a kutatók, s a könyvtárközi kölcsönzést csak olyan anyagot illetően veszik igénybe, amit semmi más módon nem tudtak megszerezni.

A társadalomtudományi kutatásban a kiadványok megjelenési idejét tekintve a következő eredményt kaptuk: 14,9% az elmúlt 10 év alatt jelent meg, 14,7% 10–20 év között, 12,1% 20–30 év folyamán, 29,9% 30–50 év alatt, 21,3% az ötven év előtti irodalom, 7% a száz évnél is régebben kiadott anyag. Ez a megoszlás a társadalomtudományi kutatások már említett jellegéből is következik.

4. Nyelv szerinti megoszlás

A kérések 22, ill. 27,6%-a magyar nyelvű kiadványokra, 78, ill. 72,4%-a idegen nyelvekre vonatkozott.⁷ Legnagyobb mértékű a magyaron kívül a négy világnyelv (orosz, angol, francia, német) használata; ez együttesen 61, ill. 64,5% volt, (orosz kiadványokra vonatkozó igény 9,8, 9,7, angol 22,3, 21,2, francia 8,5, 6,6, német 20,4, 27%) a klasszikus és egyéb nyelvek 17, illetve 7,9%-ot tettek ki. Az idegen nyelvek közül az angol és német a magyarral azonos mértékben szerepel.

A természettudomány és társadalomtudomány a nyelvhasználat területén is eltérő igényt mutat. A természettudományi kutatások internacionálisabb jelleget öltöttek, és a legtöbb ország természettudományos folyóiratai legalább részben a legismertebb világnyelveken jelennek meg. Elemzésünk szerint természettudományos kutatóink igényeinek (orvosi igénnyel együtt) 90,5, 93%-a orosz, angol, francia, német nyelvű irodalomra vonatkozik, különösen angol nyelvű irodalomra. Ez a természettudományi kéréseknek majdnem a felét (48,8, 43,5%-át) teszi ki. A német nyelvre vonatkozó igény 24,1, 30,1, míg az oroszra 8, 12,2, a franciára 9,6, 7,2%. Feltűnő a magyar nyelvű kiadványok átkölcsönzési kéréseinek igen csekély száma (5,9, 4,5%). Ez a könyvtár és az intézetek magyar nyelvű állományának gazdagságát bizonyítja, amely különösen az utóbbi másfél évtized viszonylatában minden igényt kielégíthet. Még kevesebb kérés esik a klasszikus és az egyéb nyelvekre, ez mindössze 3,6, 2,5% volt.

A társadalomtudományok területén — különösen az irodalmi, nyelvészeti, történelmi és néprajzi kutatásokban egyrészt a klasszikus, másrészt a nem világnyelven írt munkák is fontosak és szükségesek. Elemzésünk is ezt bizonyítja. 1963-ban pl. 23,5% volt a klasszikus és egyéb nyelvre vonatkozó igény. A magyar kiadványok forgalma is lényegesen nagyobb, mint természettudományi téren; 30, ill. 36,6%-ot ért el. A négy

⁷ A külföldi kiadványokra vonatkozó igény a valóságban még nagyobb, mert különösen az utóbbi években a magyar nyelvű anyag egy része idegen nyelvről fordítás. E területen az Országos Pedagógiai Könyvtár, és az OSZK Könyvtár-tudományi Szakkönyvtár által biztosított lehetőség jelentős.

világnyelv együttes aránya csekélyebb, 46,5, illetve 53,3%. Közülük a német emelkedik ki (18,6, 25,8%), a többi három körülbelül azonos mértékben fordul elő (orosz 10,7, 8,7, angol 9,3, 12,4, francia 7,9, 6,4%). Mind a magyar, mind a német nyelvű átkölcsönzések magas arányszáma természetesnek mondható, mert a hazai történeti kutatásokban a latin mellett főleg ezeknek a nyelveknek van legnagyobb szerepük. 1964-ben pl. a Magyar Történettudományi Intézet kutatója 151 német nyelvű hírlapcikket igényelt.

II. Teljesítés

1. Megoszlás a teljesítő könyvtárak szerint

a) Belföldi teljesítések

A kért kiadványok 90,7, illetve 84,6%-át kaptuk meg.⁸ Az igényelt irodalomnak közel fele olyan nyelvű anyagra vonatkozott, amely nemcsak állományunkban, de az ország egyéb könyvtáraiban sem található meg, illetve nem volt megszerezhető, így külföldi könyvtárak által nyert kielégítést 47,9, ill. 48,6%. Magyarországi könyvtáraktól az érkezett mennyiség 52,1, 51,4%-a származik. 56 ill. 56 könyvtár küldött átlag 14, ill. 11 művet.⁹

aa) Helyi átkölcsönzés

Nem jelentéktelen a helyi (debreceni) könyvtárközi kölcsönzés forgalma: 12, 9,4%, vagyis a belföldi kölcsönzések egyötöde. Felmerülhet a kérdés, mi teszi szükségessé az egy városban működő könyvtárak között az együttműködésnek ezt a formáját, amikor az olvasó személyesen felkeresheti az igényelt mű lelőhelyét, s helyben — nagyobb adminisztráció nélkül — tanulmányozhatja. Íme a főbb indokok a helyi átkölcsönzés mellett:

A könyvtárak közötti aránylag nagy távolság,
hosszabb nyitvatartási idő az Egyetemi Könyvtárban,
a megszokott környezet kedvelése,
az egyetemi munka nem folyamatos volta következtében felszabadult munkaidő értékesítése,
főleg pedig az a kíváncsi, hogy az egy időben szükséges anyagot együtt,
egy helyen, fáradság és idővesztés nélkül lehessen használni.

Leggyakrabban a Református Kollégium Könyvtárától kérünk át könyveket, főleg régi kiadványokat, RMK és kéziratos anyagot. 1963-ban 71, 1964-ben 24 művet.

⁸ Ld. 11. sz. táblázatot.

⁹ Ld. 7–10. sz. táblázatot.

ab) Fővárosi átkölcsönzés

A magyarországi (belföldi) könyvtárközi kölcsönzés a tudományos szakirodalom tekintetében döntő mértékben támaszkodik a főváros területén összpontosított országos, egyetemi, szakkönyvtárak stb. állományára. Együttműködésük — a szükséges szakanyag rendelkezésre bocsátása — hiányában megfelelő színvonalú tudományos munka vidéki viszonylatban igen nehezen valósítható meg, vagy éppen lehetetlen. E megtisztelő feladat véghezvitele, amely egyben felelősségteljes munkavállalás is, nem egy könyvtárnál s nem is ritka esetben vet fel problémát.

A tárgyalt időben az összes átkölcsönzések 35,1, illetve 39,7%-át fővárosi könyvtárak teljesítették: 1963-ban 38, 1964-ben 44 fővárosi könyvtár küldött átlag 14, illetve 11 művet.¹⁰ Az országos jellegű könyvtárak közül az Országos Széchenyi Könyvtár, a Budapesti Egyetemi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, az Országos Műszaki Könyvtár, a Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtára és az Országos Pedagógiai Könyvtár nyújtja számbelileg a legtöbb segítséget. Ezek teljesítették a Fővárosból érkezett átkölcsönzések 61,6, ill. 55,2%-át. Mindkét évben jelentős volt a történettudományi kiadványok terén a Párttörténeti Intézet Könyvtára, a könyvtártudományi anyagban az OSZK Könyvtártudományi Szakkönyvtára, természettudományi kiadványokban a Magyar Nemzeti Múzeum Természettudományi Múzeum Könyvtára által nyújtott segítség. A nem országos (múzeumi, kutatóintézeti, egyetemi intézeti stb.) szakkönyvtáraktól a fővárosi átkölcsönzések 28,4, illetve 29,4%-át kaptuk.

ac) Vidéki átkölcsönzés

Vidéki könyvtáraktól a jelzett idő alatt, de az előző években is kevés anyagot kaptunk. 11 város 14 könyvtára, illetve 6 város 10 könyvtára a belföldi kölcsönzéseknek mindössze 9,6, 4,5%-át teljesítette.¹¹ Ez részben a vidéki könyvtárak mostohább ellátottságára utal, másrészt annak a jele, hogy a teljesítés nagyobb valószínűsége miatt általában a fővárosi könyvtárakhoz kell fordulnunk.

b) Külföldi teljesítések

Mint említettük, oktatóink, kutatóink számára igényelt kiadványok jelentős mennyiségét (1963-ban 47,9, 1964-ben 48,6%-át) külföldi könyvtárak állományából elégtettük ki.¹² A jelzett időben 20, illetve 21 ország 151, ill. 153 könyvtára küldött a könyvtárközi kölcsönzés keretében eredeti kiadványokat.¹³ ¹⁴

¹⁰ Ld. 7–8. sz. táblázatot.

¹¹ Ld. 7–8. sz. táblázatot.

¹² Ennek mintegy 1/5, 1/4 részét mikrofilmen kaptuk. Minthogy ezeknek országonkénti részletezéséhez pontos adatokkal nem rendelkezünk, a küldő könyvtár számadatai, a százalékos arányok és a hozzájuk fűzött megjegyzések csak az eredetiben kapott anyagra vonatkoznak.

ba) Szocialista országok

Az érkezett kiadványok 51,3, illetve 46,1%-át szocialista országokból kaptuk, ennek is mintegy felét a Szovjetunióból. A szovjet könyvtárakat illetően különösen ki kell emelnünk, hogy ritka esetektől eltekintve, minden igényelt orosz kiadványt megkaptunk. Köztük több múlt század elejéről származót eredetiben, néhány 1600–1700-ban megjelentet mikrofilmen kölcsönöztek át, ami több ezer oldal lefényképezését tette szükségessé. Évek folyamán kivételes elbírálás alapján néhány disszertáció is érkezett. Tudvalevően az ilyen irányú kérések elől ők is, s általában a könyvtárak — a tudományos eredmények védelme érdekében — elzárkóznak. Eredetiben 1963-ban 83 könyvet, 44 periodikát, 1964-ben 61 könyvet, 47 periodikát kölcsönöztek át. A Szovjetunióból kapott mennyiség mintegy 50%-át a moszkvai Gorkij Könyvtár és a moszkvai Lenin Könyvtár juttatta el, de jelentős a leningrádi Történeti Könyvtár, a leningrádi Akadémiai Könyvtár, a leningrádi Szaltükov—Scsedrin Könyvtár, a moszkvai Lomonoszov Egyetem Könyvtára és a kievi Akadémiai Könyvtár stb. által nyújtott segítség is. Könyvtárközi kölcsönzésük fejlettségére és szervezetségére jellemző, hogy számszerint is (1963-ban 29, 1964-ben 21 könyvtár), milyen aktívan vesznek részt az ország távoli területein lévő, legkülönbözőbb fajtájú könyvtárai is e szolgáltatásban, Lenin elveit¹⁵ a könyvtári feladatok tekintetében maradéktalanul megvalósítva.

A Német Demokratikus Köztársaság könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatására a jól-szervezettség, precízesség, kicsinyes korlátoktól való mentesség jellemző. A német könyvtárak korlátozás nélkül kölcsönöztek át periodikát, még hírlapot is! Nagyjából azonos mértékű, s igen jelentős segítséget kaptunk a következő három könyvtártól: berlini Német Állami Könyvtár, berlini és leipzig-i Egyetemi Könyvtár, de köszönettel tartozunk a jenai, hallei stb. egyetemi könyvtáraknak is.

Élénk forgalmat bonyolítunk le Csehszlovákia könyvtáraival is. E kapcsolatban elősorbán Magyarország a többet küldő fél¹⁶ (köztük jelentős mennyiséggel könyvtárunk is; az elmúlt évben pl. 51 kiadványt juttattunk el), de a tőlünk kapott kéréseknek — s ez sem jelentéktelen — a cseh és szlovák könyvtárak a lehetőséghez képest messzemenően eleget tesznek. A prágai Nemzeti és Egyetemi Könyvtár a küldött mennyiség 60%-át biztosította, de a prágai Akadémiai Könyvtár és a bratislavai Egyetemi Könyvtár is készséges partnernek bizonyultak.

Az utóbbi években Jugoszláviával is megélénkült könyvtárközi kölcsönzési forgal-

¹³ I.d. 9–10. sz. táblázatot.

¹⁴ Külföldi átkölcsönzésekkel kapcsolatban szeretnénk megjegyezni, hogy magunk is törekszünk a könyvtárközi kölcsönzés keretében az országok közötti eredményes együttműködést elősegíteni. Ennek érdekében teljes állományunkat rendelkezésükre bocsátjuk. Így pl. az elmúlt évben 19 ország számára 212 egységet kölcsönöztünk át. Ebből 80 periodika, 18 pedig régi magyar anyag volt. Az utóbbiból többet könyvtárunk állománya számára lefilmeztünk, hogy ilyen formában átkölcsönözhesük, s biztosíthassuk a külföldi kutatók számára az egyébként ritka, nehezen megszerezhető szakirodalmat. Célunk a külföldi tudományos kutatás támogatása, s egyben közvetett módon, — jó kapcsolat kiépítése révén — saját kutatásaink fokozott elősegítése.

¹⁵ *Lenin: Mit írt, mit mondott — a könyvtárakról?* N. K. Krupszkaja előszavával, cikkeivel, jegyzeteivel. Bp. 1953. 87.l.

¹⁶ *Tóth Sándor* szíves szóbeli közlése.

munk. Legtöbb átkölcsönzést a belgrádi Nemzeti Könyvtár, a ljubljanoi és a zágrábi Egyetemi Könyvtár nyújtotta, s nagyobb részt, mint a táblázat is jelzi épp a hiányzó folyóiratok átkölcsönzése jelentős.

A lengyel könyvtárak együttműködésében megnyilvánul — az egyébként is léptenyomon tapasztalható — baráti érzés. Készségesek, és a lehetőséghez képest minden igényt kielégítenek. Legtöbb kiadványt a varsói Egyetemi Könyvtár juttatta el, néhány alkalommal a varsói Nemzeti Könyvtár.

Bulgária könyvtárközi kölcsönzéséről megállapíthatjuk, hogy igen jól szervezett, gyors, pontos ügyintézésük, s a legmodernebb felszereléssel dolgoznak. Pl. nem mikrofilmet, hanem mikrokártyát kölcsönöznek át. Sajnálatos, hogy könyvtárunk műszaki fejlettsége még nem érte el ezt a színvonalat, mindenesetre egy mikrokártya leolvasókészülék beszerzése nem sokáig halasztható.

Romániából aránylag kevés átkölcsönzés érkezik. Javasoljuk, hogy illetékesek tegyenek lépéseket az esetleg fennálló technikai vagy szervezeti nehézségek leküzdésére.

bb) Nyugati országok

A külföldi átkölcsönzések 48,7, illetve 53,9%-a nyugati országokból származik.¹⁷ Legaktívabb partnereink a Német Szövetségi Köztársaság könyvtárai. 1963-ban 71 évfolyam folyóiratot küldtek, a nyugati országok folyóiratkölcönzésének mintegy felét. Az amerikai kiadványok jelentős részéhez is az NSZK könyvtárain keresztül jutunk. Az átkölcsönzött kiadványok fele a frankfurti (a. M.) Városi és Egyetemi Könyvtárból, valamint Senckenberg Könyvtárból továbbá a müncheni Bajor Állami Könyvtárból érkezett, de élénk a kapcsolat a göttingeni, hamburgi, tübingeni, wiesbadeni egyetemi, illetve területi könyvtárakkal is.

Hasonló elismeréssel szólhatunk az északi országok együttműködéséről is. Különösen ki kell emelnünk Svédország és Dánia könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatását, mind saját kiadványaik, mind más országban (Amerika) megjelentek továbbítása, valamint az ügyintézés gyorsasága tekintetében. Az adatok tanúsága szerint periodika átkölcsönzésben is segítőkészséget tanúsítanak, az eljuttatott anyag 71—78 százaléka folyóirat volt. Svédországból a kapott kiadványok 45%-a a lundini Egyetemi Könyvtárból érkezett. A Dániából jött anyag mind a koppenhágai Egyetemi Könyvtárból származik.

Anglia kizárólag a területén megjelent kiadványt kölcsönzi át, de azt nagyvonalúan teszi. Pl. kérésünkre tizenkét 1850 előtti folyóiratévfolyamot küldött meg (nem félve gondatlan kezeléstől, rongálódástól — ami mondanom sem kell nem is fordult elő), s ezzel egy angol irodalmi témájú kandidátusi disszertáció létrejöttét messzemenően elősegítette. Angliában a könyvtárközi kölcsönzés központosított. A National Central Library feladata a belföldi és külföldi könyvtárközi kölcsönzés lebonyolítása. Állományát e feladat figyelembevételével fejleszti, a keresettebb műveket több példányban

¹⁷ Ld. 9—10. sz. táblázatot.

szerzi be. Csak az általa nem teljesíthető kéréseket továbbítja más könyvtárakhoz. Az érkezett kiadványok 60–70%-a a National Central Library állományát képezi, ezen kívül sok vidéki egyetemi és kollégiumi könyvtár, szakkönyvtár járult hozzá egy-egy mű eljuttatásával kutatóink igényeinek kielégítéséhez. Az angolok külföldi könyvtárközi kölcsönzés tekintetében a „legnagyobb forgalmat a csehekkel bonyolítják le, utánuk mindjárt Magyarország következik”,¹⁸ magunk viszont még azzal egészíthetjük ki, hogy saját kutatóink igénye nem kis mértékben járul e magas forgalom eléréséhez.

Kevésbé érthető, hogy az idegen kiadványok között — tapasztalat szerint — még az angol nyelvűekkel, így az Egyesült Államok-beliakkal sem tesz kivételt, jóllehet könyvtáraiban a fontosabbak zömmel megtalálhatók. A földrészek között történő könyvtárközi kölcsönzés a szállítás lassúsága, a kiadványok forgalomból való több hónapos, (féléves) kivonása, s a jelentős szállítási költség miatt sem nevezhető a legkifizetődőbbnek. Bár az utóbbi években már gyakrabban érkezik a tengeren túlról is küldemény, mint pl. a washingtoni Library of Congress-ből, a new yorki Columbia Egyetem Könyvtárából, s annak ellenére, hogy a kölcsönzés kiszélesítése fokozott terheket róna az angliai könyvtárakra — kívánatos lenne e tekintetben engedményeket tenni.

Ausztriába irányított kéréseinket mind a bécsi könyvtárak teljesítették, legnagyobb mennyiségben az Egyetemi Könyvtár és az Osztrák Nemzeti Könyvtár. Az utóbbiból — különösen az 1964–65. évben több száz hírlapcikket kaptunk mikrofilmen.¹⁹

Svájcban legaktívabb átkölcsönző partnerünk a berni Országos Könyvtár — a kapott kiadványok 50%-a tőle származik. Gyakran érkezik anyag a zürichi Központi Könyvtárból és Genfből is.

Franciaországból 1963-ban 50, 1964-ben 33 kiadvány érkezett. Legtöbb segítséget a strasbourg-i Nemzeti és Egyetemi Könyvtárból kapjuk, de a grenoble-i, lyoni és nancy-i egyetemi könyvtárak is több átkölcsönzéssel járultak hozzá kérésünk teljesítéséhez. Értékben jelentős gyarapodást jelent a párisi Nemzeti Könyvtár tulajdonát képező értékes kódexek mikrofilmmásolatának megszerzése. E biztató mozzanatok ellenére, véleményünk szerint franciaországi kölcsönzési kapcsolataink további fejlesztése látszik kívánatosnak (különösen a teljesítési idő tekintetében).

Fokozottan vonatkozik ez az olaszországi könyvtárakra, amelyekkel ma még aránylag kisebb forgalmat bonyolítunk le. Meg kell említenünk a bolognai Egyetemi Könyvtárat és a Vatikán Könyvtárat, amely szintén kódexei mikrofilmvételével és eljuttatásával nyújtott jelentős segítséget. Az utóbbi időben több kiadvány eljuttatásával járult kutatóink munkájának sikeréhez a római Egyetemi Könyvtár is.

¹⁸ Szász Magda: Az angol könyvtárközi kölcsönzési szolgálat. = Könyvtáros, 1964. 14. évf. 12. sz. 716. l.

¹⁹ Érdemes itt néhány szóban megemlíteni a külföldi tanulmányutak jelentőségét. Egyes témáknál, különösen az anyaggyűjtés stádiumában felbecsülhetetlen értékű; a kutatás roppant mértékű megkönnyítését, meggyorsítását eredményezheti. A nagy formátuma miatt nem kölcsönözhető hírlapanyag feltárása, a szükséges cikkek kiválasztása, mikrofilmen történő igénylése, s otthoni nyugodt feldolgozása vált általa az említett, s még nem egy esetben lehetővé.

2. Teljesítés az igényekhez képest

a) Megoszlás kiadványfajták szerint

A természettudományos igények kielégítése kis háján 100%-ban sikerült. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy kéréseik néhány százaléktól eltekintve modern külföldi irodalomra vonatkoznak, s hogy pontos adatok birtokában vagy eredetiben, vagy mikrofilmen az igényelt anyag megszerezhető. Különösen jelentős volt 1963-ban a külföldi könyvtárak periodika átkölcsönzése: 57,9%-ot ért el. Eredetiben kapott 41,9, mikrofilmen 16%. Ezzel szemben belföldről csupán 42,1%-ban teljesítették kéréseinket. Az eredetiben kapott alig valamivel több, mint a külföldről érkezettek fele 24,9%, viszont a mikrofilmen eljuttatott magasabb százalékot mutat 17,2%.^{20, 21} Ez a külföldi kölcsönző partnerek nagyobb segítőkészségét is jelzi, éppen a legtöbbit vitatott területen — a periodika vonalán.

A természettudományos igények közel 100%-ával szemben a társadalomtudományi kérések teljesítése 1963-ban alig haladta meg a 80%-ot. Ennek oka többek között a táblázaton is kirívó, legalacsonyabb teljesítést mutató (50%) hírlapkölcsonzés. Ez ugyan 1964-ben ugyancsak külföldi átkölcsönzés segítségével 76%-ra emelkedett, de a társadalomtudományi igények összességét tekintve, a kielégítés mértéke csökkent. Kutatóink igényeinek kielégítése 1963-ban 90,7%-ot ért el, míg 1964-ben csupán 84,6%-ot. Tapasztalatunk szerint ez a tendencia 1965-ben is érvényesül.

A folyóiratkölcsonzésben elért viszonylag magas százalék (1963-ban 95,2, 1964-ben 82%) csak részben mutatja a tényleges teljesítést, mivel a kért periodika egy-egy évfolyama helyett gyakran kapunk 2—3 évfolyamot is egy kötetbe kötve. Kutatóink persze áttanulmányozzák (tehát hasznosítják) a nem kért évfolyamot is, de a valóságban mégis jelentékeny mennyiségű folyóiratigény maradt teljesítetlen.

A hírlapirodalom szükségletét sem az igények, sem a teljesítés számszerű adatai nem fejezik ki híven, mivel a társadalomtudományi kutatók által benyújtott jegyzék alapján — amelyen nem egy esetben 10—12 évfolyam is szerepel (vagy még annál is több, mint pl. a marxizmus—leninizmus tanszék egy tagja 15 féle hírlap és folyóirat 90 évfolyamára nyújtott be kérést) — a szükséges hírlap és folyóirat 1—2 évfolyamának megigénylése és elutasítása után (mivel a további megszerzésre vonatkozó erőfeszítés hiábavaló) lezárjuk az ügyet. Így a kutatók hírlapra és folyóiraatra vonatkozó összes igénye mennyiségileg nem szerepel kimutatásunkban, de mint teljesítetlen kívánság súlyos problémaként nehezedik kutatóra és könyvtárosra egyaránt.

²⁰ Ld. 11. sz. táblázatot.

²¹ Kutatóink igazában mindenkor eredetiben szeretnének az igényelt irodalomhoz hozzájutni. Áll ez még akkor is, ha különböző megfontolásból kérésüket mikrofilme is megteszik. Éppen ezért túlságosan örvendetes, hogy a teljesítések egyre nagyobb hányada modern kiadványok esetében is mikrofilmen történik. Sajnálatos, hogy a mikrofilmen történő teljesítések éppen belföldi könyvtárak részéről szaporodnak, igen sokszor olyan kiadványok tekintetében, amelyeknél semmiképpen sem indokolt ilyen, a múzeumok gyakorlatánál is szigorubb védelem (országban belül több példányban is meglevő kiadvány). A külföldi könyvtárak tapasztalatunk szerint előzékenyebbek, s így általában érdemes tőlük eredetiben igényelni a kívánt anyagot. Ez már csak a gazdaságosság szempontjából is kívánatos.

E tekintetben a tudományos és szakkönyvtárak nagyobb összefogására (szorosabb együttműködésére, szemléletbeli változására, illetve a könyvtárközi kölcsönzési rendelet módosítására) van szükség. Hazai könyvtáraink e problémával kapcsolatos magatartására jellemző, hogy pl. az Országos Műszaki Könyvtár teljes periodika állományát könyvtárközi kölcsönzés keretében 1 hétre a kisebb szakkönyvtárakon keresztül a helyben (Budapesten) lakó szakemberek rendelkezésére bocsátja, elismerésre méltó módon biztosítva számukra a nyugodt elmélyült munkát, s egyben azt a kényelmet, hogy az utánjárás fáradságát is megtakaríthatják. Ezzel szemben vidékre eredetiben még kivételes esetben sem hajlandó ugyanennyi időre átkölcsönözni, még oly módon sem, hogy ha a kért folyóirat személyes lehozatalát, egy héten belüli visszajuttatását, biztonságát a legmesszebbmenően biztosítjuk. A hasonló jelenségek azt eredményezik, hogy vidéken bizonyos periodikákhoz egyáltalán nem lehet hozzájutni, míg e periodikák a fővárosban az Országos Műszaki Könyvtáron kívül, még jónéhány szakkönyvtárban megtalálhatók. Bár a természettudományos kutatásban — folyóiratcikkek kérése esetén — általában elég a mikrofilm, nem egy eset adódik, amikor elengedhetetlen a teljes évfolyam áttanulmányozása. Hogy csak egy példát említsek, a *Chemisches Zentralblatt* 1940. évfolyamát négy szakkönyvtártól igényeltük, s mind a négytől nemleges válasz érkezett, hivatkozással a könyvtárközi kölcsönzési rendeletre, illetve saját kutatóik igényeire. Nehezen képzelhető el, hogy mind a négy könyvtárban éppen ez az 1940-ben megjelent periodika nem volt nélkülözhető. Nálunk mindenesetre egy kandidátusi disszertáció lett hiányos nélküle, mivel az idő már nem engedte meg, hogy külföldi könyvtártól igényeljük. Negatív példaként megemlíthetjük még a *Yearbook of the United Nations* néhány kötetére vonatkozó igényünket. Ez nem folyóirat jellegű periodika, állományunkból hiányzó köteteit még sem tudtuk országon belül megszerezni.

Elgondolkozva a könyvtárközi kölcsönzési rendelet periodikára vonatkozó utasításán²² ismételten megállapíthatjuk, hogy e rendelet lényegében lehetetlenné teszi, hogy vidéken élő szakemberek kutatásaikban a szükséges mértékben támaszkodhassanak ezekre a kiadványokra. A könyvtárközi kölcsönzési rendeletet megelőző években, igen nagy számban kaptunk természettudományi és társadalomtudományi folyóiratokat szakkönyvtáraktól, kutató intézetektől stb. így pl. az MTA Fizikai Kutató Intézet Könyvtárából, a Nehézvegyipari Kutató Intézet Könyvtárából, vagy a Párttörténeti Intézet Könyvtárából stb. Sajnos, a rendelet megjelenése óta egyre gyakoribb az ilyen kérések visszautasítása. Periodika tekintetében — tisztelet a kivételnek — minden könyvtár úgy elzárkózik, mintha muzeális kincset védene.

Akár a múltat, akár a jelenlegi helyzetet tekintjük, érdemes lenne országos felmérést végezni a könyvtárakba párhuzamosan járó külföldi folyóiratokra vonatkozólag. E felmérés világosan megmutatná, milyen kevés a több példányban meglevő folyóirat, s mennyire tarthatatlanok a folyóiratok átkölcsönzésére vonatkozó korlátozások. A magyar periodikák tekintetében irreális lenne hasonló igényt támasztani, de a belföldi —

²² A művelődésügyi miniszter 126/1963. (M. K. 8) M. M. számú utasítása a könyvtárközi kölcsönzésről. — *Művelődésügyi Közlöny*. 1963. 7. évf. 8. sz. 135–138. l.

elsősorban régebben megjelent — folyóiratok, hírlapok területén még kedvezőtlenebb helyzet tapasztalható.

Hogy a fejlődés sok területen még sem áll meg, azoknak a könyvtáraknak köszönhetjük, amelyek nem kapaszkodnak a rendelet betűibe, s a hozzájuk intézett kéréseket megértően kezelik. Példaként szeretném megemlíteni a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárát, amely miután több könyvtár visszautasította a „Köztelek” állományunkból hiányzó 10—12 évfolyamának átkölcsönzését, kérésünkre eljuttatta, s ezzel egyik kutatónk kandidátusi disszertációjához nagy segítséget nyújtott. Kitűnő az együttműködés a Budapesti Egyetemi Könyvtárral is, mind periodika, mind régi, ritka RMK mű vagy kézikönyvtári anyagra vonatkozó kérésünk teljesítésében. Érdekes ellentmondást tapasztalunk a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára részéről. Kézirattára megfelelő biztonsági rendszabályok mellett (személyes lehozatal, szigorú őrzési és használati feltételek) indokolt esetben átkölcsönzi a szükséges kéziratosokat. Ezzel szemben ugyanezen intézmény folyóirattára — az országban több példányban fellelhető, gyakran külföldi — periodikát eredetiben csak igen kivételesen, vagy egyáltalán nem kölcsönzi át. Az Országos Széchényi Könyvtár a megelőző években tapasztalt segítséget folyóirat és hírlap eredetiben történő átkölcsönzése tekintetében mind inkább megvonja — hivatkozva az állományvédelem szempontjaira. Ezt a korlátozást sokszor valóban indokolja az egy példányban meglévő hírlap rossz állapota, de a második példány átkölcsönzésétől való elzárkózás véleményünk szerint indokolatlan.

A vidéki kutatók számára a periodikák használatát valami módon biztosítani kell. Vagy a könyvtárközi kölcsönzési rendelet módosításával, vagy egy központi periodika-állomány létesítésével, amelynek feladata ez igények kielégítése lenne. Az a terv, amely minden — legalább is régebben megjelent periodika mikrofilmre vételét célozza, csak a távoli jövőben valósul meg, és akkor is kétséges mennyire jelent végleges megoldást.

RMK anyag, kézirat, s egyéb kiadványok megszerzése lelőhely ismeretében és megfelelő kapcsolatok eredményeként igen jónak, nem egyszer százszázalékosnak mondható.

b) Megoszlás nyelvek szerint

Az átkölcsönzött kiadványok nyelv szerinti megoszlása a következőképpen alakult:

1963

	ma- gyar	oros	angol	fran- cia	né- met	gö- rög	latin	bol- gár	cseh	dán	finn	hol- land	hor- vát
Igény	374	167	380	144	347	13	38	11	50	3	60	—	11
Érkezett . . .	270	172	344	146	324	7	38	10	49	3	61	4	10

	len- gyel	nor- vég	olasz	ro- mán	spa- nyol	svéd	szerb	szerb- hor- vát	szlo- vák	szlo- vén	
Igény	9	—	20	9	3	2	7	22	26	4	=1700 kérés
Érkezett	14	1	17	6	4	1	7	24	26	4	=1542 kiadvány

1964

	ma- gyar	orosz	angol	fran- cia	né- met	gö- rög	latin	bol- gár	cseh	dán	hol- land	hor- vát
Igény	394	138	303	94	386	5	34	7	16	2	—	4
Érkezett	265	131	240	84	369	3	31	8	14	3	3	3

	len- gyel	olasz	ro- mán	spa- nyol	svéd	szerb	szerb- hor- vát	szlo- vák	
Igény	13	11	7	4	—	2	3	5	=1428 kérés
Érkezett	14	12	4	4	9	3	3	6	=1209 kiadvány

A nyelvi elemzéseknél kérés és teljesítés között mutatkozó kisebb eltérés a következőkből adódik:

a kérések elindítása és az anyag megérkezése között optimálisan 1–3 hónap időbeli különbség van, s ez évenkénti kimutatásnál szükségszerű eltolódást ad, az igényelt periodika évfolyam helyett egy kötetbe kötve időnként több évfolyam érkezik,

valamely világnyelven igényelt anyag egy részét az eredeti nyelven kapjuk, téma megjelölés esetén egy kérés gyakran több kiadvány megküldését eredményezi.

1963–1964-ben az érkezett mennyiség 17,5, illetve 22% magyar anyag, 63,9, illetve 68% a négy világnyelven íródott (orosz 11,1, 10,8, angol 22,3, 19,8, francia 6,9, 6,9, német 21, 30,5%), kisebb nyelvek 18,6, 10% volt.

Az eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy az igényelt magyar nyelvű kiadványok 72,1, illetve 67,2%-át tudtuk kutatóink rendelkezésére bocsátani, míg, az idegen nyelvű kiadványok 96,5, 91,3%-át. Az idegen nyelvű kiadványok megszerzése tehát országon belül, s főleg a külföldi könyvtárak segítségével kielégítőnek mondható. Ezzel szemben a saját, magyar nyelvű kiadványaink megszerzése — amelyeknél joggal elvárható lenne az igények közel százszázalékos kielégítése — a legnagyobb gondot okozza.

3. A teljesítésre fordított idő mennyisége

A tudományos kutatás szempontjából nem közömbös, hogy a kapott szakanyag átkölcsönzése mennyi időt vesz igénybe. Kívánatos, hogy az „átfutási” idő minél rövidebbre redukálódjék. Nagyobb lélegzetű kutatás esetén (akadémiai doktori, kandidátusi disszertáció), amely a szakirodalom széles területének áttanulmányozását igényli — tehát évek munkája — nem mindég jelent akadályt a kölcsönzés elhúzódása. Ellenben rövidebb tanulmányok, egyetemi doktori disszertációk esetében a nagy késéssel érkezett művek már nem hasznosíthatók. Az igénylők ezek hiányában kénytelenek kutatási eredményeiket közreadni. Ezért érdemes megvizsgálunk az átfutási idő tényét belföldi, illetve külföldi könyvtárak viszonylatában, valamint a kapott anyag formája — eredeti, mikrofilm — szerint.

Nyilvánvaló, hogy az azonos területen (város, község) levő könyvtárak között létesített könyvtárközi kölcsönzési kapcsolat a leggyorsabb. Az így igényelt anyag megszerzése csupán órákat, illetve 1—2 napot vesz igénybe. Kutatóink ennek következtében az összkéréseknek 10%-ához igen gyorsan juthatnak hozzá. Különösen jelentős ez a Ref. Kollégium Könyvtárából átkölcsönzött periodika, illetve hírlapanyagot illetően.

Viszonylag kedvezőek a kisebb szakkönyvtárakkal és kutatóintézetekkel kapcsolatos tapasztalataink is. Közvetlen kérésre 8—10 nap leforgása alatt nagyrészt eljuttatják az igényelt kiadványt, — pl. az OSZK Könyvtártudományi Szakkönyvtára, Természet-tudományi Múzeum Könyvtára, Központi Fizikai Kutató Intézet Könyvtára stb. Az országos szakkönyvtárak és egyetemi könyvtárak teljesítése azonban kedvező esetben is 3—4 hét, ami többnyire jelentős mennyiségű átkölcsönzési forgalmuk következménye. Ebből a csoportból szeretném kiemelni az Országos Pedagógiai Könyvtárat, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárát, a Budapesti Egyetemi Könyvtárat, akik a közvetlenül kapott kéréseket gyorsan, zökkenőmentesen oldják meg.

Így a teljesítési idő az országon belül az eredetiben kapott irodalom tekintetében 1963—1964-ben a következőképpen alakult: a kérést követő két hét alatt érkezett az anyag 39,5, ill. 38,3%-a, a harmadik-negyedik hét folyamán újabb 35,9, 30,1% teljessé vált, tehát egy hónapon belül a belföldről származó eredeti anyag 75,4, 68,3%-át kaptuk meg.

A mikrofilmen történő átkölcsönzések időbelileg a következő képet mutatják: két hét alatt 0,8, 3,7%, egy hónap alatt csupán 38,1, 37,8%, ami az eredetiben megjött irodalom megfelelő százalékos arányának felénél alig több. A harmadik hónap végére viszont a kétféle teljesítési forma aránya nagyjában azonos; eredeti 95,1, 94,7%, mikrofilm 87,6, 93,9%.²³

Az eredetiben, illetve mikrofilmen érkezett anyag átfutási idejét fejlődésben vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az előbbinél lassúbbodás észlelhető, míg a mikrofilmszolgáltatás fokozatosan gyorsul. Ez természetesen csak viszonylagos, az eredeti anyag átkölcsönzésének gyorsaságát végül sem érheti el, az előállításhoz szükséges időigény miatt.

²³ Az „átfutási” idő további ütemére a 12. sz. táblázat nyújt részletes tájékoztatást.

A kölcsönzés teljesítésének idejét nagymértékben befolyásolja az a körülmény, hogy az egyes könyvtárak a kéréseket közvetlenül, vagy az OSzK, illetve más könyvtárak közvetítésével kapják. Az utóbbi megkétszerezi, illetve megsokszorozza az „átfutási” időt. A kérések irányítása az országos tudományos és szakkönyvtárak gyűjtési profiljának, állományának bizonyos mértékű ismeretére,²⁴ a kapott új beszerzési jegyzékekre, nyomtatott katalógusokra, a periodika lelőhelyjegyzékre és az évek folyamán szerzett tapasztalatra támaszkodva történik.

Az ügyintézés gyorsítása, s az Országos Széchényi Könyvtár tehermentesítése érdekében is — kérésünkön több könyvtár nevét is feltüntetjük, hogy teljesítetlenség esetén a következőhöz továbbíthassák. Sajnálattal tapasztaljuk, hogy ez sok esetben nem történik meg, így újbóli elindítása jó néhány nap időtöbbletet jelent.

Szükségessnek érezzük a Telex könyvtári használatba vételét. Segítségével néhány napra lehetne csökkenteni a belföldi kérések 90%-ának átkölcsönzési idejét a tapasztalt 1—3 hónap helyett — feltéve, ha legalább az öt vidéki regionális könyvtárat és az Országos Széchényi Könyvtárat összekötő országos hálózat épül ki. Ez esetben a debreceni Egyetemi Könyvtár nemcsak az egyetem és város kutatóinak tudományos munkájához szükséges szakanyag megszerzését tudná fokozott mértékben elősegíteni, hanem a területéhez tartozó többi könyvtárak eredményesebb tájékoztatását, irányítását is jobban el tudná látni.

Az új anyag lokalizálása tekintetében többé-kevésbé segítségünkre van az Új Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke. Jelen formájában kevés segítséget nyújt a könyvtárközi kölcsönzésnek, s így is lesz mindaddig, míg a mutatózás problémája, lehetőleg kumulatív formában meg nem oldódik. Éppen ennek használata során ébredt fel a könyvtárközi kölcsönzőben az igény, hogy a Központi Katalógus (KC) régi állománya is mielőbb megjelenjen nyomtatott formában. Tapasztalat szerint a KC további kiegészítése, különösen régebben megjelent kiadványok tekintetében kívánatos. Másrészt feltétlenül szükséges, hogy a gyarapodáson kívül az elveszés következtében, illetve tervszerű állományapasztás alkalmával kiiktatott kiadványok jegyzékét a könyvtárak eljuttassák az Országos Széchényi Könyvtárba, hogy a szükséges törlés a Központi Katalógusban is végrehajtható legyen.

Mind sürgetőbbben merül fel az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtárközi Kölcsönzési Osztályának — mint országos központnak — bizonyos mértékű tehermentesítése, annak érdekében, hogy a tudományos kutatással kapcsolatos igények (s az arra fordítható idő) nagyobb hangsúlyt kaphassanak. Az OSzK-ba érkező kérések mintegy 60%-a tankönyvre, illetve kötelező irodalomra vonatkozik.²⁵ Igen sok a területileg sem hozzá tartozó közművelődési és iskolai könyvtár ilyenirányú közvetlen kérése. Itt is hangsúlyozzuk a fokozatosság elvének megtartását. Ezeknek a kéréseknek a körözését csak hálózati, illetve területi könyvtárakon keresztül kellene elfogadnia. Ez egyben a területen meglévő irodalom eredményesebb forgalmazását is elősegíti. Egy ilyen mértékű meg-

²⁴ Tájékoztató a magyar tudományos és szakkönyvtárakról és szolgáltatásairól. Bp. 1960. 130. 1. stb.

²⁵ Tóth Sándor szíves szóbeli közlése.

szorítás egyrészt a könyvtárosok fokozott aktivitását, másrészt a hálózati központok állományának szükség szerinti bővítését is feltételezi.

Jóllehet könyvtárunk az igényelt irodalom mielőbbi megszerzése, valamint az OSzK Könyvtárközi Kölcsönzési Osztályának tehermentesítése érdekében lehetőleg közvetlenül fordul az átkölcsönző partnerekhez, még így is igénylésünk mintegy 70–72%-ával kénytelen foglalkozni. Ez már abból is adódik, hogy az érkezett anyag 50%-át külföldről, tehát az OSzK útján kapjuk. De sok az olyan kérés is, amely több könyvtáron keresztül végül is hozzájuk kerül.

A külföldről érkezett kiadványok átkölcsönzési idejét csak viszonylag tudjuk értékelni, mivel ezt az időtartamot nagymértékben befolyásolja pl. az, hogy előzőleg Magyarországon is történt-e körözés, vagy azonnal külföldi könyvtárhoz irányították. Ezt a szempontot is figyelembe véve általában kedvezőek a tapasztalataink.

Bár a kérést követő egy hónap alatt az eredetiben átkölcsönzött anyagnak csupán 14,4, 10,1%-a érkezett meg, szemben a belföldi 75,4, 68,3%-kal, a második hónapban már 39, 37%, a harmadik alatt 27,4, 27,1%, tehát három hónapon belül 80,8, 74,2%-át kaptuk meg. A hiányzó 20–25% nagyrészt 4–6 hó időtartam alatt teljesült. A mikrofilmek eljuttatásának ideje világviszonylatban is gyorsuló tendenciát mutat: 1963-ban két hónap alatt 51%, a harmadik hónap végére 58,4%, 1964-ben ugyanennyi idő alatt a kért műveknek 57,6, 75,8%-át kölcsönözték át.²⁶

A szocialista országok közül Bulgária a legaktívabb kölcsönző partnerünk. Bár nem sok művet igényeltünk Bulgáriából, de amit kértünk, egy hónapon belül meg is kaptuk. Utána az NDK következik: két hónap alatt a kért mennyiség 68,5%-át juttatta el. Lengyelország ugyanezen idő alatt 64,1%-ot, Csehszlovákia és Jugoszlávia 62,5%-ot. A Szovjetunió könyvtárai, ha nem is a leggyorsabb, mégis legaktívabb partnereink közé tartoznak: két hónap alatt kéréseink több mint felét megküldték.

A nyugati országok közül az északiak a leggyorsabbak, élükön Svédországgal és Dániával, ahonnan két hónapon belül az átkölcsönzött anyag 78,9, illetve 70%-át megkaptuk, NSZK 68,2%, Svájc 60%, Ausztria 52,6, Anglia 49%-ot juttatott el ezen idő alatt. Franciaország két hónap alatt 38,2%-át, Olaszország 37,1%-át juttatta el az átkölcsönzött anyagnak, s a kért művek közül nem is egy 8–10 hónap múlva érkezett meg.

Az ismertetett adatokból önként adódik a figyelmeztetés: a tudományos kutatás hatékonyabb támogatása érdekében országon belül és külföldi viszonylatban egyaránt, minden erőfeszítést meg kell tennünk az ügymenet gyorsítására.

III. Könyvtárközi kölcsönzés és állománygyarapítás

A könyvtárközi kölcsönzés a konkrét tudományos kutatás támogatásán túlmenően az állomány kiegészítését is lehetővé teszi, éppen olyan kiadványok tekintetében, amelyek könyvtári forgalomban megszerzhetetlenek. Igen sok átkölcsönzött folyóiratot, kézikönyvet, monográfiát és egyéb nélkülözhetetlen tudományos kiadványt

²⁶ Ld. 12. sz. táblázatot.

filmeztünk le az elmúlt évek folyamán a Könyvtár, illetve az intézetek részére. Mikrofilmtárunk állománya kb. 1650 mű. Ennek nagy részét éppen az átkölcsönzés keretében érkezett kiadványok képezik. Erőteljesen élnek az állománygyarapításnak e lehetőségével az idegen nyelvi intézetek, amelyeknek újbóli megszervezése csak az 1950-es években történt, s ennek következtében könyvtári ellátottságuk nem volt megfelelő. Részben a Történettudományi Intézet, részben a Marxizmus—Leninizmus Tanszék forrásanyagként használt hírlapigénye vezetett arra a gondolatra, hogy az Országos Széchényi Könyvtárral mikrofilmezési megállapodást kössünk. Ennek értelmében egyelőre 25—25 ezer filmkocka elkészítését és a pozitív filmek kicserélését vállaltuk kölcsönösen. Ezzel — konkrét kutatási igények kielégítése mellett — mindkét könyvtár hírlaptárának hiányait fokozatosan pótolni tudjuk. (Remélve, hogy ez a program kedvezőbb technikai feltételek közt lényegesen gyorsabban haladhat előre.) A természettudományos állomány bővülése egyrészt azzal is megvalósul, hogy a kérések egy részét már eleve mikrofilmen kapjuk meg.

A mikrofilmen történő állománygyarapítás bármennyire hasznos is, természetesen nem teszi feleslegessé a lényeges és alapvető kiadványok eredetiben történő kiegészítését. Elsősorban olyan művekre, periodikára gondolunk, amelyek nemcsak egy intézet érdeklődésére tartanak számot. Ezeknek a hiányoknak a feltárásával úgy hisszük hasznos segítséget nyújthatunk az állományfejlesztés munkájának, ha figyelembe veszi a könyvtárközi kölcsönzés tapasztalatait az egyetemi oktatók és kutatók igényeit és az igények teljesítését illetően.

Összefoglalás

Az elmondottakat a következőkben összegezzük:

Az *igények* tekintetében jellemző különbség mutatkozik a humán és a természettudományos kutatási szükségletek között. A társadalomtudományi kutatók sokféle nyelvű (főleg magyar és német) sokféle fajta, s különböző korból származó kiadványt (jelentős részben régi folyóirat és hírlapanyagot) igényelnek. A természettudományi igények kisebb mennyiségű anyagra vonatkoznak: szinte kizárólag a világnyelveken megjelent (mintegy 50%-ban angol) irodalomra, 80%-ban folyóiratcikkekre. Érdekes, hogy az általánosan tapasztalt gyakorlattól eltérően, természettudományi kutatóink a könyvtárközi kölcsönzésen keresztül viszonylag régi anyaghoz kívánnak hozzájutni.

A *teljesítés* mértéke az igényekhez képest nemhogy emelkedne, de inkább csökkenő tendenciát mutat. Az érkezett anyag kb. egyenlő arányban származik belföldi és külföldi könyvtárakból.

Helybeli viszonylatban igen jó az együttműködés. A fővárosi könyvtáraktól kevés kivétellel az utóbbi időben kevesebb támogatást kapunk (elzárkózás a periodikák kölcsönzése elől, indokolatlan mikrofilmezés, könyvtárközi kölcsönzési rendelet fékező hatása!). Vidéki könyvtárakkal kevés a kapcsolatunk különböző okok miatt.

A külföldi származású anyagot mintegy fele-fele részben szocialista, illetve nyugati

országok könyvtáraitól kapjuk (legtöbbet a Szovjetunióból, illetve a Német Szövetségi Köztársaságból).

A kiadványfajták közül a periodika kérések kielégítése a legproblematisabb. Figyelemre méltó az a készséges segítség, amit e tekintetben a külföldi könyvtárak részéről tapasztalunk, sajnálatos ellentétben a legtöbb magyar könyvtárral. A periodika problémával szorosan összefügg az a meghökkentő tény, hogy a teljesítés aránya épp a magyar nyelvű kiadványok tekintetében a legrosszabb.

A mikrofilm jelentősége az átkölcsönzésben kétségtelen, de viszonylagos arányának növekedése az eredetiben történő teljesítéshez képest nem kívánatos (külföldről drága, belföldről kevés kivétellel indokolatlan).

Ez akkor is igaz, ha a könyvtárközi kölcsönzésnek az állománygyarapításhoz való pozitív hozzájárulása elsősorban éppen mikrofilm formában történik is: saját filmfelvétel mindenképpen célszerűbb.

Közvetett, de véleményünk szerint hasznos segítséget nyújthat a könyvtárközi kölcsönzés azzal is az állományfejlesztés munkájának, ha az igények s az igények teljesítésének tapasztalataira felhívja a figyelmet.

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

- Csűry István*: Válogatás és teljesség. 2. közlemény. — Auswahl und Vollständigkeit. (Ein dialektischer Widerspruch in der Sammeltätigkeit der Bibliothek und Bibliographie. 2. Fortsetzung.) (Zusammenfassung) 5
- Vita Zsigmond*: Erdélyi könyvkereskedők a felvilágosodás korában és a reformkorban. — Les catalogues des libraries de Transylvanie à l'époque des lumières et de la Réforme. (Résumé) 55

Közlemények

- Juhász Izabella*: Gulyás Pál és Sárközi György levelezése. (A Válasz történetéhez., — Correspondence de Paul Gulyás et de Georges Sárközi (Contributions à l'histoire de la revue littéraire hongroise „Válasz”) (Résumé) 77
- Lengyel Imre*: Az Alföldi Hírlap 1848-ban. Adatok egy vidéki hírlap társadalmi szerepének vizsgálatához. — Die Zeitung „Alföldi Hírlap” im Jahre 1848. Beiträge zur Untersuchung der gesellschaftlichen Rolle einer Provinzzeitung. (Zusammenfassung.) 135
- Varga László*: Sámbock (Sambucus) János emblémái. (2. r. Szemelvények.) — De emblematicis Ioannis Sambuci (Pars II. Selecta Carmina et illustrationes.) (Summarium) 181

A könyvtár életéből

- Csűry István* — *Gomba Szabolcsné*: Állományhasználati elemzés. 247
- Bot Györgyné*: Könyvtárközi kölcsönzésünk az egyetemi tudományos kutatómunka szolgálatában . . . 263

КНИГА И БИБЛИОТЕКА
ИССЛЕДОВАНИЯ И СООБЩЕНИЯ ПО БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЮ
И БИБЛИОГРАФИИ

№5.

Составили: Иштван Чюри и Матильда Варга

СО Д Е Р Ж А Н И Е

Исследования

- Иштван Чюри*: Выбор и полнота. Двойность библиотечных и библиографических коллекций. Часть II. (Резюме на немецком языке) 5
- Жигмонд Вита*: Книгопродавцы Трансильвании в XVIII и XIX веках, во время просвещения и реформ в Венгрии. (Резюме на французском языке) 55

Сообщения

- Изабелла Юхас*: Материалы для истории венгерского литературного журнала *Válasz*. Переписка издателей Пал Гуляш и Дьёрдь Шаркези. (1933—1938) (Резюме на французском языке) 77
- Имре Лендьел*: *Alföldi Hírlap*, дебренская газета в 1848-ом году. Исследование ее влияния на тогдашнее общество. (Резюме на немецком языке) 135
- Ласло Варга*: Эмблемы Яноша Самбукуса, венгерского гуманиста. (1531—1584) Часть II. (Отрывки из эмблем) (Резюме на латинском языке) 181

Из жизни библиотеки

- Иштван Чюри—Сабольчне Гомба*: Анализ использования фондов библиотеки 247
- Дьёрдьне Бот*: Обмен книг между библиотеками в службе научного исследования деб-
реценского университета 263

BOOK AND LIBRARY

STUDIES AND COMMUNICATIONS IN LIBRARY SCIENCE
AND BIBLIOGRAPHY

5.

Editors: István Csűry and Matilda Varga

CONTENTS

Studies

<i>István Csűry</i> : Selecting and completeness. Dichotomy in the collection of libraries and bibliographies. Part II. (With summary in German)	5
<i>Zsigmond Vita</i> : Transylvanian booksellers at the end of the XVIIIth and in the first decades of the XIXth century. (With summary in French)	55

Communications

<i>Izabella Juhász</i> : Contributions to the history of the Hungarian literary review <i>Válasz</i> . (1933–1938.) The correspondence of the editors Pál <i>Gulyás</i> and György <i>Sárközi</i> . (With summary in French) . . .	77
<i>Imre Lengyel</i> : The <i>Alföldi Hírlap</i> , a newspaper of Debrecen in 1848. Investigation of its impact on con- temporary society. (With summary in German)	135
<i>László Varga</i> : Emblems of John <i>Sámboky</i> — <i>Sambucus</i> , Hungarian humanist. Part II. (Selecta carmina et illustrationes) (With summary in Latin)	181

From the life of the University Library

<i>István Csűry</i> and Mrs. <i>Olga Gomba</i> : Analysis of the use of our library holdings by patrons	247
Dr. <i>Martha Bot</i> : Our interlibrary lending in the service of the research work of the Kossuth University	263

